

# ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

**ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:**

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),  
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

**А. Мадвалиев таҳрири остида**

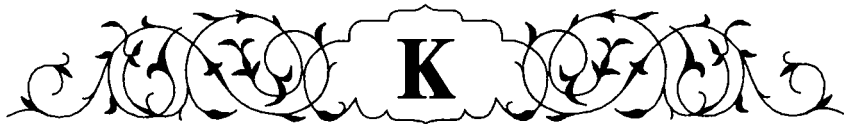
Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.



**КАБАРДИН 1** Кабарда-Балкариянинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Кабардин халқи. қ. кабардинлар.*

**2** Шу халққа мансуб, тегишли, оид. *Кабардин тили. Кабардин аёл.*

**КАБАРДИНЛАР** Кабарда-Балкариянинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

**КАБАРЕ** [фр. cabaret — қовоқхона] Эстрада томошалари (рақс, кўшиқ, мусиқа) бўлган қаҳвахона ёки ресторан.

**КАБЕЛСОЗ** Кабель ишлаб чиқарувчи ишчи, мутахассис.

**КАБЕЛСОЗЛИК** Кабель ишлаб чиқариш; ишлаб чиқаришнинг шу соҳаси.

**КАБЕЛЧИ** Кабель ишлаб чиқарувчи ёки кабель ўтказувчи ишчи.

**КАБЕЛЧИЛИК** Кабелчи иши, касби. *Кабелчилик.. касблар орасида алоҳида фахр билан тилга олинади.* Газетадан.

**КАБЕЛЬ** [голл. kabel — лангар арқони] Ер остидан электр, телефон, радио тармоқларини ўтказиш учун ишлатиладиган, усти герметик ҳимояланган симлар ўрами. *Гуттаперчадан айниқса сув ости кабеллари учун изоляция материали сифатида кенг фойдаланилади. «Фан ва турмуш». Ўзгармас ток воситасида кабеллар орқали электр энергияси ўтказиш масаласи ҳам ҳал бўлган. «Янги техника».*

**КАБИ** кўм. Ўхшатиш, мослик ёки қиёс-ни билдиради: сингари. *У ҳам сен каби серзавқ. ■ Бахтли онлар умр тундида юлдузлар каби чақнайди.. Ойбек, Танланган асарлар. Ушунча йшлардан бери гўдак каби аясининг паноҳида ухлаб ётган экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Энди дераза ор-*

*тидаги тол новдалари назарида қудратли чинор каби тебраниб турарди. С. Кароматов, Олтин қум.*

**КАБИНА** [фр. cabine] Бирор ишни бажариш учун махсус жиҳозланган кичкина хона, бўлма (мас., машиналарда унинг бошқарув механизми ўрнатилган ва бошқарувчиси ўтирадиган бўлмаси). *Хотини бола-си билан кабинада — шофёр ёнида. С. Аҳмад, Уфқ. Учувчи кабинанинг эҳтиёт туйнугини очиб, ўзини самолётдан ташлади. «Шарқ юлдузи». «Мегалифтёр»да иккита қанот, тўртта реактив двигатель ва учувчилар кабинаси бор. «Фан ва турмуш».*

**КАБИНЕТ** [фр. cabinet] **1** Иш учун ажратилган махсус хона. *Олимнинг кабинети. ■ Саттор Усмонов, ёш болани етаклагандек, Ёқубжонни.. бош инженер кабинетига бошлаб кирди. Н. Сафаров, Чўл лочини. Бу йил завод касабга уюшмаси комитети кабинети тўла ремонтдан чиқарилди.* Газетадан.

**2** Корхона, муассаса ва ш. к. да масъул лавозимли раҳбар ўз вазифасини бажарадиган хона. *Муроджон Тожибоевнинг ҳашаматли кабинетю олиб юридиган машинаси йўқ. Газетадан. Раис стол орқасидан чиқди, кабинет эшиги олдидаги бўш жойда қўллари орқасига қилиб, у ёққа-бу ёққа юра бошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

**3** Муассаса, корхона ва б. ларда илмий, амалий ва ш. к. ишларни олиб бориш, ўтказиш учун жиҳозланган, мосланган ва хосланган хона. *Ўқув кабинети. Рентген кабинети. ■ Замонавий мураккаб асбоб-ускуналар, ўқув қуроллари билан жиҳозланган кабинетлар.. бўлажак мутахассислар ихти-*

ёрида. Газетадан. Биринчи марта аллергия билан касалланган бемор дарҳол аллергологик кабинетга мурожаат қилиши керак. «Фан ва турмуш».

**4** Баъзи давлатларда министрлар (вазирлар) ҳайъати, ҳукумат таркиби; ҳукумат. *Министрлар кабинети. Кабинетни тарқатиб юбормоқ.*

**КАБИР** [а. كبير — катта, буюк] **1** эск. кт. Катта, улғу. *Муштаринг оғрийди чўнтакларингда: сен ҳамон кичиксан, бу олам — кабир.* Ш. Раҳмон. *Ёлғон гапирмоқлик — гуноҳи кабир!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Саҳройи Кабир** геогр. Шимолий Африкадаги қуруқ иқлимли жуда катта ер, дашти биёбон, бепоён саҳро.

**2** Етимлик ёшидан ўтган, балоғатга етган, улғайган. *Сағри бўлсин ул хоҳи кабири, чуқур фикри ҳамиша дастғири.* Ҳабибий.

**3** Кабир (эркаклар исми).

**КАБИСА** [а. كبيسه — тақвимни тузатиш]: **кабиса йили** Тўрт йилда бир келадиган, 366 кунлик йил (бундай йилда февраль ойи 28 эмас, 29 кун бўлади).

**КАБК** [ф. كبك — каклик] эск. поэт. айн. **каклик.** *Кабк ила товусни рафторингга минқод айладинг.* Муқимий.

**КАБОБ** [ф. كباب — кўрада пиширилган гўшт] Асосан, гўштни сихга тортиб, кўрага териб, чўғ дамида пишириладиган, шунингдек, тандирда ёки қозонда ҳам тайёрланадиган таом. *Жигар кабоб. Лўла кабоб. Қийма кабоб. Тандир кабоб. Қозон кабоб.* ■ *Тоғдан ҳайдаб тушилган қўйлар сўйилди, кабоб кўраларида арчанинг пистоқи кўмири чўғлатилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Рашид икки кулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

**Бағри (ёки юраги, дили, жигари, кўкси) кабоб бўлмоқ** Қаттиқ куйинмоқ, руҳий азоб тортмоқ. *Дили кабоб бўлган Полвон бу йигит воқеасини тулароқ билмоқчи эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кабоб бўлмоқ** Иссиқдан ниҳоятда қийналмоқ, «қуйиб-ёнмоқ». *Иситма ичида кабоб бўлиб, ҳаллослаб ётган Қулмуҳаммад ошнасига бақрайиб қараб қолди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Тошкентнинг иссиқ кўчаларида бир киши кабоб бўлиб юрибди, у — Умид.* Мирмуҳсин, Умид. **Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам. қ. сих.**

**КАБОБПАЗ** [ф. كبابپز — кабоб пиширувчи] Кабоб пиширувчи ва кабоб сотувчи. *Кабобпазнинг елтиғичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид тартади.* Ш. Тошматов, Эрк куши. — *Пули борга кабоб, пули йўққа дуди кабоб, кеп қолинг!* — қичқирди кабобпаз. К. Яшин, Ҳамза.

**КАБОБПАЗЛИК 1** Кабобпаз иши, касби. *Кабобпазлик қилмоқ.*

**2** Кабоблар тайёрлаб сотиладиган жой; кабобхона. *Кабобпазликда ишламоқ. Кабобпазликка бормоқ.*

**КАБОБХОНА** Кабоб пишириб сотиладиган жой, дўкон. *Шаҳарнинг сўлим бир жойида кабобхона бор экан.* Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

**КАБОБХҲҮР** [ф. كبابخور — кабоб еювчи] Кабоб еювчи, кабобни яхши кўрадиган ва ейдиган. *Бир кабобпаз бор-у, кабобхўрдан дарак йўқ.* И. Раҳим, Тақдир.

**КАБОБХҲҮРЛИК** Биргаликда, одатда махсус ташкил этиб кабоб ейиши. *Атайин кабобхўрликка келганмиз-а, укам!* «Гулдаста».

**КАБОБЧИ** айн. **кабобпаз.** *Кабобчи улардан наридаги столда ўтирканлар билан гаплашиб қайтди.* «Гулдаста».

**КАБОТАЖ** [фр. sabotage] Бир мамлакатдаги портлар ўртасида юк ва пассажирларни денгиз транспорти (кема)да ташиш.

**Катта каботаж** Турли денгизлардаги портлар ўртасида шундай кема қатнови. **Кичик каботаж** Бир денгиз портлари ўртасида шундай кема қатнови.

**КАБУТАР** [ф. كبوتر — каптар] кт. айн. **каптар.** *Кабутарлар дам учиб, дам сирпаниб қўниб.. ўйнашар эди.* Ойбек, Навоий.

**КАВАК** [ф. كاواك — ичи бўш, ўйиқ, ичи тешик] **1** Чирши, нураш ва ш. к. натижасида бирор нарсада ҳосил бўлган чуқурча, бўшлиқ. *Дарахт қаваги. Тиш қаваги. Қоядаги қаваклар.* ■ .. *биз уларни, қайси тоғ-тош қавагига беркинса ҳам топиб, Сотиболдининг учини олмай қўймаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умурзоқ ота қавак толга қоқилган михларга осиглиқ қармоқларни олиб, кўздан кечираркан.. мийиғида жилмайиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**2** Умуман, бирор нарса ичидаги табиий бўшлиқ. *Қамиш қаваги. Суяк қаваги.*

**3** с. т. Ин, уя. *Сичқон қаваги. Чумчуқ қаваги.*

4 кўчма Пана, яширин жой, ўрин. Бўронбек дом-дараксиз кетди. Яна бирор кавакда ётган бўлса керак-а, Мулла Мирҳосил? Ҳ. Фулом, Машғал. Уни йўқ қилиб, ўзинг қайси кавакка беркинасан!? П. Турсун, Ўқитувчи. «Навбахор» чойхонаси кавакларига эса 672 килограмм гўшт, 124 килограмм колбаса.. яшириб қўйилган экан. Газетадан.

**КАВАКЛАМОҚ** кам қўлл. Кавак ҳосил қилмоқ, ўймоқ. *Кетай энди, кетиб обрўларим халқ ичра тобора, Каваклаб жисму жоним, бағрими парвардалар қилдинг.* «Муштум».

**КАВАЛЕР I** [фр. cavalier – отлик] Орден билан мукофотланган киши; нишондор. «Мустақиллик» ордени кавалери. «Меҳнат шухрати» орденининг кавалери.

**КАВАЛЕР II** [фр. cavalier < итал. cavaliere] с. т. Бирор аёл билан бирга бўлиб, суҳбатлашиб юрувчи, кузатиб борувчи ёки бирга ўйинга, рақсга тушувчи эркак. [Қиз:] -Сиз маданиятсиз кавалер экансиз-ку, – деб ҳазиллашди-да, қўлтиқлаб олмоқчи бўлди. О. Ёқубов, Тилла узук.

**КАВАЛЕРИСТ** Кавалерияда хизмат қилувчи ҳарбий; отлик аскар. Армияда кавалерист бўлиб хизмат қилмоқ.

**КАВАЛЕРИЯ** [фр. cavalerie] Отлик қўшин. Кавалерия полки. ■ *Жўрақул Самарқанд шаҳрида жойлашган кавалерия қисмидаги бўлинмаларнинг бирига командир қилиб тайинланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

**КАВАР** [ф. كوار, كور – ковул, кавар] Ер бағирлаб ўсадиган жануб ўсимлиги ва унинг қовунга ўхшаш чўзинчоқ майда меваси.

**КАВЕРНА** [лот. caverna – гор; бўшлиқ] тиб. Бирор аъзонинг, хусусан, ўпка тўқимасининг бузилиши, ўлиши натижасида пайдо бўлган кавак, бўшлиқ. *Ўпка кавернаси.*

**КАВКАБ** [а. كوكب – юлдуз] эск. поэт. айн. юлдуз I. *Ҳуснинг тажаллисидин бетоб моҳрўлар, Андоққи зоҳир ўлмас хуршид, чиқса кавкаб.* Нодира.

**КАВОБ** с. т. Кабоб.

**КАВОБЧИ** с. т. Кабобчи.

**КАВРАК** Уруғидан кўпаядиган кўп йиллик ўсимлик. Бу ерда бултурдан қолган каврак, қуриган бодомча, тагин алақандай тиканлар мўл эди. Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Каврак, уруғидан яхши кўкарадиган кўп йиллик ўсимлик бўлиб, бўйи 1 метрга етади.* «Фан ва турмуш». Қарши чўли кўкламда жуда

серўт бўлади, унда «каврак» деб аталувчи, кишининг иштаҳасини очадиган ўтлар ўсади.. О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

**КАВСАР** [а. كوثر – сероб, мўл; жаннатдаги дарё номи] Ислом дини этиқоидига кўра жаннатдаги гаройиб дарё ёки ҳовузнинг номи. Баъзи ривоятларга қараганда, фаришталар жаннатдаги кавсар сувидан.. қумгонларимизга қўйиб кетар эмиш. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Ҳиротликлар ўз шаҳарлари билан фахрларини, унинг тупроғини олтинга, боғларини жаннатга, сувларини кавсарга ўхшатар эдилар.* Ойбек, Навоий.

**Хавзи кавсар айн. кавсар.**

**КАВУШ** [ф. كفش – оёқ кийими, бошмоқ] Чармдан тикилган ва одатда маҳси билан кийиладиган оёқ кийими. *Заифона кавуш. Бачкаж кавуш.* ■ *Отабек кавушини даҳлизга ечди-да, уй бўйига бир-икки қайта юрди ва энтиқиб нафас олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**Кавуши тўғри бўлмоқ** Қувилмоқ, ҳайдалмоқ. **Кавушим кўчада қолгани йўқ айн. оёғим кўчада қолгани йўқ қ. кўча.** *Чорламаган жойга бориш учун сенинг кавушинг кўчада қолган эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кавушинг тўғри** Жўнай бер, йўқол. **Кавушини тўғрилаб қўймоқ** Бировни ҳайдаб юбормоқ, қувиб юбормоқ. «*Йўқол, кўзимга кўринма!*» деб, шу заҳотиёқ кавушини тўғрилаб қўйиши мумкин. А. Мухтор, Туғилиш.

**КАВУШАНДОЗ** [ф. كفشانداز – кавуш ечувчи] Уйнинг оёқ кийими ечиб қўйиладиган махсус ери; даҳлиз. *Домулла ғулдураб, бир нави дуо қилди-да, кавушандозга тушиб, калишини аввал пойма-пой кийиб, букчайиб, бошқатдан тўғрилаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**КАВУШДЎЗ** [ф. كفشدوز – кавуш тикувчи; этикдўз] Кавуш тикадиган касиб. *Кавушдўзга шогирд тушмоқ. Кавушдўзга кавуш тиктирмақ.* ■ *Калиш кавушдўз касибларнинг ва вофурушларнинг бозорини касод қилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

**КАВУШДЎЗЛИК** Кавушдўз касби. *Кавушдўзлик қилмоқ. Кавушдўзликни ўрганмоқ.* ■ *Бирон касб-ҳунар билан.. кулолчилик ёки.. кавушдўзлик билан машғул бўлувчилар ҳам анчагина.* Ойбек, Навоий.

**КАВУШЧАН** Яланг оёққа фақат кавушнинг ўзини кийган. *Кавушчан киши. Кавушчан юрмоқ.*



**КАВШ:** кавш қайтарувчилар Чайнаб ютилган овқатни оғзига қайтариб чиқариб, қайта кавшовчи ҳайвонлар. **Кавш қайтармоқ** Чайнаб ютилганни оғизга қайтариб чиқариб, қайта кавшмоқ. *Тирсиллаган қўй-қўзилар куни билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайхотир ётиб, кавш қайтарайтгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КАВШАМОҚ 1** Овоз чиқариб чайнамоқ, емоқ (ҳайвон ҳақида). *Фақат.. отларнинг беда кавшаб, депсингани эшитилади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**2 дағл.** Чайнамоқ, емоқ (одам ҳақида). *Матқовул.. ноннинг катта бир бўлагини синдириб, оғзига солди-да, суҳбат охиригача шуни кавшади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Элмурод ўйчан бир ҳолда нон кавшаб, чой ичар экан, Ойимхон.. янзиликлар тўғрисида унга маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАВШАР** [ф. كفشير — металлларни пайвандлашда ишлатиладиган модда; танакор] **1 тех.** Металл буюм, деталь ва ш. к. ни бири-бирига улаш учун эритиб ишлатиладиган металл ёки қотишма. *Кавшар қилмоқ.*

**2 кўча** Гап, суҳбатни бири-бирига улаш, уни давом эттириш учун сабаб, восита. *Мақол — гапнинг кавшари.* ■ *Ҳаммамиз ўтирибмиз, қани энди, биронтамиздан садо чиқса!.. Хайрият, ҳалиги қиз бор экан — гапга кавшар бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КАВШАРЛАГИЧ** Кавшарлайдиган асбоб. *Кавшарлагични қиздирмоқ. Электр кавшарлагич.*

**КАВШАРЛАМОҚ** Металлларни ёки бошқа қаттиқ материалларни кавшар билан бири-бирига уламоқ, кавшар қилмоқ. *Самоварнинг ўтхонасини кавшарламоқ.*

**КАВШОВЧИ 1** Кавшамоқ фл. сфдш.

**2** Кавш қайтарувчи (ҳайвонлар ҳақида).

**КАГОР** [фр. Caore — Каор (Кагор) шаҳри номидан] Қизил рангли узум навларидан тайёрланадиган ширин вино тури.

**КАДАР** [а. كدر — хиралик, лойқалик; гам, ғусса] эск. кт. Мунг, маҳзунлик; хафалик, гашлик. *Оти шароб, ўзи заҳар, Менда йўқдир ҳеч бир кадар.* Ислом шоир. *Қалбимда на севинч, на кадар.* Миртемир. *Бу кадар — енгмоққа яна етади ҳам ортар бардошинг.* Ш. Раҳмон.

**КАДАСТР** [фр. cadastre < юн. katastichon — варақ, рўйхат] **1** Муайян объектлар ҳақидаги аниқ ва тартиблаштирилган ах-

боротлар мажмуи, рўйхати. *Ер кадастри. Сув кадастри.* ■ *Ер кадастри қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни ва тайёрлашни тағин ҳам аниқроқ режалаштиришга.. ёрдам беради.* Газетадан.

**2** Жон бошига солиққа тортиладиган шахслар рўйхати.

**3** Объектларнинг баҳоси ва ўртача даромади ҳақидаги, солиққа тортиш учун фойдаланиладиган маълумотлар.

**КАДЕТ 1** [фр. cadet — кичик, ёш] тар. Чор Россиясида кадет корпуси — дворянларнинг болалари учун мўлжалланган ёпиқ ҳарбий ўқув муассасининг ўқувчиси.

**КАДЕТ 2** [р. «конституцион демократ(лар)» бирикмасининг бош ҳарфларидан] 1905 йилда ташкил топган, конституцион-демократик партия деб аталувчи партиянинг аъзоси.

**КАДИ** [ф. كدو — қовоқ] шв. Қовоқ, ошқовоқ; уларнинг пўстлоқ қисмидан тайёрланган идиш. *Сув кади. Қимиз кади.* ■ *Бўрининг онаси кадини чуқурчага яхшилаб жойлаштириб қўйди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КАДМИЙ** [лот. cadmium < юн. kadmeia — рух рудаси] Менделеев даврий системасининг 11 гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушсимон оқ юмшоқ металл.

**КАДР 1** [фр. cadre — ром < лот. quadrum — тўрт бурчаклик] **1** Киноплёнка ёки фотоплёнкадаги алоҳида-алоҳида суратлардан бири; битта сурат, якка расм. *Кунлар кино лентасининг кадрлари сингари бир-биридан фарқсиз, аммо ҳаётда янгидан-янги манзаралар вужудга келтириб ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

**2** Кинофильмнинг айрим бир кўриниши, битта эпизоди. *Бадий фильм кадрлари.* ■ *Маҳди дастлабки кадрни кўриши билан бир тўлғанди, ўрнидан турмоқчи бўлди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КАДР 2** [фр. cadres — шахсий таркиб] **1** Корхона, муассаса ва ш. к. нинг махсус тайёргарликка эга бўлган хизматчи, ишчи ва ходимлари. *Кадр етказиб бермоқ. Кадр тайёрламоқ. Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади.* ■ *-Бу киши шунақа, ўртоқ Тўқсонов, — деб тўнғиллади Тожибой, — «Илмим бор кадрман» деб, бизниям назарга илмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**Кадрлар бўлими** Корхона ёки муассасанинг ишга қабул қилиш, ишдан бўшатиш ва ш. к. ишларни бошқарувчи бўлими.

2 *ҳарб.* Ҳақиқий хизматдаги командирлар ва оддий аскарлар таркиби.

**КАДХУДО** [ф. كد خدا — қишлоқ оқсоқоли] **1** эск. Кент бошлиғи, қишлоқ оқсоқоли. .. *Қуванинг кадхудосини топиб, унинг ёрдамида дурадгор усталарни кўприк тузатишга ҳайдаб чиқди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу иш юқори мартабали кимса ҳамроҳларига, кадхудога ёқарди.* Мирмуҳсин, Темир Мулик.

2 *шв.* Эл-халқ ўртасида гап-сўзи ўтадиган кекса киши; маҳалла оқсоқоли. *Тўйни бошқараётган икки кадхудо ва хонадон соҳибини чақиртириб..* М. Кўшжонов, Дийдор.

**КАЖ** [ф. كج — эгри, қинғир] **1** эск. кт. Тескари, чаппа. *Менга худо ғолиб қилди золимни, Золим фалак кажга урди фолимни. «Равшан». Ёш кўнгулга қилар таъсир фалакнинг каж хислати, Кўз олдидан ўтар бир-бир шоирларнинг қисмати.* Э. Воҳидов.

2 Қийшиқ, эгри. *Сулувнинг ёнида турган қовоқ косодаги тиниқ сув, кўзгудай йилтиллаб, Бибиқатчининг оқариб кетган юзини каж қилиб кўрсатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

**КАЖАВА** [ф. كجاوه — уй ҳайвонлари устидаги соябонли ўтиргич] **1** Одатда иш ҳайвонларига ортиб, юк ташиш учун дарахт новдалари ёки қобиғидан, шунингдек, махсус ясалган катта, кенг чорқирра идиш. *Сават кажжава. Тери кажжава. ■ Келаётган сарбозларнинг бири бир қоп арпа, бири бир кажжава узум, яна бири бир қоп қовун.. кўтариб келарди.* С. Айний, Дохунда. [Носир:] *Кажжавага юкланган кўзачалардаги сув ҳам тугабди.* Туйғун, Йиллар ва кишилар.

2 От, хачир, фил, туя каби ҳайвонлар устига ёки ёнига ўрнаштирилган ва одам олиб юриш учун мосланган ўриндиқ. *Туяга ортилган кажжава ичига ўтириб олиб, кечаси бир оз мизғиб олган Захро..* М. Осим, Элчилар.

3 Машина, мотоцикл кабиларга тиркаладиган мослама, аравача; коляска. *Икромжон мотоцикл кажжавасига ўтириб олди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

**Кажжава қорин** Қорни катта, катта қоринли. *Юртимизда оми-эшон, шайху машойих, кажжава қорин, тўнка мўйин.. корчалонларимиз жуда кўп.* З. Саид, Ноумид шайтон.

**КАЖАВАЛИ** Кажаваси бор, кажжава ортилган, тиркалган. *Кажжавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-*

*беш хотин-халаж тўпганиб турар..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дам олиш куни бўлгани учун комендант ишга бормаган, кажжавали мотоцикли эшиги олдидан турган экан.* С. Нуров, Нарвон.

**КАЖБАҲС** [каж + а. بحث — муҳокама; изланиш] Мантиқсиз баҳс-мунозара қилувчи; ўжар, тихир. *Кажбаҳс одам. ■ Дарвеш Ҳожи ҳеч кимнинг фикри билан келишолмайдиган ўжар, кажбаҳс эди.* Ойбек, Навоий.

**КАЖБАҲСЛИК** Кажбаҳсга хос хусусият, қилиқ, одат. *Кажбаҳслик қилмоқ.*

**КАЖРАВ** [ф. كجرو — ахлоқсиз; тескари юрувчи] эск. кт. Эгри юрувчи, тескари, нотўғри иш қилувчи. *Сен билан бўлмоқни ҳар дам кўнглим айлар ихтиёр, Қилмагай деб кўрқаман кажрав фалак рашку ҳасад.* Ҳабибий.

**КАЖРАФТОР** [ф. كجرفتار — тескари юрувчи; маккор] айн. **кажрав.** *Бироқ кажрафтор фалак уни ҳам бағрида қора доғи билан ўрда томонга судрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

**Чархи кажрафтор** Тескари, нотўғри иш қиладиган дунё (замона ёки тақдирдан шикоят қилиб айтиладиган ибора). *Бу қандай чархи кажрафторки, уни ўз оғасининг кўзига чўп солса..* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

**КАЗАК** [турк. қазақ — эркин одам] **1** Рус давлатида 15–17-асрларда крепостной деҳқон ва шаҳар камбағаллари орасидан Дон, Ёйиқ (Урал), Запорожье каби чекка жойларга қочиб борган эркин киши, рус қозоғи. *Запорожье казаклари.*

2 Чор Россиясида 18-асрдан бошлаб ердан имтиёзли фойдаланиш эвазига ҳарбий хизматни адо этишга мажбур бўлган, Кубан, Оренбург, Дон, шунингдек, аскар олинадиган бошқа ҳудудларда яшовчи ҳарбий табақа вакили ва шу табақа вакиллари билан иборат кўшинлардаги аскар. *Баланд буйли, пахмоқ сочили, дов казак аскарлар халқни уриб, ниқтаб, орқага суришга тиришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пешинга бориб халқ зўрлик қилди. Казак аскарлари сафи сийраклашди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Собиқ Иттифоқдаги айрим (илгари аскар олинадиган) ҳудудларнинг туб аҳолисига мансуб киши.

**КАЗАРМА** [итал. caserma < лот. casa — уйча, кулба] **1** Ҳарбий қисм жойлаштирилладиган махсус бино. *Буларнинг [Кавказ*

отлиқларининг] казармалари амир турадиган жойларнинг ҳар бирига яқинроқ ерларда бино қилинган эди. С. Айний, Эсдалиқлар. *Дам олишга команда берилгач, казарма беш дақиқа ола-говур бўлиб турди-ю, кейин бирдан тинчиб қолди — жангчиларнинг ҳаммаси ўз ўрнига ётди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

2 Чор Россиясида, ҳозирги айрим хорижий мамлакатларда ишчиларнинг фабрика ва корхона қошидаги умумий ётоқхонаси. *— Ҳозир шаҳардан анчагина узоқ бир ерда казармалар қураямиз, — деб ёзган эди хатида Эргаш.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

**КАЗЕИН** [лот. caseus (casei) — пишлоқ, сир] Сутда бўладиган мураккаб оқсил модда (бўёқ, елим, лак, доривор моддалар ва ш. к. тайёрлашда ишлатилади). *Казеин заводи. Казеин олмоқ.* ■ Сут таркибида казеин, лактоглобулин.. *деб аталадиган оқсиллар бор.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

**КАЗЕМАТ** [фр. casemate < итал. casamatta] 1 ҳарб. Шахсий таркиб ва қурол-аслаҳаларни душман артиллерия ўқлари ва бомбаларидан сақлаш учун (ер ости ёки устига) қурилган мудофаа иншооти. *Тўда қий-чув, йиғи-сиғи билан отишмаларни ора-лаб, қалъадаги казематлардан бирига ўзини олди.* Шухрат, Умр поғоналари.

2 ҳарб. денг. Кемаларда ўрта калибрли тўплар ўрнатилган ва шахсий таркибни ҳимоя қиладиган, зирҳ билан қопланган хона. *Кема каземати. Тўп ўрнатилган каземат.*

3 Чор Россиясида турма-қалъаларда сиёсий маҳбуслар якка-якка қамаб қўйилган хона(лар). *Петропавловск қалъасининг казематлари.*

**КАЗЗОБ** [а. كَذَاب — ёлғончи; сохта, алдоқчи] 1 Ёлғон сўзлар сўзловчи, ёлғончи, алдоқчи. *— Мен уни дўст деб юрсам, илоннинг ёғини ялаган каззоб экан, — деди Остонақул.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Заҳрони тилга олиши билан риёкор мутаваллининг хунук кўзлари, чўққи соқоли кўзига кўриниб кетди: «Ҳа, каззоб..» — деб сўкиниб қўйди.* М. Осим, Элчилар.

2 Шундай шахсга нисбатан сўкиш, ҳақоратни билдиради. *Хўв, каззоб! Қарзингни узмай, нерга борасан?* С. Сиёев, Аваз.

**КАЗЗОБЛИК** Каззобга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Мен уни каззобликда айблаб, зиндонга ташладим.* М. Осим, Карвон йўлларида.

**КАЗИНО** [итал. casino — уйча] Ресторани ва эстрада томошаларига эга бўлган қиморхона.

**КАЗО-КАЗО** [а. كذا — шундай, шу каби]: **казо-казолар** Илм, амал, бойлик, донолик каби хислатлари билан танилган юқори мартабали кишилар. *Маҳалланинг балоҳўри афандини чақириб: — Уйингизга ош буюринг, казо-казолар келишган, кириб чиқамиз, — деди.* «Латифалар». *Фиёсиддин тилмочлик қилиб юрган кезларда, шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**КАЙВОН** [ф. كيوان — Зуҳал (Сатурн) юлдузи] 1 (К - катта) астр. эск. Зуҳал [Сатурн] сайёрасининг форсча номи.

2 фольк. Баланд айвон. *Унда ҳам кўшкун айвон, Зарварақли олтин кайвон, Зиёдонлар алвон-алвон.* «Равшан».

**КАЙВОНИ** [ф. كيوانى — Кайвонга оид; қорача] 1 Ёши улуғ, кўпни кўрган, кўп нарсани билладиган. *Эртаси кун пешинда Санам холани, кайвонлар қатори, бўлажак бир тўйнинг маслаҳатига чақирибган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кайвони момо келини тўйловчиларга салом бердира берди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 Умуман, кўп нарса билладиган, удда-бурон. *Ун бир арава тўн ортти.. соп қизлардан ун битта кайвони қиз кўшиб.. аравага миндирди.* «Ойсулув».

3 шв. Дастурхончи. *Аёллар сизни кайвони бўлсин деяпти.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КАЙМАН(ЛАР)** [исп. caiman < индейс тилларидан] Марказий ва Жанубий Америка сувларида яшовчи аллигаторлар (тимсоҳлар) оиласига мансуб учта турнинг умумий номи.

**КАЙНОЗОЙ** [юн. kainos — янги + зое — ҳаёт]: **кайнозой эраси** Ернинг геологик тарихида палеозой ва мезозой эраларидан кейинги, ҳозирги даврни ҳам қамраб олувчи энг янги эра. *Тошкент замини ва ер усти қийёфасининг шаклланишида энг янги — кайнозой эраси ҳал қилувчи аҳамият касб этган.* «Фан ва турмуш».

**КАЙФ** [а. كيف — роҳат, ҳузурланиш] 1 Руҳий ҳолат; кайфият. *Кайфи яхши. Кайфи чоғ. Кайфини бузмоқ.* ■ Камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин. *Чунки хўжайиннинг хурсанд ва хурсанд бўлмаган*

чоғлари бўлади. Олдин унинг кайфини билиш керак. Ойбек, Танланган асарлар. Дарҳақиқат, мингбоши бугун тетик, кайфи жойида кўринарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Рузвон хола ўзининг қайғули гаплари билан ўғлининг кайфини бузиб қўйганини пайқаб ачинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**Кайфи учмоқ** Ниҳоятда кўрқмоқ, чўчиб, ўзини йўқотиш даражасига етмоқ. -Бундоқ денг-да. Кайфим учиб кетди-я! — деди қори ва ёқасини катта очиб, кўкрагига уч марта туюлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**2** Кишининг яхши, ёқимли, ҳузур-ҳаловатли ҳолати. Агар ўз кайфингиздан кечсангиз, яхши билингизки, бир эмас, икки жонни азобдан қутқарган бўласиз, онажон! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир бечоранинг сизнинг кайфингиз учун азоб эмас, чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар кунни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**3** Бирор нарса таъсиридан юз берадиган ёқимли, кўтаринки (роҳатбахш) ҳис-туйғу, ҳиссиёт. Кечалар кайфи, Оқиомлар фаизи.. М. Шайхзода. Янги ерни обод қилишда ўзгача кайф бор. Ойбек, О. в. шабадалар. Шеър кайфи кун бўйи қилди бетоқат.. С. Зуннунова. Унинг майин, кўнғироқдек янроқ, ширали овози Ҳамзага алоҳида кайф бағишлади. К. Яшин, Ҳамза.

**4** Ичкилик ва бошқа маст қилувчи (кайф берувчи) нарсанинг таъсири, таъсир этиш хусусияти. Ароқнинг кайфи. Нашанинг кайфи. ■ Афюннинг кайфи курсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Тантубойвачча кечаги базм ва ичкилик кайфини бутун кун чўзилган уйқу билан тиниқтириб, кўрғон эшигидан боғ ташқарисига чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. Чинни коса беш-олти бор кўлдан кўлга ўтгандан кейин, ҳар икковининг ҳам боши хийли оғирлашиб, кайф ғалаба қила бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

**5** Ана шу нарсалар, унинг кайфи таъсирида (ичиш, чекиш ва ш. к. натижасида) юзага келадиган руҳий ҳолат; мастлик. Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган йигитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

**6** с. т. Умуман, кайф берувчи нарса (нос, сигарета ва б.). Қани, кайфдан олинг (оддий сўзлашувдан).

**Кайфини сурмоқ** 1) роҳат-нашъасини туйган ҳолатда бўлмоқ. Чилла ҳавосини си-

мириб, Қиш сайрининг кайфини сурдим. С. Акбарий, Меҳригиё. Ҳалол ишлаб, турмушни гуллатиш, кайфини суриш керак. Ойбек, О. в. шабадалар; 2) мастлик (кайф) таъсирида бўлмоқ, унинг таъсиридан «ҳузур, роҳат»да бўлмоқ. Ароқнинг кайфини сурмоқ. ■ Мирали бува кўкнорини ичиб, кайфини сураверади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ана, банги тўра юмшоқ курсида афюннинг кайфини суриб, кўзлари сузилиб ўтирибди. С. Сиёев, Аваз. **Кайфи қочмоқ** 1) кайфи (мастлиги) тарқамоқ; 2) кайфияти бузилмоқ. Тўранинг ниҳоятда кайфи қочди, жаҳл отига миниб, оқсоқол билан имомни еб қўйгудек ёввойи қараш қилди. Ж. Шарипов, Хоразм. **Кайф қилмоқ** 1) ичкилик, наша ва ш. к. кайфи таъсирида бўлмоқ. Ароқ ичиб кайф қилмоқ. ■ Салом кейинги вақтларда шидан кўпинча кеч ва кайф қилиб, баъзан, ҳатто ўлгудек маст бўлиб келадиган бўлиб қолди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Мирали бувани кўрқитамиз. Ҳозир кўкнорини ичиб, кайф қилиб ўтирибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) бирор нарсанинг ёқимли таъсирида бўлмоқ; роҳатланмоқ. Домла қаерда ҳам музика ва ашуладан кайф қилиб ўтириб: «Худоё тавба, музиканинг хумориси тўтар экан..» — деган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАЙФИЯТ** [a. كَيْفِيَّة — ҳолат, ҳол] 1 Кишида ички кечинма, интилиш ва ш. к. билан боғлиқ, унинг таъсирида юзага келувчи ҳолат, руҳий ҳолат. Хушнуд кайфият. Кайфияти бузуқ. Кайфияти ўзгармоқ. ■ Инсон кайфияти, унинг иш натижаси меҳнат шароитига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Газетадан. Унинг лабларидаги табассум, дилида мавж ураётган шодлик, висол дақиқаларидагина бўладиган кайфият менинг қалбимда бош кўтарай деб турган ўйларни уйғотишга йўл қўймасди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Оғайнилар тушқунликка тушмадилар. Қувноқ ва тетик кайфиятда хайрлашдилар. «Гулдаста».

**2** Муайян бир ички интилиш, кечинма, руҳий ҳолат ва ш. к. лар ифодаловчи, акс эттирувчи ҳолат. Хотиржамлик кайфияти. Байрам кайфияти. Ишчанлик кайфияти. ■ Ишчилар билан солдатлар ўртасида қандайдир бирдамлик кайфияти сезиларди. О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси. Бу бардамлик Йигитлини бир лаҳзада ҳамма нарсага бепарво қараш кайфиятидан халос қилди. Д. Нурий, Осмон устунни.

3 Яхши, ёқимли вазият, ҳолат. *Уларнинг кайфиятига кайфият қўшилган бўлсак, ўзимизни бахтиёр ҳисоблаймиз.* Газетадан.

**КАЙФЛАНМОҚ** кам қўлл. 1 Таъсирланмоқ, таъсиридан ҳузурланмоқ. *Хотинининг тирноқ остидан кир излаб ва даввосининг исботи учун ғўлдиршидан ортиқча кайфланган Юсуфбек ҳожи кўзига чиққан ёшларни артар экан, жиддият билан ўғлига деди.. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

2 Кайф қилмоқ, маст ҳолатда бўлмоқ.

**КАЙФЛИ** 1 Кайфи бор, маст. *Олма шохда осиглиқ турган чироқ энгил эсган шабадада тилини ҳўзиб оларди. Бу кайфли Валихонга халқ исёнини эслатди. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

2 Кайф берадиган, маст қиладиган, ақлу ҳушини оладиган. *Кайфли ичимлик.*

3 кўчма Баҳр-дилни очадиган, завқ-шавқ бағишлайдиган, завқли. *Кайфли манзара. ■ Ўрдак, ғознинг кайфли ери кўл бўлсин.. «Эрали ва Шерали».*

**КАЙФ-САФО**, кайфу сафо Майхўрлик, зиёфат, ўйин-кулги ва ш. к. билан кўнгли очиш; айш-ишрат. *Кайф-сафо сурмоқ (қилмоқ). Кайф-сафога берилмоқ. ■ Кечга бориб хон «Ғолиблар шарафига.. зиёфат берилсин», деб фармон берди. Тонготар базм бўлиб, кайфу сафо сурилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Энгил-елли ҳавас, кайф-сафо учун Қурбон қилинади вафо ва ихлос. Ж. Жабборов.*

**КАЙФСИЗ** 1 Кайфи бузуқ, кўнгли ғаш, таъби хира, хафа. *Бектемир Полвоннинг баъзан зарда билан пишқириб қўйишидан ёки оғир хўрсинишидан унинг шу топда дилгир ва кайфсиз эканини пайқайди.. Ойбек, Кўёш қораймас. [Абдураҳмон] Бир неча ойлари ниҳоятда руҳсиз, кайфсиз ва дарсига ҳам ҳафсаласиз давом этиб юрди. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.*

2 Кайфи йўқ, маст эмас. *Бугун кайфсиз келди.*

**КАЙФСИЗЛАНМОҚ** Кўнгли ғаш бўлмоқ, таъби хира бўлмоқ; хафа бўлмоқ; авзои бузилмоқ. *Домла Саидийнинг шундай кайфсизланганини билмай, «жеркиганимга хафа бўлди» деб, кўнглини олмоқчи бўлди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

**КАЙФЧИЛИК** Мастлик («Бирор нарсанинг сабаби мастлик» деган маънони билдиради). *Жон, дўхтир, кайфчилик, оғзимдан чиқиб кетибди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

**КАКА** бол. айн. ширинлик 2: кумалоқни кака демоқ (ёки ҳисобламоқ) Аслида ёмон нарсани, тушунмасдан ёки бирор мажбурий остида яхши демоқ. *Кишининг дўпписи тор келганида, кумалоқни кака ҳисоблаб қолар эмиш. А. Қодирӣ, Обид кетмон.*

**КАКАО** [исп. сасао < индейс тилларидан] 1 Уругидан шоколад тайёрланадиган доим яшил тропик дарахт; шоколад дарахти. *Какао плантацияси. Какао ўстирмоқ.*

2 Шу дарахтнинг уруги ва ундан махсус тайёрланган кукун. *Бир банка какао. ■ Чой, кофе, какао.. таркибида алкалоидлар бор. С. Акрамов, Гиёҳ кимёси.*

3 Шундай кукундан қўшиб тайёрланган ичимлик. *Какао ичмоқ.*

**КАКИЛЛАМОҚ** айн. какирламоқ.

**КАКИР-КАКИР** тақл. с. Какликнинг сайрашига ўхшаш узук-узук овоз ҳақида. *Какликлар ҳам уйғонди — ўтқир какир-какирлар тоғ харсангларига урилиб, акси садо билан яйловга тарала бошлади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.*

**КАКИРЛАМОҚ** «Какир-какир» деган овоз чиқармоқ; какилламоқ (баъзи қушлар ҳақида). *Каклик какирлайди. ■ Ола қанотли лайлакнинг какирлаб, баҳордан хабар берганига.. анчагина бўлди. «Қаҳрамонлар».*

**КАККУ**, какку қуш Ўзи ин қурмасдан, бошқа қушларнинг инига тухум қўядиган, «какку» деб сайрайдиган ўрмон қуши. *Узоқ-узоқдан какку қуш ҳам арзи вужуд қилади: «какку-какку». А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

**КАКЛИК** Товуқсимонлар оиласига мансуб сайроқи тоғ қуши. *Каклик овози. Каклик боқмоқ. Какликдек йўрғаламоқ. ■ Элмурод овга чиқиб, тоғ жилғаларининг катта тошлари панасида писиб ётиб, каклик пойлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳакимбойвачча.. [элликбошини] бир катта хитой лаганда уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан зиёфат қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КАКРА** 1 Кўпинча ғалла экинлари орасида ўсадиган кўп йиллик тахир, талха ўсимлик. *Ариқнинг нариги ёнида какра, сунурги, шўра.. яна аллақандай ёввойи ўтлар ғовлаб ётар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

2 Тахир, аччиқ. *Кўк чой какра бўлиб кетибди. Оғзим какра бўлиб кетяпти. ■ Янгилиб сўзлаш ахир, Маъноси какра-тахир. Қ. Муҳаммадий.*

**КАКТУС** [лат. cactus < юн. kaktos – тикан, тиканак] Жанубий ўлкаларда ўсадиган, тикан билан қопланган, баргсиз, этдор танали ўсимлик (манзарали ўсимлик сифатида кенг тарқалган). *Экинзорларнинг атрофи 2,5 метр баландликдаги хушбичим кактуслар билан қуршалган.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Кактус ўсимлигининг асосий ватани Мексикадир.* Газетадан.

**КАЛ 1** Тернинг замбуруғ касаллиги; кўпинча, бошнинг сочи қисми ва тирноқ зарарланади; сочи тўкиб юборадиган юқумли тери касаллиги. *Кал юқтирмақ. Кални доволамақ.*

2 Шундай касалга учраган киши. *Каллар махсус шифохонада доволанадилар.*

3 Бошнинг сочи тўкилган ери. *Бошнинг калини бекитиб юрмақ. ■ -Хайр, майли, – деди бошқа бир ишчи, – уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан доволаймиз. С. Айний, Куллар.*

4 Сочи бутунлай ёки қисман тўкилиб кетган киши. *Қалинроқ ўртоғим Авзам кал ҳамма каллар сингари гага чечан, қочириқ гапларни гапириб, муллаваччаларни ва ҳаттоки пешқадамларни кулдирар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Кошкйди қорача бўлиб туғилган бўлсам, кўргами, калгами тегиб, сизнинг таънагизни.. эшитмас эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**Калнинг нимаси бор? – Темир тароғи бор!** Бор (одатда, арзимас) нарсани қизганадиган хасис одам ҳақида айтиладиган матал. **Тепа кал, тепакал 1)** бош тепасидаги соч тўкилиб кетган жой. *Саидғози.. Хўжабековнинг тепа калига боқиб, хушмадеғуйлик билан илжайди. С. Анорбоев, Оқсой; 2)* бошининг тепасида сочи йўқ киши.

5 *кўчма* Ернинг ўт-ўлан чиқмай қолган бўлағи; тақир. *Ернинг кали.*

6 *кўчма* Жун-паги тўкилиб, тақир бўлиб қолган жой. *Пустакнинг кали. Гиламнинг кали.*

**КАЛАВА** [ф. كلابه, كلافه – ўрам, думалоқланган ип; тўр] Чархга бир неча марта бир текис қилиб ўралган ва чархдан чиқариб олиб тахланган бир ўрам ип, ипак. *Уч калава ипак. ■ Устахонага эшик олдидаги арқонга илгинан қизил, сариқ, сурранг, би-нафшаранг ип калавалари тагидан бош эгиб кирилади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ранг-баранг ипакларни калавасидан чиқариб, чарх-*

*да бир-икки товлаб олади-да, копток қилиб ўраб кўяди. Ойдин, Ҳикоялар.*

**Калава чигаллашмоқ** Ҳал этилиши лозим бўлган масала, муаммо чигал тус олмақ. *..Сабаб ва натижалар бир-бири билан шундай аралашиб, шундай чалкашиб кетган эдики, у оқни оққа, қорани қорага ажрат-моқчи бўлгани сари, калава бадтар чигаллашарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Калаванинг учи Ҳал этилиши, белгиланиши лозим бўлган масала, муаммо ва ш. к. дан белги берувчи, уни аниқлаш, белгилашга йўл очувчи нарса. *Буйруқлар напқасига қараб баҳо бериб буладими одамга? Нима қилиш керак? Калаванинг учи борми? А. Мухтор, Туғилиш. Турғун бу чигал калаванинг бир учи Қодир-жонга бориб боғланишини сезарди. О. Ёқубов, Тоғ қизи. Калавасини (калавасининг учини) йўқотмоқ* Нима қилиш, нимадан бошлаш кераклигини билмай қолмоқ, иши чигаллашган ҳолда қолмоқ. *Аҳмад калавасини йўқотиб қўйган телбадек анчагача шаҳарда кезиб юрди. Ф. Мусажаонов, Ҳиммат. Биласизми, раис амаки, сиз касал бўлгач, калавамнинг учини йўқотиб, шунчалик паришон бўлдимки.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.**

**КАЛАВАЛАМОҚ** Калава ҳолига келтирмақ, ўраб калава қилмоқ. *Ипни калаваламоқ. ■ Ипакларни найчага ўрайдиган, калавалайдиган дастгоҳлар бир маромда ишламоқда. Газетадан. Пиллани қайнатиш, унинг ипини чуватиш ва калавалаш учун жуода кўп меҳнат сарфланади. «Фан ва турмуш».*

**КАЛАВАХОНА** Тўқимачилик саноатида: ип ёки ипак калава қилинадиган бўлим, цех.

**КАЛАВАЧИ** Цехда калава тайёрловчи ишчи. *Калавачилар устози.. бизни кенг, озода цехда гумбурлаб юриб турган дастгоҳлар ёнига олиб борди. М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.*

**КАЛАКА** [ф. كلكا – алдамчилик; қалтис ҳазил; ҳийла-найранг] Масхара-мазах, устидан кулишга қаратилган гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. *-Шундоқми? – деди Сатторқул калака оҳангида, лекин Хадича холанинг «бас, қийнама» деган мазмунда кўз қисичини кўриб, бошқа гапга кўчди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.*

**Калака бўлмоқ** Масхара, мазах бўлмоқ, майна бўлмоқ. *Баротнинг калака бўлиши, бурдсизланиши учун Ёқубжоннинг.. гапларидан бир жуфти кифоя эди. А. Қаҳҳор, Са-*

роб. **Калака қилмоқ** Бировни масхара, мазах қилмоқ, майна қилмоқ. *Муса кўп вақт унинг [Рамазон қорининг] «а, лаббай!» деган гапни кўп такрорлаб, бўйини буриб туришини ва баъзи бировларга дўқ уришини калака қилиб, болаларни кулдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАЛАМЕНКА** [р. каламенка — канопадан тайёрланган газлама < юн. kamilavka — туя жунидан тайёрланган кийим] Зиғир толасидан зич қилиб тўқилган газмол. *Уларнинг [йигитларнинг] ҳар иккаласи каламенкадан китель кийган.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Туман газетасининг муҳаррири хипчадан келган.. энига каламенка костюм, оёғига брезент туфли кийган Усмонов эди.* Н. Назаров, Замон.

**КАЛАМУШ** [ф. *كلاموش* — даласичқон] 1 Кемирувчи сутэмизувчиларга мансуб зараркунанда ҳайвон. *Оқ каламуш.* ■ *Озиқ-овқатларни каламушдек ертўлаларга яширишяпти.* К. Яшин, Ҳамза. *Сизникининг айби йўқ, сичқон бор, каламуш бор, кам чиқса, айб ўшаларнинг бўйнига илинаверади.* С. Маҳкамов, Шоғирд.

2 *кўчма* Ўғри (ишлаб турган жойидан, мас., омбор ёки магазиндан уни-бунни ўғирлаб ташийдиган шахслар ҳақида). *Ҳар каламушларимиз борки, бугдойни шолига, арпани маккажўхориға аралаштириб тортгани тортган.* С. Маҳкамов, Шоғирд.

**КАЛАНТАР** [ф. *كلانتر* — шаҳар ҳоқими; маҳалла оқсоқоли; сардор] шв. Амалдор шахс, аъён. *Хива хони Оллоқулихон.. иморат-соз ҳунармандларнинг бош калантарини чақириб, қурилишни жуда тез ҳам қисқа муддат ичида тамомлашни буюрган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

**КАЛАПАТРА** [ф. *كلپترة* — беҳуда, беъмани гап, иш] шв. Тартибсиз ҳолдаги; ишни тартибсиз, чала-чулпа, пала-партиш қиладиган. *Калапатра одам. Калапатра иш. Калапатра сўзламоқ.* ■ *Калапатра оқлар батамом Қўрғон сари қочиб қолмоқда.* М. Али, Боқий дунё.

**КАЛВАК** [ф. *كلوك* — кичик бола; нодон, анқов, уятсиз] Бефаросат, ношуд. [Ўзбек ойим:] *Бу калвак ўғлингиз марғилонликнинг эшигида қул бўлиб ётиб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КАЛВАРС** шв. Калвак.

**КАЛДИРАМОҚ** айн. галдирамоқ. *Султонбуви мўридан кўзини узмай, тили калди-*

*раб, қўли қалтираб ўтириб қолди.* И. Раҳим, Пир.

**КАЛЕНДАРЬ** [лот. *calendarium* — қарз дафтарчаси ёки *Calendae* — ҳар ойнинг биринчи кунин] 1 Йилнинг барча ой-кунлари тартиби билан кўрсатилиб, бошқа маълумотлар ҳам берилган жадвал ёки китобча; тақвим. *Стол календари. Йиртма календарь.*

2 Ҳаёт ёки илмнинг бирор соҳасидан маълумот берувчи шундай жадвал ёки китобча. *Астрономия календари. Табиат календари. Хотин-қизлар календари.*

3 Узоқ даврларни, йилнинг ой-кунларини ҳисоблаш тизими. *Календарни ислоҳ қилиш. Григорий календари. Юлий Цезарь календари.*

4 Қилинадиган иш ёки машғулотларнинг бажарилиш муддатлари (ой, кунлари) кўрсатилган маълумот, жадвал. *Иш календари. Машғулот календари. Мусобақа календари. Календарь режа.*

**Календарь йил(и)** Бухгалтерия ҳисоботида ўн икки ойлик давр (1 январь — 31 декабрь).

**КАЛЁН** [ф. *قلیان* — чекиш асбоби] Чилимга ўхшаш, тутун тортиладиган най ўрнида узун резина най ўрнатилган чекиш асбоби. *Ҳожихон.. арақ-мусалласларини ичди, калёнларини чекди, наша отсалар — бирга отди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КАЛЖЎРЧИ** айн. ўлаксахўр. *Тепамизда калжўрчи аста чарх уриб сузиб юрибди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

**КАЛИБР** [фр. *calibre*] махс. 1 Милтиқ, тўп каби ўқотар қуроллар қувурининг диаметри. *Милтиқ калибри. Миномёт калибри. Замбарак калибри.*

2 *тех.* Саноат, ишлаб чиқариш буюмларининг аниқ ўлчами.

3 Буюмларнинг (мас., машина қисмларининг) катта-кичиклигини, йўғон-ингичкалигини, ўзаро жойлашишини ўлчайдиган шкаласиз асбоб.

**КАЛИБРЛАМОҚ** 1 Аниқ ўлчамда тайёрламоқ, аниқ ўлчамга келтирмоқ. *Замбарак стволини калибрламоқ.*

2 Аниқ ўлчамли нарсаларнинг катта-кичиклигини текширмоқ, ўлчамоқ.

3 Нарсаларни йўғон-ингичкалигига, майда-йириклигига қараб гуруҳлаштирмоқ, хилларга ажратмоқ, сараламоқ. *Деталларни калибрламоқ. Чигитни калибрламоқ.*

**КАЛИБРЛИ** Калибрга эга бўлган. *Кичик калибрли милтиқ. Катта калибрли тўп.*

**КАЛИБРЛОВЧИ** Буюмларнинг йўғонингичкалигини, катта-кичиклигини, калибрини ўлчаб аниқловчи, аниқ ўлчамга келтирувчи; нарсаларни катта-кичиклигига қараб хилларга ажратувчи, сараловчи. *Калибрловчи ишчи.*

**КАЛИД** [ф. *كَلِيد* — очқич] айн. **калит**. [Махдум Раънога:] Сандиқнинг калидини биласанми, деб чақирган эдим, калид топилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Хужра калидини чунтагига солиб олган Зиёдилла хужрага кечасиёқ келиб, шу ерда тунаб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Келажакнинг калиди чидам билан ўқишда.* Ю. Ҳамдам.

**КАЛИЙ** [лот. *calium* < а. *قلو* — ишқор] **1** Менделеев даврий системасининг **1** гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушранг оқ юмшоқ металл.

**2** айн. **калийли**. *Фосфор ва калий ўғитлари меъёридан бирмунча ортиқроқ берилса.. «Фан ва турмуш».*

**КАЛИЙЛИ** Таркибида калий бўлган. *Фосфорли ва калийли ўғитларнинг асосий қисми кузда гўнг билан бирга солинади. «Фан ва турмуш».*

**КАЛИМА** [а. *كَلِمَة* — сўз, жумла, қисқа гап] **1** кт. айн. **сўз** **1**. *Сидиқжон «унсур» калимасини «хукуматга қарши» деган маънода ишлатар, бу ердагилар ҳам шу маънода аңглалар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

**Икки калима сўз** Икки оғиз сўз, қисқа хабар, маълумот. *Булар бу ерда тураверсин, энди икки калима сўзни Куктемир подшоҳдан эшитинг. «Эртақлар». Аъзамнинг уйдан келган хатдаги икки калима сўз эсига тушди: Тоғаннинг ўғли Каримжон келаси ҳафта уйланыпти. Катта тўй қилишса керак, сен бўлагингда..* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Калима келтирмақ** Калимайи шаҳодатни айнан айтмоқ; мусулмон бўлмоқ; калимайи шаҳодатни такрорлаб юрмақ. *Ҳар қадамда калима келтириб, парвардигори оламдан ўз паноҳида асрашини етти карра илтижо қилдим.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Тили калимага келмаслик** **1)** дин. калимайи шаҳодатни айтолмаслик; **2)** кўчма кўрқиш, изтиробга тушиш, аччиқланиш ва ш. к. туфайли гапиролмай қолмоқ. *Отангизнинг ҳам тиллари бурро эди. Лекин моддасини моддасига*

*тўғрилаб қўйганимда, тили калимага ҳам келмай қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Иккала қирғоқдаги болалар ҳам унинг мақсадини тушунган, аммо ҳеч кимнинг тили калимага келмас эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. **Калима(й)и шаҳодат дин.** Мусулмонликка иқроҳ бўлиш учун ёки мусулмонлик далили, асоси сифатида айтила-диган арабча ибора. *Лекин Абдуллабой маҳалла имоми ҳузурида «калимаи шаҳодат»ни айттириб, никоҳ ўқитириб олган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАЛИМАГҲҲЙ** [а.+ф. *كَلِمَة* — калима айтувчи] дин. Калимайи шаҳодатни доим такрорлаб турувчи мусулмон.

**КАЛИТ** [ф. *كَلِيد* — очқич] **1** Қулфни очиш ёки беркитиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Уйнинг калити. Сандиқнинг калити. Эшикнинг калити. ■ Мамарайим афанди Тешабойдан омборларнинг калитларини олгандан кейин, у ердаги молларни яхшилаб кўздан кечириб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**2** Бирор механизмни бураб юргизиш, ишга тушириш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Девор соатнинг калити. Уйинчоқнинг калити. ■ Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

**3** тех. Гайка ва болтларни бураб қаттиқлаш ёки бўшатиш учун ишлатиладиган узунчоқ дастали ёки дастасиз жағли металл асбоб.

**4** мус. Беш қаторли нота чизигининг бирортасига қўйиладиган ва шу чизиқдаги нота номи ва баландлигини билдирадиган махсус белги.

**5** махс. Тест синовларида берилган тест топшириқларининг энг тўғри жавобларини акс эттирувчи жадвал; тўғри жавоблар рўйхати.

**6** кўчма Бирор нарсага эришиш ёки уни тушунтириш (англаш), топиш, эгаллаш йўли, воситаси, имконияти. *Бахт калити. Галаба калити. ■ Мағрур овоз берар «одам» деган сўз! Тилсимлар калити унинг қўлида.* Т. Тўла. *Ҳаётда шундай кишилар бўладики, қалб калити уларнинг қўлида.* Ё. Шукуров, *Халқ билан ҳамнафас. Ҳосилнинг калити деб аталмиш бу бойлик [минерал ўғит] қор, ёмғир остида кучини йўқота бошлаган.* Х. Тўхтабоев, Ўғитдан тоғлар.



**КАЛИТБОН** [ф. *كليتبان* – калит қорюули] *тар.* Хонлик, амирликларда сарой, ўрда калитларини сақловчи, ўзида тутувчи шахс. *Олдинда учиб кирган бир қирғиз йигит.. калитбонга ташланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КАЛИШ** [р. галоши / калоши < фр. *galoches* – резина пойабзал] Нам ўтказмайдиган, одатда маҳси, ботинка каби пойабзаллар устидан кийиладиган, резинадан ишланган оёқ кийими. *Болалар калиши. Катталар калиши. ■ Қиз паранжи ўрнига чурук бир ятак ёпинган эди. Эгнида.. чит кўйлак, оёқларида жуда эски калиш.* Ойбек, Танланган асарлар.

**Этик (ёки пучуқ) калиш** Этик, ботинка ёки пийма устидан кийиладиган, учи тўмтоқ, европача калиш. **Ўзбекча калиш** Одатда маҳси билан кийиладиган енгил, учли калиш.

**Калишини тўғрилаб кўймоқ айн. кавушини тўғрилаб кўймоқ қ. кавуш.**

**КАЛЛА I** [ф. *كلاه* – бош; уч, чўққи; ақл] **1** Жониворларнинг боши (одатда, чорва молларининг боши ҳақида). *Отнинг калласи. Ҳўкизинг калласи. Филнинг калласи.*

**2** Сўйилган чорванинг боши (хом ёки пиширилган). *Калла гўшти. Калла куйдирмоқ. Калла шўрва. ■ Ҳеч бир тўй-томоша.. оқсоқолсиз ўтмасди. Биронтаси эчки сўйгудек бўлса, калласини энг аввал оқсоқол олдиға кўймасдан иложи йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**Калла солмоқ** Чорванинг калла-поча ва ошқозон, ичак каби аъзоларини пиширмоқ.

**3 с. т.** Одам гавдасининг юқори қисми, боши. *Ҳар каллада бир хаёл. ■ У [амир] кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдинга, дам орқасига оғиб кетар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қиз калласини чайқаб, қўлларини енг-сочбоғ ичига тиқиб олди.* С. Сиёев, Аваз.

**4** Боши катта киши исмига лақаб сифатида қўшиб ишлатилади. *Аҳмад калла. Карим калла. ■ Ҳаммаси ҳам Фиёс каллага ўхшаган бетафиқ бўлаверармиди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**5 с. т.** кўчма Ақл, мия. *Калласи бор одам кўп чекмайди. Боланинг калласи жойида. Каллангни ишлат!* ■ *Ўзимнинг каллам бор, сенинг маслаҳатингсиз ҳам эплаб кетаман.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

**6 с. т.** кўчма «Нодон», «аҳмоқ», «каллаварам» каби маъноларда ишлатиладиган ундалма.

**Хом (ёки қовоқ) калла айн. калла 6.** *Билмасанг, нега, урди деб қўл қўясан, мажбур қилди деб гувоҳликка ўтасан, қовоқ калла?!* О. Ёқубов, Ларза.

**Калла пишдими? с. т.** Уйқуга тўйдинг (из)ми? **Калла ташламоқ** Боши билан сувга шўнғимоқ, сувга отилмоқ. *Рўпарамда, сувнинг лабгинасида, катта харсангтош турарди. Шунинг устидан калла ташламоқчи бўлиб, энди оёқ қўйган эдим, нима бўлди-ю, шалоп этиб, сувга ағдарилиб тушдим.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. **Калла қанд қ. қанд. Калла қилмоқ (ёки урмоқ, қўймоқ)** Бош билан зарб бермоқ. *Қора йигит алам билан уни бир калла қилган эди, хотиннинг олдиға бориб тушди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йўлчи бир калла уриб, Қора Аҳмаддан ўзини айирди.. Ойбек, Танланган асарлар. Тўлан бош эгиб, навбатдаги дараға елка тутган бўлди-ю, кутилмаганда қозиаскарга калла қўйди.* С. Сиёев, Аваз. **Куйдирган калла** Тиржайган киши ҳақида.

**КАЛЛА II** [лот. *calla* < *callainus* – оч яшил] Иссиқхоналар ва хонадонларда ўстириладиган, гуллайдиган кўп йиллик манзарали ўсимлик.

**КАЛЛАВАРАМ** [калла + а. *ورم* – шиш, ўсма; яллиғланиш] **1** Ақл билан эмас, ўйламасдан, пала-партиш иш қиладиган (шахс). [Қодиров:] *Сен мени каллаварам деб ўйлама, ҳа. Қодиров ўз ақли билан ишлайдиган раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Сен ҳам каллаварам экансан-да, харидорларнинг уст-бошига, афт-башарасига қараб муомала қилмайсанми?!* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

**2** Шундай шахсга нисбатли муносабатни билдиради. *Норматнинг эсига лоп этиб боя айтган гапи тушди. «Эҳ, каллаварам. Нималар дединг ўзи?»* М. Ҳазратқулов, Журъат.

**КАЛЛАДОР** [ф. *كله دار* – каллага эга, калласи бор; ақли] Калласи, боши катта. *Калладор, чўтирсимон, юм-юмалоқ раис катта қорини силкиб кулди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КАЛЛАК** [ф. *كلك* – кичкина калла] **1** Дарахт танасининг шох-бутоқлари кесиб ташланган юқори қисми, кесилган шохи, бутоғидан қолган қисми. *Аброр, ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган*

эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Подшоҳнинг дори шу Гулистон шахрининг бир чеккасида, каллак тутга яқин жойда эди. «Муродхон».*

**Каллак урмоқ айн. каллакламоқ.** Янги каллак урилган тут остида қўлига болтасини ушлаб Собиржон ўтирибди. С. Зуннунова, Олов.

2 Бирор нарсанинг бош қисми. *Цилиндрлар каллаги. Ракетанинг ядроли каллаги.*

3 махс. Кулолчиликда идиш ва б. ясашда ишлатиладиган мослама — чархнинг лой қўйиладиган жойи. *Кулол чарх каллагига қўйган гумбаз-лойдан идиш ясаб, олмадек ортиб қолганини ташлаб юбормай, хуштак ясайди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

**КАЛЛАҚДОР** 1 Кўп йиллардан бери каллакланавериб, сершоҳ бўлиб кетган, каллакланган жойи йириклашиб кетган. *Йўлнинг.. икки четида эса ҳар хил дарахтлар, самбитоллар, каллакдор тутлар қад кўтарган. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

2 с. т. Калладор.

**КАЛЛАКЕСАР** Одам ўлдирувчи, босқинчи; ҳеч нарсадан ҳайиқмайдиган ашаддий жиноятчи. *Азим тажанг қиморбозлар, ўғрилар, каллакесарлар орасида кўп бўлган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КАЛЛАКЛАМОҚ** Кексайган мева дарахтларини ёшартириш, янгитдан шохлатиш мақсадида улар танасининг юқори қисмидаги эски шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; каллак урмоқ. *Толларни каллакламоқ. ■ Бек аканинг йигитлари тутга чиқиб, шохларни каллаклай бошлади. С. Нуоров, Нарвон.*

**КАЛЛАПАЗ** [ф. *кәһ паз* — калла пиширувчи] Калла-поча ва ич (ички аъзо)ларни пишириб сотувчи шахс. *Узум бозорининг афрофида.. нўхатиўраки ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-тавсифини қилиб, овозлари борича бақирадилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.*

**КАЛЛАПАЗЛИК** 1 Каллапаз иши, касби. *Каллапазлик қилмоқ. Каллапазликни йиғиштирмоқ.*

2 Калла-поча ва ич (ички аъзо)лардан тайёрланган таомлар билан савдо қилинадиган жой. *Матпано унинг ёнидан айланиб ўтди-да, каллапазликка бурилди. С. Сиёев, Аваз.*

**КАЛЛА-ПОЧА** [ф. *кәһ пача* — қўй калласи ва оёқлари; улардан қайнатиб тайёрлан-

ган таом] Сўйилган чорванинг (хом ва пиширилган) калласи ва оёқлари. *Калла-поча тозаламоқ. ■ Маллавовай ака бир ўтирганида битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Кушхонада] Ҳа-ҳу дегунча молнинг калла-почаси ажратиб олинади. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

**КАЛЛАПЎШ** [ф. *кәһ پوش* — бошни ўровчи; дўппи] 1 шв. Бош кийими; дўппи.

2 Дўппининг бир тури (одатда, тожиклар киядиган тури). *Зум ўтмай, қора каллапўш кийган, занжидай бадбашара барзангини етаклаб кирди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Қовуннинг ҳандалаксимон эртапишар нави.

**КАЛЛАХОМ** [ф. *кәһ хам* — пишмаган калла] 1 Териси шилиб олинган мол калласи.

2 Қора молнинг калла териси. *Каллахом чарм.*

**КАЛЛАХУМ** [ф. *кәһ хум* — хумдай, катта калла] 1 Боши жуда катта, катта бошли. *Эшикдан қамчинини елкасига қистирган, баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 айн. хомкалла, каллаварам. *Совхоз раҳбарлари билан менинг орамдан қора мушук ўтган-у, мен каллахум билмай қолганман. Газетадан.*

**КАЛЛИГРАФ** Хуснихат қоидаларига риоя қилиб, чиройли ёздагидан шахс; хаттот.

**КАЛЛИГРАФИЯ** [юн. *calligrafia* — чиройли ёзув, хат] Чиройли ёзиш санъати, хаттотлик; хуснихат.

**КАЛОВЛАМОҚ** 1 У ён-бу ёнга чайқалмоқ, нотекис юрмоқ, гандиракламоқ. *Бу салобатли одамлар орасида хизмат қилган Йўлчи ғоят сиқилди. Юрса каловлагандай, бировни туртгандай туюлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..қовушмай, каловлаганча бояги аёл кетидан судраларкан, кўзлари така-пука. Ҳ. Назир, Онаизор.*

2 Эс-ҳуши жойида бўлмай довдирамоқ; эсанкирамоқ. *Олимжон, онасининг таъзияси устидан чиқди. Бошини қаяққа уришни билмай, каловлаб қолди. Ҳ. Назир, Қанотлар.*

**КАЛОВЛАНМОҚ** айн. каловламоқ. *Каловланиб йиқилди мағрур, Азиз тупроқ узра қўйди бош. Т. Тўла. Қизни учратишни хаёлига ҳам келтирмаганидан, каловланиб, осто-*

нада саррайиб турарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

**КАЛОМ** [а. كلام — сўз, гап, нутқ] кт. Сўз; нутқ, гап-сўз; сўзлаш, гапириш. *Аввал таом, баъдаз калом.* Матал. ■ Сўзни, Муқимий, керак этмак тамом, Мазаси қолмас, узун ўлса калом. Муқимий. *Менга боқиб, салом этиб, Ҳар бири бир калом этиб, Сўзлади эҳтиром этиб, Топди баҳона қизларим. Ҳабибий.*

**Каломи шариф** Куръон, каломулло. *Каломи шарифда ёзилишича, йиғи-сиғи қилиш олло таолонинг иродасига қарши бориш билан баробар гуноҳдир.* К. Яшин, Ҳамза. **Хуллас(и) калом** Гапнинг лўндаси, хулосаси. *Хулласи калом, шаҳарни ўраган нобон ҳалқа узилиб кетди.* Мирмуҳсин, Кўринмас ҳалқа. *Хулласи калом, ишларим чакки эмас, дўппим яримта.* «Муштум».

**КАЛОМУЛЛО** [а. كلام الله — Оллоҳнинг сўзи, Куръон] айн. **куръон.** *Мансабдор кимса, бу сўзларни қозғозга ёзиб, ҳеч қачон тонмаслиги учун каломуллони ўртага қўйиб, қасам ичирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**Каломулло урсин** Куръонни ўртага қўйиб қасам ичишни билдиради. «*Гўримда типпантик тураман,*» дея, «*Каломулло урсин,*» деб қасам ичдилар. С. Кароматов, Олтин қум.

**КАЛОН** [ф. کلان — катта, улкан] 1 шв. Катта.

**Қози калон, қозикалон** эск. Бош қози. *Четга чиқиб, ёнимга қарасам, машинада қозондай салла ўраган қози калон ўтирибди.* И. Раҳим, Оловкор.

2 Калон (эркаklar исми).

**КАЛОНДИМОҒ** [ф. +а. کلان دماغ — кибр-ҳавоси баланд, такаббур; айн. катта калла] Ўзини жуда юқори тутадиган ва шундай муомаллада бўладиган; димоғи баланд. *Гап камтарлик ҳақида борар экан, кўз ўнгимда ажойиб фазилатли кишилар, шу билан бирга, гердайган, мағрур, калондимоғ баъзи кимсалар жонланеди.* Газетадан. *Кенжага дастлаб муомаласи дағалроқ, ўзи калондимоғ кўринган бу киши суҳбат охирида ғоят таъби нозик бир шинаванда бўлиб чиқди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

**КАЛОНДИМОҒЛИК** Калондимоғ шахсга хос хатти-ҳаракат, хусусият. *Калондимоғлигинг қолмади-да, полвон!* Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да! Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

*Ишхоналарда, айниқса, кўпчилик билан муомала қилинадиган жойларда.. сансалорлик, калондимоғлик, дағаллик ва майнабозчиликларни бозор кўтармайди.* Т. Алимов, Хиргойи.

**КАЛОНПО** [ф. کلانپا — қадами, оёғи катта] 1 с. т. Амал, бойлик ва б. жиҳатдан маълум-машҳур бўлган, амалдор, «катта шахс» ларга нисбатан қўлланади. *Бу жойнинг калонполари.* ■ Э, бу калонполарнинг хизматини қилавериб, елкамнинг яғири чиққан. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Йиғилган меҳмонлар орасида шаҳарнинг маълум, сердастурхон калонполаридан Мирзакарим ҳожиди вофуруш.. Ҳаким гажава, Мирзараҳим шафақ лақабли бойлар ҳам бор эди.* С. Абдулла, Мавлоно Мирсидиқнинг ижодлари.

2 шв. Оёғи катта одам.

**КАЛОРИМЕТР** Жисмнинг ўзига оладиган ёки ўзидан чиқарадиган иссиқлик миқдорини (калория ҳисобида) ўлчайдиган асбоб.

**КАЛОРИМЕТРИЯ** [лот. calor — иссиқлик + юн. metreo — ўлчайман] Турли физиокавий, кимёвий ва биологик жараёнларда ажраладиган ёки ютиладиган иссиқлик миқдорларини ўлчаш усуллари мажмуи.

**КАЛОРИФЕР** [фр. calorifere < лот. calor — иссиқлик + ferre — элтмоқ, келтирмоқ] Иситиш, вентиляция тизимларида ва қурутгичларда ҳавони қиздириб берадиган, қувурлар тизимидан иборат қурилма. *Бўғли калорифер.* Сувли калорифер.

**КАЛОРИЯ** [лот. calor — иссиқлик] Бир грамм сувни бир градус иситиш учун зарур бўлган иссиқлик миқдори.

**Катта калория, килокалория** 1000 кичик калорияга тенг иссиқлик миқдори. **Кичик калория** айн. калория.

**КАЛОРИЯЛИ** Муайян калорияга эга бўлган; калорияси юқори. *Калорияли овқат.*

**КАЛОРИЯЛИЛИК** Калорияга эгалик ҳолати, калория даражаси; тўйимлилиқ. *Озиқ-овқат маҳсулотларининг калорияллиги. Кўмирнинг калорияллиги.*

**КАЛТА** [ф. کلتة — думи қисқа, думсиз] 1 Узунлик ўлчами кичик; қисқа. *Калта шим. Калта қалам. Калта ип боғловга етмас.* Мақол. *Симни калта кесмоқ.* ■ *Мастон калта, аммо йўғон икки ўрим сочини бошига ўради-да.. оёғидаги ағдарма этикни кўздан кечирди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

**2** Узунлиги нисбатан кам, етарли эмас; қисқа. *Унинг ипак салласи нозик қилиб ўралган, калта энгли ипак абоси ўзига жуда ёпишиб туради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Арслон ҳам эгасининг буйруғини кутаётгандай, калта думини қимирлатиб..* С. Анорбоев, Оқсой.

**3** Вақт нуқтаи назаридан қисқа, тез тугайдиган, узоқ давом этмайдиган. *Калта кун. ■ Соат кетидан соат ўта берди. Калта куз куни оғди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу гаплашув ҳам калтагина савол-жавобдан иборат бўлди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Ингичка ва йўғон, калта ва чўзиқ товушлар.. кекирдаклари узилиб кетмайдими бу хўрозларнинг?* И. Раҳим, Ихлос.

**Гапни калта қилмоқ** Гапни чўзмаслик. *Аммо инсон қалбини шиллик қўртдек кемириб ташлайдиган гумон ва шубҳа ич-ичини кемираётганидан ижирғанди, сездириб қўймаслик учун гапини калта қилди.* С. Кароматов, Олтин кум. **Калта ўйламоқ** Яхшилаб, пишиқ қилиб ўйламаслик, юзаки ўйламоқ. *Айб ўзимда. Калта ўйлабман. Тўй бўлмайди..* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қўли калта** Имконияти чекланганликни, иложсизликни билдиради. *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан.. каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

**КАЛТАБАҚАЙ** Паст бўйли, аммо йўғон ва пишиқ, бақалоқ (одам, ҳайвон ва уларнинг аъзолари ҳақида). *Калтабақай одам. Калтабақай от. ■ [Матқовул] Бесўнақай битган картошкадай калтабақай бармоқларини яктак ёқасига олиб бориб, сержун кўкрагига туфлаб қўйди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

**КАЛТАБИН** [ф. *كلتهبين* — яқин, қисқа масофани кўрувчи; узоқни кўрмайдиган] Ҳозир кўзига кўриниб турган нарсалар асосида ҳукм чиқариб, унинг оқибатига фаҳми етмайдиган, келгусини, узоқни кўрмайдиган, қисқа ўйлайдиган. *Одамлар орасида ҳам узоқни кўра билмайдиган калтабинлар учрайди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

**КАЛТАБИНЛИК** Узоқни кўрмай, калта ўйлаб иш тутиш, калтабинга хос хатти-ҳаракат. *..қурилиш ишига дахлдор раҳбарларнинг совуққонлиги, калтабинлиги туфайли йўл қўйилган хатолар..* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

**КАЛТАДУМ 1** Думи калта, думи кесилган; чўлтоқ. *Калтадум эшак. Калтадум ит.*

**2** кўчма с. т. Европача кийинган, калта кийим кийган. *У [хотин] шаҳардан келган бир калтадум домлага тегиб олди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *-Зиёлилар, билмадим, калтадумми, аммо билгич, ўқиган одамлар-да, — дейди такрорлаб дурадгор.* Ойбек, Болалик.

**КАЛТАК** [ф. *كلتك* — ] **1** Дарахт, бута кабиларнинг барг-бутоқсиз узун шохи (синган ёки махсус қирқиб олинган, ҳўл ёки куруқ). *Текинга ўрганган текинхўр қўлига калтак илinsa ҳам, «керак бўлиб қолар», деб олиб кетаверар экан.* «Муштум». *Ойимча биби уларни [товуқларни] кўрди-ю.. қўлига тушиб қолган бир калтакни ҳавола қилиб, тир-қиратиб ҳайдаб, қарғай-қарғай уйига кириб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

**2** Уриш, саваш, ҳайдаш учун ишлатиладиган махсус ёғоч; таёқ, гаврон. [Жаллод] *Бандининг тиззасидан қуйисига, оёқлари суягининг қиррасига калтак билан қаттиқ бир урди.* С. Айний, Эсдаликлар. [Шербек] *Қўлига калтак олиб, мол боққани қирга чиққанида.. қувончини ичига сиғдира олмай думбалоқ ошган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**3** фольк. Тўқмоқ, чўқмор; гурзи. *Тўқсон ботмон чўян калтак қўлимда.* «Ширин билан Шакар». [Кўкалдошнинг] *Тақимида беш юз ботмон калтаги.* «Алпомиш».

**4** Таёқ, мушт ва ш. к. зарби; уриш. [Лаъли].. *бекнинг калтаклари ҳам ёдидан кўтарилиб, аланга чайқалаётган ерга югурди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Сувонжоннинг калтакка тоқат қилиши Ойсулувга бадтар алам қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**5** кўчма Қаттиқ тегувчи, зарба бўлувчи нарса; дакки, *Аваз уйига киргач, ўзича кулиб: «Менинг шеърим улар учун калтак бўлади», — деб қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Чолнинг ҳар бир мақтов сўзи полвонга калтак бўлиб тушмоқда эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

**Бошида калтак синмоқ** Ажрини (жазосини) тортмоқ; қаттиқ гап эшитмоқ; балога қолмоқ. *Ҳамма айб Салоҳиддинда! Калтак шу одамнинг бошида синиши керак.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шунча қалит чўнтагимда бўлгани билан битта-яримта нарсани нарибери қилиб кўрай-чи, бошимда калтак синсин..* С. Маҳкамов, Шоғирд. **Калтак емоқ**

Калтакка дучор бўлмоқ, калтакланмоқ. Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига сурканади. Мақол. **Калтак остида қолмоқ** Кўп калтак емоқ; дўппосланмоқ, саваланмоқ. *Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди. Эликбоши ва унинг шериклари калтак остида қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Оқ калтак, қора калтак** Хужум қилиш учун таёқ, теша ва ш. к. лар билан қуролланган оломон ҳақида. **Қора калтак билан** Қуролсиз, оддий таёқ билан. [Абдурахмонбой:] *Мирзақул, Николай полвон зўр. Хом хаёлларга бориб юрманг, қора калтак билан подшоҳликни йиқитиб бўлармишим!* Н. Сафаров, Уйғониш.

**КАЛТАКЕСАК** Судралиб юрувчилар синфига мансуб, думи узун ва узиловчан, тана тузилиши турли-туман, усти майда тангачалар билан қопланган жонивор. *Йўл устидан чиқиб қолган чаққон калтакесаклар ўқдай отилиб, кавакларга кириб кетади.* А. Қаҳҳор, Мастон.

**КАЛТАКЗАДА** [калтак + ф. *ساز* — урилган] Кўп марта калтакланган, калтак зарби ўтган, калтак зарбидан безиллаб қолган. *Ошпазнинг учоғида, кўнчининг ёмида, нонвойнинг томида сиғиниб юрган калтакзада бир ит эдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**КАЛТАКЛАМОҚ 1** Калтак билан урмоқ. *Ҳужизни калтакламоқ.* ■.. қўшни совхозлардан ялиниб-ёлвориб олган хашакни бир ой ўтмай чўғини ўчириб қўйишибди. У яна бузоқни калтаклай бошлади. «Муштум».

**2** Умуман, урмоқ. *Жаллод: -Бунинг нимасини икки юз дарра ураман, юзга чидаса ҳам гўрга, — деди, сўнг жаҳл билан калтаклашга ўтди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Шунча йил бадалида эрим чертмаган эди, энди аямайди, ўлгунча калтаклайди, деб ўйлади.* С. Сиёев. Отлиқ аёл.

**3** кўчма с. т. Қаттиқ танқид қилмоқ; қаттиқ койимоқ. *Ҳозир Эшматов.. турли найранглар билан Эрназаровни ҳимоя қилиб, Қодировни калтаклаб юрибди.* «Муштум».

**КАЛТА-КУЛТА** Калта ва арзирлик бўлмаган (нарсалар ҳақида). *Калта-култа тахталар.*

**КАЛТАТОЙ** Тарихда (19-а. охирларига-ча) мавжуд бўлган ўзбек уруғларидан бири.

**КАЛТАФАҲМ** [ф. + а. *كلتة فهم* — фаҳми калта, тушунчаси тор] Дарров тушуниб, уқиб ололмайдиган, ақли, фаҳми етмай-

диган; фаҳми калта. *Бир сафар у калтафаҳм ва доводир одамнинг сўзига амал қилиб, милиционер, халқ вакиллари билан жиноятчиларнинг уйига бостириб киради.* Ф. Фулом, «Тобутдан товуш» ҳақида.

**КАЛТАФАҲМЛИК** Калтафаҳмга хос иш, хатти-ҳаракат. *Калтафаҳмлиги ўзига панд берди.*

**КАЛТАЧА** тар. Ўрта Осиёда аёлларнинг узун, олди очиқ, кенг енгли, авра-астарли қадимий уст кийими; мурсак.

**КАЛХАМАЖ** Гўнг ейдиган ва гўнгни соққа қилиб, унинг ичига тухум кўядиган қўнғиз.

**КАЛХАТ** Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб катта йиртқич қуш; сор. *Жилғанинг устида бир гала қора қуш.. калхатлар гир айланиб учиб юрарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАЛЬКА** [фр. *calque* — нусха, тақлид] **1** Чизма ёки расм нусхасини тушириш учун махсус ишланган шаффоф қоғоз ёки мато. *Калька билан расм олмоқ.* ■ *Нусха олинadиган чизма устига чизма варағидан сал катта калька варағи қўйиш керак.* А. Абриков, Чизмачилик.

**2** Чизма ёки расмнинг шундай қоғоз ёки матога туширилган нусхаси. *..бепоён чўлни тўрт киши кезиб юрибди. Уларнинг қўлида планшет, калькалар туширилган турли ўлчам ва схемалар.* Р. Ўроқов, Қарши чўлида.

**3** тлш. Бошқа тил луғавий бирлигидан она тили воситалари билан сўзма-сўз таржима қилиш орқали ясалган сўз ёки ибора. *«Дунёқараш» сўзи русча «мировоззрение» сўзининг, «ишчи кучи» эса «рабочая сила» иборасининг калькасидир.* «ЎТА».

**КАЛЬКАЛАМОҚ 1** тех. Калькага кўчирмоқ. *Чизмани калькаламоқ.*

**2** тлш. Калька йўли билан ҳосил қилмоқ. *Калькалаб термин ясамоқ.*

**КАЛЬКУЛЯТОР 1** Калькуляция мутахассиси, калькуляция тузувчи ҳисобчи ходим.

**2** Турли алгебраик амалларни ҳисоблаб чиқариш, бажариш учун қўлланадиган электрон асбоб.

**КАЛЬКУЛЯЦИЯ** [лот. *calculatio* — ҳисоблаб чиқариш, ҳисоб-китоб] Товар, маҳсулот ва ш. к. нинг таннарҳини ҳамда харид ва сотиш баҳосини ҳисоблаш; шундай ҳисоблашда тўлдириладиган варақ; нарсанинг таннарҳи ва сотиш нарҳи аниқ кўрсатилган маълумот. *Ҳар бир кишига каль-*

куляция бўйича алоҳида коса ва тарелкада палов сузилади. С. Аҳмад, Паловга эътибор.

**КАЛЬЦИЙ** [лот. calx, calcis — оҳак] Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оҳактош, мрамар ва ш. к. таркибида бўладиган кумушсимон ялтироқ металл.

**КАМ** [ф. كَم — оз, озгина, арзимас] I Талаб, меъёр ёки одатдагига нисбатан миқдори етарли бўлмаган; оз. *Кам ерли деҳқон (тар.). Йиғилишда одам кам бўлди. Бу йил ёғингарчилик кам бўлди.* ■ *Чоршанба куни далага қўш чиқиши керак. Лекин, ҳақиқатга қараганда, улотивимиз кам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, миқдори оз, кўп эмас. *Ганни кам сўзла, ишни кўп кўзла.* Мақол. ■ *Тиббиёт илмида кам учрайдиган воқеа.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Капсанчиларда чакка ўтмаган уй кам қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Эгалик шаклидаги айрим сўроқ оломшлари билан қўлланиб, қиёсланувчи шахс ёки нарсдан камчилиги йўқ эканлик маъносини ифодалашга хизмат қиладди. *Бошқалардан нимаси кам?! Ундан қаери кам? ■ [Кимсаной] Ғайратли, ориятли жувон эди. Мана, Канизак звено бўлар эмиш, Кимсанойнинг Канизакдан нимаси кам? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уша латтадан кам жойим борми?! Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.*

4 Етишмай турган, керак бўлиб турган. -*Келинг, келинг, Шоражаб, — деди қаландарга қараб Сафар, — бир сиз кам эдингиз.* С. Айний, Қуллар.

5 *от өзф.* Етишмовчилик, етишмаган нарса. *Камини тўғриламақ.* ■ *Сизнинг давлатингизда ейиш-ичишдан, айш-ишратдан камим йўқ.* «Эртақлар».

6 *с. т.* Сонлар билан бирга келиб, муайян миқдорнинг тўлиши учун ўша миқдорга ўзи қўшилиб келган сон билдирган миқдор етишмаслигини билдиради. *Бир кам қирқ. Бобом икки кам тўқсонга кирди.* ■ *Бир кам ўттиз бўлак бўлиб, тўп бўлиб, ҳиндига тегинг.* «Гўрўғли».

7 Баъзи сўзларга бирикиб, қўшма сўз ясаш учун хизмат қилади: *камгап, камдамомад, камҳосил* ва б.

**Бир ками** Қилмаган иши (камчилиги) гапдан англашилган нарса экани, уни ба-

жаришга норозилик оҳанги билан ифодаланadi. *Бу нимаси?.. Бир камим от етаклаб юриш қолувди?* Газетадан. **Кам бўлманг** Яхши тилак билдиради; яшанг, камол топинг. *Хўш, қизим, табрикларимни қабул қилинг.. ич-ичимдан хурсандман, илоҳим, кам бўлманглар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кам бўлмаслик** Зарар-зиён кўрмаслик, зиён қилмаслик. *..айниқса, ота-онасининг гапига кириб, ўзининг кам бўлмаганлиги ҳақида анча кўпириб, кўп гапирди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ундоқ дема, қизим! Гапимга кириб, кам бўлдингми? [ҳовлини кўрсатиб] Мана! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бизга ихлос билан қўл берсанг, кам бўлмайсан.* «Муштум».

**КАМАЙМОҚ I** Миқдор ёки ҳажм жиҳатидан оз, кам бўлмоқ; озаймоқ. *Маҳсулот таннархи камайди. Касаллар сони камайди.* ■ *Кўллардаги сув миқдорининг камайиши ёки кўпайиши эса маҳаллий иқлим шароитининг ўзгаришига сабаб бўлади.* «Фан ва турмуш». *..уч-тўрт от майиб бўлиб ишдан чиқди, жамғарилган озиқ-овқат ҳам камайиб бормоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч, таъсир даражаси жиҳатидан озаймоқ, пасаймоқ. *Оғриқ камайди. Хавф камайди.* ■ *Учинчи кун табриклар оқими бир оз сусайиб, энтикиши, ҳаяжонлар ҳам камайиб, сокин дақиқалар бошланаётган эди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

**Камайиб қолмайди ёки бирор жойи (ёки ери) камаймайди** Ҳеч қандай зарар етмайди. *Қариянинг ишлариёса қарашиб юборсанг, бирор еринг камайиб қолмайди.*

**КАМАЛАК I** Қаттиқ ёғочнинг бир учидан иккинчи учига ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган, найза-ўқ солиб отиладиган қадимий ов ва жанг қуроли; ёй, камон. *Афанди елкасига камалакни осиб.. узоқ бир кўлга ғоз овлагани кетди.* «Латифалар». *Эрмана полвон камалагидан девга қараб ўқ узибди.* «Олтин бешик».

**Камалак бўлмоқ** Камалак шаклини олмақ, эгилмоқ. *Қошлар учади, кўзлар кулади, гоҳ чап қўл орқа белга ўтиб, ўнг қўл қош устида камалак бўлади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Камалак қилмоқ** Камалакка ўхшатиб эгмоқ. *Раис.. бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қуёш нурунинг ёмғир, фаввора томчиларида синиши натижасида ҳавода турли рангда ярим доира шаклида кўринадиган йўл; ёй. *Дарахтларнинг орқасида қизил, кўк, пушти ва зангор чизиқлар билан товланиб турган камалак кўринди.* И. Раҳим, Ихлос.

**КАМАНД** [ф. *کمند* – бўғов, сиртмоқ; тузок] *эск. кт.* Бирор ҳайвонни тутиш, банди қилиш, боғлаш ёки бирор нарсага илтириб, баландга чиқиш учун ишлатиладиган сиртмоқли арқон. *Тугрибой камандни роставла туриб, йўлбарснинг бўйнига солибди.* «Эртақлар».

**Каманд қилмоқ** Боғламоқ, сиртмоқ солмоқ. [Навой:] *Мени девонани занжирбанд қил. Қаро зулфингни бўйнимга каманд қил.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

**КАМАР I** [ф. *کمر* – бел; белбоғ] **I** Кийим устидан белга боғланадиган, одатда кўндан қилинадиган, тўқали энли тасма; қайиш. *Солдатча камар. Камар боғламоқ.* ■ *Мингбоши кимхоб тўнунинг чап барини қайириб, бошмалдоғини кумуш камарга ўтказди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Пиеда аскарлар] *Белларини қайиш камар билан боғладилар.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Почтаев ўрнидан туриб, сербар камарини тузатдида, томоқ қириб, ўзидан хабар берди.* А. Мухтор, Тугилиш.

2 Шим, юбка кабиларнинг (тушиб кетмаслиги учун) тепасидан ўтказиб боғланадиган (тақиладиган), мато ёки чармдан тайёрланадиган боғ, тасма.

3 *кўчма эск. кт. айн. бел I 1, 2.*

**Хизмат камарини боғламоқ** *кт.* Сидқидилдан берилиб хизмат қилмоқ. **Ҳиммат камарини боғламоқ** *кт.* Сахийлик қилмоқ, ҳиммат ишига отланмоқ. *Бойвачча, ота орзусига ҳиммат камарини боғлайверинг.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАМАР II I** Сув қирғоғида, жар четида, тепалик ёки тоғ ёнбағрида ювилиш, ўпирилиш ва ш. к. натижасида ҳосил бўлган ғорсимон ўйиқ жой, йўл. *Акам билан Тоғкамарга тушиб чиқдик. Уша камар ичи кенге: юз бош қўй соялаши мумкин.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Қирнинг ўрқачи нариги четда юксалган тоғнинг белига етиб тугар, ундан, тоғ бағрини кесгандек бўлиб, камар кетган эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Дарё, ариқ каби оқар сувларда унинг айланиб оқадиган жойи, айланма ҳаракат-

ли чуқур жойи. *Сувонжон тол тағидаги камарга шўнғиб кириб кетарди-да, анчадан кейин балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пўлатжон сўл оёғи билан сувни шалоплатиб, камардан чиқишга уринар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *анат.* Умуртқали ҳайвон ва одамнинг айрим бўғинларида, ўзаро туташ икки суякнинг бирида бўладиган яримшар шаклидаги ўйиқ жой, кўз. *Елка (кўл) камари.*

**КАМАРБАНД** [ф. *کمربند* – камари боғлиқ; хизматкор] **I** Камар боғлаган; бели боғли. *Камарбанд одам.*

2 Икки учи елка оша камарнинг икки ерига бириктирилган, камарни белда тутиб турадиган боғ, тасма. *Сарой дарвозасидан.. камарбандига қаламдондек.. бир чўп қистиргани ҳолда амир махрамларидан бири кириб келди.* С. Айний, Қуллар.

**КАМАРБАСТА** [ф. *کمر بسته* – камар боғлаган; хизматкор; ишончли дўст] **I** *кт.* Хизматга тайёр, бел боғлаган, шай. *Кўпгина кишилар унинг [Ёқубжоннинг] хизматида камарбаста эдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Қўлимиздан келганча чора-тадбирларни кўришга камарбастамиз.* Газетадан.

2 *тар.* Уста деб маълум, эълон қилинган шоғирд, уста сифатида мустақил ишлашга рухсат олган косиб. *Шоғирд узоқ йиллар ишлаб, кўз нури, куч-қувватини сарфлагани ҳолда, корхона эгаси билан халфасини рози қилмагунча, фотиҳа олиб камарбаста.. бўлолмасди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

**КАМАРБАСТАЛИК I** Хизматга шайлик, доим тайёрлик. *Садоқат, ихлос, поклик, камарбасталик.. зиммаимзда эканини ҳеч қачон унутмаслик керак.* А. Турдиев, Хизматга бел боғлаганмиз.

2 Камарбаста (халфа) иши, касби.

**КАМАЮВЧИ I** **Камаймоқ** фл. сфдш.

2 *мат.* Айириш амалида ичидан бошқа сон айириб олинадиган сон.

**КАМБАЛА** [фин. *kampela*] Икки кўзи бошининг бир томонида бўлган ялпоқ денгиз балиғи.

**КАМБАР** [ф. *کمبر* – эни кичкина, энсиз] Эни қисқа; энсиз. *Камбар лента. Камбар чит. Камбар қайиш.* ■ *Камбар тахталардан нари-бери ясалган скамейкалар қинғир-қийшиқ, синиб кетгудай нимжон эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Нимқоронғи бос-*

тирмадан ўтиб, ғишдан ишланган камбар зинадан юқорига — болохонага чиқишди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КАМБАРГ** Барги кам, сийрак баргли. *Баланд суритокларда чумак урган чиллакилар, камбарг дарахтлардаги олма ва нашватилар у [Нормат] билан хайр-хўшлашмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КАМБАҒАЛ** [ф. +а. كەمبەغل — қашшоқ, йўқсил] 1 Муҳтожликда яшовчи, тирикчилик учун керакли нарсаси етарли бўлмаган; қашшоқ, фақир, бечора. *Камбағал дехқон. Камбағал оила.* ■ *Камбағал йигит энди ёруғда ҳамма отларни айрим-айрим кўздан кечирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Фуломжон ота-оналар билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Етарли бўлмаган; кам, етишмайдиган. *Сўзга камбағал ер. Сўзга камбағал одам.*

3 *кўчма с. т.* Мушкул ёки аянчли аҳволга тушиб қолган киши; шўрлик, боёқиш, бечора. *Йўлчи қачон келар экан, келганда ҳам нима қиларди, бўзбола, камбағал.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАМБАҒАЛЛАШМОҚ** Камбағал бўла бормоқ, камбағал бўлиб қолмоқ.

**КАМБАҒАЛЛИК** Ҳаётий, тирикчиликка зарур нарсаларнинг етишмаслик ҳолати. *Бир кунди она бечора зор йиғлаб, худога нола қилди: «Камбағаллик қурсин, камбағаллик.. Э худо, қандай гуноҳ қилдикки, бизни бунчалар қақшатасан?»* К. Яшин, Ҳамза. *Хотинимни ҳам камбағаллик йиқитди, бу ердаги оғир иш нобуд қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАМБАҒАЛПАРВАР** Камбағалларга ёрдам кўрсатувчи, шафқат қилувчи; камбағаллар ҳуқуқини ҳимоя қилувчи. *Камбағалпарвар одам.* ■ *Бойлардан биттаси жуда камбағалпарвар ўтган экан, чакалакзорига дошқозон остириб, оч қолганларга хўрда, атала улашиб турар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАМБАҒАЛЧИЛИК** Камбағал шароит; камбағаллик, қашшоқлик. *-Ҳозир ҳам камбағалмиз, — деди Сатторқул давом этиб, — лекин бу камбағалчилик ёруғ дунёдан бўлган умидимизни эмас, ёруғ дунёдан бўлган умидимиз бу камбағалчиликни еб,*

*кемириб ташлаётимди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КАМГАК 1** Атрофи ёки икки-уч томони девор ёки бошқа бирор нарса билан ўралган пана жой. [Йўлчи] *Катта ҳовлига терс бўлган камгак — панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бўш, тўлмаган, очик қолган жой. *Биров ганч қорар, уни челақларга солиб.. усталарга узатар, бири бўлса, синган ғиштларни теша билан текислаб, камгак ерлар учун ҳозирларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КАМГАП** Кўп гапиришни ёқтирмайдиган, кам гапирадиган. *Камгап одам.* ■ *Насиба қанчалик сергап, сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Укамгап, аммо бошқаларнинг ҳар қанча узундан-узун гапларини ҳам диққат билан тинглайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КАМГЎШТ 1** Гўшти оз, оз гўшт солинган (овқат ҳақида). *Камгўшт ош. Камгўшт сомса.*

2 Танасида, гавдасида гўшти кам; озгин, ориқ. *Камгўшт одам.* ■ *Катта укам Сирожиддиннинг аҳволи ҳам яхши эмас, у аслида, ориқ, камгўшт ва касалсимон, ранги ўчган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Муқимий ориқроқ, камгўшт.. бир оз камгапроқ одам эди..* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *с. т.* Ейиладиган жойи, эти кам. *Камгўшт мева. Камгўшт қовун.*

**КАМДАРОМАД** Даромадни кам берадиган. *Камдаромад хўжалик. Камдаромад иш.*

**КАМДИЙДОР** *с. т.* Кам кўришадиган, кам учрашадиган. *Камдийдор бўлиб кетмоқ.*

**КАМЕР** [лот. camera] *сфм.* Солист ёки бир неча кишидан иборат ансамбль ижроси учун ёки тор доирадаги тингловчилар, мухлислар учун мўлжалланган. *Кейинги йилларда республика мусиқа санъати юксалди. Бизда янги опера ва балетлар, симфоник ва камер асарлар яратилди.* Газетадан.

**Камер мусиқа** Оркестр ва хорлардан фарқ қилувчи кичик бир гуруҳ (дуэт, трио, квартет) ижрочилари учун яратилган чолғу ёки вокал мусиқа; яқка ижрочи учун ёзилган кичик ҳажмдаги мусиқали пьеса.

**КАМЕРА** [лот. camera — гумбаз; хона, бўлма] 1 Баъзи муассасаларда бирор нарса



учун мўлжалланган махсус хона, бўлма. *Юк сақлаш камераси. Дезинфекция камераси. Турма камераси. Бир кишилик камера.*

**2** Асбоб, машина, иншоот ичидаги атропофи берк бўшлиқ. *Сиқилган ҳаво камераси. Шлюз камераси. Торпеда камераси.*

**3** Шина ёки тўп қопламаси остидан жойлаштирилладиган ва ичига ҳаво дамланадиган резина қобик, филоф. *Велосипед камераси. Машина камераси. Футбол тўпининг камераси.*

**4** Фото, кино ёки видеоаппаратнинг пластинка ёки плёнка қўйиладиган ички қисми ёки шундай аппаратларнинг қисқача номи. *Кинога олиш камераси.*

**КАМЕРТОН** [нем. Kammerton < Kammer – хона + ton – товуш] **1** физ. Учлари эркин тебранадиغان қилиб маҳкамланган айрисимон металл таёқча шаклидаги асбоб (товуш манбаи). *Товуш ҳодисаларини ўрганишда товуш манбаи сифатида кўпинча камертондан фойдаланадилар.* А. В. Пёришкин, Физика курси. *Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси дейилади. Камертонларнинг резонанслиши бунга яхши мисол бўла олади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**2** мус. Маълум баландликка эга бўлган ва аниқ товуш берувчи, чолғучилик амалиётида чолғу асбобларини созлашда ишлатиладиган кичик бир асбоб (товуш баландлиги эталони бўлиб хизмат қилади).

**КАМЁБ** [ф. كَمِيَاب – кам топиладиган, нодир; танқис] Кам топиладиган, сийрак учрайдиган; етишмайдиган. *Шаҳарда танқис, камёб ҳисобланган молларнинг бу магазинда топилиб туришини ҳам шу одамнинг хизмати деб биладилар.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Эмиш оқ турналар асл парранда, Нодир ва камёбдир қуш зоти аро.* А. Исроилов. *Сув тилладай азиз, камёб эди.* Ш. Рашидов, Сув йўли.

**КАМЗУЛ** [фр. camisole – тиззагача узунликдаги енгсиз эркаклар кийими] **1** Илгари ёзлик пальто ўрнида кийиладиган енгги узун уст кийим. *Унинг [Салимбойваччанинг] бошида яп-янги тагдўзи дўппи, устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзул.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бежирим, келишган нозик ниҳолинг, Беқасам камзулинг ярашибди хўб.* Х. Расул.

**2** Хотин-қизларнинг желаткага ўхшаш калта, одатда енгсиз, ёқасиз уст кийими. *Духоба камзул. Заррин камзул.* ■ *Балки ўртача бўйи, бахмал камзули маҳкам қучоқлаб олган нозик бели билан таниш кўрингандир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизни ёрнинг камзулининг енгги йўқ.* «Қўшиқлар».

**КАМИ** қ. **камида**. *Отанг юртнинг обрўли кишиларидан бири, камии беш юз жойдан тўққиз олиб, тўн кийган.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

**КАМИДА** рвш. Кам деганда, энг ози; минимум. *Бу иш учун камида уч ой вақт керак. Бу пайкал камида беш гектар келади.* ■ *Уч кунлик эмас, камида бир ҳафталик ой тоғлар ортидан секин кўтарилиб келарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳар бир ўқитувчи камида йигирма-ўттиз ўғил-қиз ўқувчининг тақдирини учун жавобгар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**КАМИКАДЗЕ** [яп. < сўзма-сўз: илоҳий шамол] **1** Иккинчи жаҳон урушида душман кемаларига қарши ҳужум қилиб, ўз самолёти билан бирга ҳалок бўлган япон учувчиси.

**2** кўчма Бирор кимса ёки нарса учун ўзини қурбон қилувчи шахсга нисбатан қўлланади.

**КАМИМОҚ** с. т. Камаймоқ. *Уларнинг кексалигини ҳурмат қилсанг, камиб қолмайсан.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шундай болалар ҳақиқага бир-икки машина ёғочтахта сарфласа, колхозимиз камиб қолармиди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

**КАМИН** [нем. Kamin < юн. kaminos – ўчоқ, печь] Деворга ўйиб ишланган, кенг очиқ ўтхонаси ва тик мўриси бўлган, бевосита ёқилги алангаси билан хонани иситадиган ўчоқ.

**КАМИНА** [ф. كَمِيْنَة – кичик, эътиборсиз, ҳақир; ҳақир қулингиз, мен] юқ. усл. **1** Камтарлик ёки одоб юзасидан «мен» сўзи ўрнида ишлатилади. *Бу мақола каминаники. Каминанинг сизга бўлган ҳурмати ғоят самимий.* ■ *Камина ҳам суҳбатларингизни соғинганмен.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хуллас калом, у маҳалда камина эндигина институтни битириб, ёшлар газетасига ишга кирганман.* О. Ёқубов, Излайман. *Аслида камина ёзиш учун туғилган эканман.. Ҳаётим, ижодим, ёзувларимнинг булоғи сенсан, азизим.* Шу булоқни мусавффо сақлагин. «Гулистон».

2 эск. Содиқ хизматкор, қул. [Салимхўжа:] Каминангиз бир ўзимман, қийинчиликларнинг қурбониман, хоним, ҳа, қурбониман. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Эликбоши:] Камина сизнинг илтимосингизни ерда қолдиришдан кўра ҳар қандай машаққатни ўз зиммасига олишни аёло кўради. Ойбек, Танланган асарлар. *Хива хонининг саройида ҳам каминанинг кўз-қулоқлари бор..* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**КАМ-КАМ** Секин-аста; бирдан эмас, оз-оздан. Қарзни кам-кам узмоқ. Қимизни бирданига кўп ичиб бўлмайди, кам-кам ичиб ўрганиш керак. ■ Муҳиддин ака, «фақат сиз билдингиз» деган гап хуш ёқиб, илжайди: «Кам-кам ўрганамиз-да, мулла, кам-кам». А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КАМ-КЕТИК** қ. кам-кўст. У кеча Саудий билан рўзгорнинг кам-кетиклари, тузукроқ машат қилиш тўғрисида сўзлашиб.. А. Қаҳҳор, Сароб.

**КАМ-КЎСТ** [кам + ф. کاست — кичрайиш, озайиш; зарар, зиён] Етишмай, камлик қилиб турган нарсалар, етишмовчилик. Рўзгорнинг кам-кўсти. ■ -Тўйнинг кам-кўсти битгандир? — раис мўйловини силаб, Саидхонга мурожаат қилди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Қурбон ота елиб-югуриб, сал кунда.. чойхонанинг кам-кўстини тўғриб олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КАМЛИК 1** Кам ҳолат, кам миқдорда бўлиш. Аҳолининг камлиги. Ёгин-сочиннинг камлиги. ■ Йўқ, отахон, домла бу гапларни илми камлигидан айтган эмасдир. Илмда ҳам илм бор. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Етишмовчилик, камчилик; моддий қийинчилик, муҳтожлик. Унинг ҳеч нарсадан камлиги йўқ.

**Камлик кўрмоқ** (ёки **тортмоқ**) Камчилик, етишмовчилик, муҳтожлик туймоқ, кўрмоқ. *Сендаги дўстлик меҳри Дўстларингга зиёда, Сен билан бирга бўлган Камлик кўрмас дунёда.* Файратий. *Нима бўлса ҳам шулар олий маълумот олсин, эл-юртга қўшилсин — камлик тортмайди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Камлик қилмоқ** Кифоя қилмаслик, (шунинг ўзи) етарли эмаслик. *Шаҳардан олаётган шунча даромадинг камлик қиялптимики, энди кишлоққа қараб тамшанасан, баччағар!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гоҳо, жуда алам ўтганда, «севишининг ўзи бахтли бўлишга*

*камлик қиларкан..» деб афсусланади Ёркиной.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

**КАММАХСУЛ** Кам маҳсулот берадиган. *Жайдари моллар майда.. каммахсул эди.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

**КАМНАМО** [кам + ф. نما — кўриниш] 1 Кам кўринадиган (узоқ вақт кўринмай кетган, кам учрашадиган киши ҳақида). «*Илгари ҳадеганда рўпарангдан чиқиб қоладиган бу Холдор тушмагурга нима бўлди-я? Энди камнамо бўлиб қолди*», деб ўйлади Малика. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

2 Шахснинг шундай эканлигини ўзига қайд этади; кам кўринасиз. -*Қаёқларда қолиб кетдингиз, камнамо!* — Раҳим Аҳмедович кўришишга қўл узатди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

**КАМОБ** [ф. کامياب — кам топиладиган ёки کامياب — суви кам] 1 айн. **камчил**, **камёб**. *Камоб мол. Камоб нусха.* ■ *Шу йили, айниқса, киши қуруқ келиб, сув камоб бўлган, пахта ҳосили хавф остида қолган.* Ҳ. Назир, Сув гадоси оқпадар.. *Сув сероб бўлганда ҳам, камоб бўлганда ҳам, исрофгарчиликка қарши қаттиқ курашишимиз даркор.* Газетадан.

2 эск. айн. **камсув 1**. Камоб ер.

**КАМОБЛИК** Камлик, камчиллик, кам учрашлик ҳолати. Сувнинг камоблиги. Молнинг камоблиги. ■ *Колхоз агрономи чўлга келиб, сув камоблиги ва уни енгиш тадбирлари ҳақида маъруза ўқиди.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

**КАМОЛ** [а. كامال — тўлиқлик, етуклик, мукамаллик] 1 Ҳар жиҳатдан тўқислик; мукамаллик, етуклик. *Камтарга — камол, манманга — завол.* Мақол. ■ *Етимлик айб эмас, инсон учун фазлу камол лозим.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *Булар иккаласиям камтарлик камол келтиришини билишади.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *..дунёвий илмга ошна этадиган мактаблар очиб, фарзандларимизнинг камолни тиласак.* С. Сиёев, Аваз.

**Камол топ(инг) ёки камолга ет(инг)** Мамнунликни ва муваффақият, камолга эришиш тилагини билдиради. *Камол топ, ука! Кўнглиннга келмасин-у, Бўтавой, ақл ёшда эмас, бошда, деган одам билиб айтган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -*Камол топинг!* — деди Ҳасан сўфи хурсанд бўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Камол топмоқ** Етуклик даражасига эришмоқ, камолга

эришмоқ. Камол топар одамзод, ўйлагани ҳақ бўлса. Т. Сулаймон. *Гарчанд сочга қўнди бе-маҳал қиров, Чиройинг, ироданг тополди камол.* Зулфия.

**2** Камол (эркаклар исми).

**КАМОЛИ** Ўзи боғланиб келган сўз билдирган нарса, белгининг юқори даражасини қайд этади; ғоят, ниҳоят даражада, жуда, азбаройи. *Отабек камоли бўғилганидан сукут қилишга мажбур бўлди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бу қишлоқ камоли кичкинализидан тегишқоқ ўртоқлари [йигитни] қишлоқ олий советининг секретари, деб кулишар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кўшқоқ эса, камоли аччиғи чиққанидан, унинг орқасидан сўкиниб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Мен камоли одоб билан телефон қулоғини жойига қўйдим-у кута бошладим.* Газетадан.

**КАМОЛОТ** [а. كمالات — «камол» сўзининг кўплиги] **1** Етуклик, мукаммаллик. *Жисмоний камолот. Маънавий камолот.* ■ *Бунчалик камолот, айт-чи, кимда бор, Кимда бор бунчалик латофат, хусн.* А. Орипов. *Спорткайда спортчиларимиз учун жисмоний камолот кўриги бўлди.* Газетадан.

**2** Юксалиш, ривож. *Халқимиз ўз сиёсий-маънавий ҳаётининг янги камолот босқичига кўтарилди.* «Гулистон». *Ҳа, у [Алимардон] камолот поғоналаридан тез, ишонч билан кўтарилиб борарди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Шерали ҳам худди шу аҳволда, унинг учун инсоният камолотининг чўққиси — Сабозул! С. Кароматов, Олтин кум.*

**КАМОМАД** [ф. کام آمد — кам келди; етишмаслик] Мол, пул ва ш. к. нинг тегишли миқдордан кам чиққан қисми. *Камомадни аниқламоқ. Камомадни қопламоқ.* ■ *Уша ревизиядан чиққан бир юзу ўттиз уч минг камомадни кўплашиб тўлаб юбора қолсакчи..* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Пихи қайрилган тафтишчилар қасд қилганларида ҳам, бирон марта камомад тополмаганлар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

**КАМОН** [ф. كمان — ёй, камалак; равоқ] **1** айн. **камалак 1.** Афанди дарров камондан [кийикка] ўқ узган эди, ўқ хато кетди. «Латифалар». *Маҳаллий аҳоли бу ҳайвон ва паррандаларни камон, сопқон ва бошқа воситалар билан овлаган.* «Фан ва турмуш».

**2** Кавказ, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида ғижжакнинг номи. *Фани ака ка-*

*монни олди-да, ғийқиллатиб чала кетди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

**3** Ғижжак, скрипка каби чолғу асбобларини чалиш учун ишлатиладиган, бир учидан иккинчисига қил тутами тортилган таёқча; камонча. *Салоҳон чолғучиларга қаради; фақат ғижжакчигина камон тортар.. карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

**4** *поэт.* Камалакка ўхшаш, эгилган, қайрилма (қош ва қомат ҳақида). *Исми жисмига хўп мос, Номи унинг Жинаста. Анор юзли, қора соч, Камон қошлар пайваста.* Ғайратий. *Доро камон қошларини чимириб, баланд овоз билан: -Ҳай одам, ўзинг кимсан? — деб сўради.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Оҳим ўқига қадим камондир, Бу ўқни нишонидур Сурайё.* Нодира.

**КАМОНКАШ** [ф. كمانكش — камон тортувчи, моҳир ўқчи] Камондан ўқ отувчи киши, жангчи.

**КАМОНЛИ** Камон (камонча) билан чалинадиган. *Камонли асбоблар — камонча билан чалинадиган тўрт торли чолғу асбоблари.* И. Акбаров, Музика саводи.

**КАМОНЧА** [ф. كمانچه — кичик камон; уч ёки тўрт торли ғижжак] **1** Кичкина камон, камалак. *Урмонбек камончага ўқ қўйиб отар.. эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

**2** айн. **камон 2.** *Қўлингда ўйнасин шўх-шўх камонча, Қулоқларга ёқимли андижонча.* Ҳабибий.

**3** айн. **камон 3.**

**4** айн. **камон 4.** *Камонча қошлари остидаги кўзларидан ўйчанлик ва сабот акс этарди.* А. Муҳитдин, Ҳада.

**5** Чегачилик, қадокчилик, дурадгорлик каби касбларда пармани айлантириш учун хизмат қиладиган камалак асбоб. *Унинг [қадокчининг] аъзойи бадани қақшаб, камонча тутгани мадори қолмади. Яна битта қадок билан битадиган ликонча чала қолди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

**КАМОНЧИ 1** Ёй, камон ясовчи уста.

**2** Камон отувчи. *От устида Омонёр Камончини кўради, Калласини танадан Бориб жудо қилади.* «Ойсулув».

**3** Ғижжакчи, скрипкачи. *Ёш созанданинг жажжи қўллари ҳаракатидан пайдо бўлган оҳанрабо куй уста камончи санъаткорнинг қалбини сеҳрлаб қўйди.* Газетадан.

**КАМПАНИЯ** [фр. campagne — (ҳарбий) сафар < итал. campagna — жанг майдони] **1**

Муҳим ижтимоий, сиёсий ёки ҳўжалик аҳамиятига эга бўлган бирор вазифани ба-жариш учун маълум бир даврда сафарбар-лик йўли билан ўтказиладиган ишлар, кўриладиган тadbир-чоралар тизими. *Сай-лов кампанияси. Кўзилаштиш кампанияси. Кўчат экиш кампанияси.* ■ *Йиғим-терим* – деҳқончиликда энг масъулиятли, ҳал қилувчи кампания. Газетадан.

**2 ҳарб.** Маълум вақт ўтказилган ва муайян стратегик мақсадни кўзда тутган ҳарбий ҳаракатлар, уруш-жанглар мажмуи.

**КАМПАНИЯБОЗЛИК** салб. Ҳар қандай, ҳатто арзимас, иккинчи даражали ишлар учун бутун кучни сафарбар қилиш; режа-сиз, тартибсиз, ноизчил иш олиб бориш. *Баъзи ташкилотлар оммавий-ташкилий ишларни кампаниябозликка айлантириб юбраётганликларини эътироф қилиш керак.* Газетадан.

**КАМПАНИЯЧИЛИК** айн. кампаниябоз-лик. *Ишимизда кампаниячилик ҳоллари уч-раб туради.* Газетадан.

**КАМПИР** [ф. کمپير – жуда ҳам қари эр-как ёки аёл] **1** Ёши улғайган, кекса, қари хотин. *Кичик, хароб, фақир бир уй, кампир ва ёшроқ бир хотин жўхори тозалар эдилар.* Ойбек, Нур қидириб. У [Анзираг хола] ол-мишларга бориб қолган, нимжон.. бир кам-пир эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Элмурод:] ..Юртингизда кимларингиз бор, Ғани ака? -Биттагина кампир онам бор. П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** Шундай ёшли хотин (аёл)ларнинг ис-мига қўшиб айтилади. *Ўзбек оймнинг қути-дор, Офтоб ойм ва Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**3** Ёши улғайган кишининг (ёши улғай-ган) хотини ва унга мурожаат шакли. [Шо-кир ота:] *Кампиримга йўлдош, етим гўдак-ларимга бош бўлади бу қизим..* Ойбек, Тан-ланган асарлар. *Куй, ҳазил қилма, кампир, Ҳамиша ростин гапир.* Ю. Ҳамдам.

**КАМПИРАК** [р. камфорка < голл. camfoor – манқал, кўра; гуриллатиб ёқиш учун самоварга кийдириладиган мослама] Чойнак кўйиб, чойни дам едириш ёки иситиш (иссиқ тутиш) учун самовар ўтхонаси устига ўрнатиладиган мослама. [Матлуба] *Дам есин, деб чойнакни кампирак устига қўйди.* Н. Назаров, Замон. *Кампирани уйна-*

*тиб қайнаб турган катта самовар қариши-сида хомушгина ерга кўз тикиб Асқар боғбон турарди.* Н. Назаров, Замон.

**Кампирани учирмоқ** Жуда қаттиқ кўрқитмоқ, чўчитмоқ. -Э, тақсир, кўрққан-га кўланкаси азроил десадек, одамнинг кам-пирани учириб юбордингиз, – деди Нау-мий кўрқувдан бутунлай аригандек. А. Мух-тор, Опа-сингиллар.

**КАМПИРДАҲАН** Оғзи ва ияги кампир-ларникига ўхшаган. *Эшикдан тишлари ту-шиб, лаблари ичига кириб кетган, кампир-даҳан, зағчақўз бир чол кириб таъзим қилди.* М. Осим, Ўттор.

**КАМПИРЛИК** Қарилик (хотин киши-га нисбатан). *Кампирлик даври.*

**КАМПИРЧОПОН** Танаси ва уруғлари заҳарли кўп йиллик ўт. *Самарқанд ва Бухоро атрофларида кўп ўсадиган кампирчопон ўсим-лигининг қай даражада заҳарли эканини ким билмайди дейсиз!* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (кампирчопон, кўкмараз, эшакмия ва б.) заҳарли алкалоид-лар мавжуд.* С. Акрамов, Гиёҳ кимёси.

**КАМСИТМОҚ** **1** Қадр-қийматини паст-га туширмоқ; паст, арзимас, айбли қилиб кўрсатмоқ, ерга урмоқ. *Бировни иккинчи бир одам олдида ҳар хил мазах гаплар билан кам-ситиш унинг [Араббойнинг] энг яхши кўрган одатларидан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Юсуфбек ҳожи:] *Мендан сўрасанг, Марғи-лондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**2** Камайтирмоқ, бузмоқ. *Бу ўзгаришлар унинг [Кумушининг] ҳуснини, латофатини бир зарра ҳам камситмади, балки ун қайта ошир-ган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**3** Ҳуқуқини чекламоқ, тенг ҳуқуқлили-дан маҳрум қилмоқ.

**КАМСОҚОЛ** Соқоли кам, сийрак. [Шо-кир ота] *Эти суякка ёпишган, чувак юзи ва пешонаси чуқур чизиклар – бурушиқлар би-лан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди.* Ой-бек, Танланган асарлар.

**КАМСУВ** **1** Суви оз, суви кам, суви ка-майган. *Камсув ер. Камсув дарё.*

**2** Шираси оз, шираси қочган. *Камсув олма. Мева ёмон сақланса, камсув бўлиб қолади.*

**КАМСУВЛИК** Суви кам ҳолат, суви камлик; шираси озлик. *Ернинг камсувлиги. Дарёнинг камсувлиги. Меванинг камсувлиги.*

**КАМСУТ** Сути кам, сутни кам берадиган. *Отам сигирнинг серсут ёки камсутлигини маърашидан билар эди.. ишонинг. А. Қаҳҳор, Асарлар. ..қайнанангизнинг феълени биласиз-ку. Эмизганингизни эшитиб, юмма талаб беради. -Нега? Нима қилипти? Кўкрагим камсут бўлганда, бошқа гап эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

**КАМСУХАН** [кам + ф. سخن — сўз, гап] айн. **камгап**. Камсухан йигит. ■ Камтар ва камсухан гўзал Искандаро қулоқ солиб, жиддий ва оғир ўтирарди. Ойбек. Нур қидириб. Энди қирқни қоралаган бўлса-да, қариядай сипо, ўйчан, камсухан оғасининг сўзларига жон қулоғини тикади. С. Сиёев, Ёруғлик.

**КАМСУХАНЛИК** Кам гапириш, кам гапириш хусусияти. Унинг камсуханлиги ҳаммага маълум. ■ -Менда нима бор дейсиз? — дейди камсуханлик билан тегирмончи, — ўша сизникига ўхшаш борди-келди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

**КАМСУҚУМ** Ўзини камтар, хокисор тутадиган; тортинчоқ табиатли. *Насиба қанчаллик сергап ва сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди. О. Ёқубов, Тилла узук. Ёнма-ён пахта тараёттиб, у ёқ-бу ёқдан гапиришганларида, қиз унинг ҳақиқатан ҳам тортинчоқ, камсуқум йигит эканини сездди. П. Қодиров, Уч илди.*

**КАМСУҚУМЛИК** Камсуқум шахсга хос хусусият, ўзини камтар, хокисор тутишлик; манманлик, гердайиш одати йўқлик. *Нормухамедовнинг камсуқумлик хусусияти уни маҳалладаги одамлардан бир неча поғона юқори кўрсатиб турарди. Д. Нурий, Осмон устунӣ. Одобини айтмайсизми? Бай-бай, бунинг камсуқумлиги, донолиги.. С. Кароматов, Ҳижрон.*

**КАМТАР** [ф. كمتر — озроқ, камроқ; сийракроқ] Мақтанишни истамайдиган, ўзини бошқалардан паст оладиган, мағрурланмайдиган. *Камтар одам. Камтарга — камол, манманга — завол. Мақол. ■ Ҳақиқатда у [Аҳмад Маҳмуд] жуда камтар бўлиб, саводсиз, оддий одамлар билан улфатчилик қиладди. С. Айний, Эсдаликлар. Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг. Ҳабибий.*

**КАМТАРИН** Жуда камтар ва итоаткор. [Фаррош] *Дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди. Ойбек, Навоӣ. Сенга мен камтарин фарзанд эрурман. Жигарбанду яқин*

*пайванд эрурман. Ҳабибий. Қабулга келган қиз ўзини камтарин тутарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

**Каминан камтарин** эск. Ўта камтаринлик юзасидан ўзаро мулоқотда, мактубларда «мен» олмоши ўрнида ишлатиладиган ибора.

**КАМТАРИНЛИК** Камтарга хос хусусият, ўзини юқори, гурурли тутмаслик. *Кишининг камтаринлиги. Камтаринлик билан муомала қилмоқ. ■ Камтаринлик ва ишчанлик унинг асосий хислатидек бўлиб қолди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

**КАМТАРЛИК** Камтарга хос хусусият, фазилат. *Камтарлик — инсон ўзлигини билишни, ўзгаларни хурмат қилишни, одамийликни: самимийлик, беғуборлик, меҳрибонлик, раҳм-шафқатлилик.. каби нодир фазилатларни ўзида мужассам этади. Газетадан.*

**КАМТАРОНА** рвш. кт. Камтарлик билан, камтарлик қилиб, мақтанмасдан, мағрурланмасдан. *Муҳаммад Жамол кучли, самимий олқишларга камтарона таъзим этиб, жойига ўтиргач, Шариф Сулаймон ўз нутқини бошлаб юборди. Ойбек, Нур қидириб. Фазал поёнига етди. Табибий камтарона кулумсиради. С. Сиёев, Аваз.*

**КАМТАШВИШ** Ташвиши кўп бўлмаган. *Камташвиш иш. ■ Улар ҳамма вақт икков ёлғиз яшаб, оҳиста, шов-шувсиз, камташвиш ҳаётга ўрганиб қолган эдилар. А. Мухтор, Чинор.*

**КАМТИК** Тешик-ёриқ, оралик, очиқ жой. *Оппоқ телпак кийган қўша қоялар камтигидан мўралаб келаётган қуёш бўлса, тоғлар тепасига ялов қадаб, бутун ҳароратини чўлга бахшида этади. С. Қодиров, Бўзачи бойлиги.*

**КАМТУЗ** Тузи меъёрдан паст; зид. шўр. *Нон берч, камтуз, бунинг устига хашак ва кул аралашган. С. Кароматов, Олтин қум. Овқатга туззи ҳам тусмоллаб соламан. Шўр ёки камтуз бўлган бўлса, гина қилмайсизлар.. С. Нуров, Нарвон.*

**КАМФАРА, камфора** [лот. kamphora < а. كافور ] Ўткир ҳидли, рангсиз кристалл модда (тиббиёт ва техникада фойдаланилади). *..камфара тери остига инъекция қилинади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

**КАМФАРОСАТ** Фаросати кам, етарли фаросатга эга бўлмаган. *..баъзи камфаросат ёшлар ҳаётга, уларнинг ўзларини ҳам безайди-*

ган одамийлик шартларига эътибор қилмайдилар.. М. Исмоиллий, Одамийлик қиссаси.

**КАМФАҲМ** Фаҳми кам, тезда тушунмайдиган, англаб олиши қийин; фаросатсиз. *Бир камфаҳм, ўзинг аҳмоқ боласан, Шу эсингман ахир бир кун ўласан.* «Муродхон».

**КАМХАРАЖАТ** Харажати кам бўладиган; харажати кўп талаб қилмайдиган; камчиқим. [Фотиманинг амакиси] *Топиш-тутиши ўлчоғлик бўлганидан, камхаражат етим қизга уйланиб қўя қолиш фикрида экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАМХАРЖ** Харж қилиш имконияти кам, чекланган. У [Аброр] *ўзининг камхаржлигини Чиннихондан яширмас, уни қиммат томошаларга олиб тушаман, деб чиранмас эди.* П. Қодиров, Қалбдаги куёш. *..ҳозир камхаржроқ бўлиб турибман.. бир нима обормасам, ишдан ҳайдайдиди-да!* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

**КАМХАСТАК** Паст бўйли, кенг шохшаббали, манзарали ёввойи дарахт. *Ўзбекистоннинг табиий ўсимликлари орасида камхастак номли мевали дарахт кўп учрайди.* М. Тўйчиев, Табиатшунос. *Камхастак тоғ ёнбағирларининг фитомелиорациясида (ўсимликлар сифатини яхшилашда) ҳам иш берадиган қимматбаҳо дарахтдир.* «Фан ва турмуш».

**КАМЧИЛ** Кам топиладиган, эҳтиёж, талабга нисбатан кам. *Камчил мол. Сув камчил. Ишчи кучи камчил.* ■ *Маҳаллий санонат министрлигига қараши цехлар очилиб, унда камчил ширинликлар тайёрлана бошлаган эди.* М. Парпихўжаев, Ширасиз ширинликлар. *Юсупов бугун бу сойдаги қўтонга боради, эрта у сойдаги отарга. Ем-хашак камчил.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

**КАМЧИЛИК** 1 Меъёрийликни, меъёрни бузувчи белги, нарса; нуқсон. *Жисмоний камчилик. Ишидаги камчиликлар.* ■ *Ёрмат Йўлчининг ишидан камчилик топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида, бир муддат кузатиб турди. Лекин унинг тажрибали кўзи Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик кўролмади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тавба, одам яқин кишисидаги камчиликларни кўрмас эканми, деб кўйдим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Катта иш бажараётган одам майда-чуйда камчиликларга йўл қўйиши табиий.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бирон ишдан ортиқча қувониб ғурурланиш ҳам, ҳад-*

*дан зиёд хафа бўлиб кетиш ҳам камчиликдир.* «Мулоқот».

**2 с. т.** Етишмовчилик, камлик, кам-кўст. *Укамчилик кўрмасдан ўсди. Оиласининг еяричардан, кийим-кечакдан камчилиги йўқ эди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Бирон нимадан камчилигинг бўлса, айтгин.* Мирмуҳсин, Умид.

**3** Кам одам, кам одам иштирокида; озчилик. *Камчилик овоз билан қабул қилинди. Камчилик кўпчиликка бўйсунди.*

**КАМЧИЛИКСИЗ** Камчилиги йўқ, тўлатўкис, бекам-кўст. *Камчиликсиз иш.* ■ *Ўзбек ойим аралашган тўйли хотинларнинг кўнгилларидаги орзу-ҳаваслари ҳам эрлари томонидан камчиликсиз бажарилар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КАМЧИЛЛИК** Камчил ҳолат; етишмаслик. *Сув камчилиги. Молнинг камчилиги.*

**КАМЧИҚИМ** Чиқими, харажати кам; сарф-харажатни кам талаб қиладиган; камхаражат. *Камчиқим иш.* ■ *Кетаверишинг Ҳожиди бобога ҳам маъқул тушади. У камчиқим одамларни ёқтиради.* Ф. Фулом, Шум бола.

**КАМШИК** 1 Чети, лаби учган, синган, ўйиқ бўлиб қолган. *Кампир камшик ниёлада дамба-дам чой ичарди.* Ш. Фуломов, Бочка. [Мадамин] *Деворнинг камшик еридан кўчага ошиб тушгач, отини тўхтатиб, қўлига милтигини олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** айн. кемшик. *Асрор тирриқ камшик оғзини ишшайтирганча, таёғига суяниб турганмиш.* «Ёшлик».

**КАМҚАТНОВ** 1 Одам, улов ва транспорт воситалари кам юрадиган. *Шаҳарнинг камқатнов кўчалари.* ■ *Чилонзор йўли, қишлоқ марказига ва далага чап бўлганидан камқатнов.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

**2** Кам қатнайидиган, кам борадиган ёки келадиган. *Турмуш қурганимдан кейин-ку жуда ҳам камқатнов бўлиб қолди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

**КАМҚОН** Қони камайган, қони қочган; оқарган, рангпар. *Камқон бола.*

**КАМҚОНЛИК** 1 Қони кам ҳолат. *Бола-нинг камқонлиги.*

**2** тиб. Қонда қизил қон таначаларининг ва улардаги гемоглобин миқдорининг ёки умумий қон массасининг камайиши билан кечадиган касаллик; анемия. *Қизил қон таначаларининг сони ва унда бўлган гемоглобин моддаси камайганда, ҳарсиллаш пайдо бўлади. Бу каби касалликка камқонлик касалли-*

ги дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КАМҚУВВАТ** Куч-қуввати меъёрдан кам, қуввати оз. *Камқувват одам. Камқувват хўжалик.* ■ *Бола жуда ёш ёки камқувват.. бўлса, уни соғиб олинган кўкрак сути билан овқатлантириш лозим.* А. Ҳобилов, Кўкйўтал.

**КАМҲАФСАЛА** Бирор ишга астойдил ёпишиб ҳаракат қилмайдиган; ҳафсаласи йўқ. *Камҳафсала одам.* ■ *Заиф кадрлар ўрнини бақувват кишилар.. камҳафсала, масъулиятни сезмайдиган шахслар ўрнини зийрак, серҳаракат, ғамхўр кишилар олди.* М. Тўйчиев, Кўшоқлар ичида бўшоқлар.

**КАМҲАФСАЛАЛИК** Ҳафсала, иштиёқ билан ёндашмаслик, ҳафсаласи етарли эмаслик. *Эринчоқлик, камҳафсалалик билан кетга сурилган ишга қор ёғади.* «Муштум». *Куз пайтида камҳафсалалик қилиб юлинмай қолган ғўзапоялар ҳам қор остидан, гўё қорга бўйин эзмагандай, кеккайиб кекирдик чўзанлар.* Ҳ. Шамс, Душман.

**КАМҲОСИЛ** Оз ҳосил берадиган, ҳосили кам. *Камҳосил экин.* ■ *Беда, маккажўхори каби озуқабоп экинларга авваламбор камҳосил, шўр тупроқ ерлар ажратилган.* Ф. Зоҳидов, Ваъдабозлик ва муросасизлик.

**КАНА** [ф. كنه — бит, кана] Ҳайвон ёки одам танасига ёпишиб, қонини сўриб ҳаёт кечирувчи паразит жонивор. *Сутчи ота тарғилни кўришлари билан силаб-сийпаб, у ёқ-бу ёғидан 3–4 кана олиб ташладилар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. «Мол безгаги»ни кана тарқатади. С. Анорбоев, Оқсой.

**КАНАКУНЖУТ** [ф. كنه كنج — канага ўхшаган кунжут] Уруғидан мой олинадиган, баланд бўйли, бир ёки кўп йиллик ўсимлик ва унинг кулранг, ялтироқ уруғи (табобат ва техникада кенг қўлланади). *Кунгабоқар ва канакунжутни экиш кенг йўлга қўйилди.* Газетадан.

**КАНАЛ** [лот. canalis — қувур, нов; сув йўли] 1 Дарё, қўл ёки денгизлар ўртасида кема қатновини ўрнатиш, шунингдек, экин майдонларини сув билан таъминлаш ва ортиқча сувларни йиғиб, оқизиб юбориш учун махсус қазилган сув йўли. *Катта Фарғона канали.* ■ *Майли, мана бу канал битса, янги ер очилса, пахта ҳам кўпаяди. Ўшанда ҳамманинг егани олдида, емагани кетида бўлиб қолади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Фарғона деҳқонлари канал қазиб, Но-*

*риндан чўлга сув олиб чиқиш учун астойдил бел боғладилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор нарса ичидаги тор, чўзиқ бўшлиқ жой; қувур. *Замбарак стволи канали.*

3 *Махс.* Алоқа, коммуникация йўли; ҳар қандай ахборотни электр сигналлар ёрдамида етказиб беришни таъминловчи техник қурилмалар мажмуи. *Электр алоқа канали. Телевизион канал.*

4 *кўчма* Бирор нарсага эришиш, етишиш йўли, воситаси. *Дипломатик канал орқали иш олиб бормоқ.*

**КАНАЛИЗАЦИЯ** [*лот. canalis*] Ахлатларни, ифлос ва ёғин сувларини, чиқиндиларни аҳоли яшайдиган жойлардан ёки саноат корхоналари ҳудудидан оқизиб чиқариб ташлаш учун ер тагидан ўтказилган қувурлар, санитария-техника иншоотлари тизими. *Шаҳар канализацияси. Канализация ишлари* ■ *Бинолар битган-у, аммо канализация ўтказилмаганлиги туфайли, фойдаланишга топширилмай ётибди.* Ҳ. Тожибоев, Пиш-пиш ухлайверинг.

**КАНАЛЧИ** *с. т.* Канал қурилишида ишловчи; канал қазувчи. *Каналчилар, таниш колхозчилар Жумақул отани кулиб қарши олдилар.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил.

**КАНАРЕЙКА** [*исп. Canary* — Канар ороллари номидан] Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, ёввойи ҳолда яшайдиган ва сайроқилиги учун хонадонларда қафасда ҳам боқиладиган қушча. *Маълумки, канарейкаларнинг фақат нари сайрайди, холос.* «Фан ва турмуш».

**КАНАТ** [*р.* «канат» < *юн. kannata* — арқон] Пўлат сим, каноп толаси, синтетик ип ва ш. к. дан эшиб (тўқиб, ўриб) тайёрланган эгилувчан узун буюм; йўғон арқон. *Пўлат канат. Канат(ли) йўл.*

**КАНАХОНА 1** Кана босган жой, кана-си кўп хона.

2 *тар.* Ичида канаси кўп зиндон, қамоқхона. *Амирнинг дори бор, минори бор, ноғорахонаси бор, бу зиндондан бошқа яна «обхона», «канахона» номли дўзахлари бор.* С. Айний, Дохунда.

**КАНВА** [*фр. canevas*] Каштадўзликда тўрлари кашта асоси бўлиб хизмат қиладиган, крахмал(оҳор)ланган ёки елим суртилган сийрак тўрли оқ мато.

**КАНДА** [ф. كنده — суғуриб, узиб, кесиб ташланган]: **канда қилмоқ** Доим қила-

диган машғулот, иш-ҳаракат ёки одатни бажармай қўймоқ, тарк этмоқ. *Муаллимнинг кўрганда, Саломинг қилма канда*. Қ. Муҳаммадий. [Муҳаррам:] *Хатни бўлса.. ака-сингилларча самимият билан канда қилмадим*. Шухрат, Шинелли йиллар. У [Тўраҳон] *ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозни ҳам канда қилмасди, рўзани ҳам*. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

**КАНДАКОР** [ф. *канде* – ўйилган, қавланган *كار* – иш] Металлга ўйиб, чизиб нақш ишловчи уста, ҳунарманд.

**КАНДАКОРИ** Кандакорлик усулида нақш солиб безатилган нарса ёки идиш. *Кандакори лаган. Кандакори офтоба*.

**КАНДАКОРЛИК** Ўймакорликнинг металл буюмларни ўйиб, чизиб ёки муайян андоза асосида уларга нақш, тасвир ишлаш соҳаси; амалий санъат тури. *Кандакорлик маркалари*.

**КАНДИДАТ** [лот. *candidatus* – оқ кийим кийган; мансабталаб] қ. номзод.

**КАНДИДАТЛИК** қ. номзодлик.

**КАНДИДАТУРА** қ. номзод.

**КАНДИК I** Ўйилиш, емирилиш ва б. сабаб билан ҳосил бўлган алоҳида жой. *Ниҳоят, қизлар дам олиб ўтирган қоянинг ўнг томонида, элик қадам чамаси пастроқда, учтўрт киши сиғадиган, лекин ғор ёки тузукроқ бир пана жойга ўхшамаган кандикка дуч келдилар*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**2** Дон-дун ва ш. к нарсаларни сақлаш учун хосланган, мосланган жой. «Тортиқ» келиши *гўё бўм-бўш хонадонимизнинг кемтигини тўлатган, гўё кандиклар қоп-қоп ун, гуруч, меваларга тўлгандай кўринар, шу билан бирга, бағримиз ҳам бутлангандай эди*. Ў. Ҳакимали, Навбаҳор.

**КАНДИЛ** Олманинг кечпишар бир нави ва унинг узунчоқ шаклли, серсув меваси. *Тоғаси иккита розмарин, битта кандил, яна битта Наманган олмаси берди*. М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Бизда олмаларнинг юз беш тури бор: розмарин.. жонноқи, кандил..* Ф. Фулом.

**КАНДИР, кендир** Ёввойи ҳолда ўсадиган, толаси тўқимачиликда хомашё сифатида ишлатиладиган кўп йиллик ўсимлик ва унинг толаси. *Кандир айтир: мен жуганда, Сувсизликдан қолдим чўлда*. «Дали дарё». *Ҳовли юзида бир талай увада латта ва кандир-каноп билан тангиб ташланган шалоқ чарх.. чувалиб кетган калавалар ётар эди*. А.

Мухтор, Опа-сингиллар. *Хаёлан йигирма йил ортга ҳатлаб, ҳилтиллаган кандир иштон кийган бола ҳолида кўрди ўзини*. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

**КАНИЗ** [ф. *каниз* – чўри; хизматчи, оқсоч хотин] **1** Туткун аёл; чўри. [Афанди:] *Энди менга бирмунча ходим, каниз, маишат анжомлари берасиз*. «Латифалар».

**2** Хон, амир ва бошқа ҳукмдорлар саройидаги хизматчи аёл. *Шоир ҳарамдаги канизлардан бири билан алоқа боғлаган экан*. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Унинг тагидан кийилган оқ атлас кўйлагининг этаги шунчалик узунки, икки каниз икки томондан кўтариб келяпти*. П. Қодиров, Юлдузли тунарлар.

**КАНИЗАК** [ф. *канизак* – ёш чўри; ёш оқсоч] Ёш каниз. [Мажиддиннинг] *Хотини маликани, бутун канизаклари билан.. ўз уйига чорлайди*. Ойбек, Навоий. *..Чиройли қизлардан қирқ канизак қилиб берди..* «Бўтақўз».

**КАНИКУЛ** [лот. *caniculares dies* – йилнинг энг иссиқ кунлари < *capicula* – «итча» – июль ойи охирида кўринадиган Сириус юлдузининг номи] қ. таътил. *Шундай қилиб, бизни соғинтирган баҳор каникули келди*. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

**КАНИСТР(А)** [ингл. *canister* – тунука идишча, қутича] Ҳаво киритмайдиган қопқоқли бак (турли хил суюқликлар, мас., бензин солиш учун ишлатилади). *Бир куни машинасига тўртта канистрда бензин олиб..* Газетадан.

**КАНИФОЛЬ** [юн. *Кичик Осиёдаги қадимги Колофон (Kolophon) шаҳри номидан*] Игнабаргли дарахтлар ширасидан олинадиган, сарғиш-қизил ёки тўқ қизил шишасимон мўрт модда (саноатда елимли, изоляция қилиш ашёси сифатида, шунингдек, камончага суртиш учун ишлатилади).

**КАННА I** [юн. *канна* – қамиш] қ. шойиғул.

**КАННА II** [*африка тилларидан*] Африкада яшайдиган, антилопалар гуруҳига мансуб жуфт туёқли сутэмизувчи ҳайвон.

**КАННИБАЛИЗМ** [фр. *cannibalisme* < исп. *Canibal* – одамхўр] **1** Одам гўштини одам ейишдан иборат, энг қадимги, ибтидоий одамларга хос ҳодиса.

**2** биол. Ҳайвонот дунёсида: муайян турга мансуб ҳайвонларнинг бир-бирини ейиш ҳодисаси.



**КАНОН** [юн. *canon* — қоида, йўл-йўриқ] Муайян йўналиш, таълимотдаги қонун-қоида; анъана тусини олган, умум томонидан қабул қилинган нарса (бадийи адабиёт, санъат ва ш. к. да).

**КАНОП** [р. *кенаф* < лот. *cannabis* — зигир, каноп] 1 Поясидан тола олинадиган, бир йиллик баланд ўтсимон ўсимлик; унинг толаси. *Каноп экилган майдон. Каноп фабрикаси. Каноп ип. Каноп арқон.*

2 Шу толадан эшилган ип. *Қоп оғзини каноп билан боғламоқ. Қоп-қанорни каноп билан тикадишлар.* ■ *Канопнинг бир учи катта хомага, иккинчи учи қамишларга боғланган, буларга ҳамма вақт катта балиқлар шлинади. Ж. Шарипов, Хоразм.*

**КАНОПЗОР** Каноп экилган майдон. *Бир тарафи канопзор, иккинчи томони гўзалар гуркираб турган йўлдан борарди. Ф. Усмонов, Она қалби.*

**КАНОР(А)** [ф. *کنار* — қирғоқ, чет] эск. Қирғоқ, чет. *Бир дафъа саргардон йўл канорида, Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор. Миртемир. Бу ерларда аждодлари яшган. Ўзи туғилиб ўсган Найманча ҳам чўл канорасида. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

**ТОҒ КАНОРАСИ** Тоғ ёнбағри, этаги. *Уч қиз йўл юрса ҳам мўл юриб, неча шаҳар, дарё, саҳролар ошиб, ниҳоят, бир тоғнинг канорасига етиб борибдилар. «Эртақлар».*

**КАНОЭ** [ингл. *canoe* < исп. *canoas* — қайиқ] 1 Шимолий Америка индейсларининг яхлит дарахт танасини ўйиб ишлаган узун энсиз қайиғи.

2 *спрт.* Бир тиззада туриб олиб, эркин ҳолдаги қисқа эшак билан бошқариладиган энгил спорт қайиғи.

**КАНОЭЧИ** Каноэ спорти билан шуғулланувчи шахс.

**КАНТАТА** [итал. *cantata* < лот. *cantare* — куйламоқ] Хор, яккахонлар (солистлар) ва оркестр учун ёзилган тантанали мусиқа асари. *Эндиллиқда республика композиторлари опера ва балетлар.. кантата ва симфоник поэмалар.. яратмоқдалар.* Газетадан.

**КАНТОН** [фр. *canton* — даҳа, мавзу] Швейцария, Бельгия ва б. баъзи мамлакатларда маъмурий-ҳудудий бирлик.

**КАНТЧИ** Кантчилик тарафдори, Кант фалсафаси тарафдори.

**КАНТЧИЛИК** Немис файласуфи Иммануил Кант ва унинг издошлари томонидан яратилган идеалистик фалсафий оқим.

**КАНЦЕЛЯРИЯ** [лот. *cancellaria*] қ. **де-вонхона.**

**КАНЦЕРОГЕН** [лот. *cancer* — қисқич-бақа, саратон + *genesis* — келиб чиқиш, пайдо бўлиш]: **канцероген модда** Маълум шароитларда организмда рак ва б. ёмон сифатли, ҳаёт учун хатарли ўсмалар ҳосил қилувчи модда.

**КАНЦЛЕР** [нем. *Kanzler* < лот. *cancellaria*] Баъзи мамлакатларда олий давлат лавозими ва шу лавозимдаги амалдор.

**Федерал канцлер** Германия Федератив Республикаси ва Австрияда: давлат бошлиғи.

**КАОЛИН** [Хитойдаги жой номи] Чинни, қоғоз ишлаб чиқариш ва б. саноат тармоқларида ишлатиладиган, ўтга чидамли, чўзилувчан оқ лой. *Йил давомида Ангрен конида кўмир қазिश вақтида 5 миллион тонна каолин ажратиб олинади. Каолинлар ҳозир ўнга яқин соҳада ишлатиладиган муҳим хомашёдир.* Газетадан.

**КАП** [а. *كَف* — панжа, кафт]: **кап отмоқ** Кафтга солиб (ёки қоғозда) оғизга солмоқ. *Қози домла кафтига уқалаган анор доналарини кап отиб:* -Э, не ваҳждин йўқлағувчи бўлмасун? — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. -*Бизга ичиладиган ё кап отиладиган дори тўғри келмайди, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

**КАПА** Вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўраб қуриладиган хона, ёзлик уй; чайла. *Ҳамма ўзига қамишдан капа қилиб олган. С. Аҳмад, Одамнинг изи. Баҳор ва ёз кунлари капада кун ўтказиш мумкин-а, аммо қаҳратон қишда, айниқса кечалари, сира чидаб туриб бўлмасди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

**КАПАКИ I I** Пойабзалнинг тагчарми.

2 Эскирган, тешилган тагчарм устидан қопланадиган чарм, резина ва ш. к. *Чарм қапаки. Резина қапаки.* ■ *Унинг [Омонтойнинг] қапаки солиनावериб, тагчарми қалинлашиб кетган этигининг қўнжлари букланиб, чанг йиғилиб қолган. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.*

**КАПАКИ II** [а. + ф. *كَفَكِي* — кафтга оид, кафт билан]: **қапаки (қилиб) отмоқ** Кафтга солиб, оғзига отмоқ (нос, толқон ва ш. к. ҳақида).

**КАПАЛАК** Икки жуфт оқ, кулранг ёки ранг-баранг қанотли нозик ҳашарот. *Капалак гулли соғинар, булбул — куйни. Мақол.*

■ Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди, бирин-кетин очилган ранг-баранг гуллар устида капалаклар қанот қоқа бошлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**Капалаги учмоқ ҳазил** 1) жуда қўрқиб кетмоқ. *Эртасига от оғриб қолса бўладими! Капалагим учиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ачиқданмоқ, ғазабланмоқ. *Эркалиги ҳам майлига-я, буйруқни ёмон кўришади, сал гапга капалаклари учади.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

**КАПГИР** [ф. کفگیر — кафтда тутувчи, ушловчи] 1 Куюқ овқатларни кавлаш ва сузиш учун ишлатиладиган, тешик-тешик япалоқ кафтли рўзғор буюми. *Йигиталининг ошхонасида.. капгирдан тортиб човлигача бор.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 с. т. Соат маятниги. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соат узиб-узиб дангиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАПЕЛЛА** [лот. capella — кичик бутхона, ибодатхона] 1 Черков хонандалари хори; кейинчалик вокал-чолғу мусиқа жамоаси. *Ўзбекистон телерадиоси хор капелласи.*

2 Баъзи махсус таркибли оркестр (ансамбл)ларнинг номи. *Ҳарбий капелла. Жаз капелласи.*

3 Катolik ва англикан динида айрим зодагонларнинг оилавий ибодати учун мўлжалланган, ибодатхоналар ёнида, сарой ва қасрларда жойлашган кичик бутхона.

**КАПЕЛЬМЕЙСТЕР** [нем. Kapellmeister — капелла (хор) раҳбари, устаси] Театрдаги ёки ҳарбий симфоник оркестр дирижёри.

**КАПИЛЛЯР** [лот. capillaris — соч толасидек ингичка, қилдек] махс. 1 Тешиги жуда тор, ингичка найча. *Орбитада эса капиллярлар, кутилмаганда, расмана насослар сингари, сувни тортиб чиқара бошлади.* «Фан ва турмуш».

2 (кўпл. шаклида) Микроскопда кўринадиган энг майда қон томирлари; қил томирлар. *Капиллярлар жуда майда томирлар бўлиб, майда артерияларни кичикроқ веналар билан туташтирувчи тармоқлар ҳосил қилади.* «Одам анатомияси ва физиологияси».

**КАПИТАЛ** 1 [нем. Kapital < лот. capitalis — бош, асосий] 1 иқт. Ўзини ўзи кўпайтириш учун фойдаланиладиган, ўз эгасига фойда, даромад келтирадиган бойлик (қимматли қоғозлар, пул маблағлари, моддий

мол-мулк ва ш. к.). *Саноат капитали. Савдо капитали. Капитал бозори.*

2 с. т. Катта маблағ, кўп пул, бойлик. *Капиталнинг маълум шахслар қўлида тўпланиши.*

3 кўчма (аниқловчи сўз билан) Кимгадир катта бойлик, қадрият ҳисобланган, муҳим аҳамиятга эга бўлган, аҳамиятга молик нарса. *Жамиятимизда инсон саломатлиги бебаҳо капитал ҳисобланади.* Газетадан.

**КАПИТАЛ** II Асосли равишдаги, тубдан бўладиган; катта; кўп меҳнат ва маблағ талаб қиладиган. *Капитал маблағлар. Капитал ва жорий таъмир.*

**Капитал қурилиш** Асосий ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фондларини қайта ишлаб чиқаришни таъминловчи янги объектлар қурилишини ва мавжудларини кенгайтириш, шунингдек, уларни реконструкция қилиш, техник жиҳатдан қайта жиҳозлашни амалга оширувчи махсус қурилиш фаолияти.

**КАПИТАЛИЗАЦИЯ** [фр. capitalization — капиталга айланиш, айлантириш] эск. 1 Кўшимча қийматни, фойдани капиталга айлантириш; кўшимча қийматнинг капиталга айланиши.

2 Капиталистик жамиятда мол-мулкнинг (асосан акциялар ва ш. к. қимматли қоғозларнинг) қийматини ундан олинadиган даромадга қараб белгилаш, ҳисоблаб чиқариш.

**КАПИТАЛИЗМ** [нем. Kapitalismus < лот. capitalis — бош, асосий] Юқори ишлаб чиқариш даражаси, фуқаролик жамияти, ривожланган бозор иқтисодиётига ҳамда хусусий мулкчиликка асосланган ижтимоий тузум.

**КАПИТАЛИСТ** [нем. Kapitalist — капитал эгаси] Капитал эгаси; ўз маблағларини, баъзан ёлланма меҳнатни фойда олиш учун ишлатадиган шахс.

**КАПИТАЛИСТИК** Капитализм принципларига асосланган, капитализмга хос бўлган. *Капиталистик ишлаб чиқариш усули. Капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари. Капиталистик ахлоқ. Капиталистик давлат.*

**КАПИТАН** [фр. capitaine < лот. capitaneus — пешқадам, сардор] 1 Бир қанча мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон қуролли кучлари, ички ишлар тизимида катта лейтенантдан юқори, майордан кичик офицерлик (зобитлик) унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер (зобит).

2 Кема экипажига бошчилик қилувчи, кема бошлиғи.

3 Спорт ва шунга ўхшаш ўйинларда ўзaro мусобақалашаётган жамоаларнинг сардори, етакчиси.

**Зангори кема капитани** Пахта териш машиналарини бошқарувчи механизатор.

**КАПИТУЛЯЦИЯ** [лот. capitulare — муайян шартлар билан келишиб олмоқ < capitulum — қонун моддаси, боби] Куролли қаршилиқ кўрсатишни тўхтатиш ва душманга (ғолибга) у талаб қилган шартлар асосида таслим бўлиш.

**КАПЛАМОҚ** с. т. Кафтлаб олмоқ. *Толқонни каплаб емоқ.*

**КАПОТ** [фр. capote] Турли механизмларда уларнинг маълум қисмларини чанг, намлиқ, ёғин-сочин ва ш. к. дан сақлаш учун ишланган, очилиб-ёпиладиган темир қопқоқ. *Самолёт капоти.* ■ [Азизов] *Капотни ёпиб, чаққонлик билан кабинага чиқди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка. *Машина мотори бирикки йўталиб ўчди. Ваҳобжон шошиб тушиб, капотни очди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

**КАППА-КАППА:** оғзини каппа-каппа очмоқ Оғзини энтикиб-энтикиб, катта-катта очмоқ. *Иссиқ бугун чакана эмас. Шундай салқинда ўтириб, худди сувдан чиққан балқдай, оғзимни каппа-каппа очаман.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Каппа-каппа емоқ (ёки отмоқ)** Каппалаб емоқ, отмоқ. *Том устида пашмак-толқон, каппа-каппа есамми. Тарновлардан чак-чак оққан сувни шарбат десамми.* Ҳ. Ёқубов, Қиш завқи.

**КАППАЛАБ** Оғзини катта-катта очиб ва оғзига кўп-кўп солиб. *То ҳайҳайлаб борғунимча [сигир] бир туп ғўзани кўсак-пўсаги билан каппалаб, жиғилдонига урди-қўйди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Тер тўкиб бир жойда ишламаган, бели оғримаганнинг каппалаб нон ейиши шу-да.* «Муштум».

**КАППОН** [а. قبان — тарозининг бир тури] 1 Ғалла бозорига ўрнатилиб, оғир юклар тортиладиган бир паллали катта тарози.

2 Шундай тарози ўрнатилган, усти очиқ ёки тим қилинган дон, ғалла бозори. *Ҳам-молликнинг ўнинчи-ўн биринчи кунни бир мўйсафид киши [Йўлчиға] каппондан бугдой кўтартирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кимлар Чархипалак, каппон томонга, кимлар беда бозори, хода бозорига шошади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КАПРИЧЧИО** [итал. capriccio — инжиқлик; ноз] Эркин тарздаги, тузилишдаги, оҳанглари тўсатдан, ғалати ўзгарадиган чолғу мусиқа асари, мусиқий пьеса.

**КАПРОН 1** Капролактан номли органик бирикмадан олинадиган сунъий тола-нинг бир тури. *Капрон толаси табиий ипакка қараганда 2,5 марта пишиқ.* М. Обидова, Химия — турмушимиз безаги.

2 Шу толадан тўқилган газлама; бу газламадан тайёрланган кийим ва б. *Капрон қўйлак. Капрон пайпоқ.* ■.. *капрон, крендешин, духобалар тўқиймиз, — дейишибди чеварлар.* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Эшик очилиб, йўл-йўлакай қўлидаги капрон қўлқопини ечиб, ориқ доктор кириб келди.* Ҳ. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

**КАПСАН** [ф. كفسن — кимсанинг хирмонидан маъмур-амалдорлар оладиган ҳақ] 1 тар. Қишлоқ маъмурлари, руҳонийлари, шунингдек, қишлоққа хизмат қилувчиларга (мас., мироб, подачи, сартарош, тегирмончи ва ш. к. га) деҳқонлар томонидан маҳсулот, дон билан тўланадиган ҳақ. *Бек-ку бу, йигитлари билан келибди, яхшиликка бўлсин ишқилиб. Капсан олишга келгандир-да.* А. Суюн, Олис тонглар.

2 эск. Хирмон кўтарилганда камбағалларга бериладиган садақа-сийлов. *Эшак миниб чўлма-чўл капсан йиққан чол ҳозирги замон «Победа»сига тушиб юрипти.* И. Раҳим, Оловкор. *Ўзи тўнғиздан тўқ, тағин сендан капсан олар эмиш, вой капсан еган тишингга..* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 тар. Бозорда сотилган ғалладан олинган ҳақ. *Шокиржонни «сахий йигит» дейишади. Ўзи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради.* «Муштум».

**КАПСАНЧИ** тар. Капсан олувчи. *Капсанчилар деганининг маъноси шуки, ҳосилдан бойлар ерининг ҳақини, князь сувининг ҳақини олгандан кейин.. деҳқонга капсан қатори бир нарса қолар эди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шокиржон Самиев кўринди дегунча, бозордагилар «ана, капсанчи келяпти», дейишади.* Муштум.

**КАПСУЛА** [лот. capsula — қутича, яшикча] 1 Ютиладиган суюқ ва қуқунсимон дориларнинг крахмал, желатин ёки қоғоз каби юпқа материалдан қилинган қобиғи, ғилофчаси. *Капсулага жойлашти-*

рилган бу дори худди ҳап дори сингари ютиб юборилади. «Фан ва турмуш».

**2 анат.** Турли ички аъзоларни ёки уларнинг айрим қисмларини ўраб олган парда. *Капсулалар пиёла шаклида бўлиб, диаметри 0,25 мм дир.* «Одам анатомияси ва физиологияси».

**3 махс.** Космик кеманинг ундан ажраладиган ва Ерга, бошқа бирор осмон жисмига ёки сувга қўниш учун мосланган бўлмаси.

**КАПСЮЛЬ** [фр. capsule < лот. capsula – қутича] Артиллерия снарядлари, патрон, граната ва ш. к. ларда урилиш, зарба натижасида алангаланиб, портлашни юзага келтирувчи портловчи моддаси бўлган юпқа металл ёки пластмасса қалпоқча. *Граната капсули. Мина капсули. Снаряд капсули.* ■ *Нормат танкка қарши гранатанинг капсулини юлиб, иргитиш учун қўл чўзган эди, кимдир уни тўхтатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КАПТ қ. кафт.** Ҳасан суви ташланган шовада ўзи ёлғиз хаёл суриб, бошини икки капти билан ушлаб ўтирган боғбонни кўрди. С. Абдулла, Танланган асарлар.

**КАПТАР** [ф. كبوتر ] Ранг-баранг тусли ва турли катта-кичикликдаги хонаки ёки ёввойи қушларнинг умумий номи. *Оқ каптар. Кўк каптар. Чинни каптар. Гов каптар.* ■ *Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**Тинчлик каптари** Тинчлик тимсоли бўлмиш оқ каптар. *Қудратимиз, шонимиз даракчилари, Тинчлигимиз тимсоли каптар ётибди.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

**КАПТАРБОЗ** [ф. كابوترباز – каптар ўйновчи] Каптар ишқибози, каптар боқувчи. *Бобоқул ота Қўзбойни тўхтатди: - Сен, болакай, қайтишида анави каптарбоз болани ҳам олдинга солиб келгин.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**КАПТАРХОНА I** Каптарлар турадиган ин, уй. *Сўққабаш маҳалла қоровули томига аташин каптархона қуриб, эллик-олтмиштача каптар боқарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

**2 с. т. кўчма** Кирди-чиқди кўп бўладиган (ҳар ким қириб-чиқиб кетаверади) жой.

**КАР** [ф. كر – эшитмайдиган] Эшитиш қобилиятини йўқотган, эшитмайдиган ёки яхши эшитмайдиган, шунингдек, эшитган

сўзининг маъносини ажратиш даражаси жуда пасайиб кетган; гаранг, карқулоқ. *Ҳа, менга нима бўпти, эшитмай қулоғим карми?* Ойдин, Ҳикоялар. *Қулоғи оғир ёки бутунлай кар кишилар учун «электрон қулоқ»нинг тажриба нусхаси яратилди.* «Фан ва турмуш».

**КАРАБИН** [фр. carabine] Оғирлигини камайтириш ва ишлатишда қулайлик учун қисқартирилган винтовка; қисқа стволли ов милтиғи.

**КАРАБИНЁР** [фр. carabinier] **1 тар.** 19-аср ўрталаригача Фарбий Европа ва Россияда карабин билан қуролланган ва сараланган ўқчилар қисмига мансуб отлик ёки пиёда аскар.

**2** Айрим мамлакатларда (Италия, Чили каби)да: жандарм.

**КАРАВОТ** [р. кровать < юн. krabbatos] **1** Турт оёқли, устига кўрпа-гўшак солиб ётиладиган уй-рўзгор анжومي. *Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балхтут тағидаги каравотга ечинмасдан чалқанча ётди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг [Зебонинг] каравоти фирч-фирчидан онанинг уйқуси ўчиб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

**2** Устида кўпчилик бўлиб ўтириш (баъзан ётиш) учун махсус ишланган, ёз кунлари ҳовли, чойхона ва ш. к. жойларга қўйилладиган махсус қурилма; сўри, кат. *Нури гилослар остига қўйилган, панжаралари кўк бўёқ билан сирланган катта ёғоч каравотга қалин кўрпача ёйиб, ёстиқча ёнбошлаб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАРАМ I** [а. كرم - كرم - карам] Полиз экинни, резаворнинг бир тури ва шу экиннинг барглари ўрамадан ҳосил бўлган боши, ҳосили. *Карам кўчати. Карам тузламоқ. Карам шўрва. Карам дўлма.* ■ *Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, карам ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан турунроқ бозорга чиқариб, «пул» қилишга тиришар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАРАМ II** [а. كرم – яхшилик, саховат] кт. Марҳамат, мурувват, ҳиммат. [Шоҳмурод:] *Тангрининг карамига сиғиниб, уларни Астробод томонга жўнатдим, Худойим лутф қилса, бирон иш қилиб келарлар.* С. Айний, Қуллар. *Меҳнатда бўлур аҳли замоннинг карами, Ҳам дадбали тўю иморат, ҳашами.* Ҳабибий.

**Карам қилмоқ (ёки айламоқ, этмоқ)** Раҳм-шафқат, мурувват қилмоқ, сийламоқ.

Эй кўзлари хуморим, Карам қил, бунча куй-дирма, Куйди сабру қарорим, Дилим куйгунча куйдирма. Т. Тўла.

**КАРАМЕЛЬ** [фр. caramel < лот. сарпа mellis – шакарқамиш] 1 Конфетнинг шакар ва қиёмдан, хушбўй ҳидли ва ранг берувчи модда қўшиб тайёрланадиган қаттиқ бир тури. *Нордон карамель. Карамель цехи.*

2 махс. Қандолат маҳсулотларини рангдор қилиш учун ишлатиладиган қовурилган шакар.

**КАРАМЗОР** Карам экилган майдон, дала. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай сайраётган булбулга қўлоқ солаётгандек, жим қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАРАНТИН** [фр. quarantaine – қирқ < итал. quaranta giorni – қирқ кун] Юқумли касалликлар ва қишлоқ хўжалик зараркунандалари тарқалишининг олдини олиш учун давлат томонидан ўтказиладиган санитария тадбирлари. *Карантинга қўймоқ. Карантин эълон қилмоқ.*

**КАРАНТИНЧИ** Карантин тадбирларини амалга оширувчи, карантин қилувчи. *Карантинчиларга баҳона керак. Бир тўп зарпечакни кўришса бас, акт тузиб, жаҳонни заҳар-заққумга ботириб юборишади.* С. Нуоров, Нарвон.

**КАРАОКЕ** [яп. «қурук, ёлғиз оркестр»] 1 Мусиқа маданиятининг оммавий кўшиқларни ҳаваскор кўшиқчилар томонидан тайёр куй ва матн ёрдамида ижро этишга асосланган соҳаси.

2 Кўшиқларни шундай ижро этишга мўлжалланган апаратура.

**КАРАТ** [нем. Karat < итал. carato – дук-какли дарахт донининг оғирлиги] Заргарликда қимматбаҳо тошлар, бриллиантларни ўлчаш (тортиш)да қўлланадиган ва 200 миллиграммга тенг ўлчов бирлиги.

**КАРАТЕ, каратэ** [яп. «ҳеч нарчасиз, яланг қўл билан»] Куролсиз ўзини ўзи ҳимоя қилишнинг японча тизими: рақиб танасининг оғрийдиган, энг нозик жойларига қўл ёки оёқ билан зарбалар беришга асосланган спорт тури. *Халқаро карате федерацияси.* ■ *Каратенинг ҳозирги қоидалари 20-асрнинг бошларида.. шаклланган.* «ЎЗМЭ».

**КАРАТЕЧИ** Карате мутахассиси, карате билан шуғулланувчи шахс. *..Илҳом Каримов, Отабек Қосимов.. сингари каратечилар жаҳон кубоги ва Осиеё чемпионатларида совринли ўринларни эгаллашган.* «ЎЗМЭ».

**КАРАХТ** [ф. کرخت – сезгиси йўқолган, увушган; қотиб қолган] 1 Ҳис-сезгиси ўлик; ҳаракатсиз, қотиб қолган. *Назокатнинг.. карахт вужудида томирларга қон югургандек бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. - *Кўл майиброқ, ўғлим.. – деди чол Сидиқжонни хижолатдан чиқариб, – мана шу ўнг кўл карахт.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қалби дод, дод, деб фарёд солар, аммо йиғлай деса, кўзига ёш келмади, сўзлай деса, тилига сўз келмади – вужуди карахт бўлиб қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Эс-хушини йўқотган, хушсиз. *Шарофат Анзират холанинг остонасидан ичкарига қадам босганда, заҳарга тўлган чаёндек, ўз заҳаридан ўзи карахт эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мудҳиш хабар Бобурни жимжит қилиб қўйди. У карахт бир аҳволда кийинди. Отига минди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**КАРАХТЛАНМОҚ** кам қўлл. Карахт бўлмоқ. *Акрам миробнинг бармоғининг учлари карахтланиб, сезгисини йўқота бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

**КАРАХТЛИК** Ҳис-сезгисиз, карахт ҳолат. *Анчадан сўнг Саидғози ўзига келди. Вужудидаги карахтлик тарқаб, мияси ишлаб бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сув Назарнинг юзларини тиниқлаштирган, руҳини эзиб турган карахтликни тарқатиб юборган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

**КАРАШ 1** тиб. Касалликдан тил устида пайдо бўладиган оқ қатлам. *Тил караш боғлаб қолган бўлса, яхшилаб артиши зарур.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Касалликнинг бошланишида тил усти қуруқ ва оқ караш бўлади.* Ҳ. Ҳакимов, Ўткир аппендицит.

2 кўчма Танадаги кир қатлам. *..оёғидаги қават-қават пайтава, қотиб кетган жун пайпоқни ечаётган Мехринисонинг кўнгли алланечук бўлиб кетди: -Оёқларинг караш бўлиб кетибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КАРАШЛАНМОҚ** Караш пайдо бўлмоқ, караш қоламоқ. *Беморнинг [қорин тифи билан оғриган] тили карашланади..* Газетадан.

**КАРАШМА** [ф. کرشمه – нозик кўз қараш, жилва, ноз] Бировга ёқиш учун гавда, айниқса, юз-кўз билан қилинган нозли ҳаракат; қичиқ. *Карашма қилмоқ.* ■ - *Кетай деб ўрнимдан тургандим, — деди Зарифа Шералидан кўз узмай, карашма билан унинг диққатини ўзига жалб этишга тиришиб.* С. Кароматов, Олтин қум.

**КАРАШМАЛИ** Ноз-карашма қиладиган; нозли; ноз-карашма билан ижро этилган. *Карашмали қиз. Карашмали ҳаракат.* ■ [Қиз:] - *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг! — деди-да, йигитларнинг кўнглини ларзага соладиган шўх, карашмали кулги билан кулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАРБАМИД** [лот. carbo – кўмир + амид < amtiac] Кўмир ва ҳаво аралашмасидан олинадиган ўғит. *Карбамид кимё заводларида арзон хомашё — кўмир ва ҳаводан синтез қилиб олинади.* «Фан ва турмуш».

**КАРБИД** [лот. carbo – кўмир + юн. eidos – ўхшаш] ким. Углероднинг баъзи металл ёки металлмаслар билан бирикмасидан иборат жуда қаттиқ, кристалл мода. *Кальций карбид.*

**КАРБОЛ** [лот. carbo – кўмир + ol(eum) – мой]: **карбол кислота** Дезинфекцияловчи, шунингдек, полимер ва дорилар олишда ишлатиладиган органик бирикма.

**КАРБОНАТЛАР** [лот. carbo, carbonis – кўмир] **1** ким. Кўмир (карбонат) кислота тузлари (мас., сода).

**2** ким., геол. Таркибида углерод оксид бўлган минераллар.

**КАРБОРУНД** [лот. carbo – кўмир + (ко)-рунд] махс. Қаттиқ абразив материаллар (чарх тоши, жилвир ва б.), ўтга ва кислотга чидамли буюмлар ишлаб чиқаришда қўлландиган рангсиз ёки кулранг кристалл; кремнийнинг углерод билан бирикмаси.

**КАРБОС** [ф. كرباس – дағал ипли мато] Оддий (бўялмаган) ип газлама. *Тошкентнинг тўқувчи хунармандлари бўз ёки карбос.. тўқиганлар.* Ф. Озодаев, Хунармандчилик.

**КАРБУНКУЛ** [лот. carbunculus – кўмир парчаси]. Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва ёғ безлари атрофидаги терининг чуқур қатлами ҳамда тери ости тўқималарининг ўткир йирингли яллиғланиши; ҳўппоз, кўк яра.

**КАРБЮРАТОР** [фр. carburateur] Ички ёнишли двигателларда ёнилғи буғлари билан ҳаво аралашмасини тайёрлаб берадиган асбоб. *Ёнувчи аралашма «карбюратор» деб аталадиган махсус асбобда тайёрланади.* «Физика».

**КАРВИЧ** шв. Фишт. Хива. *Ҳеч ким йўқ кўча. Карвич деворлар баланд.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

**КАРВОН** [ф. كاروان – туя ва б. юк ташувчи ҳайвонлар қатори] **1** Узоқ жойларга юк ва одам ташувчи, изма-из боровчи ҳайвонлар, аравалар ва уларни бошқарувчи шахслар тўдаси, қатори. *Савдогарлар карвони. Туялар карвони. Ит ҳуради, карвон ўтади. Мақол.* ■ *Йиллар давомида афғон ерида битган ложувард жаҳонга донг таратган, карвонлар уни машаққатли йўл юриб, узоқ Миср, Хитой.. ўлкаларига элтарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ушалар [бадавийлар] не не машаққатлар билан ҳажга келган-кетганларни талар экан. Шунинг учун ҳожилар якка-дукка юришдан қўрқиб, карвон бўлиб юришар экан..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**2** Умуман, муайян иш, мақсад йўналишидаги транспорт воситалари тўдаси, қатори. *Машиналар карвони. Кемалар карвони. Пахта карвони.* ■ *Ҳарбий карвон ҳамма тўсиқларни янчиб, Деновдан ўтди.* «Шарқ юлдузи». *Қазувчилар карвони тоққа яқинлашган сари араваларнинг гилдираклари тошишағалларда яна бадтар гижирлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**3** кўчма Кўчиш (юриш, учиш ва ш. к.) ҳаракатидаги нарсалар тўдаси, қатори. *Кўкда оқ булут карвонлари ялқов сузса-да, қуёш ҳашамат билан чақнаб кўтарилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тиниқ осмонда турналар карвони аргимчоқ солиб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрон даладар.

**4** эск. Кардонни бошқарувчи шахс; карвонбоши. *Кўпчилик лозим кўрса, карвон туюсини сўяр.* Мақол.

**5** с. т. Араваларда йўловчи ёки юк, мол ташиш билан шуғуланувчи шахс; аравакаш. *Шоюнус карвонда етти ўғил бор.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Бу ҳафта бизга ёрдамлашасиз-да, карвон, — деди кулумсираб Туғон ака.* А. Қодирий, Улоқда.

**Оғир карвон қ. оғир.**

**КАРВОНБОШИ** **1** Савдо карвони бошлиғи, карвонга бошчилик қилувчи. *Савдо-*

гарлар туяларини йиғиб, юкларини ортиб, карвонбошига «тайёр бўлдик», дейишибди. «Эртақлар». Карвонбоши — чақмоқ саллал, назари совуқ одам — жуда шошарди, мешларга сув тўлаётган туякашларни қамчиларди. «Ёдгор».

**2 тар.** Амирга қарашли туя, от, арава ва ш. к. турадиган саройнинг бошлиғи.

**3 тар.** Юк ҳайвонлари ва араларни кира қилиш ишларида воситачилик қилувчи даллол.

**4 кўча.** Биринчи ўринда борувчи, бошида борувчи; етакчи, йўлбошчи; раҳбар. Ҳосилдорликни ошириш учун битмас-туганмас имкониятлар борлигини амалда исбот этган карвонбошилардан бири ҳам шу йиғит бўлди. Газетадан.

**КАРВОНКАШ** [ф. карванکش — карвонни етакловчи; Сириус юлдузи] Ёз кунлари ярим кечада шарқ томонда кўринадиган энг ёруғ кўшалок юлдуз.

**КАРВОНСАРОЙ 1** [ф. карвансарой — карвонлар тўхтайдиган сарой] Карвонлар кўниши, тунаши учун махсус мосланган жой; сарой. Карвонлар олиб келганини сотиб, оладиганини олиб ётди. Шу вақтда бир неча амалдор бож олмоқчи бўлиб, карвонсаройга келиб қолди. «Ёдгор».

**2 с. т.** Келди-кетди, кирди-чиқди кўп бўладиган жой, хонадонга нисбатан қўлланади. Холиса ювилган қошиқларни кўяётганда, бармоғи тортмага қисилиб қолди. «Уҳ-уҳ»лаб, бармоғини лабига босди: —Қуриб кеткур, бу уй эмас, карвонсарой. С. Нуров, Нарвон.

**КАРВОНХОНА** айн. карвонсарой.

**КАРДИНАЛ** [лот. cardinalis — бош, асосий] Католицизмда руҳонийларнинг пападан кейин, епископдан олдин турадиган олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. Кардиналлар шу лавозимга папа томонидан тайинланади. «ЎЗМЭ».

**КАРДИОГРАММА** [юн. kardia — юрак + gramma — ёзув] Юрак уришининг кардиографда ёзиб олинган график тасвири. Ультратовуш билан ёзиб олинган кардиограмма юрак клапанларининг торайганлигини аниқлай олади. «Саодат».

**КАРДИОГРАФ** [юн. kardia — юрак + grapho — ёзаман] Юрак уришини ёзиб олувчи асбоб.

**КАРДИОГРАФИЯ** Юрак уришини кардиограф ёрдамида ёзиб олиш.

**КАРДИОЛОГ** Юрак касалликлари ваичи, кардиология мутахассиси.

**КАРДИОЛОГИЯ** [юн. kardia — юрак + logos — таълимот] Тиббиётнинг юрак касалликларини ўрганадиган, уларнинг олдини олиш, даволаш усулларини ишлаб чиқадиган соҳаси. Кардиология маркази.

**КАРЕТА** [пол. kareta] Усти ва ёнлари ёпиқ тўрт гилдиракли енгил арава.

**КАРЖ** [ф. كرج — бир тилим, парча, бурда] **1** Қовун ёки тарвуз тилимидан кўндалангига кесилган бўлак (лар). Эпчил баковул дарҳол дастурхон ёзиб, энг олдин бир даста нон, кейин анжир, узум, карж қилинган қовун келтириб қўйди. М. Осим. Элчилар. Алижон, қўлида бир карж тарвуз ушлаган ҳолда, бошини сарак-сарак қилди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

**2** Дўппи таҳининг тўрт қисмга ажраландиган бўлақларидан бири. —Ҳой қуда, менга қаранг, — қўлидаги чуст дўппининг каржларини текислай туриб гапира бошлади Хосият хола.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

**3** Бирор жой, сатҳнинг бир хилдаги ажралган қисми, бўлаги. Табиатми, ёзги жозоба, афсун, Арча тоғларининг каржларида қор. С. Акбарий.

**КАРЖЛАМОҚ 1** Карж қилиб кесмоқ (қ. карж 1). Мен ва бувим чайлада Ўлтириб шу паллада, Сўйиб қилдик коса ҳам, Каржлаб едик роса ҳам. Қ. Ҳикмат. Ударров кичкина катга кўрпача тўшади, қовун каржлади. Й. Шамшаров, Тошқин.

**2** махс. Каржларга, тенг тўрт қисмга ажратмоқ, тах урмоқ (кўпинча дўппи ҳақида).

**КАРЖЛИ** Карж чиқарилган, каржларга бўлинган. Пастликдан, энг аввал, солдатча этигини судраб, тўрт каржли янги дўппи кийган Эргаш кўринди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Роҳатой узоқ танлади.. абажурнинг саккиз каржли қуббаси уйнинг ҳажмига мос тушишини кўз олдига келтирди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. Мақбарага кираверишдаги тўрт каржли чаманзор кишини мафтун қилади. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

**КАРИЕС** [лот. caries — чирик; йиринг] Суяк ёки тишнинг қалин (қаттиқ) тўқимаси аста-секин емирилиши билан кечадиган яллиғланиш жараёни. Оғиз бўшлиғида бўлган тишларнинг кариесга учраши ва улар орасидаги овқат қолдиқлари микробларнинг кўпа-

йиши учун шароит тугдиради. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КАРИКАТУРА** [итал. caricatura < caricare – бўрттирмақ, ошириб юбормоқ] Кўлги ёки мазах қилиш мақсадида киши ёки бирор нарса-ҳодисанинг салбий томонларини, характерли хусусиятларини атайлаб бўрттириб ишланган ҳажвий расм. ..тагига эса пашша кўриб ўтирган Садри ва Шоазимнинг ваҳимали карикатураси чизилганди. П. Қодиров, Уч илдиз.

**КАРИКАТУРАЧИ** Карикатура ишловчи рассом. Журналнинг яхши ва мазмунли бўлиши унинг атрофига тўпланган чапдаст муаллифлар.. карикатурачи рассомлар.. армиясига боғлиқдир. «Муштум».

**КАРИЛЛАМОҚ** 1 айн. қарилламоқ.

2 кўчма. Ортик даражада мақтанчоқлик қилмоқ, ортик даражада мақтанмоқ, ўзини шундай ҳолатда тутмоқ. [Саркор:] Менинг ҳаммадан ҳам укам Маматхонга раҳим келади. Қариллаб юрган йигитнинг ёру оғайнилари орасида шохи қайриди-я. К. Яшин, Нурхон. Қишлоқ самоварида ошхўрлик қилиб, ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб, қариллаб ётадиган беш азамат бирданига ғойиб бўлди-қолди. С. Аҳмад, Аёлларнинг соқоли борми?

**КАРИМ** [а. كريم – ҳимматли, сахий; гуноҳларни кечирувчи] 1 Марҳаматли, олижаноб, сахий. Холиқсан, қаримсан, қаҳрингдан қутқар. «Маликан айёр».

2 Карим [эркаklar исми].

**КАРИХ** [а. كرىه – жирканч, ёқимсиз] эск. кт. Кўнгил айнитадиган; жирканч, ёқимсиз. Тунқотарнинг қариҳ бу муқобаласидан кишилар сиқилиб қолдилар. А. Қодирй, Мехробдан чаён.

**КАРК** [ф. کرگدان – каркидон] с. т. Каркидон. Самандар от қўяди, Каркдай бўлиб фарқираб. «Гулнорпарӣ».

**КАРКАС** [итал. carcassa – қовурға; скелет] махс. Бино, иншоот ёки қурилманинг металл ёки ёғоч синчлари, скелети. Темир-бетон каркаси. ■ Бир уйнинг эгаси бульдозернинг тагига ётиб олиб, «Уйини бузадиган бўлсан, устимдан босиб ўтиб бузасан», деяпти. Уйини яқинда темир каркас билан пухталаб олган экан. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

**КАРКИ** Каркидоннинг шохи, суяги ёки терисидан қилинган. От думига сола берди бек Равшан Ўн икки узмалӣ карки қуюшқон. «Равшан».

**Карки қалқон** Каркидоннинг терисидан қилинган қалқон. **Карки пичоқ** 1) сопи, дастаси каркидоннинг суягидан ёки шоҳидан қилинган пичоқ; 2) умуман, суяк сопли пичоқ. Усмонали ака.. қўлидаги тол новдасини карки пичоқ билан йўниб, унинг гапларига диққат билан қулоқ солар эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

**КАРКИДОН** [ф. کرگدان – каркидон] Тоқ туёқли сўтэмизувчиларга мансуб, Африка ва Жануби-Шарқий Осиёда тарқалган, бурни устида битта ёки иккита шоҳи бор, териси қалин, баҳайбат ҳайвон. Тошкент шаҳри ва унинг атрофларидаги кўмкўк майсазорларда Сибирь каркидонлари яшаган. «Фан ва турмуш».

**КАРЛИК** Мутлақ эшитмаслик ёки эшитишнинг сўзни англай олмайдиган даражада пасайиб кетиши; гаранглик.

**КАРМАК** Терини ошлаш учун ишлатиладиган таннин моддали илдиз.

**КАРМОН** [р. карман – ҳамён, ёнчиқ] 1 Пул солиш учун махсус (одатда, чармдан) ишланган халтача; ҳамён. [Мирзакаримбой] Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. Тешабой чўнтагидан қалин кармонини олди-да, ичидан ўн сўмлик қоғоз пул чиқариб, Ҳожи холага чўзди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с. т. Чўнтак; пул. Ҳар кимнинг кармони ўзига маълум. Ойбек, Танланган асарлар. Юмалоқ хат ёзишни касб этган тухматчи иғвогарларнинг касби кармон кесувчи киссавурлардан ҳам тубандир. Р. Усмонов, Одобнома.

**Кармон кўтармайди** Пул кам, пул етмайди.

**КАРНАВАЛ** [итал. carnevale < лот. carus navalis – ёқимли, ажойиб кема] Маскарад кийимларида, турли томошалар, ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган оммавий сайил. Шаҳар боғларида қувноқ карнаваллар бўлиб ўтди. Газетадан. Карнавал программасининг сўнги қисмида энг яхши костюм ва маскалар эгаларига мукофотлар берилди. Газетадан.

**КАРНАЙ** [ф. كرنای – пуфлама мусиқа асбоби] 1 Мисдан ясалган, узун, оғзи кенг (конуссимон), пуфлаб чалинадиган, қаттиқ овозли мусиқа асбоби (одатда, тўй ва катта тантаналарда чалинади). Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига



кўркам олтин жиға қўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шу асбобга бирор жиҳатдан ўхшаш бўлган нарсага нисбатан қўлланади. *Радио карнайи.* ■ *Шартта орқасига қайрилди-да, қўлларини карнай қилиб, овозининг борича қичқирди..* С. Анорбоев, Оқсой. *У Алибекнинг қўлидаги карнай қилиб ўралган нарсага кўз ташлади.* «Шарқ юлдузи».

**Иштаҳаси карнай с. т.** Истеъмол қилиш, ўзлаштириш ёки фойдаланиш учун истаги, майли жуда зўр. *Унинг [Муроднинг] дастурхонни ҳам еб қўйгудай иштаҳаси карнай бўлса ҳам, овқат аралаш, гапини канда қилмас эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Молмулакка, шон-шавкатга, ҳокимиятга уларнинг иштаҳалари ҳамини карнай.* Ойбек, Навоий.

**КАРНАЙГУЛ** Чирмашиб ўсадиган ўсимлик ва унинг карнай шаклида очилдиган гули. *Хонаки алойнинг карнайгулга ўхшаш қизил, сариқ рангли гулини кўриш жуда камдан-кам одамга насиб қилади.* «Саодат».

**КАРНАЙЧИ** Карнай чалувчи. *Фақат ғижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб кўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

**Карнайчидан бир пуф** «Ҳеч оғирлик қилмайди, оғзининг ели билан битади, биздан нима кетди» каби маъноларда ишлатиладиган матал. *Нақлда бир сўз бор, «карнайчидан бир пуф» деган. Индаса-индамаса, бир гап қилиб кўрамизми? — деди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

**КАРНИЗ** [нем. Karnies < юн. karonis — тугаллаш] 1 Бино деворининг устки қисмида ёки эшик, дераза устида горизонтал ҳолда туртиб чиққан қисм. *Ҳозир Олмалиқ қурувчилари.. карниз ва тўсинлар.. ва ҳатто симёғочларни ҳам темир-бетондан ясамоқдалар.* Газетадан.

2 Шип, бўғот остидаги тахта, ёғоч ёки ганчдан қилинган узун горизонтал безак; пирамон. *..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилгани учун, ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади..* «Муштум».

3 Дераза ёки эшик тепасида парда осиш учун ёғоч ёки металлдан қилинган дор.

*Кўрпалар эскириб кетган, чойшаблар кир, пардалар деразаларга ип билан тортиб қўйилган, карнизлар йўқ.* Газетадан.

**КАРОМАТ** [а. كرامت — обрў-эътибор; саховат, сахийлик; мўъжиза] 1 Худонинг, гайритабиий кучларнинг аралашуви билан, улар ёрдамида вужудга келадиган ғаройиб ҳодиса(лар), мўъжиза.

2 дин. Бирор воқеа-ҳодисанинг қачон ва қандай бўлишини илоҳий билим асосида олдиндан билиш, олдиндан айтиб бериш; башорат. *Каромат ногорачиларда бўлади. Кўшинингнинг хотини туғса, эрталоб ногора овозидан биласан.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 эск. Олдиндан айтилган хабар, фикр-мулоҳаза. *Кароматингиз жуда тўғри.* ■ *Эшон ва эшон аянинг ҳар бир гапини каромат билган муридларнинг тушунчасини ўзгартмоқ, эшондан эътиқодини қайтармоқ осон эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**Каромат қилмоқ.** 1) олдиндан айтмоқ, олдиндан билиб, башорат қилиб айтиб бермоқ. *Азар шаҳардаги қўл берган донишманд пирим келиб: — Ҳой Мадамин, бир кун эмас, бир кун амалдан ажраб, халқ олдида бўйин эгасан, — деб каромат қилса, пир бўлишига қарамай, қамчи билан роса савалардим.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) олдиндан хабар бермоқ, фикр билдирмоқ. *Худди деҳқонларнинг юрагига қўл солиб, дардини топгандай, каромат қилиб айтишини қаранг-а.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Каромат кўрсатмоқ с. т.** Ажабланидиган ёки қойил қоладиган иш қилмоқ, мўъжиза кўрсатмоқ. *Ўқиб, нима каромат кўрсатардингиз, болам? Жуда шаҳар олиб берармидингиз?* М. Жалолиддинова, Журъат. *— Доктор чақирайми, Полвон амаки? — Қўй, иним.. докторинг нима каромат кўрсата оларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Соҳиби каромат** Олдиндан айтувчи, башорат қилувчи.

4 Каромат (эркаклар ва хотин-кизлар исми).

**КАРОМАТЛИ** дин. Фойибдан хабар берувчи, олдиндан айтувчи, каромат қилувчи. *Махсум асл эшонзодалардан-ку, кимсан кароматли Эшонбобонинг фарзанди! Тил тегилиб бўлар эканми унга!* С. Анорбоев, Оқсой.

**КАРОМАТЧИ** Каромат қилувчи. *Ясама кароматчиларнинг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин?* «Муштум».

**КАРОТИН** [лот. *carota* — сабзи] Кўпроқ сабзи, тухум сариғи, сут ва ш. к. да бўладиган, деярли ҳамма ўсимлик таркибида учрайдиган сариқ-зарғалдоқ рангли модда (озик-овқат саноатида бўёвчи модда сифатида ишлатилади). *Одам танасида А витамини фақат бошқа бирор моддадан, чунончи, сабзавотлар, кўкатлардан ажралиб чиқадиан каротин деган моддадан ҳосил бўлади.* Ф. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

**КАРП** [нем. *Karfa* < фр. *carpe*] Чучук сувларда яшовчи, териси ялтироқ тангача билан қопланган суякли балиқ; зоғорабалиқнинг хонақиллашган бир тури *..карп балиқларининг гавдаси қўполроқ, узунчоқ, ўзи читтакдек чаққон.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**КАРРА** [а. كَرَّة — марта] Саноқ сонлар билан қўлланиб, ҳаракатнинг сон билдирган миқдордаги такрорини билдиради; марта. *Етилноғи учун у сингари зот.. Баҳор юз карра гул очмоғи лозим.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Саидғози, сўзим маъқулми, дегандек яна бир карра кабинетдагиларни кўзи билан сузиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КАРРАЛИ:** каррали сон мат. Маълум бир бутун сонга қолдиқсиз бўлинадиган сон.

**КАРСИЛЛАМА** Тишлаганда карсиллайдиган; куврак. *Карсиллама олма.* ■ *Узуннинг ҳар бир донаси бошмалдоқдай, олтиндай сап-сариқ, карсиллама эди.* Ибохон, Улуғ кун.

**КАРСИЛЛАМОҚ** Карс-карс (карс-курс) товуш чиқармоқ *Саҳар пайти карсилларди тўрлама.. Миртемир. Кўёида товланишини қаранг, асалга ботириб олишганикин бу ҳусайини. Оғзингизга солсангиз, карсиллайди.* «Саодат».

**КАРС-КАРС** тақл. с. Куврак, таранг етилган нарсаларни чайнаганда чиқадиган товушни билдиради. *Рустам эса нақ пиёладек оқ аччиқ олмани карс-карс тишлар.. А. Эшонов, Сарбон.*

**КАРТ I:** карт думба Думбанинг (думба ёғининг) ўзи (бошқа нарса қўшилмаган). *Қази, карт думба палов, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

**КАРТ II** [ингл. *cart*] Усти очик (кузовсиз) кам литражли пойга автомобили.

**КАРТА I** [лот. *cart, charta* < юн. *kartis* — папирус барги; қоғоз] 1 Ер сатҳининг, бошқа осмон жисмлари ёки осмон гумбазининг қоғоз, тахта каби текисликка чизилган шартли тасвири; харита. *Географик карта. Маъмурий-сиёсий карта.* Юлдузлар картаси. ■ *Олимлар карта — дунёнинг фазовий, тасвирий образидир, деб таъриф беришган.* «Фан ва турмуш». *Жонажон ўлкамиз ва нотаниш юртларни ўрганиш мақсадида карта бўйлаб қанчадан-қанча «саёҳат» қилганмиз.* «Фан ва турмуш».

2 Ҳар бири ўзига хос ранги, тасвири, холи, очкоси билан фарқланувчи тўғри тўртбурчак шаклидаги ўйин қоғозлари дасгаси ва улар воситасида бўладиган ўйин; карта. *Баъзан картани беш киши бўлиб ўйнашарди.* Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Поезд Янгийўлдан ўтмасданоқ ён-веридеги купеда кетаётган кишилар Салимхонни кўриб қолишиб, бирин-сирин кириб, купе тўлди. Карта ўйини бошланиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Бирон-бир маълумот(лар) билан тўлдириладиган бланк, варақа. *Санатория-курорт картаси.*

4 махс. Ичида магнитли ахборотлар ёзилган ва турли ҳисоб-китоблар учун фойдаланиладиган тўғри тўртбурчак шаклидаги гувоҳнома, ҳужжат. *Кредит картаси.*

**КАРТА II** [ф. *كرت* — марза, жўяк; марза билан ўралган экин майдони] Ернинг, далаинг алоҳида, тўғри тўртбурчак шаклида ажратилган бўлаги, бир бўлак дала. *Трактор бригадаси буеун Ширинбулоқ участкасидаги сўнги карталарнинг шудгорини тамомлайди.* Й. Шамшаров, Орзигул Тўрабоева.

**КАРТАБОЗ** Карта ўйинига берилган, доим карта ўйновчи.

**КАРТАБОЗЛИК** Берилиб карта ўйнаш, карта ўйинига берилиш; карта ўйини. *Худди мана шу меҳмонхонада тонг отгунча картабозлик бўлар, ёш-ёш йигитларга кокил солиб ўйнатишарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**КАРТАЛАШТИРМОҚ** Ерни карталарга ажратмоқ. *Чўл ичкарасига учиб борянимиз. Пастда карталаштирилган далалар. Ҳосил йигиб олинган.* «Ўзбекистон кўриқлари».

**КАРТЕЛЬ** [фр. *cartel* < итал. *cartello* — қоғоз, ҳужжат] иқт. Фирмалар, компаниялар, банклар ва ш. к. ларнинг ишлаб чиқариш ва тижорат мустақиллигини сақлаб қолган ҳолда, ишлаб чиқариш ҳажми, со-

тиш бозорлари ва шарт-шароитлари, ба-  
ҳолар, тўлов муддатлари, биргаликда мо-  
лиялаштириш ва б. ҳақида ўзаро келишуви  
асосида бирлашиш шаклларидан бири. *Кар-  
теллар, синдикатлар ва трестлар энг кўп  
фойда олиш учун рақобатчилардан қутулишига  
ҳаракат қиладилар.* «Янги тарих».

**КАРТЕР** [ингл. carter] *тех.* Машина ва  
механизмларнинг уларни тутиб турадиган,  
шикастланиш, ифлосланиш ҳамда чангдан  
сақлайдиган, қўзғалмас металл қутича  
шаклидаги қисми.

**КАРТЕЧЬ** [пол. karteczka] **1** Ичи юмалоқ  
питра билан тўлдирилган, яқин масофада-  
ги душманни қириш учун мўлжалланган  
артиллерия снаряди. *Тўпга картечь солиб  
отмоқ.*

**2** Ов милтиғи учун мўлжалланган йи-  
рик сочма ўқ, йирик питра.

**КАРТИНА** [р. картина < лот. cart, charta  
< юн. kartis – папирус барги] **1** Маго, тах-  
та ва ш. к. га бўёқлар билан ишланган рас-  
сомлик асари. *Рассом картинада миллий руҳ-  
ни акс эттирувчи барча деталарга таби-  
ийлик билан ёндашган.* Газетадан.

**2** Ҳаёт ҳодисалари, асар ва ш. к. нинг  
ўзича бир бутунликни, яхлитликни ташкил  
этувчи қисми, бўлаги: *Шоир мозийнинг даҳ-  
шатли картинасини тасвирлар экан.. «ЎТА».*  
*Ҳар бир эпизод, ҳар бир картина ва деталь  
сюжетнинг таркибий қисмига кириши ло-  
зим.* «Ёшлик».

**3 с. т.** Кинофильм, телефильм. *Ҳордиқ  
кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу  
ерда [мактаб саҳнида] картина кўйиб берар  
эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

**КАРТИНГ** [ингл. carting] **1** Картлар (қ.  
карт II) иштирокида ўтадиган спорт пой-  
гаси (мусобақаси).

**2** Шундай пойғалар ўтказиш учун мах-  
сус жиҳозланган майдонча.

**КАРТОГРАММА** [карта + юн. gramma –  
ҳарф, ёзув] Муайян ҳодисаларга оид статис-  
тик маълумотлар график равишда тасвир-  
ланган карта. *Аҳолининг зичлиги картограм-  
маси.* ■ *Ўғит нормаси тупроқнинг агро-  
кимёвий картограммаси асосида белгилана-  
ди.* «Фан ва турмуш».

**КАРТОГРАФ** Картография мутахасси-  
си, географик карталар тузувчи, чизувчи  
мутахассис. *Дониш Қизилқумни авваллари ҳам  
атрофлича ўрганган.. У ўз замонасининг*

*ажойиб географи ва картографи ҳам эди.* Ж.  
Абдуллахонов, Тўфон.

**КАРТОГРАФИЯ** [карта + юн. grapho –  
ёзаман] Географик карталар тузиш ҳақидаги  
фан ва шундай карталар тузишининг ўзи.  
*Илм-фаннинг турли соҳаларида картография  
тадқиқоти натижаларидан кенг кўламда  
фойдаланилмоқда.* «Фан ва турмуш».

**КАРТОН** [итал. cartone < лот. charta –  
қоғоз] Махсус ишланган қалин, қаттиқ  
қоғоз. *Картон муқова. Картон папка.* ■  
*Уячани фанердан, картондан икковимиз ясар-  
диг-у, ammo инни дарахта ўзим осиб тушар-  
дим.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *..энг йирик  
целлюлоза заводи ва картон фабрикаси фой-  
даланишига топширилди.* Газетадан.

**КАРТОТЕКА** [юн. kartis – папирус бар-  
ги + theke – омбор; кути] **1** Маълум бир  
нарсга, соҳага оид маълумотлар ёзилган  
ва тартибга солинган қарточкалар мажмуи.  
*Кутубхона картотекаси. Луғат картоте-  
каси.* ■ *У [Баҳор] ўз ўрнига тайин бўлади-  
ган кишига қулайлик тугдириш мақсадида  
картотекани тартибга соларди.* Ш. Раши-  
дов, Қудратли тўлқин.

**2** Шундай қарточкалар сақланадиган  
кутилар, яшиқлар ва улар жойлашган хона,  
бўлим. *Картотека фонди.* ■ *Столда кўк,  
қизил ёзувли қарточкалар билан тўлатил-  
ган беш-олтита узунчоқ қутича—картоте-  
калар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

**КАРТОЧКА** [р. карточка – кичик карта]  
**1** Қалин қоғоз ёки картондан тўрт бурчак  
қилиб кесилган, бирор маълумот, хабар ва  
ш. к. ёзиб кўйиладиган варақча. *Карточкага  
мисол олмоқ.* ■ *..жанг-мудофаа карточка-  
сини чизиб-ёзиб, ҳаммамизни таништирди..*  
Т. Рустамов, Мангу жасорат.

**2** Кичкина картон қоғоздан қилинган  
билет шаклидаги гувоҳнома, ҳужжат. *Визит  
карточкаси.* ■ *Муродова.. партия билети  
ва кандидатлик карточкаларини топшира-  
ётган эди.* И. Раҳим, Ихлос.

**3 тар.** Озиқ-овқат ёки бошқа нарсалар  
тақсимоти нормалаштирилган вақтда шу  
нарсаларни олиш ҳуқуқини берадиган, ке-  
сиб олинадиган талони бор махсус ҳужжат.  
*Қирқ учинчи йилда озиқ-овқат карточкала-  
ри тарқатадиган идорада унинг бир тоғаси  
ишлар эди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

**4 махс. айн. карта 4.** *Карточкадан фой-  
даланувчилар бир қанча қулайликларга эга  
бўладилар.*

**Кредит карточкаси** Банк томонидан ўз омонатчиларига уларнинг шахсий ҳисобидан сақланаётган маблағларидан нақд пулсиз товар сотиб олиши ёки турли хизматлардан фойдаланиши учун бериладиган ҳужжат-гувоҳнома. *Кредит карточкалари чиқарадиган ҳар бир банк, ҳар бир компания уларни олиш ва улардан фойдаланиш қоидаларини ўзлари белгилайдилар.* Газетадан.

**КАРТОШКА** [р. < пол. kartofla < нем. Kartoffel < итал. tartufolo — илдизмевали кўзиқорин] Илдизмевали, бир йиллик сабзавот ўсимликларидан бири ва унинг илдизида етишадиган, овқат учун ишлатиладиган ҳосили. *Картошка пояси. Картошка эсмоқ. ■ Экинлар жуда соз. Айниқса, картошка билан сабзи мўл ҳосил беради.* Ойбек, Танланган асарлар. [Мастура:] *Ҳай, Тожи! Шўрванг нима бўлди? — [Тожи:] Картошкани солдим. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

**КАРТОШКАГУЛ** Илдизида картошкасимон тугунаги бўладиган узун пояли, йирик, ранг-баранг гулли кўп йиллик манзарали ўсимлик. *Уларнинг уйдаги гулларнинг саноғи йўқ: атиргул, картошкагул, қашқаргул..* Ф. Фулом, Шум бола.

**КАРТОШКАКОР** Картошка етиштириш билан шуғулланувчи. *Картошкакорлар ўз маҳсулотларини кеч кузгача сотадилар.* Газетадан.

**КАРТОШКАЧИЛИК** Картошка етиштириш иши; қишлоқ хўжалигининг картошка етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Умуман, картошкачиликда кслий ўғитларига алоҳида эътибор берилади.* «Фан ва турмуш».

**КАРТОШКАҚОВОҚ** Қовоқнинг ранги кул рангига мойил, филдираксимон, этли (гўштдор), мазали, овқат учун ишлатиладиган тури. *Қовоқнинг хиллари кўп.. картошкақовоқ, ойимқовоқ, қашқарқовоқ ва ҳоказо.* К. Маҳмудов, Қовоқ тўғрисида.

**КАРТРИЖ** [ингл. cartridge] **1** махс. Нусха кўчириш ва кўпайтириш техникасида (мас., принтерларда) қўлланадиган, бўёвчи тасма ва бўёвчи моддани жойлаштириш ва ҳимоя қилишга мўлжалланган идиш, контейнер. *Рангли картриж. Картрижни тўлдирмоқ.*

**2** махс. Компьютерга жойлаштириладиган, муайян маълумотлар ва дастурлар тўпламини хотирасида сақлайдиган мослама.

**КАРУСЕЛЬ** [итал. carosello] Ўтирадиган жойлари от, айиқ, шер, қайиқ ва ш. к. шаклларда ясалган, доира бўйлаб учишга мўлжалланган ва вертикал ўқ атрофида айланадиган қурилма. *Пастликда.. катта карусель.. Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

**КАРЧ** айн. карж. Қовун сўйилди. *Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаши бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

**КАРЧЛАМОҚ** айн. каржламоқ.

**КАРЬЕР** [фр. carrière < лот. quadraria — тош майдалайдиган жой] Унча чуқурликда бўлмаган фойдали қазилмаларни (кўмир, кум ва ш. к.) очик усулда қазиб олиш корхонаси; шундай қазиб олиш натижасида ҳосил бўлган чуқурлик. *Оҳангарон ҳавзасидаги жами кўмирнинг 80 проценти карьердан қазиб олинмоқда.* Газетадан.

**КАРҚУЛОҚ** Эшитиш қобилияти йўқ; кар. *Мен ундан [бойдан] тўғри ҳисоблашни илтимос қилиб ялинардим, у карқулоқ ва соқовдек гўдаийб тураверарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

**КАРҚУР** Товуқсимонлар туркумига мансуб катта ўрмон куши.

**КАС** [ф. كاس — кимса, шахс] шв. Одам, киши. *Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма. Бу сиримни ҳеч бир касга билдирма.* «Зулфизар билан Авазхон».

**КАСАБА** [а. كسبه — «қосиб» сўзининг кўпл.; майда савдогар] **1** айн. **касаба уюшмаси.** *Биринчи июль.. кечқурун соат 6. 00 да касабалар боғида.. тантанали Шарқ кечаси ясалади.* Газетадан.

**Касаба союзи** қ. **касаба уюшмаси.** *..болалар боғчалари, яслилари, болалар оромгоҳлари шохобчаларини кенгайтириш ва уларнинг ишларини яхшилаш — касаба союзларининг муқаддас бурчидир.* Газетадан. **Касаба уюшмаси** Ишчи ва хизматчиларни меҳнат соҳалари (касблари) бўйича бирлаштирувчи ва улар манфаатини ҳимоя қилувчи оммавий ташкилот.

**2** (касаба, касава) қ. **қосиб, ҳамкасб.** *Ўзингиз ҳам шундай соз, шундай қулинг ўргилсин бўлибсизки, агар юзингизда етмиш қават парда бўлса-ю, бир қаватини очиб қўйсангиз ҳам, ҳусну жамолингизга ўттиз икки касава чироқ ёқмасдан иш қилавереди-я!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

**КАСАЛ** [а. كىسال – дангасалик; дангаса, ишёқмас] **1** от Организм меъерий ҳолатини, фаолиятини бузувчи нарса; касаллик, дард. *Сил касали. Рак касали. Тутқаноқ касали. Касалга чалинмоқ.* ■ [Шокир ота:] Бурунги замонларда Ибн Сино, Лукмон Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган. Ойбек, Танланган асарлар. *Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб, унинг бошида парвона бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ёш бўлганидан касалини ўзи сезмаса керак. Касали ўқтин-ўқтин бир кўриниш бериб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар.*

**2 сфт.** Организмининг меъерий ҳолати, фаолияти бузилган, касалликка йўлиққан; бетоб. *Касал одам. Касал мол.* ■ *Хотиржам ишласин, деб касал онасини бировнинг қўлига ташлагим келмади. С. Зуннунова, Олов. Одам организмининг касал ёки шикастланган аъзоларини алмаштириш учун сунъий «эҳтиёт қисмлар» яратиш ғояси янгилик эмас. «Фан ва турмуш».*

**3** от Организмининг меъерий ҳолати, фаолияти бузилган шахс, касалликка йўлиққан шахс; бемор. [Шокир ота:] *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан. Ойбек, Танланган асарлар. Икки қаватли мактаб биноси шошлинч суратда фронт ёқасидан келтирилган ярадор, касаллар учун бўшатишмоқда. Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

**4** от кўчма Нарса ёки унинг қисмидаги носоғ, бузуқ ҳолат; носозлик, иллат. *Ҳамма касал шундаки, сиз халқ кучига ишонмайсиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У [Эркин] машинага бир қарашдаёқ касалини топади ва давосини қилади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

**5** от кўчма Одатга айланган иш, хатти-ҳаракат. -*Саъвани яхши кўрасизми? -Отадан қолган касал бу, – кулиб жавоб берди Йўлдошев. «Ёшлик». Демак, ёлгончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Эрининг тўсатдан қайсарлик касали тутди. «Тафаккур».*

**6** от кўчма Умуман, бирор нарса истаги, шунга иштиёқ, интилиш; дард. *Ўзинг айт, агар менга шу касалингни бир оғиз билдирсанг, мен қайнатанга хат ёзмасми эдим..*

А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оилада ишнинг жуда ишкали – Холтошанинг кийим-кечак касали. «Муштум».*

**Касалдан турмоқ (ёки бош кўтармоқ).** Касалдан фориг бўлмоқ; тузалмоқ. *Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий энгилик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Чўнтак (ёки ҳамён, кисса) касал Чўнтакда пул йўқ, пул етарли эмас; ҳамён қуруқ. Аммо Бухорода ўқимоғим учун ҳамёним касал эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қаландара бориб нетаман? Неча кундирки, киссам касал. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КАСАЛВАНД** с. т. Касалманд. [Наби:] *Гапиринг, тақсир, менинг ўғлим нима гуноҳ қилди? Ўзи мардикорликдан яқинда келди, унинг устига касалванд. А. Раҳмат, Пьесалар. Касалванд, ожиз бир маҳбусни арқонга боғлаб, Солижон билан Бекжонбой тортиб олдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.*

**КАСАЛЛАНМОҚ** Бирор касал билан огримоқ, касалга чалинмоқ. *Мутрибнинг касалланиб, Питнакдан қайтиб келганини Аваз Рўзимбойдан эшитди. С. Сиёев, Аваз. Аммо бу орада қора тўқлиси касалланиб, вақтинча Тунгиз қояни унутди. Н. Норқобитов, Бекатдаги оқ уйча.*

**КАСАЛЛИК** **1** айн. касал **1**. *Зотилжам касаллиги. Юқумли касаллик.* ■ *Самарқандда Бобурни тилдан қолдирган касаллик – ғоят кучли бир руҳий ларзанинг оқибати эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Аввалдан унинг атрофида ҳар хил касалликлар: терлама, қора безгак.. кўпайиб, аҳолининг тинчасини қуритган эди. К. Яшин, Ҳамза.*

**2** Организм меъерий фаолиятининг, саломатликнинг бузилиши; касал ҳолат, дард, хасталик. *Шунча хорлик ва хўрлик етмагандай.. отаси оғир касалликдан вафот этди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КАСАЛМАНД** [а. + ф. كىسالماند] Тез-тез касал бўлиб турадиган; дардчил. *Азалдан касалманд Башорат хола эрининг ўлиmidан кейин яна ҳам қийналиб қолди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. -Поччам эликдан ошган, новча, касалманд, рангпар, – дейди Муsavой. Ойбек, Болалик.*

**КАСАЛНАМО** [а. + ф. كىسالناما] Касалга ўхшаб кўринадиган. *Ўрта бўйли, тўла, ле-*

кин кенг юзининг гўштлири сарғайиб солқиб тушган, эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-аста юриб келаверди. Ойбек, Танланган асарлар.

**КАСАЛХОНА** Касалларни мунтазам кузатиш ва даволаш учун жойлаштирилаётган муассаса; шифохона. *Мастура Алиева саккиз ойдан бери палатасидан чиқмай ётган оғир хаста, уни касалхонада ҳамма билар, кўп киши кириб кўрган экан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

**КАСАНА** [ф. *كسنة, كسانه* – бирор кимсага тегишли, бировники] Ёлланган хунарманд-косиб томонидан маълум корхоналар буюртмаси асосида уйда тайёрланадиган нарса ва шу тартибда ишлаш.

**КАСАНАЧИ** Ёлланиб уйда ишлайдиган хунарманд-косиб. *..касаначилар (уйда ишловчилар) меҳнати муттасил рағбатлантирилмоқда.* Газетадан. *Корхоналар билан меҳнат шартномаси тузган касаначилар банд аҳоли тоифасига киради ва уларга меҳнат дафтари асосида берилади.* Газетадан.

**КАСАНАЧИЛИК** Касана асосида ишлаш, касана маҳсулот тайёрлаш билан шуғулланиш; касаначи меҳнати. *Қуйидагилар касаначилиқни ривожлантиришнинг асосий вазифалари деб ҳисобланади.* Газетадан.

**КАСБ** [а. *كسب* – бирор нарсани ўрганиш, эгаллаш, фойда; хунар, машғулот] **1** Ишфаолиятнинг маълум тажриба, тайёргарлик талаб этидиган бирор тури, соҳаси; хунар. *Бу киши уёлари ҳосилот, касблари агроном, кечки мактабда муаллимлик ҳам қиладилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. *Ҳаётда шундай одамлар бўладики, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлайдилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

**2** Умуман, одат қилинган иш; одат. *Молнинг тилини билиш ҳам ўзига яраша касб экан.* Ҳ. Умарбеков, Шонли авлод. *Фойдахўрлик – тан-суягинизга сингиб кетган касбингиз.* Х. Фулом, Машғал. *Хотинини қўшиб, амал олиш – у сизнинг касбингиз, мингбоши!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Касб этмоқ** Эга бўлмоқ, эгалламоқ; акс этмоқ. *Аҳамият касб этмоқ. Дарахтлар оидинда ажойиб бир манзара касб этмоқда.* ■ *Фавқулодда даҳшат касб этган унинг [Отабекнинг] кўзлари қаршида кўрбошининг гўноҳкор кўзлари чидай олмадилар-да, ерга боқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

*Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсумбиби йўрғалай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Касб қилмоқ** Бирор иш-машғулотни одат қилмоқ, доимий иш-машғулотга айлантирмоқ. *Махдум бир неча ҳафтадан бери бу «хунар»ни ўзига касб қилиб олган, Анвар ариза ва кенгашдан бир пул ишламаган кунларда, у неча тангаларни йўлакда ўтириб топар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У [Қурбонов] бир неча йилдан буён Ашхабод, Боку, Тбилиси шаҳарларига «сафар» қилиб, ҳамён тўлдиришни касб қилиб олди.* «Муштум».

**КАСБДОШ** Бир хил касбли, бир касбда ишловчи. *Биз асарларимизни элга тақдим қилишдан аввал касбдош дўстларимизга манзур қилмоғимиз керак.* Э. Воҳидов, Масьулият туйғуси. *Ошна-оғайнилар, қариндошуруғлар, касбдошлар бир-бирлариникига борди-келди қилиб туришади.* Э. Назаров, Ахлоқ ва одоб.

**КАСБИЙ** Касб-хунарга оид. *Касбий манфаат.* *Касбий касаллик.* ■ *Бинобарин, бу ҳол тарбия, таълим, сиёсий ва касбий тайёргарлик масалаларини ҳал этишга жамулжам ёндашишни тақозо қилмоқда.* Газетадан.

**КАСБ-КОР** Умуман, касб, хунар; машғулот, иш. *Эндиликда.. бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига, сабаби тирикчилик, деб қарамайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Мақсади, маслаги, касб-кори турлича бўлган кишиларнинг ҳамжиҳатликда яшаши мушкул эди.* М. Жўра, Ноширнома.

**КАСИР-КАСИР** айн. **касир-кусур**.

**КАСИР-КУСУР** тақл. с. Қуруқ ва мўрт нарсаларнинг синишидан, парчаланишидан чиқадиган товушни билдиради. *Касиркусур беда чайнаб турган отлар Қўшоққа парвосиз қараб қўйишиди.* Х. Шамс, Душман.

**КАСИРЛАМОҚ** Касир-кусур овоз чиқармоқ. *Қаттиқ шамолда дарахтнинг бир шохи касирлаб сунди.*

**КАСКА** [фр. *casque* < исп. *casco* – бош суяги; дубулға] Ҳарбий хизматчи, ўт ўчирувчи, қурувчи ва ш. к. ларнинг металлдан ёки пластмассадан ишланган, турли зарбалардан сақловчи бош кийими. *Пулемёт ниҳоят танаффус қилди. Эргаши каскасини бостириб кийиб, чуқурдан эмаклаб чиқди.* Х. Фулом, Тошкентликлар. *Қоровулхонада уларга ҳеч ким индамади, йўлакда қўлларига биттадан карбид фонарь олиб, бошларига каска*

кийишди-да, конга кириб кетишди. А. Мухтор, Чинор. *Тоғ пармаловчи йигитлар бошларига нўлат каска кийишиб, саф тортиб, тош қўпоришяпти.* С. Қодиров, Норак нурхонаси.

**КАСКАД** [фр. cascade < итал. cascata] **1** Бир неча поғоналарга урилиб тушадиган табиий ёки сунъий шаршара.

**2** Циркда акробатларнинг ҳазилакам, кулгили йиқилишидан иборат номери, кўриниши.

**3** *тех.* Ўзаро боғланган бир қанча иншоотлар, механизмлар, қурилмалар туркуми. *Трест коллективи Жиззах насос станциялари каскадиди барча ишларни бажармоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари».

**Гидроэлектростанциялар каскади** Бир дарё оқимида бир-бирдан маълум масофада жойлашган, умумий сув-хўжалик режими билан ўзаро боғланган бир неча гидроэлектростанция. *Чирчиқ ва Бўзсув гидроэлектростанция каскади бир дарёдаги 16 та электростанциядан иборат.* Газетадан. *Ҳозир Вахш каскадининг тўртинчи босқичи бўлган Норак ГЭСи қурилиши авж олган.* «Фан ва турмуш».

**КАСКАДЁР** [фр. cascadeur] **1** Циркда кулгили акробатик йиқилишларни ижро этувчи актёр.

**2** Кинофильмларда асосий актёр ўрнига ниҳоятда мураккаб, ҳаёти учун хавфли ҳаракатларни (каскадларни) бажарувчи, муайян махсус тайёргарликка эга бўлган шахс. *..фильмни суратга олиш пайтида гаров боғлаб, от чопишда каскадёрларни ҳам доғда қолдирган.* Газетадан.

**КАСКАДЛИ** Каскаддан иборат, каскадни ташкил этувчи. *Чет эллик олимлар қимматбаҳо яримўтказгич фотоэлементларни умумли ишлатиш учун каскадли электр манбаларидан фойдаланишни тақиқ этмоқдалар.* «Фан ва турмуш».

**КАСКАЛИ** Каскаси бор, каска кийган. *..қора каскали солдатлар яна қайтиб ўтишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КАСОД** [а. كساد – товарга бўлган талабнинг пасайиши; савдо-сотикдаги сустлик] **1** Талаб ёки харидор йўқлиги туфайли савдо-сотик, касб-хунар ва ш. к. нинг тўхтаб қолиш, юришмаслик, товарнинг ўтмаслик ҳолати. *Нима қилиб зеркиб ўтирибсиз, савдо касодми?* Ойбек, Болалик. *Касб-кори касод бўлган уста Замоннинг тирикчилиги яна*

*оғирлашиб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йигитали, магазинда КООП [кооператив] уни кўпайиб кетгач, тегирмони касод бўлиб, уйда ўтириб қолган отаси ҳозир пенсиядалигини эшитган эди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Бандаи, ёраб, Муқимийдек бўлиб хору касод, Суду савдодин қолиб, бозоридин айрилмасин.* Муқимий.

**Бозор касод** Бозорда молларнинг ёки баъзи молларнинг сотилмаётганлик ҳолатини, ўтмаётган (кетмаётган)лигини билдиради. *..Бозор касод, мол-туёқнинг нархи пастлаб кетган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бозорлар касод бўлиб, ҳеч ким узангини ўз нархига ҳам сўрамай қўйди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Касод мол** Сотилмай (ўтмай) ётган мол. *Шу ойда [Рамазон ойида] барча дўкандорлар то саҳаргача савдо-сотик қилар.. касод молларини кечалари пуллар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

**2** *шв.* Касофат, зарар. *Уйқунинг касодиди кўндир кишига, Бувишим, ғафлатдан кўтар бошингни!* «Равшан».

**КАСОФАТ** [а. كسافت – куюқлик, зичлик; дағаллик, ғализлик; бефаҳмлиқ] **1** *сфт.* Ёмон оқибатга олиб борадиган, бахтсизлик (зиён, заҳмат) келтирадиган. *Касофат иш.* ■ *Шира кўп касофат нарса, ғўзанинг ёш баргларига ёпишдими – уни бужмайтириб қўяди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кайфим бор эди, ҳаммасига касофат арақ сабабчи.* Газетадан.

**2** *от* Ёмон оқибат, ёмон, нохуш таъсир. *Яхшининг – шарофати, ёмоннинг – касофати.* Матал. ■ *Очлик касофатидан онабола дунёдан кетди.* С. Исмоилзода, Темур. *Мана шундай хилофи шаръий ишларингизнинг касофатидан бундай кунларга тушдингиз..* С. Айний, Қуллар.

**3** Шундай белги, таъсирга эга бўлган шахс ёки нарсага нисбатан қўлланади; шахс ёки нарсани шундай белги билан қайд этади. *Йўқол, дейман, йўқол, наҳс! Йўқол кўзимдан, касофат!* С. Зуннунова, Олов. *Бунинг устига нўхтаси ҳам йўқ эди касофатнинг [новвоснинг].* С. Нуров, Нарвон. *Сен замонни тушунасанми, уйлаб қара, агар шу хом қовоқда миянг бўлса, ийглама, касофат.* Ойбек, Танланган асарлар.

**Касофатига қолмоқ** Ўзганинг ёмон таъсири билан нохуш оқибат (ҳолат)га ду-

чор бўлмоқ. *Бу орада қизим шўрлик унинг касофатига қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КАСОФАТЛИ** Касофати бор, касри, зарари тегадиган. *Касофатли қора ўтмишда Сожиди хола тўнғич ўғлидан ана шундай қилиб ажралган эди.* Ф. Фулом, Тўнғич ўғил.

**КАСР I** [а. كسر – синиқ, ушоқ, парча; шикасталик] *мат.* 1 Бирликнинг қисмларидан ташкил топган сон. *Оддий каср. Ўнли каср. Тўғри каср. Аралаш каср. Каср сон.*

**Каср қолдиқ** Бирга етмайдиган, бирдан оз бўлган қолдиқ.

2 эск. айн. **қолдиқ** 4. *Ўн олтини учга бўлсак, битта каср қолади.*

**КАСР II** [а. كسر – бузиш, парчалош] Ўзганинг ёки бирон нарсанинг айби, сабаби билан бўладиган ёмон таъсир, ярамас оқибат; касофат. *Бирнинг касри – минга, мингнинг касри – туманга.* Мақол. ■ *Фарҳоднинг тоғ қазиишнни Алишер Навоий тасвирлаб байт ёзган эди, шуни келтира олмадим. Уқимаганликнинг касри шу-да.* Ойдин, Ширин келди. *...менинг касримга фалокатга ўйлиқшиларини истамайман.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

**Касрига қолмоқ** Касри туфайли ёмон оқибат (ҳолат)га дучор бўлмоқ. *-Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, – Васила Назаровна ўрнидан туриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КАСРА** [а. كسره – синиш, синдириш; мағлубиятга учраш] Араб алифбосида ундош ҳарфларнинг остига қўйилиб, ундан кейин қисқа «и» унлиси ўқилишини билдирувчи белги (форсчада «зер» деб аталади).

**КАСРАТКИ** шв. Калтакесак. *Ажалли касратки тегар илонга, Ҳазиллашма, полвон, мендай султонга.* «Алпомиш». *Ургин, деб юборибсан қирқин бекларни, Қирқ касраткинг бир илонни ютолмас.* «Зулфизар билан Авазхон».

**КАСРЛИ** *мат.* Бирга етмаган миқдорли (қолдиқли), ёнида касри бор. *Касрли сон.*

**КАССА** [итал. cassa < лот. cassa – бирор нарса сақланадиган идиш; қути] 1 Пул, қимматбаҳо қоғозлар қабул қилинадиган ва сақланадиган пўлат сандиқ, қути, жой ва ш. к. *Пахта плани ошса, Тўла турар кассаси.* «Қўшиқлар». *База кассаси битмас-туганмас чаиша эмаски, ўз-ўзидан жарақ-жарақ ақча қайнаб чиқаверса.* Газетадан.

2 Муассаса, корхоналарнинг пул қабул қилиш, пул бериш, билет сотиш ва ш. к. билан шуғулланувчи бўлими. *Қиз ичкарига кириб кетгач, афтидан кассага пул топширгани ўтди шекилли, яна ўзимга кела бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб навбат кутаётганлар кўпайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Пул билан иш юритувчи, муомала қилувчи муассаса ёки ташкилотларнинг номи. *Омонат касса. Ўзаро ёрдам кассаси.*

4 Қабул қилиб олинган сумма (чеклар) кўрсатилган талонлар босиб чиқариладиган (акс эттириладиган) қурилма, аппарат ва шу қурилма жойлашган хона.

5 Муассаса, корхона ва ш. к. даги бор пул. *Кассани текширмоқ.* ■ *Сатторов кассани ҳисоблаб чиққач, товуқ фермасига ўтди.* «Муштум».

**КАССАЦИЯ** [лот. cassatio – бекор қилиш, йўқ қилиш] 1 ҳуқ. Қонун ва суд ишларини юритиш қоидалари бузилганлиги сабабли юқори суд органи томонидан қуйи суд органи чиқарган, ҳали кучга кирмаган суд қарори, ҳукмининг қайта кўриб чиқиши, бекор қилиниши. *Кассация мuddати.*

2 Қонуний кучга кирмаган суд қарорини қайта кўриб чиқиш ва бекор қилишни сўраб мурожаат қилиш. *Кассация шикоятни.*

**КАССЕТА** [фр. cassette – яшикча, қутича] Нарса, деталь, материаллар, фотоплёнка ва киноплёнкалар энг қулай шароитларда сақланадиган, ёруғлик ўтказмайдиган, сурма қопқоқли, ўзаро алмаштириладиган махсус қутича. *Фотографик кассета. Видеомагнитофон кассетаси.* ■ *..овоз ёзиш саломида ўзлари билан олиб келган ёки шу ердан сотиб олинган кассеталарга ўзларига манзур бўлган куй ва қўшиқларни ёзиб олишлари мумкин.* Газетадан.

**КАССИР** [лот. cassare – бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ] 1 Пул ва қимматбаҳо қоғозларни қабул қилиш, бериш, билетлар сотиш ва ш. к. ишларни бажарувчи ходим. *Бу сафар банк вақтида пул берибди. Кассир ойлик тарқатяпти.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Кассир.. бригадир, агроном ва бошқа ходимларнинг аксарияти хотин-қизлардан бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Касса аппарати (қ. **касса** 4)да ишловчи ходим, оператор.



**КАССИРЛИК** Кассир иши, касби. *Ўғил болалар сартарошлик ва туфли ямашни ўргансалар, қизларимиз кассирликни машқ қиладилар.* С. Аҳмад, Сайланма.

**КАСТА** [порт. *casta* — насл, авлод] Ҳиндистон ва баъзи Шарқ мамлакатларида ўз аъзоларининг насаби, ҳуқуқи, урф-одатлари ва касбига қараб поғонавий тарзда алоҳида табақага ажралган ижтимоий гуруҳ, тоифа. *Қоҳинлар кастаси. Каста урф-одатлари.* ■ *Ҳиндистонда турли тоифалар, касталар, чунончи, қоҳинлар, аскарлар ва деҳқон касталари бор эди. «Янги тарих». Беруний.. Ҳиндистоннинг ижтимоий тузумлари ҳақида сўзлайди ва каста (ижтимоий гуруҳ) системасига умумий характеристика беради.* Ғ. Фулом, Тарихий дўстлик.

**КАСТОР** [юн. *kastor* — сув қундузи, бобр]: *кастор мойи айн. касторка.*

**КАСТОРКА** [лот. *castoreum* — бобр ғезларидан олинган мойсимон суюқлик < юн. *kastor*] Канақунжутдан олинадиган мой, канақунжут мойи (сурғи дори сифатида ишлатилади). *Касторкага ўхшаган дориларни киши қийналиб ичади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КАСТРЮЛЬ(КА)** [нем. *Kasserolle* < фр. *casserolle* — дастали това] Одатда, цилиндр шаклида бўладиган, икки банди, қулоғи ва қопқоғи бор, асосан, овқат пишириладиган ёки сақланадиган металл идиш. *Шундай деб.. кастрюлни икки қулоғидан кўтариб, ётоқхонага кириб кета бошлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

**КАТ** [ф. *کت* — тахт; кенг ёғоч курси (ухлаш ёки ўтириш учун)] шв. Кенг ёғоч каравот. - *Келинг, келинг, Тўрғай, катга чиқинг, — деди кампир мулозамат қилиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кат устига дастурхон ёзилиб, бир мистовоқ нон билан пиёлада қиём қўйилган эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Сув бўйига қўйилган ёғоч катда ўн чоқли киши Айний асарлари устида қизгин баҳс юритади.* Н. Аминов, Устод табассуми.

**КАТАЙСА** [р. *кататься* — кезмоқ, сайр қилмоқ, учмоқ] с. т. (асосан болалар тилида ва уларга нисбатан қўлланади). Арава, велосипед, чана ва ш. к. да учиш, кезиш, сайр қилиш. *Извошда катайса қилиш нуқул роҳат.. Ойбек, Танланган асарлар. Бир катайса қилмайсанми? Айтсам, ракетами ҳозирок сени юлдузингга олиб боради.* А. Қўчимов, Ҳалқа.

**КАТАК 1** Парранда ёки айрим (асосан майда) жониворлар туриши учун махсус ишланган қурилма; хона, уйча. *Дилфуза айвондан қираб тушди-да, товуқ катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, токчадаги узун шишани топди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бўрон ўзи топширган кийик боласини сим катаклардан қидира кетди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 **Бир сатҳ** (юза)даги кичик-кичик бўлмалар, уялар, тешикларнинг бири. *Ари уясининг катаги.* ■ *У вестибюлга кириб, рангбаранг эълонлар осиглиқ доска ёнидан ўтаётганда, чапга, ари уясидай сертокча почта катагига қаради.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 **Нарса юзасига ишланган, туширилган тўртбурчак; шундай тўртбурчакларнинг бири.** *Шахмат катаги.* ■ *Азимов қора фарзинни қўлида бир оз ушлаб туриб, шахматнинг оқ катагига тақиллатиб урди-да, «шах» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 **Юзасида шундай катаклар бўлган; катакли.** *Катак дафтар.* ■ *Ҳақиқатан ҳам хат катак дафтарнинг бир варағига ёзилган бўлиб, иккала бетида ҳам очиқ жой йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бошига Пулатжон совға қилиб келтирган кўк катак рўмолчани ёш жувонлардай ихчам танғиган ҳолда айвон яқинига келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**Бурун катаги** Буруннинг ташқи тешикларидан ҳар бири. [Шоқир отанинг] *Қайрилиб тушган, катаклари кенг, бесўнақай қайроқ бурни учида тер томчилари ялтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАТАКЧА** Кичик катак. *Шипи шарқча нақшдор уй.. Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КАТАЛАК** Катакдай кичик, кўримсиз ҳовли, уй, хона. *Унинг кўз олдида болалик йиллари гавдаланди. Шаҳар чеккасидаги тор, каталак ҳовли..* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Кошки, хона каттароқ бўлса, бир каталакки, йўталганга ҳам зириллайди.* «Ёшлик». *Каталак дўкончада бобом, икки тоғам, тўртта халфа маҳси тикар эди.* Ойбек, Болалик.

**КАТАЛИЗ** [юн. *katalysis* — бузилиш, емирилиш] ким. Муайян моддалар (катализаторлар) иштироки туфайли кимёвий реакциянинг кўзғалиши ёки кимёвий реакция тезлигининг ўзгариши.

**КАТАЛИЗАТОР** *ким.* Кимёвий реакцияни қўзғатадиган ёки унинг тезлигини ўзгартирадиган, аммо ўзи ўзгармай қоладиган модда.

**КАТАЛОГ** [*юн.* katalogos – рўйхат] Бир турдаги нарсаларнинг (китоб, қўлёзма, музей экспонатлари ва ш. к. нинг) маълум алифбо тартибда тузилган рўйхати. *Кутубхона каталоги. Техникага доир адабиётлар каталоги. Юлдузлар каталоги.*

**КАТАПУЛЬТА** [*лот.* catapulta < *юн.* katapeltes – тош, ядро ва ш. к. отадиган машина] 1 Самолёт ва космик кема аварияга учраганда, ундан учувчи ёки космонавтни ўриндиғи билан ажратиб, итқитиб чиқариб юборадиган мослама.

2 Кемадан, кичик аэродромлардан учаётган самолётга бошланғич тезлик бериш учун қурилган механик мослама.

**КАТАР** [*юн.* katarrhos – оқиш, оқиб туриши] Бирор аъзо шиллиқ пардасининг яллиғланиши. *Томоқ катари. Ошқозон катари.* ■ *Йўғон ичак катари* – *колитда эса оқсилли овқатни танлаб бериш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КАТАРАКТА** [*юн.* katarrhaktes – юқоридан туриб турадиган; шаршара] Қариллик ёки баъзи касалликлар оқибатида кўз қорачиғи орқасидаги ойнасимон қисмининг (кўз гавхарининг) хиралашуви (бунинг оқибатида кўз яхши кўрмайдиган ёки бутунлай кўрмайдиган бўлиб қолади).

**КАТАХРЕЗА** [*юн.* katachresis – суиистеъмом қилиш; нотўғри қўллаш] Қарама-қарши тушунчаларни боғлаш, сўзни ўз асл (этимологик) маъносига мувофиқ бўлмаган ҳолда қўллаш. *Қизил сиёҳ [сиёҳ сўзи аслида «қора» маъносини билдиради].*

**КАТЕГОРИЯ** [*юн.* kategoria – айблаш, таъна қилиш] 1 *филс.* Моддий дунёдаги нарса ва ҳодисаларнинг энг муҳим хусусиятлари ва алоқаларини ифодаловчи умумий тушунча. *Замон категорияси. Сабабият категорияси.*

2 Муайян белгиларининг умумийлиги билан бирлашган нарса, ҳодиса, шахслар тури, туркуми, гуруҳи; даража. *Аммо экспериментал синфларда қийинчиликларга дуч келаётган болалар категорияси ҳам бор.* Газетадан. *Уларга [теримчиларга] бажарган иши учун турли категориялар билан устама ҳақ тўланади.* Газетадан.

3 Илмий терминологияда: предмет турларини ёки уларнинг умумий белгиларини

билдирувчи тушунча. *Грамматик категориялар. От категорияси. Эгалик категорияси.*

**КАТЕГОРИЯЛИ** Бирор категория, даража, разрядга эга. *Биринчи категорияли шахматчи.*

**КАТЕР** [*ингл.* cutter – тўлқинни кесувчи] Йўловчилар, сайёҳлар, қутқарувчиларни, турли хил юклар ва жанг қуролиларини ташиш, бошқа кемаларни шатакка олиш, қирғоқни муҳофаза қилиш, божхона хизмати ва б. мақсадлар учун фойдаланиладиган, унча катта бўлмаган ёрдамчи ёки жанговар кема. *Соқчи катер. Торпедалар ташувчи катер.* ■ *двигателининг турига кўра, моторли, газ-турбинали, елкан-эшакли катерлар бор.* «ЎЗМЭ». *Қоп-қора сув юзини.. жимир-жимир ёритиб, биз томонга бир катер жон-жаҳди билан келар эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Юздан ортиқ катер.. портга кираверишда Америка кемаларининг йўлини тўсди.* Газетадан.

**КАТЕТ** [*юн.* kathetos – шоқул, тик туририлган] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак ҳосил қилган томонлари, томонларидан бири.

**КАТЕТЕР** [*юн.* katheter – туририладиган нарса; найча] Танадаги ковак томирлар, нафас ва сийдик йўллари ва б. ларга киритиладиган, уларни тозалаш, ювиш каби мақсадларда ишлатиладиган найсимон тиббий асбоб.

**КАТМОН** [*а.* كتمان – яшириш, беркитиш] *шв.* Кармон (кармонча). *Ойчечак тангаларни гулдор катмонга солди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Шаҳзодаҳон бир нозик шох ташлаб.. шохи атлас кўрпаларнинг қатидан катта бир катмонни олиб келиб, Олчинбекка икки қўллаб узатди.* К. Яшин, Ҳамза.

**КАТОД** [*юн.* kathod – пастга йўналиш, қайтиш] *физ.* Манфий зарядланган электрод; *зид.* анод.

**КАТОЛИК** *от.* Католицизм мазҳабидаги, католицизмга эътиқод қилувчи киши.

**КАТОЛИК** *сфт.* Католицизмга оид; католицизм мазҳабидаги. *Католик аёл.*

**КАТОЛИЦИЗМ** [*юн.* katholikos – умумжаҳон, умумий] Христиан динининг асосий оқим (мазҳаб)ларидан бири (Рим папаси бошқаради).

**КАТОРГА** [*юн.* katargon – галера, эшак-елканли ҳарбий кема] Чор Россиясида ва буржуа мамлакатларида жиноий ва сиё-

сий жиноятлар учун сургун қилиш, жуда оғир шароитда ишлатиш ва қамашдан иборат жазо чораси ва шундай жазони ўташ жойи; умуман, оғир меҳнат, чидаб бўлмайдиган ҳаёт шароити. *Каторгага юбормоқ.* ■ *Тўққиз кишини йигирма йилдан каторгага — оғир ишга ҳукм қилибдилар.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Мен каторга турмасида врачлик қилганман.* К. Яшин, Ҳамза. *Достоевскийда, кераксиз ва шу сабабли жуда ҳам зериктирадиган меҳнат каторгадир, деган ибора бор.* Газетадан.

**КАТТА 1** Ҳажми, ўлчами меъёрдан ёки нисбатан ортиқ; улкан; *зид. кичик.* *Катта шаҳар. Катта ҳовли. Катта дарё. Катта сой. Катта тош. Катта зал.* ■ *Трактор кесилган катта дарахларнинг тўнкасига занжир боғлаб тортар, арра, болта кўтарган одамлар буларни кесиб, қирқиб, араваларга юклашар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўроз қаердандир катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2** Таркиб жиҳатдан меъеридан ортиқ, ортиқ миқдорли; *зид. кичик.* *Катта қўшин. Катта жамоа.* ■ *Мен — ўн олтига тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

**3** Куч-қудрати, даражаси, салмоғи юқори; буюк, зўр. *Катта ғалаба. Катта тантана. Катта эътибор. Катта жасорат. Катта байрам. Катта маҳорат. Катта тортишув.* ■ *Бу китобни ўша кечаси катта қизиқиш билан қўлга оларкан, эри Абдулабой келиб қолиб, [китобни] қўлидан йириб олади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болтабой кечки овқатдан кейин келди. У жуда катта ишни битириб келгандай, оғзи қулоғида бўлиб, нуқул цемент тўғрисида.. цементлаб қилинган тўғон қанчалик пишиқ бўлиши ва ҳоказолар тўғрисида гапирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**4** Ёш жиҳатдан улуғ, ёши ортиқ. *Катта ўғил. У мендан катта.* ■ [Юсуфбек ҳожи:] *Ойим, ҳар нима, сиз каттасиз, Зайнаб ёш, каттадан кичикка шафқат лозим.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

**Катта хотин этн.** Биринчи, бош хотин. **Катта қилмоқ** Боқиб, парвариш қилиб ўстирмоқ, вояга етказмоқ. - *Биз сенларни ит азобида катта қилдик-ку, — деди шаштидан тушиб Ибн Ямин.* К. Яшин, Ҳамза.

**5 от** Ёши катта киши; қари, кекса. *Каттани ҳурмат қил. Катталар гапига қулоқ сол.*

**Каттани кесиб, кичкина қилган** Кекса кишиларнинг гапини гапирадиган ёш бола ҳақида.

**6** Хизматдаги мартабаси, унвони, даражаси жиҳатдан (бошқага нисбатан) юқори. *Катта илмий ходим. Катта лаборант.*

**7 кўчма** Кўзга кўринган; атоқли, машхур. *Катта олим. Катта артист.* ■ *Бу — Абдулла фонусчи деган катта қизиқчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Абдурахмоннинг амакилари.. Бухорода катта мударрислардан саналар эдилар.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *Тошкентга бутун мамлакатдан катта геолог олимлар келишган.* С. Кароматов, Олтин қум.

**8** Юқори лавозимдаги амалдор; раҳбар, бошлиқ. *Шаҳарнинг катталари.* ■ [Тожибой:] *Э, нодон.. Менга тегсанг, жон-жон демайсанми? Бир юртнинг каттаси бўлсам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар тамом йиғилган бўлсалар ҳам, катталардан дарак йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Ўзини катта олмоқ (ёки тутмоқ)** Амал, даража ёки билим жиҳатдан ўзини бошқалардан устун қўймоқ, мағрурланмоқ, кеккаймоқ. *У [Маннон Уйғур] ҳеч маҳал ўзини катта тутмас.. барчага баробар, билимдон мураббий эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек кизиман.

**Катта арава қаёққа юрса, кичиги ҳам шу ёққа юради** Ёшлар, тажрибасизлар катталардан, тажрибали, обрўли кишилардан ўрناق олади, деган маънода ишлатилади. **Катта бошини (ёки ўзини) кичик қилиб** Ёшининг катталиги, амали-мартабаси ёки давлатига қарамай, ўзини катта олмай; камтарлик билан. *Марғилон деган шаҳардан катта ўзини кичик қилиб, қизи ила келаётган Мирзакарим акага ўғлининг хўрлик келтиришидан чўчиди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Катта гап** Эътиборга лойиқ, арзийдиган эканликни билдиради. *Ўртоқ Муслим энди ҳақиқат ким томонида эканини тушунибди, бу катта гап.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Йўқ, аввал юртнинг ҳомийлари бўлган боёнлар ўз ўғилларини ҳозирги замон илм-фунуни билан тарбияласинлар. Шу ҳам катта гап.* Ойбек, Танланган асарлар. **Катта гапирмоқ (ёки кетмоқ) қ. гапирмоқ.** - *Ҳой,*

бола, сал пастроқ туш, — дейди яна биров унинг [жуёвнинг] катта кетганига жаҳли чиқиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Санга катта гапириб қўйганмиз, думбул ишни азалдан ёмон кўраман-у, ҳар қалай, ишимиз пухта бўлмай, кейин бурнимизни тишлаб қолмасак, деган хавотирдаман. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **КАТТА ОҒИЗ** ёки **ОҒЗИ КАТТА Қ. ОҒИЗ**. Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва такаббур онасининг эркалаши қўшилиб, қизга ортиқча ғурур берган.. Ойбек, Танланган асарлар. **Мачитга бориб, ваъз айтинг. Эртага Ғузорнинг оғзи катталарини қалъага тўплаймиз.** Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**КАТТАЗАНГ** с. т. Улуғ, мартабали шахс; ўзини шундай шахсларга мос, кибрли тутувчи киши. [Абдувосеънинг] Уйига борсам, Сафоҳўжа, Абдишукур каттазанлар сўрини тўлдириб ўтиришибди. «Шарқ юлдузи». Одатда раислар анча жиддий, кибрли, қўполроқ айтганда, каттазанг бўлишарди, хатти-ҳаракатлари билан мансаба мартабасини таъкидлаб туришарди. Газетадан.

**КАТТАЗАНГЛИК** с. т. Каттазанг шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат. Назаровнинг шунчалар каттазангликка бориши унинг етти ухлаб тушига кирмаган.. А. Кўчимов, Ҳалқа. Сочи тикрайган, торпешона ва ҳар бир хатти-ҳаракатидан каттазанглиги сезилиб турадиган тошкентлик меҳмон Халиловнинг ҳикоясини тингларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

**КАТТАЙМОҚ** Катталашмоқ. Фотиманинг юзига, худди биринчи мартаба кўраётгандай, жуда ҳайрон бўлиб тикилди. Кўзлари ҳам бехосдан каттайиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАТТА-КИЧИК 1** Ҳажман ҳар хил, ҳар хил катталиқдаги, турлича. Катта-кичик иморатлар. Катта-кичик дарахтлар. ■ Ўрмонжон айвонга чиқиб, стол ва каравотда турган бир неча катта-кичик туғунларни кўриб ҳайрон бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**2** Аҳамияти, даражаси, кучи жиҳатидан ҳар хил, турли даражадаги. Катта-кичик муваффақиятлар. Катта-кичик амалдорлар. ■ Бу экспедиция бир ёқдан Шералининг геологияда ўз ўрнини.. белглаб берган бўлса, ик-

кинчи ёқдан катта-кичик олимлар диққатини жалб этди. С. Кароматов, Олтин қум.

**3** от с. т. Турли ёшдаги кишилар; барча, ҳамма, каттаю кичик. Майдонга катта-кичик йиғилди. ■ Менинг ёшим олтида.. Катта-кичик олдида.. Кўзни қилиб шамғалат, Олмайман ҳеч шоколад. Қ. Муҳаммадий. Ўзинг ҳам биласан, қачон қарасанг, катта-кичикка баравар, ҳамisha камбағаллар фойдасини кўзлайди. Ҳ. Шамс, Душман.

**КАТТАКОН** с. т. 1 Одатдагидан анча катта; жуда катта. Каттакон бўри. Каттакон қовун. ■ Хонада ўнчача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўтирганлар орасида Тўлқиний деган сўз сўраб, каттакон папкани қўлтиғига қисганча, минбарга кўтарилди. Шукрулло, Қор ҳам ёнар экан.

**2** айн. **катта 3, 8.** Ҳамза уйингизда каттакон қувончли воқеа юз берганини айтди. К. Яшин, Ҳамза. Демак, сув чиқади. Қандай қилиб чиқариш эса одамларнинг ихтиёрида. Фақат каттаконлар йўл қўйиб берса бўлгани. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КАТТАЛАШМОҚ.** Ҳажми, ўлчами, даражаси ортмоқ, катта бўла бормоқ; йириклашмоқ. Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди, шаҳло кўзлари яна ҳам катталашди, қадди чўзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..иш катталашиб кетди, Толиб деган батрак йигитнинг ҳужрасини махфий мажлисхонага айлантирдилар. Ҳ. Шамс, Душман.

**КАТТАЛИК 1** Ҳажм, кўлам, даража ва ш. к. жиҳатдан меъеридан ортиқлик; катта ҳолат. Ҳовузнинг катталиги. Ютуқнинг катталиги. Вазифанинг катталиги. Ёш жиҳатдан катталик. ■ Кетмоннинг вазнидан қатъи назар, кетмоннинг бет катталигини ерга чизиб кўрсатди. А. Қодирий, Обид кетмон. -Нима қилди, ҳақиқат олдида менинг кичиклигим, сизнинг катталигингиз бари бир эмасми? — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** Ўзини ўзгадан юқори тутиш; манманлик. Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди Ҳотам. Фозил шоир.

**Катталик қилмоқ** Ўзини катта олмоқ, ҳаммани ишга буюрмоқ, хўжайинлик қилмоқ. Халқ олдида менинг обрўйимни бир пул қилиб калака қилишга ким ҳуқуқ берибди

унга?! Катталигини қиладиганига қилсин. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

**КАТТАРМОҚ** *шв.* Катталашмоқ [Тушида] Бир лўнда кумуш кўрди. Шу кумуш ўзидан ўзи каттариб, иккига қоқ бўлинди. «Тоҳир ва Зухра».

**КАТТАҚҮРҒОН** Оқ-яшил рангли доналари йирик, боши катта бўладиган, майизбоп узум нави. *Нимранг тоифи, пуштиранг хусайни, тилларанг қирмисқа, кахрабо хусайни, ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон* — ҳаммаси шигил пишган. С. Анорбоев, Меҳр.

**КАТЮША** [р. Катюша — хотин-қизлар исми] Автомобилга ўрнатилган реактив миномётга 2-жаҳон уруши даврида ҳазил-эркалаш тариқасида берилган шартли ном.

**КАУЧУК** [ингл. caoutchouc < исп. caucho < индейсча кау — дарахт + учу — йиғламоқ, оқмоқ] Баъзи ўсимликларнинг (мас., кўксағизнинг) ширасидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, мураккаб кимёвий таркибли эластик модда (резина тайёрлаш учун ишлатилади). *Табиий каучук. Синтетик каучук.*

**КАФАН** [а. كفن — ўлик ўраладиган мато] Кўмиш олдидан мурдани ўрайдиган оқ мато; қабр либоси. *Уни [ўлган болани] эски доқа кафанга ўраган вақтда, бўйни ва оёқлари чўзилиб кетганини кўриб, уч ёшга кирганини эсладилар. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Йигитали отасининг оёқларини кучоқлаб, ўкириб-ўкириб узоқ йиғлади, бироқ кафан тортилган юзларини кўра олмади. Д. Нурий, Осмон устун.*

**КАФАНГАДО** [а. + ф. كفن گدا — кафанни тилаб, сўраб олувчи] Бор-йўғидан ажралган, ҳеч нарсаи йўқ. *Ахир кафангадо, хонавайрон, бир бурда нон шинжида қамишқўғазорлар ичида зор қақшаган бу бечораларнинг тортиб келаётган алам-кулфатлари озмиди!* К. Яшин, Ҳамза. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг ўғлиман, деб керилиб юрган Нормурод қўлоғигача қарзга ботиб, кафангадо бир йигитга айланди-қолди. О. Ёқубов, Диёнат.*

**Кафангадо бўлмоқ** Бор-йўғидан ажралмоқ, ҳеч нарсаи қолмоқ. [Дехқонбой:] *Халқнинг рўзғори бузилди, юрт вайрон бўлди, таландик, кафангадо бўлдик.* К. Яшин, Тор-мор.

**КАФАНЛАМОҚ** Кафанга ўрамоқ. *Машинадан тушиб, уйга кириб борганимизда, кафан-*

*лаб қўйилган бола атрофида зир югураётган.. ота билан онанинг юракни эзувчи фарёди эшитилди.* В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.

**КАФАНЛИК** Кафан қилинадиган мато; кафан учун белгиланган (олиб қўйилган) мато. *Хўжайин.. мурдашўйни чақиртириб, кафанлик учун тўрт қари бўз ва икки танга хизмат ҳақи инъом қилди. С. Айний, Дохунда. Марҳумнинг кафанлиги йўқ экан, Ҳожи бова муллаваччаларнинг салласини олиб, мурдашўйга юборди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КАФАНСИЗ** Кафанга ўралмаган; кафан ўрамай, кафанга олмай. *Меъмор билан Уста Нусрат арава толиб келиб, ота-бола мурдани.. уйга олиб келиб ётқизиб, тепаларига шам ёқишди. Эрта билан шу ҳолда кафансиз, кийимлари билан дафн этишди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

**Кафил турма, кафансиз кетасан.** Ўйлаб-ўйламай кафил турилса, бор-йўғини ўзи тўлаб, ҳатто кафансиз қолиш мумкинлигига ишора қилувчи мақол.

**КАФГИР** қ. **капгир.** *Холам кафгири мойда, Холам чехраси ойдаи. Қ. Муҳаммадий. Бош тебратар соат кафгири, Дер: қадримни билмас одамлар. Э. Воҳидов.*

**КАФЕ** [фр. cafe < а. قهوه — кофе; қаҳвахона] Чой, кофе, енгил таом ва ш. к. сотиладиган кичик ресторан. *..ошхона ёки кафегга кирган одамлар лаззатли ва арзон овқат олиб ейиш билан бирга, дам олиш имкониятига эга бўлсинлар. Газетадан.*

**КАФЕДРА** [юн. kathedra — ўриндик, курси] 1 Маъруза ўқиш, ваъз айтиш, ахборот бериш ва ш. к. ишлар учун мўлжалланган баланд қурилма; минбар. *Аваз кафедрага чиқиши билан, ҳамма жимиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Олий ўқув юртларида бир ёки бир неча ўзаро яқин фанлар бўйича иш олиб борувчи профессорлар, ўқитувчилар ва илмий ходимларнинг ташкилий бирлашмаси ва шу бирлашма жойлашган хона. *У вақтда Ҳакимов кафедра мудири бўлиб ишларди. П. Қодиров, Уч илдиш. Бешта домла ўтчирган кафедрадан Мурод сув бўлиб чиқди. М. Ҳазраткулов, Журъат.*

**КАФЕЛЬ** [нем. Kachel] Кошин; деворга қоплаш учун ишлатиладиган сирланган сопол тахтача. *Кафель ўғриси жаримани кафилга қўйиб, аранг қутулди. «Муштум».*

**КАФЕЛЛИ** Кафель ёпиштирилган, кафель ётқизилган. *Топ-тоза, кафели йўлакдан утиб, бўлимга келдик.* Н. Аминов, Қалтис хато.

**КАФИЛ** [a. كفيل — кафолат берувчи; вассий, зомин] Бирор нарсага ёки бирор кимса ҳақида бошқаларни ишонтириб, масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олувчи, кафолат берувчи шахс. *Мен Эргашнинг яхши дўст бўла олишига кафилман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сўрасангиз, Ҳожихон бермаганда ҳам, олиб беришга мен кафил.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**Кафил бўлмоқ (ёки турмоқ)** Ишонтириб, масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олмоқ. *Ҳамма мол ва мулки билан қутидор Отабекка кафил бўлди ва қушбегининг ҳақида дуо қилиб, уовлари маҳкамадан биргалашиб чиқишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кафилга бермоқ** Бировга ишониб, айбланувчини унинг жавобгарлигига, зиммасига топширмоқ. *Волостной Муҳаммад-карим билан Аҳмад соқовни кафилга бериб бўшатишлар деди-ю, тарвузи қўлтиғидан тушган кишидай бўшашиб.. кўздан ғойиб бўлди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. **Кафилга олмоқ** Жавобгарликни ўз устига олиб, айбланувчини қутқармоқ, ажратиб олмоқ. *-Ҳой, аҳли маҳалла, шу жўжабирдай болаларининг ҳаққи-ҳурмати, майли, кафилга олайлик, — деди Обид ота.* Газетадан. **Кафиллини олмоқ** Масъулиятини, жавобгарлигини ўз устига олмоқ. *Уша кезларда қурилиш бригадасининг кафиллини олганлиги учун биринчи бўлиб бу ишга бош қўйишига тўғри келди.* «Таниш башаралар».

**КАФИЛЛИК** Кафил туриш, кафил бўлиш; кафолат. *Кафиллик хати.* ■ **Оқсоқол ўзининг кафиллиги билан самоварчи Қудратдан Ёдгорнинг номига, ҳар азонда бир танга фойда бериш шарти билан, 25 танга қарз олди.** С. Айний, Дохунда.

**КАФОЛАТ** [a. كفالت — кафиллик; таъминлаш, гаров] Кафил бўлувчи нарса, шахс. *Ташқи сиёсатни мафкурадан тўла холи этиш хавфсизликни таъминлашнинг муҳим кафолатидир.* Газетадан. *Имзоланган давлатлараро битимларга сўзсиз амал қилиш — хавфсизлик кафолати ва шартидир.* Газетадан.

**Кафолат бермоқ** Кафил бўлмоқ, кафиллигини олмоқ. *Лекин бу жузвий ҳодисалар янада каттароқ салбий ҳодисаларнинг са-*

*бачиси бўлмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди.* «Фан ва турмуш».

**КАФОЛАТЛАМОҚ** Кафолат билан таъминламоқ, кафолатли қилмоқ. *«Хорижий сармоялар ва хорижий сармоядорлар фаолиятини кафолатлаш тўғриси»да, «Банкротлик тўғрисида».. қонунлар қабул қилинди.* Газетадан. *Бу ўринда Қонунда виждон эркинлиги кафолатланганлигини алоҳида таъкидламоқчиман.* Газетадан.

**КАФОЛАТЛИ** Кафиллик (кафолат) берадиган. *Бинокорлар бир неча йилдан бери уй-жой ва жамоат биноларини кафолатли паспорт билан эгаларига топширмоқдалар.* Газетадан.

**КАФОЛАТНОМА** Кафиллик хати. *Мактубнинг мазмуни билан танишган Мирзо табассум қилди-ю, ортиқча ҳаяжон кўрсатмади. Гўёки бундай кафолатномаларга эҳтиёж сезмайман, дерди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

**КАФОРАТ** [a. كفارات — гуноҳ ювиш; шу мақсадда бериладиган эваз нарса] эск. кт. Гуноҳни ювиш, гуноҳни ювиш учун бериладиган садақа, эваз қайтариш. *Гуноҳимга кафорат бериш ёдимга келмасдан Бухоронинг.. танқидига қиришибмен..* «Муштум».

**КАФСАН** қ. капсан. *Ҳар бир хирмон бошидан [эшон] қамиди уч ғалвир кафсан олар.. хизматлари учун беҳисоб пул олар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КАФТ** [a. كف — қўл кафти; панжа; қўл] **1** Қўлнинг билак учидан бармоқларгача бўлган ички ва оёқ панжасининг остки яхлит қисми. [Тожбой] *Кафтига икки чимдим нос ташлади-да, оғзини осмонга қилиб туриб чекди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** Қўлнинг билак учидан бармоқларнинг охиригача бўлган қисми; панжа, шапалоқ. *Меъмор икки кафтини ёзиб, юрт қатори ўзига ҳам яхшиликлар тилаб, дуо ўқиб, юзига фотиҳа тортди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс-чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

**Бир кафт** Кафтга сифарлик, озгина; бир сиқим (ун, дон ва ш. к. ҳақида). *Тўйдан шу болага атаб бир кафт ширинлик ҳам келтирмабсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади..* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Кафтда кўтармоқ** Эъзоз-икром билан муносабатда бўлмоқ,

ниҳоятда қадрламоқ. *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сизни юмалатармидим, аяйман. Фақат кафтимда кўтараман.* С. Анорбоев, Оқсой. *Терим машинасини кафтимизда кўтарадиган вақт келди.* Ҳ. Нурий.

**КАФТДЕК**, -дай I Кафт каби. *Барака тоғур ер тузувчи ташкилотлар турли-туман техникаларини ишга солиб, майдонни кафтдек текислашибди.* Н. Сафаров, Чўл лочини.

2 Жуда кичик, кичкина. *Мана шу жилганинг оғзида кафтдек келадиған дўнг бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бойнинг ўғиллари бир тан бўлиб, менга кафтдай ер, бир тийин пул бермаслиқни очиқча айтишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Яққол. *Шербек турган жой баланд бўлгани учун ҳам бутун Академия шаҳарчаси кафтдай кўринади.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КАФШ** [ф. *كفش* – оёқ кийими; кавуш] эск. кт. айн. **кавуш**. *Анвар бир оз ёнбошлагандан кейин, яна ўрнидан турди, кафшини кийиб келиб, эшиқни очди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

**КАФШДЎЗ** эск. кт. айн. **кавушдўз**. *Сўз тери эмаски, кафшдўздек сув пуркаб, чайнаб, тортаверсанг.* Ойбек, Навоий.

**КАХЕКСИЯ** [юн. *kakos* – ёмон, *hexis* – аҳвол] тиб. Организмнинг очлик ва турли касалликлар оқибатида ҳаддан ташқари озиб кетиши, қисқа вақт ичида чўп-устухон бўлиб озиб кетиш.

**КАЧКИЛ** [ф. *كچكول* – гадой ва дарвешлар ёнга осиб ёки қўлда олиб юрадиган қайиқсимон қовоқ (ёғоч) идиш] I Бели сиқик, қопқоқли, ўйма нақшли челақсимон мис идиш. -*Мехнат ҳам мўъжиза!* – деди Робия, качкилга латтага ўраб солинган чинни асбобларни кўтарар экан. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. **кашкул**.

**КАШАК** [ф. *كشك* – тортиб турадиган нарса] Иморат ёки бошқа қурилишда қисмларни қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш учун қоқиб қўйиладиган ёғоч; тирагич, тирак. *Уста ноилож орқада елка тираб, кашак вазифасини ўтаб қолди.* «Муштум».

**КАШАЛ** I шв. Интизор, зор; хавотирланиш. *Тезроқ боринг шу чодирга, Кашал онам сиздай зўрга.* Ислом шоир.

**Кашал бўлмоқ** I) интизор бўлмоқ. *Авазни кўрмоқча кашал бўлиб, бурилиб кўндим.* Балло-

гардон; 2) хавотир олмақ. *Кашал бўлманг, бир кун кириб бораман, Бек отамга дарак берманг, бобожон!* «Эрли ва Шерали».

**КАШАЛ** II шв. Узоқ. *Жавоб беринг, қалмоқ элга борайин, Кашал элдан бийни олиб келайин.* «Алпомиш». *Кашал кетган менинг болам ўлдими, Мен бебахтнинг куни охир бўлдимми?* «Равшан».

**КАШАЛ** III шв. Ишқал. *Қаерга борса, ишни кашал қилиб юради.*

**КАШАЛОТ** [фр. *sachalot* < порт. *sachalotte* – катта бошли балиқ] Китсимонларнинг тишли, катта бошли бир тури, 60–70 тоннача бўладиган улкан сутэмизувчи денгиз ҳайвони.

**КАШАНДА** [ф. *كشاندە* – тортувчи; чекувчи] Чекишга одатланган; чекувчи. *Мен чекмайдиган одамман, лекин сизлар чекишларинг мумкин. Чекмаса, сўхбат юришмайди, дейишади кашандалар.* А. Мухтор, Опасингиллар. *..кашанда аҳоли ўртасида тамаки чекмайдиганларга нисбатан рақ хасталигига чалиниш кўпроқ учрайди.* Газетадан.

**КАШАНДАЛИК** Доимий чекиш, чекишга берилганлик; чекувчилик. *Рангингиз бирам ғалати бўлиб кетибдики, бўлди энди, чекманг! Кашандалик ҳам эви билан-да! С. Аҳмад, Ойдин кечалар.*

**КАШАР** Чорва қишлайдиган жойларда чорвачилик ходимлари (чўпон, зоотехник, ветврач кабилар)нинг яшаши ва ишлаши учун мосланган бино. *Чорвачилик биноларини ремонт қилиш.. яйловларда эса қўй кўралари ва кашарлар тайёрлаш чорвадорларнинг энг муҳим вазифаларидандир.* Газетадан. *Чексиз адирлар қор остида мудрайди. Кашарларда ҳаёт қайноқ.* Газетадан.

**КАШКУЛ** [ф. *كشكول* – дарвешлар садақа йиғиш учун бўйинларига илиб ёки қўлда олиб юрадиган қайиқсимон қовоқ (ёғоч) идиш] тар. Қаландарларнинг хайр-садақа йиғадиган махсус идиши. *Абдуваҳоб ғазалга қулоқ солиб ўтирмади, қўлидаги тангани қаландарнинг белида осиглиқ қора кашкулга ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**КАШМИР** айн. **кашмири** I. *Не ишларни кампир бунга солади, Гулгун бу айёрдан ўчин олади. Бу дунёдан кашмир фано бўлади. Шундай бўлиб энди айёр ўлади.* Фозил шоир.

**КАШМИРИ** [санск. < Кашмир вилояти номидан] I фольк. Айёр, ҳийлакор; сеҳр-

гар. - *Сен жодугарми ё бир кашмирими, фириб билан боғлабсан укамнинг қўлини,*— деди. «Нигор ва Замон».

**2** Жундан ёки жунга ип ё ипак аралаштириб тўқилган майин мато. *Кашмири чопон. Кашмири шоҳи.* ■ *Ҳовлида ҳинд кимхобидан тўн кийган, печи зарҳал кашмири саллани бошига қўйган амир ўзига яқин бўлган амалдорлари билан борардилар. М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.*

**КАШНЕ** [фр. *cache nez* < *cacher* — беркитмоқ + *nez* — бурун] Бўйинга ўраладиган камбар рўмол; шарф. *Жун кашне.* ■ *Гулсум ҳар кун дарвоза торқшишдан кўчага мўралар.. иякларини оқ йўлли кашне билан ўраб Элмуроднинг мактабга кетаётганини кўриб қолар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

**КАШНИЧ** [ф. *كاشنيچ, كاشنيچ* — кашнич] Ўзи ва уруғи овқатни хушхўр қилиш учун ишлатиладиган, бир йиллик сербарг хушбўй ўсимлик, ошкўк. *Ошкўклардан кенг қўлланадиганлари: кашнич, укроп, райҳон, жамбил, лавр япроги ва бошқалардир. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. Бурнима райҳон, кашничларнинг ёқимли ҳиди кирди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

**КАШОЛ** қ. кашал **1.** *Менга кашол бўлманг, бежавотир ухлай беринг десам, қаёқда? Мўлжалларидан сал кечиксам, кўчага чиқиб олиб, тонг отгунча ҳам ўтираверадилар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлида.*

**КАШТА** [ф. *كشته* — экилган, уруғ қадалган; ишлов берилган] **1** Игна билан тикиб туширилган гул, расм, чизиқ ва ш. к. *Кашта қўлда.. ёки машинада, асосан, мато ёки чармга тикилади. «ЎЗМЭ». У [Фотима] энгаларига чиройли қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нозик мунчоқлар билан безатишган халтачанинг сиртига каштага ўхшатиб тикилган чиройли ипак ёзувни Бобур энди кўрди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Ўзим ҳам уйловдим-а, — деди у, қўлидаги кашта тикилган рўмолчаси билан ўзини елиб. С. Аҳмад, Муҳаббат.*

**2** Гул, расм, чизиқ ва ш. к. тикилган мато. *Деворларда Тамара.. ўз қўли билан тиккан кашталар. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

**КАШТАДЎЗ** Кашта тикувчи. *Ҳар хонага зеб беради каштадўзлари, Меҳнатидай оромбахидир ширин сўзлари. Н. Назруллаев. ..каштадўзларнинг ишлари музейларни, жамоат биноларини безамоқда. «ЎЗМЭ».*

**КАШТАДЎЗЛИК** Кашта тикиш иши, касби; амалий санъат соҳаларидан бири. *Моҳир қўллар, дурадгорлик, каштадўзлик ва бошқа тўғарақларнинг қатнашчилари.. Газетадан. Ўрта Осиёда, айниқса, ўзбек, туркман, тожик аёллари ўртасида каштадўзлик кенг тарқалган. «ЎЗМЭ».*

**КАШТАЛИ** Тикиб гул солинган, кашта тикилган. *Бойлар устларига ипак чопон, чиройли каштали чакмонлар кийиб олганлар. Ж. Шарипов, Хоразм.*

**КАШТАН** [лот. *castanea*] Қорақайинларга мансуб дарахт ва унинг меваси (ёнғоғи). *Эрталаб балконга чиқсанг, рўнрандаги каштан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

**КАШТАЧИ** қ. каштадўз.

**КАШТАЧИЛИК** қ. каштадўзлик. *Бадий каштачилик фабрикаси.* ■ *Ўзбек каштачилик тарихини ёритишда муҳим фактлардан яна бири.. «ЎТА».*

**КАШФ** [а. *كشَف* — очиш, топиш; текшириш] айн. **кашфиёт.** [Йўлдош] *Айниқса бу кашф ҳарбий истехкомда қўлланилса, зўр фойда келтиришини алоҳида таъкидлади. Шухрат, Шинелли йиллар. Гоҳ усталар ҳунарин баён этдингиз, Олимларнинг кашфини аён этдингиз. М. Шайхзода.*

**Кашф этмоқ (ёки қилмоқ)** **1)** яратмоқ, ихтиро этмоқ; топмоқ. *Радиация химияси атом энергияси кашф қилиниб, ядро нурлари ҳосил қиладиган қурилмалар кўплаб тайёрлана бошлагандан кейингина вужудга келди. «Фан ва турмуш». Бу антиқа ангеликни Япониядаги Веседо университети олимлари кашф этди. «Фан ва турмуш»; **2)** бирон қиёфа, ҳолат ва ш. к. ни эгалламоқ, олмоқ. *Ажойиб манзара кашф этмоқ.* ■ *Демак, ҳаёт у йўғида камол топиб борган, ўсган, ўзгарган, янгилик кашф этган. Шухрат, Жаннат қидирганлар.**

**КАШФИЁТ** [а. *كشفيات* — ихтиро; топилма; кузатиш, изланиш] Текшириш, илмий тадқиқот натижасида, баъзан тасодифан топилган, яратилган илмий янгилик; ихтиро. *Илмий кашфиёт. Олимларимиз фанни янги кашфиётлар билан бойитмоқдалар.* ■ *Тахмин фан учун жуда зарур. Ҳамма катта кашфиётларнинг заминида тахмин ётади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Олим ўз кашфиётидан ўзи ҳайратга тушиб, ақлдан озишига сал қолди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*



**КАШФИЁТЧИ** Янгилик яратувчи, кашф қилувчи; ихтирочи. *Қарийб 40 йилдан бери санъат даргоҳида хизмат қилиб келатган К. Ёрматов.. янгиликлар кашфиётчиси эканини қатор далиллар исбот этди.* Газетадан.

**КАШШОФ** [а. كشاف – очувчи, кашф этувчи; изкувар] 1 эск. айн. **пионер** 1. *Қаёқдан бир татар қиз келиб, яхши ўқийдиган болалардан кашшофлар отряди ташкил қилди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.

2 кт. Биринчи бўлиб янгиликка қадам босувчи, бирор ҳаракатни бошлаб берувчи. *Мўттихон мулоимлик билан давом этди: -Сизга ўхшаган кишиларнинг хотинлари озодликнинг кашшофлари бўлиши керак.* С. Зуннунова, Гулхан.

**КАЪБА** [а. كعبه – куб; куб шаклидаги иншоот] (К - катта) 1 дин. Мусулмонларнинг Маккадаги зиёрат қиладиган, ибодат қиладиган муқаддас жойи. *Етти марта Каъба бордим, Йўлларида жафо кўрдим, Макка, Мадинадан келдим, Учрадим шу замон сенга.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Шахс ёки жойни Каъбага нисбатлайди; энг муқаддас, азиз нарсага нисбатан қўлланади. *Дуогўйим, Каъбам – онам омонми? «Гулихиромон».* То кўргунча Каъбам – отам, хайр энди. «Маликаи айёр». *Кўктошга бориш керак. Бошқа йўл йўқ. Кўктош – биз учун Каъба!* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Нетай, Каъбам, мазорим бўлса юртим, Унга мен бору йўғимни буюрдим.* Т. Тўла.

**КАЪБАТУЛЛО(Х)** [а. كعبة الله – Аллоҳнинг уйи, каъбаси; масжид] айн. **каъба** 1, 2. *Шу каъбатуллонинг ичида ўтириб, ёлгон гапирган одам мусулмон эмас, кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас!* [деди Сафар бўзчи]. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

**КАЮТА** [голл. sajuit] Кемада экипаж аъзолари ёки пассажирлар учун белгиланган турар жой, бўлма, хона. *Юлдузкесар кема каютасида тўпланиб, кино кўриб ўтирган фазогирлар экрандаги Эунинг сўнги хитобини эшитиб, оҳ деб юборишди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Талабалар пароходга чиқишди, Ойжамол эса пароходнинг палуба, каюталаридан кўзини узмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

**КАЮТ-КОМПАНИЯ** [голл. sajuit + фр. compagnie – жамоа(т)] Кемада командирлар

таркиби йигилиб овқатланадиган, дам оладиган ва мажлис ўтказадиган умумий хона.

**КАҲКАШОН** [ф. كهكشان – сомон тортувчилар, ташувчилар: Сомон йўли] 1 Осмонда тунда узунасига кўринадиган йўл; Сомон йўли. *Термулдим каҳкашонга, тонг жамол очар алвон, Куёшдан олиб олов.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 Шу нарсага нисбат билдиради (нисбатлайди). *Кетма, жоним, айрилиқдан жон безор. Ярим кеча каҳкашонинг бўлайин.* Миртемир.

**КАҲРАБО** [ф. كهريا – бир турли сариқ тош] 1 Сариқ рангли, шаффоф, ялтироқ, тош қотган елим; смола (зийнат буюмлари тайёрлаш ва иморатларни безашда ишлатилади). *Каҳрабодан ясалган муштук. Каҳрабо маржон. Каҳрабо мунчоқ.* ■ *Каҳрабо кислотаси чигит мағзидаги мойнинг миқдорини ҳам бир процентга кўпайтирди.* Р. Раҳмонов, Каҳрабо сири. *Домла ҳеч нарса демай, каҳрабо тасбеҳини ўгириб, аллақайси бир сурани пичирлай бошлади.* Х. Фулом, Машғал.

2 кўчма. Каҳрабо рангига ўхшаш, саргайган, заъфарон. *Қишнинг элчиси етиб келди. Қаердадир хазонрез изғирин кезиб юрибди. Каҳрабо далалар намиққан.* А. Мухтор, Мўъжизали аланга. *Хон жуда золим экан, оти Хонбобо экан, Зулм остида бу элнинг юзи каҳрабо экан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Севги дардидан менинг ҳам бўлди рангим каҳрабо.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

**КВАДРАНТ** [лот. quadrans, quadrantis – чорак, тўртдан бир] 1 мат. Доиранинг тўртдан бир қисми, чораги.

2 эск. астр. Куёш ва умуман юлдузларнинг уфқдан баландлигини, улар орасидаги бурчак масофаларни ўлчаш учун қўлланган қадимий асбоб.

**КВАДРАТ** [лот. quadratus – тўрт бурчакли] мат. 1 Тенг томонли тўғри тўртбурчак. *Квадрат метр.* ■ *Бодомхон харитага ёпишиб олиб, гўё ундан севиқли эрини қидириб топиб оладигандек, нуқталар, чизиқлар, квадратларни бармоғи билан санаб чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бир сонни ўз-ўзига кўпайтиришдан ҳосил бўлган сон; иккита бир хил кўпайтувчининг ҳосиласи. *Тўртнинг квадрати ун олти бўлади.*

**КВАДРАТУРА** [лот. quadratura – квадрат шакл бериш] мат. Муайян фигура юза-

си (сирти)нинг квадрат бирлиги билан ифодаланган катталиги. *Уйнинг квадратураси.*

**КВАДРАТ-УЯЛАБ:** квадрат-уялаб экиш қ. х. Уругни даланинг узунасига ҳам, кўндалангига ҳам бир хил, тенг оралиқда жойлаштириб экиш. *Механизатор кадрлар махсус курсда чигитни ва маккажўхорини квадрат-уялаб экиш агротехикасини ўрганмоқдалар.* Газетадан.

**КВАЛИФИКАЦИЯ** [лот. qualificatio < qualis — қандай сифатли + facere — қилмоқ, қурмоқ] **1** Муайян нарса, воқеа-ҳодиса сифатини аниқлаш, баҳолаш; уни маълум тоифа, гуруҳга киритиш.

**Жиноят квалификацияси** ҳуқ. Амалга оширилган жинойи хатти-ҳаракат учун жиноят қонунида кўзда тутилган моддани (жазо чорасини) тўғри қўллаш мақсадида шу жинойи ҳаракатнинг у ёки бу жиноят таркиби белгиларига мувофиқлигини аниқлаш.

**2** Муайян меҳнат турига касбий тайёргарлик даражаси; малака, савия; маҳорат даражаси. *Квалификацияни оширмоқ.*

**3** Ихтисос, касб.

**КВАНТ** [лот. quantum — қанча, қанчалик оз] *физ.* Дискрет (узлукли, айрим-айрим) табиатга эга бўлган физик катталиқ (ҳаракат, энергия ва ш. к.) ўзгариши мумкин бўлган энг кичик миқдор.

**Квант механика(си)** Физиканинг атом, электрон, протон сингари жуда кичик массали зарраларнинг ҳаракат қонунларини ўрганадиган бўлими.

**КВАРТАЛ** [нем. Quartal < лот. quartus — тўртинчи] **1** Йилнинг тўртдан бир қисми, чораги (уч ой). *Йилнинг учинчи кварталли. Тўртинчи квартал ҳисоботи. Иккинчи квартал режаси.* ■ Буни биз халқ хўжалик планида белгиланган ишларнинг дастлабки кварталданоқ ошириб бажарилаётганлигида.. кўриб турибмиз. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

**2** Шаҳарнинг бир неча (одатда тўртта) кесишиб ўтган кўчалар билан чегараланган қисми. қ. **мавзе.** *Шаҳардаги эски маҳаллалар ўрнида кўркам кварталлар.. барпо этиляпти. С. Солиев, Фахр. Йўқ, ақалли ҳар бир кварталда биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**3** мах. Ўрмон, тоқзор ва ш. к. нинг йўлқалар ёки табиий тўсиқлар (мас., дарёлар) билан ажратилган ҳар бир қисми, бўлаги (одатда, чорбурчак бўлади).

**КВАРТЕТ** [итал. quartetto < лот. quartus — тўртинчи] *мус.* **1** Тўрт созанданинг чолғу асбобларида чалиши ёки тўртта ашуланининг ижроси учун ёзилган мусиқа асари.

**2** Шундай асарни ижро этадиган тўрт ашулани ёки созандадан ташкил топган ансамбль; тўрт кишилиқ вокал ёки чолғу ансамбли.

**КВАРТИРА** [нем. Quartier < лот. quartarius — чорак, тўртдан бир] **1** Катта бионинг кўпинча бир оилага мўлжалланган, бир ёки бир неча хона, ошхона ва б. ёрдамчи бўлмалардан иборат бўладиган алоҳида яшаш жойи. *Квартирамиз бионинг тўртинчи қаватида. Янги квартирага кўчиб кирмоқ.* ■ *Пўлат қуювчи Тургеневнинг квартираси заводнинг орқасидаги икки қаватли уйнинг биринчи қаватида эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

**2** ҳарб. Қўшинларнинг қароргоҳи. *Полкнинг қишки квартиралари.*

**КВАРТИРАНТ** с. т. Квартирани ёки умуман яшаш жойини ижарага олиб турган киши. *Лаълихон Йигиталига кўз қадаб турар, афтидан, ҳовлиларидаги квартирантларининг уйига кетиб қолиши сабаби уни қизиқтирмасди. Д. Нурий, Осмон устунли.*

**КВАРЦ** [нем. Quarz] *геол.* Ер юзида энг кўп тарқалган, тиниқ, рангсиз, оқ, баъзан бошқа ранглардаги кристаллик ёки аморф минерал; кремний оксид. *Минерал кварцларнинг ранги оч кулранг, аҳён-аҳёнда қорамтирлари учрар эди. С. Кароматов, Олтин кум. Ернинг устки қаттиқ қатлами — литосфера ҳар хил бирикмалардан иборат бўлиб, кварц, слюда каби минераллардан.. ташкил топган. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

**КВАРЦИТ** [нем. Quarzit] *геол.* Асосан кварц ва жуда оз миқдорда бошқа минераллардан иборат тоғ жинси (бинокорликда, металлургия саноати ва ш. к. да ишлатилади). *Илк калтаминорликларнинг иш қуруллари чақмоқтош, кварцит каби тошларнинг ҳар хил турларидан ясалган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сирли.*

**КВАС** [р. кысати > киснуть — «ачимоқ» фл. дан: ачитқи, томизғи] Ундириб янчилган жавдар ёки арпага арпа уни ёки нони ҳамда шакар эритмаси қўшиб, ачитиб тайёрланадиган нордонроқ ичимлик. [Мутавалли] *Бир коса муздек квас ичиб, юрагининг ўтини сундирди-да, тўнини елкасига таш-*

лаб, гандираклаб ташқари чиқди. М. Осим, Элчлар.

**КВИНТА** [лот. quinta — бешинчи] мус. 1 Диатоник гамманинг бешинчи пардаси ва биринчи парда билан бешинчи парда оралиғи.

2 Скрипка ва б. баъзи мусиқа асбобларининг энг ингичка (овози энг юқори) тори.

**КВИНТЕТ** [итал. quintetto < лот. quintus — бешинчи] мус. 1 Бешта ижрочи учун ёзилган вокал ёки мусиқа асари.

2 Беш ижрочидан иборат ансамбль.

**КВИТАНЦИЯ** [итал. quitanza < лот. quitantia < quitare — тинчлантирмоқ; мажбуриятдан озод қилмоқ] Пул, қимматбаҳо нарса ва ш. к. ни қабул қилиб олганлик ёки тўлаганлик ҳақидаги расмий ҳужжат. *Почта квитанцияси. Квитанция олмоқ. ■ Милиционер то штраф квитанциясини ёзиб бўлгунча, сал ўзимни ўнглаб олдим. С. Аҳмад, Суд.*

**КВОРУМ** [лот. quorum (praesentia sufficit) — шуларнинг (қатнашаётганлари етарли)] Бирор бир йиғилиш ёки мажлисда шу мажлис қарорларини қонуний деб топиш ёки мажлисни очиш учун унда қатнашиши шарт бўлган ва қонунда ёки жамоат ташкилоти низомида белгилаб қўйилган иштирокчилар сони. *Мажлисни очиш учун кворум бор.*

**КВОТА** [лот. quota — ҳар бир кишига тўғри келадиган қисм, ҳисса < quotus — қанча] 1 Бирор бир нарсанинг йўл қўйилиши мумкин бўлган қисми, улуши, меъёри.

**Сайлов квотаси** Бир сайлов округида бир депутатнинг сайланиши учун зарур бўлган овоз миқдори.

2 Ишлаб чиқариш бирлашмасининг ҳар бир иштирокчиси учун шартнома асосида белгилаб қўйилган ишлаб чиқариш, сотиш, экспорт қилиш ёки импорт ҳиссаси; улуш, қисм, пай.

**КЕБАНАК** Ичи кигиздан бўлган чакмон, чопон; намат чакмон (кўпинча чўпонлар кийган). *Дукон айвонида чўнқайиб ўтирган кебанак чопонли кишини Аваз олисдан кўрди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КЕГАЙ** Гилдиракнинг тўғини билан гупчагини қўшиб, тутиб турувчи таёқсимон қисмлардан бири. *Арава ҳам кўҳна, ямоқ-ясоқ, гилдирак темиридан унда-мунда парча-пурча қолган; кегайлари шалоқ. Ойбек,*

Танланган асарлар. *Зумрад гилдирак кегайларига оёқларини енгилгина қўйиб, аравага чиқди. Ойбек, Улуғ йўл.*

**КЕДР** [юн. kedros — кедр, қарағай] Қарағайдошларга мансуб доим яшил игна баргли дарахт.

**КЕЖИМ** эск. Уруш вақтида отга ёпиладиган, ўқ ўтмайдиган махсус ёпик. *Мен.. отларга кежим солиб, бир туман отлиқ найзобоз черик бирла ғанимнинг ўнг қўлидан орқасига ўтиб олдим. М. Осим, Карвон йўлларида.*

**КЕЗ** Вақтнинг маълум қисми; пайт, давр. *Баҳор кезлари. Ёшлик кезлари. Ёлғиз қолган кезлари. ■ -Бултур ана шу кезде, — деди Сафар энгашинқираб, — бозорга саккизта бўз олиб тушган эдим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Йўлчи ҳам бошқа бир кезни мўлжал қилди-да, Шокир ота билан хайрлашиб, эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди. Ойбек, Танланган асарлар.*

**Кези келганда** Фурсатдан фойдаланиб, имконият туғилганда; зарур бўлганда. *Ҳар бир қизнинг айтса адо бўлмайдиған қиссаси бор, кези келганда, ёрилиб олмаса, қачон ёрилади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кези келганда, шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, Тешабой.. савдогар тоифасидан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КЕЗАК** шв. Кез.

**КЕЗИНМОҚ** Ўзича айланиб юрмоқ. *Назир қўлини орқасига қилганича, яна кезина бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Наққош кетгандан сўнг, шоир эшикка чиқди. Бир оз ҳовлида кезинди. Ойбек, Навоий.*

**КЕЗМОҚ 1** Айланиб юрмоқ; сайр қилмоқ. *Чуларда кезмоқ. Шаҳарни кезиб чиқмоқ. Денгиз соҳилида кезмоқ. Дунёни кезмоқ. ■ Шукуржон қишлоқда бир кун турди, пахтазорларни кезди, онаси билан бувисининг қабрини зиёрат қилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ойдин оқшомларда, қишлоқнинг сокин кечаларида Мансур билан жимгина кезишлар ҳам, кечалари толиқиб.. донг қотиб ухлашларнинг ҳам ажиб бир гапти бор эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 кўчма (жонсиз нарсаларга нисбатан) Шундай (айланиш, юриш) ҳаракатда бўлмоқ. *Зулмат куюқлашиб борар, пастак булутлар қоп-қора этакларини судраб, шаҳар устида кезиб юрар, ҳамон ўша совуқ, лоқайд томчиларини пуркар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Аниған май исси кезган ҳовлиларда шамол-дайди, Ниманидир гўё излаб, хумлар гирдин айланади. Х. Даврон.*

**КЕЙИН 1** *рвш.* Шу ёки ўша тобда эмас, маълум вақт ўтгач; сўнг. *Шу китобни кейинроқ ўқийман.* ■ *Бойваччанинг кимлигини кейин айтаман.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳўп, ҳозир тақмасанг, чўнтакка сол, уйингга яшир, кейин тақасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қалтис йиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билгандек, Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини шу кечаси кўрпага кирганидан кейин билди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Аввалгисининг кетидан; сўнг, сўнгра. *Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскеттини келтириб, пичоқ тортеан эди, қовун қарс этиб ёрилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чарос яна йиғлаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғилашиб, ҳеч нима кўринмай қолди.* Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол.

3 (эгалик ва келишик шакллари билан: **кейиннига, кейиннида**) *айн. орқа (орқасига, орқасида), кет (кетига, кетида).* *Душман юрар мард ўғлоннинг кейинидан.* «Ойсулув». *Туя, одати бўйича, қудуқдан чеккага қараб юрди, кейинидан жун арқон тортилиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ақли расо болаларим билади: Ўқимаган нари, кейинда қолар.* Фозил Йўлдош ўғли.

4 *крш. с.* Бундан ташқари, шунинг билан бирга, шунингдек; яна. *Агар [қовун] яхши бўлса, халқ еб, сизни дуо қилади, мен ўзим емайман. Кейин, ким билади, бир палакдан ҳар хил қовун етишади.. Уч сўлкавой бераман, ҳўп денг.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *қўм. өзф. (ч. к. билан)* Сўнг, кетидан, тугагач, ўтгач. *Ҳаммадан кейин. Ишдан кейин. Овқатдан кейин. Кун ботгандан кейин.* ■ *Ҳаммага зеҳн солиб ўтирган Сафаров.. Бўтабой акадан кейин ўшанга [Рўзматга] сўз берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сидиқжон овқатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан, кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 *боғл. өзф. (ч. к. билан)* Сабаб ёки пайт эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади ва сабаб, пайт муносабатини билдиради. *Қўл калта бўлгандан кейин, қаёққа узатасан? Ойбек, Танланган асарлар. Ёруғ дунёдан умидинг бўлмагандан кейин, дарчанг қийишқ турди нима бўлди-ю, тўғри турди нима бўлди. Бунақа нарсалар.. орзу-ҳавасга боғлиқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу ишлар бир қадар битгандан кейин, Сидиқжон*

*онасини олиб келгани Баҳрободга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КЕЙИНГИ 1** Кетма-кетликда олдингидан кейин турувчи, навбатдаги. *Олдинги арава қай йўлдан юрса, кейинги арава ҳам шу йўлдан юрар.* Мақол. ■ *Раъно кейинги мисрани ўқиб, уйланиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У [Йўлчи] кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб, ўткинчилардан сўрар эди: -Тўпқайрағочга яқин қолдими? -Ҳали бор. Кўприкдан кейинги гузар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кет томондаги, орқадаги. *Араванинг кейинги ғилдираги. Отнинг кейинги оёқлари.* ■ *Шоҳ [пашша] кейинги оёқлари билан қанотининг устини силади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

3 Охириги, сўнги. *Фуломжон кейинги вақтларда танҳоликка майл боғлаб, муллаваччалар суҳбатидан ўзини тартадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейинги янги моделлар ичида ёшларнинг спорт костюми бўлиб, бунга беш қиррали фахрли белги берилди.* Газетадан.

4 Яқинда пайдо бўлган, янги. *Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чалинмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**Итнинг кейинги оёғи** Билиш, ривожланиш жараёнида энг кейинда қолган. *Бирор хунар-пунар ўргансин. Йўқса, ўзингга ўхшаб, итнинг кейинги оёғи бўлиб қолади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

**КЕЙИНЧА** *айн. кейинчалик.* *Ҳозирча бошини қайчириб олса, кейинча қуйруғини букиш осон.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**КЕЙИНЧАЛИК** *рвш.* Маълум вақт ўтгач, кейинги вақтларда, келгусида. *Кейинчалик бир гап бўлар.* ■ *Сидиқжон кейинчалик ҳарчанд уринса ҳам, бу тўғрида қоридан бошқа гап ололмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Чамаси, касалхона яқинидаги бу бозорча ўз-ўзидан пайдо бўлган, кейинчалик бир қатор раста қурилиб, устига рангдор пластмасса шифер ёпиб қўйилган эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

**КЕЙС** [ингл. case] Дипломатга ўхшаш япасқи қаттиқ портфель. *У қўлидаги кейс билан машинадан бир ўзи тушибди..* Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

**КЕК** Бирон нарса таъсирида кўнгилда бўлган, қолган аччиқ-алам, ўч олиш ҳис-

туйгуси. **Кек сақламоқ.** ■ *Болангизнинг бир мартаба «дада» деганини эшитсангиз, ҳар қанақа кек эсдан чиқади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Салим.. Гулнорга қарши сингисиди бўлган зўр кекдан фойдаланиши керакми, йўқми, кўзини юмиб ўйлай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим айтганча, унинг кўнгли юмишқ, тезгина шахтидан туншади. Унақа кек сақлашни яхши кўрмайди. Ойдин, Икки кўзи шунда.*

**КЕКИРДАК 1** Одам ва умуртқали ҳайвонлар нафас йўлининг юқориги қисми. *Ингичка ва йўгон, калта ва чўзиқ товушлар.. кекирдаклари узилиб кетмайдимиз бу хўрозларнинг? И. Раҳим, Ихлос.*

2 с. т. Бўйиннинг олд қисми; томоқ. *Бўйинни чўзиб, қўллари аяра қилиб гапираркан, лаблари дўрдайиб, кўзлари ола-қула бўлиб, кекирдагидаги томирлари бўртиб чиқиб кетган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат..буни бир хилватроқ жойда тўғри келтирсанг-у, кекирдаидан хиппа бўғиб, даммини чиқармай қўя қолсанг. П. Турсун, Ўқитувчи.*

**Кекирдак чўзмоқ** Гапига куч бермоқ, бақариб-чақариб гапирмоқ. *Янги ер очиб тўғрисида мутасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кекирдагин чўзганича оёққа туриб, Бажарамиз, дейди раис, кўкракка уриб. А. Пўлат.*

**КЕКИРИК** Ошқозонда тўпланган ҳавонинг оғиз орқали шовқин билан чиқиши. *Мажлис аҳли кекирик, йўтал келса ҳам, куч билан ўзини босиб.. Чўқаевга қулоқ беришди. К. Яшин, Ҳамза. Тил учиди, енг ичиди иш битирадиганларнинг, кекирикка ҳам пора талаб қиладиган нафси наҳанларнинг кунни битди. «Муштум».*

**КЕКИРМОҚ** Ошқозонда тўпланган ҳавонинг қизилўнғачдан оғиз орқали шовқин (овоз) билан чиқармоқ; кекирик чиқармоқ. *Тўлаган энгашиб, дастурхоннинг бир четиса соқолини артди, дон тикилган товукдай бўйинни чўзиб кекирди. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

**КЕККАЙМА** Доим кеккайиб кериладиган. *Халқ кураш «илми»ни яхши билувчи чинакам танги ва баҳодир полвонларни хурмат қилган, қадрлаган. Кеккайма, мақтанчоқ, қуруқ полвонлардан кулган. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.*

**КЕККАЙМАЖОН** айн. кеккайма. *Ўз иззатини билмаган кеккаймажонларга ялишининг нима кераги бор? Ойбек, О. в. шабадалар.*

**КЕККАЙМОҚ 1** Гавдани тик, ғоз тутмоқ. *Баланд бўйли, қирра бурун, келишган ва ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли қоратўри йигит ўша, Фотимага ошиқ бўлиб юрган буйдоқ ўқитувчи Каримов эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кўчма Ўзини ҳаммадан юқори тутмоқ, гердаймоқ, мағрурланмоқ. *Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча. Матал. ■ Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг. Ҳабибий. Бир-бирдан такаббур, бир-бирдан кеккайган бойваччаларнинг олдига бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЕКЛИ** Кеки бор, кек сақлаган. *Шундай, у Анварга кекли эди. Шунинг билан бирга, Анварга қарши амалда бир иш қилиш кучидан ҳам маҳрум эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Лекин булар аллақандай аламзада, кекли, доим талвасада. А. Мухтор, Чинор.*

**КЕКС** [ингл. sake (кўпл. sakes)] Сут, ёғ қўшиб оширилган хамирдан кўпинча майиз қўшиб пиширилган ширинлик (одатда кулча ёки пирог шаклида бўлади).

**КЕКСА 1 сфт.** Узоқ яшаб катта ёшга етган, умрининг охириги босқичини яшаётган; қари. *Кекса одам. Кекса аёл. Кекса чинор. ■ Қуёш энди тиг ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш — икки отлиқ чиқиб келаверди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ана, кекса қайрағоч, унинг тунука том устига энгашган азамат шохи қуриб қолибди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 от Кекса ёшдаги шахс; қария. *Кексалар чойхонаси. Кексалар ўғити. ■ Кексалар бўлса, бундай иссиқ ўттиз йил бурун бўлганини, ўшанда ҳам шаҳар товадай қизиб, одамлар атроф чорбоғларда жон сақлашганини эслашарди. Мирмуҳсин, Умид. Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 кўчма Узоқ йиллардан бери мавжуд, кўп йилларни кўрган; қадимий, эски. *Кек-*

са билим даргоҳларидан бири. ■ Ҳар бир халқнинг оғзаки бадиий ижодиёти у халқнинг тарихи қадар кексадир. «ЎТА». Эй, кекса булоқлар, эски қадрдон, Ўйноқи умримдай жўшиб оқдингиз. Файратий. Шундай ёрқин, шундай ойдин замони ҳам бўлармикин бу жафокаш кекса дунёнинг?! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Кекса тортмоқ** Кексая бошламоқ, кексаликнинг белгилари билинмоқ. Лекин кунлар ўтиб, Тути хола ранги синиқиб, кўзлари киртаяётгандай, кекса тортиб қолаётгандай бўлди. «Гулдаста».

**КЕКСАЙМОҚ** Кексалик даврига ўтмоқ; қаримоқ. Дунё можаросидан қўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улуғ мукофотдир! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бахтни ҳалол меҳнат билан топган одам.. кексайганда ҳам ҳаёт лаззатини беминнат татийди. Газетадан.

**КЕКСАЛИК** Умрнинг етукликдан сўнгги, организм фаолияти аста-секин заифлаша борадиган даври; кишининг шу даврга, ёшга хос ҳолати; қарилик. Кексалик даври. Кексалик аломатлари. ■ Юзини кексаликтан кўра кўпроқ кўргиликлар гижимлаб ташлаган бу чол билан у ўтган йил баҳорда.. танишган эди. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Сал кўполроқ, кексаликка йўл тутган Қодиров, нима қилишини ва нима дейишини билмай, ўнғайсизланиб, ўрнидан турди. И. Раҳим, Тақдир.

**КЕКСАРМОҚ** кам қўлл. айн. кексаймоқ. ..айланай, бегим, бизга ўхшаб кексарганингизда эслаб юрарсиз. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бирдан қалбим кексариб, Қон ҳам қочди юзимдан. Зулфия.

**КЕКЧИ** Кек сақлайдиган, ўч олиш пайига тушган; адоватчи. Кекчи одам. Утакетган кекчи. ■ Аввалам, мен сиз ўйлаганча кекчи эмасман. Сизда нима айбки, сиздан ўч олсам. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар. Ҳа, гап ўртамизда қолсин-у, Сардороени иззат-нафси зўр, кекчироқ одам, дейишади. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

**КЕЛАЖАК** I сфм. Ҳозирги пайтдан кейин келадиган, келгусидаги. Келажак авлод. ■ Йўлчи унинг [Гулнорнинг] сўзларини тингларкан, келажак умри, орзулари, умид ва хаёллари бир парча доғсиз, туташ нур ичида кўриниб кетди. Ойбек, Танланган

асарлар. Гўзалим, бахтимиз олдинда, Келажак кунларга назар сол. Т. Тўла. Самимийлик қизларнинг келажак ҳаётларида энг зарур фазилатдир. «Саодат».

**2** от Ҳозирги пайтдан кейин келадиган замон, давр; келгуси. Ким ҳақлигини келажак кўрсатади. ■ У мактабда ҳамма фанлардан «аъло» олиб ўқир, ҳар фаннинг ўз фазилати борлигини билар, лекин келажакда ўзини қайси бирига бағишлашни билмасди. П. Қодиров, Уч илдиз. Утмишу келажак бир зум ёнма-ён, Гоҳи наст, гоҳ баланд бўлиб сурингай. А. Орипов, Йиллар армони. Ким мозийдан ўгираркан юз, Юз ўгирар ундан келажак. Х. Даврон.

**3** Келгусидаги ҳаёт, тақдир, истиқбол. Шаҳарнинг келажаги. ■ [Гулнор] Илгари ҳам баъзан ўз келажагини ўйлаган вақтларда, бахтли ҳаёт манзарасида Йўлчининг онасини ҳам кўрар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Шеробод шаҳри йил сайин барқ уриб ривожланмоқда. Унинг келажаги порлоқ. «Фан ва турмуш». Уртоқ Аҳмедов бу қишлоқнинг тарихини, кейинги бир йил ичида қилинган ишларни, «Қушчинор»нинг келажагини гапириб берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**4** Келгуси, истиқболнинг рамзи; истиқболни белгилувчи шахс ёки нарса. Ёшлар — келажагимиз. ■ Турли соҳалардан бадиий ижодга отланиб кириб келаяётган ёш талантлар адабиётимизнинг келажагидир. Газетадан.

**КЕЛАСИ** Ҳозиргидан кейинги, бундан кейин келадиган (асосан, вақт ҳақида). Келаси ҳафта. Келаси ой. ■ Одатда, у бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

**Келаси замон тлш.** Ҳаракатнинг нутқ вақтидан кейин бажарилишини билдирувчи феъл тури (феълнинг шундай маъно билдирувчи шакли).

**КЕЛБАТ** [ф. كالبه — гавда, тана; гавда тузилиши, кўриниши] шв. Қомат, бичим, қиёфа. -Тўлават ака, бутун бошлиқ тўнғизни битта ўзингиз еб қўймагандирсиз, ярим-ёртиси тургандир? — деди келбати Тўлаватга ўхшаброқ кетадиган бир йигит. С. Анорбоев, Оқсой. Бола бобосининг улкан келбатини бошдан-оёқ кузатаркан, бобом ҳаммадан зўр, деган қарорга келди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Оёқ олишлари ва келба-

ти қўйиб қўйгандек отасининг ўзи эди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. У ўқланган милтиқдек тикка турибди. Келбатида на ҳайиқиш, на истиҳола. С. Сиёев, Аваз.

**Келбат бермоқ** Ўхшамоқ, ўхшашлиги бўлмақ. Фақат бурнининг пучуқлиги Момоқизга келбат беради. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. **Келбати келмоқ** айн. **келбат бермоқ**. Менга келиб гапирдинг Шириннинг отин, Жодугарча келар сенинг келбатинг. «Бахром ва Гуландом». Кўкдўнан деб жами қалмоқ қаради, Кўкдўнанга ҳеч келбати келмади. «Алпомиш».

**КЕЛБАТЛИ** шв. Қоматли, бичимли. Авазхон билан Ҳасанхон ҳам шер ҳайбатли, йўлбарс келбатли, қоплон юракли, арслон билакли йигитлар бўлди. «Равшан». Уй олдида, офтобрўяда, эллик ёшлардаги келбатли, ялангош киши ўтирибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

**КЕЛГИН** кам қўлл. Ўзиники эмас, (қаерландир) келган. Эмиш қайнона-келин, Келин — бегона, келгин. Т. Йўлдош.

**КЕЛГИНДИ** Шу ерлик эмас; ўзга жойдан, бошқа юртдан келган. -Ҳиндистоннинг озодлиги учун келгинди хўжайинлар, очкўз бўриларга қарши сўнги томчи қоним, сўнги нафасимгача жанг қилишни улуғ бахт деб билар эдим, — деди Аҳмад Ҳусайн. Ойбек, Нур қидириб. Кимсан — Саидтўра мингбошининг қизи бўлсам-у, бу яшшамагур очкўз, бераҳм бой бир келгинди қашқарликнинг қизини устимга хотин қилиб олса-я! К. Яшин, Ҳамза.

**КЕЛГУСИ 1** айн. **келаси**. Келгуси йил. Келгуси ҳафта. ■ Робия хола келгуси дам олиш кунни уларни ўз боғига таклиф қилди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

**2** айн. **келажак**. Сизлар келгусида маданиятли, билимдон кишилар бўласиз. П. Турсун, Ўқитувчи. Чўлни ҳозирги ҳолга келтиргунча биз чеккан машаққатларни келгуси авлодимиз тасаввур ҳам қилолмайди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

**3** кам қўлл. Кейинги, навбатдаги. Улар.. уч-тўрт қадам юришлари билан, соя яна олдинга ўтиб кетар, келгуси симёғочгача яқинлашган сайин орқага чекинара эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КЕЛДИ-КЕТДИ 1** Келиб кетувчилар, одамларнинг келиш-кетиш қатнови (бирор йигин, тўй, маърака ва ш. к. да йўқлаш му-

носабати билан). *Зиёфат ва келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Келди-кетди бўлиб, Низомжон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учраша олмади.* С. Аҳмад, Уфқ.

**2** Умуман, муайян жойга одамларнинг давомли тарздаги келиш-кетиши; келиб-кетаётган одамлар. *Дўкон айвонларидаги устунларга суянган азаматлар дам-бадам эс-нашиб, шундай ёғингарчилик кунлари ҳам қишлоқ марказида авж оладиган келди-кетди, савдо-сотиқни томоша қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КЕЛИ** шв. Ўғир. *Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётиб дўнғиллади:* -Ҳавасга анор ейди дейсиз, шекилли. А. Қаҳҳор, Анор. *Адолат ўғирдастани келидан олди-да, Қамчиқ дарвоза олдидаги аравани кўрсатди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Холдон момо ана шу майсаларни келига солди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КЕЛИБ-КЕЛИБ** Одатда, ўйланмаган, хаёлга келмаган ва шу билан бирга маъқул бўлмаган иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ҳақида эканликни қайд этади; охири, ниҳоят. *Келиб-келиб тўй куни қор ёғди.* ■ -Мана, бекачим, — деди кулиб Тўйбека. — Анови кунги ёш меҳмонни сенга мақтасам, аччиғландинг, аммо келиб-келиб букун сени ўшанга бердилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Фофир:] *Мен ҳали ҳасратимни, дардимни келиб-келиб сизларга айтдимми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жуман кутилмаган саволдан ўзини йўқотиб қўйди.* «Нега келиб-келиб менга тиқилинч қиялпти», дегандек атрофдагиларга аланглаб олди.. А. Мухтор, Туғилиш.

**КЕЛИМ** кам қўлл. Келиб турадиган даромад, фойда. *Башарти бирор кун келим канда бўлиб қолса, Исломга ҳаммаёқ қоронғу бўлиб кетади.* «Муштум». *Гар бўлса нодон элим, Авж олиб тургай келим.* Ҳамза, Танланган асарлар.

**КЕЛИН 1** Янги турмушга чиққан ёки чиқаётган қиз. *Янги келинларнинг уйи одатда безатилган бўлади.* Ф. Мусамонов, Ҳиммат. [Заргаров:] *Менга қаранг, ука.. Куёв билан келин менинг олдимда, ҳозир боради.* *Регистрация қилинг, бўлак гап йўқ..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

**Келин кўрмоқ 1)** этн. ҳайит-байрам кунлари янги тушган келинни кўриш учун бормоқ (ёш қизлар ҳақида). [Нури] *Ҳар ҳайит уч*

кунгина ясаниб-тусаниб.. «келин кўриш»га юрар эди. Ойбек, Қутлуғ қон; 2) келинли бўлмоқ, ўглини уйлантирмоқ. *Вой, оғзингизга ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Келин қилмоқ с. т. Ўғлига хотин олиб бермоқ. - Келин қилгани бисотда ҳеч нарса борми? - Бисот дейсиз, менинг бисотим сизлар-да, ўғлим! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Ўғилнинг хотини (қайнота ёки қайнонага нисбатан). [*Фотима:*] *Мана шу Марасулни туққанымда, «Шу ўғлим катта бўлса, хотин олса, келинимнинг ҳеч ишига аралашмайман», деб ният қилганман. Худо ниятимга етказди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Қайнона-келин бир дақиқа чамаси кўришиб қолдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Уканинг хотини (ака ёки опага нисбатан). *Зиёдиланинг ўз оиласида шу вақтгача содир бўлган кўнгилсиз ҳодисаларни ҳам, ўз келинининг бебош бўлиб кетганини ҳам ҳазм қила олмаслиги турган гап эди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 Ўзидан ёш бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаат. [*Гапга*] *Ҳайдар ота аралашди: -Келин рост айтадилар. Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишни жуда тайинлаган. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

**Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр** Кўрмасдан, билмасдан олдиндан ҳукм чиқарма, деган маънода ишлатиладиган мақол. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишди. Олиб келмагунингизча, ишонмайман. Ойбек, Танланган асарлар. Қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит* Бирор гап-сўзни тўғридан-тўғри «эгаси»га эмас, балки унга эшиттирган ҳолда, ўзгага айтишни билдирувчи мақол. *Унинг назарида, бу гаплар унга қарата, «қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит» тарзида айтилаётгандек эди. Т. Алимов, Совға.*

**КЕЛИНБАРОН** айн. келинтушди.

**КЕЛИНЛИ** Келини бор; ўглини уйлантирган. *Ахир ўғил уйлантириб, келинли бўлдингиз, янги келиннинг қўлини кўрсатай ҳам демайсиз! А. Қодирий, Обид кетмон.*

**КЕЛИНЛИК** Келинга, келин даврига хос нарса ва ш. к. *Келинлигида жуда гўзал эди. ■ Бу келинчак келинлик даврини суриш ўрнига сув ташиди, ҳовли супурди, кели туйди. К. Яшин, Ҳамза. Офтоб ойимнинг:*

*«Нега қирқ кокил қилмайсан?» деб сўрашига: «Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди..» деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Низоранинг] Келинлик либослари музга айланиб, баданини совитиб юборгандек бўлди.. С. Аҳмад, Пойқадам.*

**КЕЛИНКЎРДИ, келинкўрар** этн. Туркий халқларда, жумладан ўзбекларда никоҳ тўйининг эртасига куёвнинг қариндошлари, танишлари, кўни-қўшнилари иштирокида ўтказиладиган янги келинчакни кўриш одати.

**КЕЛИНОЙИ 1** Аканинг хотини (ука ёки сингилга нисбатан). [*Нури*].. *тагин дадамга, акаларимга гапирманг бу сирни. Келинойиларим ҳам зинҳор эшитмасин. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ёши ўзидан катта бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаатни билдиради. *Агар шу гапларга қаттиқ ишонсанглар, Кумри келинойи, мен ҳовлингизда қололмайман [деди Онахон]. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Унсин] Қаддини кўтариб, жасур боқди Шарофатхонга: -Келинойи, акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас ё бировнинг ҳақини еган эмас. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЕЛИНПОШША** Келин с. эркл. шакли.

**КЕЛИНСАЛОМ** этн. Никоҳ кунининг эртасига эрталаб келинни куёвнинг отонаси ва бошқа яқинларига салом қилдириш маросими. *Бунга.. ёр-ёр, ўлан, байт, келинсалом.. кабилар мансуб. «УТА».*

**КЕЛИНТУШДИ** этн. Келиннинг келиши ёки уни олиб келиш муносабати билан куёвнинг уйида бўладиган тўй, тантана, зиёфат маросими.

**КЕЛИНЧАК** Келин 1 с. кичр.-эркл. шакли. *Элмурод билан Алексей йўл четида, чилдирмага мунгли кўшиқни жўр қилиб, келинчакни узатиб бораётган аёлларга қараб туришди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бир қаришликдан дўторни севаман. Бир кўшни келинчакдан ўрганган эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЕЛИСОП** шв. Ўғир дастаси, ўғирдаста.

**КЕЛИЧА** шв. Уй-рўзғорда ишлатиладиган (қанд, мурч ва ш. к. лар туйиладиган), одатда металлдан ишланган кичик ўғир; ҳовонча.

**КЕЛИШГАН 1** Келмоқ фл. ўтг. зам. 3-ш. шакли. *Меҳмонлар кеча келишган.*



2 Қадди-қомати чиройли, хушбичим. *Келишган йигит. Қомати келишган қиз.* ■ [Муаттар:] *Сен у йигитни кўрмабсан, дунёга келмабсан. Қалам қош, қуралай кўз, бир келишган, бир келишган эди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Бу тор, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

**КЕЛИШИК** : келишик категорияси тлш. Отнинг ва отлашган сўзларнинг бошқа гап бўлақларига муносабатини кўрсатувчи шакллари ва шу шаклларга хос грамматик маънолар бирлиги (тизими). *Бош келишик. Тушум келишиги. Келишик шакллари.*

**КЕЛИШИМЛИ** *айн. келишган* 2. *Розиқ-жоннинг жўралари ҳам ўзига ўхшаш келишимли кишилар экан. Роса ҳангамалашдик.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

**КЕЛИШМАГАН** 1 **Келишмоқ** фл. ўтг. зам. шакли. *Меҳмонлар ҳали келишмаган.*

2 Ўринсиз, ноўя. *Келишмаган савол. Келишмаган ҳаракат. Келишмаган гап.*

3 Ярашмайдиган, беўхшов, хунук. *Бичими келишмаган кийим.*

**КЕЛИШМОВЧИЛИК** Фикр, тушуниниш, дунёқараш ва ш. к. да бир-бирига мос эмаслик, қарама-қаршилик. *Икки ўртада келишмовчилик, низо бошланганда эса ҳақлигини билиб, қўполлик қилар, бировнинг дилини оғритиб қўйганини сезмай қоларди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Оиладаги келишмовчилик сабаблари чуқур очиб берилган, болаларнинг тирик етим бўлиб қолишига айбдор ота-оналарнинг башараси фош этилган ўтқир мақолалар берилса.* «Муштум».

**КЕЛИШМОҚ** 1 **Келмоқ** фл. бирг. н. Улар овдан кеча келишди. ■ *Одамлар пойгада ютиб чиққан чавандозга эрашгандай кетимиздан келишар, бир-бирларига гап маъқуллашарди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Ўзаро маслаҳатлашиб, маълум бир фикрга (хулоса, битим ёки қарорга) келмоқ. *Молнинг нархини келишиб қўймоқ. Шартлашувчи томонлар ўзаро келишдилар.* ■ *Баширжон бирпасда шунча режани хаёлан тузиб чиққач, сангтарош билан келишиб, қўл ташлашди.* Н. Аминов, Суварак. *Давлатимиз бирон катта ишга қўл урар экан, олдиндан отахонлар билан келишади.* «Фан ва турмуш».

3 Муносиб тушмоқ; ярашмоқ. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ташлаб қўйганингиздан айтдим.*

А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма жойи хўп келишган ўзига, Ишонинглар мендай подшо сўзига.* «Гулнорпари».

4 Айрим сўзлар билан қўлланиб, «мос тушмоқ», «тўғри келмоқ» маъносини билдиради. *Кетмон тутишга одатланган дағал қўллар игна ушлашга, қатим тортишга келишмаганидан диққати ошган Охун, бир кўзини қисиб давом этаркан, товуши шангиллади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қачондан бери у газетхон, гандон, самовар тўрида ўтириб чой ичадиган ва Сидиқжоннинг тили келишмайдиган, ақли етмайдиган гапларни айтиб, ҳаммани оғзига қаратадиган бўлди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўтган хатларимда кундошим билан муросамиз келишмай турганини кулгулик тарзида ёзган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 кам қўлл. *Ўхшамоқ. Жамолинг ўхшайди осмонда ойга, Қошинг келишибди қўлингда ёйга.* «Баҳром ва Гуландом».

**КЕЛИШТИРМОҚ** 1 **Келишмоқ** фл. орг. н. *Тарафкашларни бир-бири билан келиштирмоқ.*

2 Ўрнига қўймоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, ўхшатмоқ. *-Мен шу тўғрида газетага бир мақола ёзсамми, деб ҳам ўйлаган эдим, — деди Заргаров, — лекин келиштиролмасман деб қунт қилмадим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

**КЕЛИШУВ** 1 **Келишмоқ** 2 фл. ҳар. н. *Келишувга кўра, қозикалон гўё аҳли уламонинг фикрини билдирган бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Ўзаро маслаҳатлашиб баён этилган фикр, хулоса, қарор; битим, шартнома. *Оғзаки келишув. Келишув тузмоқ. Келишувга эришмоқ.*

**КЕЛИШУВЧИЛИК** Ўз манфаатини кўзлаб муросага келиш, рози бўлиш, қўшилиш; муросасозлик. *Юзхотирчилик, келишувчиликни безгақдан ҳам ёмон кўраман.* «Муштум». *-Ишлар кўп, — деди ниҳоят бошқарма бошиғи келишувчилик оҳангида.* «Ўзбекистон қўриқлари».

**КЕЛМОҚ** 1 **Юриш**, учиш ҳаракати ёки транспорт воситалари билан сўзловчига қарама-қарши томон (жойдан сўзловчи турган томонга, жойга йўл олмоқ, йўналмоқ; шу томондаги бирор жойга етмоқ; *зид. кетмоқ, бормоқ. Поезд келяпти (поезд келди). Тошкентга меҳмонлар келяпти (меҳмонлар келди).* ■ *Кеча бир кампир телевизор-*

ни қолдираётиб: «Тезроқ тузатиб беринглар, бугун-эрта неварам аскарликдан келади».. — деб илтимос қилган. Т. Ашууров, Оқ от. ..кулранг шляпа кийган, қора кўзойнак таққан, гавдали бир киши ариқ ичидан Талъат билан ёнма-ён келарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Елғиз ўзим бир четда турган эдим, секин олдимга келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Сўзловчи бўлган, турган жойга ёки сўзловчи томондаги жойга етмоқ, шу жойда ҳозир бўлмоқ; *зид. кетмоқ, жўнамоқ. Ёз фаслари деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нимага келипти?.. қани бери кел-чи. Ярашгани келиптими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Вақт маъноли сўз ёки сўз бирикмаси билан қўлланганда, шунингдек, вақт билан мантиқан боғлиқ нарсани билдирувчи сўз билан қўлланганда, шу сўз ёки сўз бирикмаси ифодалаган пайт, фурсат, замон ва ш. к. нинг етганлигини, бошланишини билдиради, «бошланмоқ», «етиб келмоқ», «етишмоқ» маъносини билдиради. *Яхши замонлар келди. Сиз орзу қилган кунлар ҳам келади. Баҳор келди. Экин мавсуми келди.* ■ *Ўзи ҳам, пайти келиб, мана шу қизлардай дугоналари билан яйраб-яшнаб, қийқириб ўйнай олармикми?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Экин даврига ҳали бор экан, деб яна бир оз мизғиб уйғонсам, куз келибди.* «Муштум». *Ўзини кўрсатиб қўядиган фурсат келганини сезиб, дона-дона қилиб тушунтиришга киришди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бир қаришликдан дуторни севаман. «Кўп чалаверма, бузилиб кетасан,» — дер эди онам боёқиш, айтгани келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ж. к. даги айрим сўзлар билан қўлланганда, шахснинг шу келишидаги сўз билдирган иш, нарса ҳодисада тўхташини, шундай нарса-ҳодиса юз беришини билдиради. *Бир тўхтамга келмоқ. Шундай хулосага келмоқ.* ■ *У ўйлаб-ўйлаб, бир фикрга келди шекилли, анча енгил тортиб: «Хаҳ, шунчалик осон гап экан-а».. деб илжайиб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Муқаддам анжомларини йиғиштириб бўлгунча, бир қарорга келди-ю, чақирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

5 Ж. к. даги баъзи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган иш, нарса-ҳодисага ўтиш, навбат шунга келганлик маъносини билдиради. *Энди Бутанинг усти-*

*даги анови гапга келсак, бу тўхтам гап.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди бояги ҳўкизга келайлик. «Чалпак ёққан кун».. пахтани нима учун кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тагида гап кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ч. к. даги айрим сўзлар билан қўлланганда, иш, нарса-ҳодисанинг шу келишик шаклидаги сўз билдирган шахс ёки нарса томонидан бўлишини (амалга ошишини) билдиради. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.. -Бунақа қўшмачилик сизлардан келади..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менимча, Қоратой ака, Шокир ота, бутун кулфатлар турмушининг ёмон тузилганидан келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Ўзи бирикиб келган сўз ифодалаган нарсанинг юзага келиши, юз бериши, кўзғалиши маъносини билдиради. *Раҳми келмоқ. Ҳаваси келмоқ, Завқи келмоқ. Фазаби келмоқ. Файрилизи келмоқ.* ■ *Маҳмуданинг хўрлиги келиб, кўзида ёш ҳалқаланди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг [Кумушнинг] юзини ўпиб тушган сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кичик поччамнинг жуда иззатли бўлиб кетганига катта поччамнинг ғашни келади, лекин билдирмайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳолатнинг бўлиши маъносини билдиради. *Ғолиб келмоқ. Маъқул келмоқ. Малол келмоқ.* ■ [Отабек] *Чиқиши билан нари эшикдан Содиқ ҳам кўриниб қолди-да, Отабек билан тўқнаш келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Нумератив сўзли бирикмалар таркибида эвази нумеративли сўзга эваз бўладиган миқдорни, шунга бериладиган (келадиган, олиннадиган) нарсани билдиради. *Бу пулга уч метр атлас келади.* ■ *Косибнинг бир ҳафталик ишига бир халта дон келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

10 Қиёс мазмунли бирикмалар таркибида тенглик, шунча келиш маъносини билдиради. *Бир қоп картошка 100 кило келади.* ■ *Оёғини ёруққа тутган эди, худди бош бармоғининг тагида гузурт чўпидай келадиган тикан ёнламасига санчилиб турганини кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кўзимни очсам, ўзимга иккита келадиган галварсдай йигит ерда думалаб ётибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**11 -ган** қўшимчаси шаклида (**келган**) ч. к. даги сўз билан қўлланиб, шу сўз билдирган белги, ҳолатга мойиллик, ўхшашлик маъносини билдиради. *Қорачадан келган.* ■ *Олдинги қаторда.. ўрта яшар аёл билан сийрак сочлари оқарган, тўладан келган киши ўтирарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чекка сочларига оқ оралаган, бўйи ўртадан келган бугдойранг хотин аввал эрига салом берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Содиқ аканинг ёши қирқлардан ошган, ўзи қотмадан келган бўлиб, атрофдагилар билан тез тил топишиб кетар экан.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**12 2-ш.** буйруқ майли шаклида (**кел, келинг**) даъват, ундашни билдиради. *Кел, қўй, тангрининг молини шайтон қизғанади. Қани, олишиб ўтиринглар.* К. Яшин, Ҳамза. *Кел, шуюм бир қувонсин!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**13 Ёрд. фл. взф. 1) шв.** боғлама вазифасида «бўлмоқ» маъносида қўлланади. *Эшакнинг юки энгил келса, ётағон бўлар.* Мақол. *Сутсиз сигир сузагон келар.* Мақол. ■ *От жонивор жуда эли келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ; 2) **-ги** қўшимчали феълнинг шахс-сон шакли (**-гим, -гинг, -гиси**) билан қўлланиб, истак-хоҳиш ифодалайди. *Кетгим келяпти. Айтгиси келяпти.* ■ *Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди шу тонда.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмадларни тезроқ учратиб, шодлигимни баҳам кўргим келади.* С. Сиёев, Ёруғлик; 3) **равишдошнинг -а(й), -(и)б** қўшимчали шакллари билан қўлланиб, ҳаракатнинг йўлакай, давомли бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Келишингда хабар ола кел. Хотираларни ёзиб келяпман.* ■ *Юнусали ота шу кунгача уларнинг борди-келди гапларига аралашмай чидаб келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

**Баландан келмоқ қ. баланд.** *Ўлдим ундай қилиб. Симу зарни кўргандан кейин.. Башарти жуда баланддан келиб, тархашлик қилиб туриб оладиган бўлса, баҳридан ўтиб қўя қоламиз-да, шунгаям ташвишми?* К. Яшин, Ҳамза. **Баланд келмоқ қ. баланд.** *Тўғри гапни айтсам, баланд келди. Бароридан келмоқ* Юришмоқ, яхши натижали бўлмоқ. *Ишимиз бароридан келди.* ■ *Ниҳоят, тўртинчи куну ов бароридан келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бас келмоқ қ. бас.** *Юр,*

*Асқар, унга ит бас келсин, директорга айтмиз.* Ё. Шуқуров, Уч савол. **Бўш келмоқ қ. бўш.** *Агар Аҳмад охунга бўш келсанг борми.. шон-шавкатингга путур етиб, сўзинг ўтмас чақадек бўлади-қолади.* К. Яшин, Ҳамза. **Гап келганда, отангни аяма** Ўрни келганда, ҳақ (бор) гапни айтишдан қайтмасликни билдиради. **Ёв келдими** Шошқалоқлик билан ҳаракат қилишнинг ўринсизлигини қайд этади. *Аммо Мирзакаримбой ҳар хил жавоб берди. Бир гал: «Кўя тур-чи, ёв келдими, ёлғиз қизинг, вақт-соати келганда узатарсан..»* — деди. Ойбек, Танланган асарлар. **Жони бўғзига (ёки ҳалқумига) келмоқ** Сабр-чидам охири чегарасига етганликни қайд этади. *Беш йилдан бери ўлпонни бермайсан, солиқни тўламайсан, йиғим деса, жонинг бўғзингга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўпга келган тўй** Бирор иш, нарса-ҳодисанинг барчага бирдек тегишли эканини қайд этади. *-Кўпга келган тўй дейсизми? — киноя билан илжайди чол. — Бе! Маҳалламда уч ўғиллилар бор, беш ўғиллилар бор. Ҳаммаси тил-тинч.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тили гапга келмаслик** Қаттиқ кўрқув, ҳаяжон, руҳий ёки жисмоний зарба, касаллик натижасида сўзлай олмаслик. *Эшон сал ўзини йўқотаёзди. Тили гапга келмай галдиради.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тили гапга келмади, мажолсизлик билан яна кўзларини юмди.** С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Тилга келмоқ** Гапиришга тушмоқ, гапира бошламоқ. *Ниҳоят, ўғлига энгиллик бериш ниятида Ҳожиб тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўғри келмайди** Маъқул эмас (маъқул бўлмасликни қайд этади). *«Оёқ бошиши биланоқ йўқлаб бораман», деб жазм қилган эди, оёққа босганидан кейин ўйлаб қараса, тўғри келмайди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Эпақага келмоқ қ. эпақа.** *Нимасини суриштирасиз, мулла ака, хўжайинлар орасидан эпақага келадиганини қидириш анқонинг тухумини қидириш билан баробар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ўзига келмоқ** 1) хуши ўзига келмоқ, эс-хуши тикланмоқ. *Беҳуш ётган бемор икки соатдан кейингина ўзига келди;* 2) эс-хушини йиғиштириб олмоқ. *Уни кабинетда нималарни эшитарканман деган савол қийнади, у ўқитувчилар хонасида бош қотириб ўтирар экан, секре-*

тарь қиз, «ичкарига кираркансиз», дегандан кейин ўзига келди. «Гулдаста». **Қўлдан келмоқ** Уддасидан чиқмоқ, қила олмоқ, бажара олмоқ. Қўлимдан шунча иш келар экан, даданг ҳаёт вақтида нега «берсанг — ейман, урсанг — ўламан», деб ўтирган эканман. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. Агар қўлимдан келса, ачиб ва ёниб турган юрагимни сенга очиб кўрсатар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди бундан буён ҳақимни ҳеч кимга бермайман. «Дард» деса, «ўл!» деб тура бераман. Нима қиласиз, қўлингиздан нима келади? П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўл келмоқ** Талаб-эҳтиёжга яраб иш бермоқ; тўғри келмоқ. Балким бу тушунча кимларгадир қўл келар, балки уларнинг манфаатларига хизмат қилар. К. Яшин, Ҳамза. Ўқимаганингиз ҳам яхши бўлган экан. Бу ҳунар эркакларга қўл келади. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

**КЕЛТИРМОҚ 1** Келмоқ фл. орт. н. Уйга келтирмоқ. Чеккисини келтирмоқ. Ҳазабини келтирмоқ. Ғашини келтирмоқ. ■ Ҳокимнинг зуғумли буйруғи халқни ғалаёнга келтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фикрини қувватлаш, исботлаш учун қўшимча фикр айтмоқ ёки бошқа кишининг фикрини қўшиб айтмоқ. Мисол келтирмоқ. Цитата келтирмоқ. Далил келтирмоқ. ■ Жомийнинг илми ва фазилати тўғрисида Навоийнинг шу сўзларини келтирмак кифоядир. Ғ. Фулом, Тарихий муносабатлар.

**Имон келтирмоқ қ. имон.** Дам худого имон келтириб, дам йўталиб, биров эшикдан кирди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Калима келтирмоқ қ. калима.** Беимон кетма, дейман. Қани, калима келтир! К. Яшин, Ҳамза. **Кифтини келтирмоқ** Қойил қилмоқ, жуда ўрнига қўймоқ. Ҳар қандай ишни кифтини келтиради. **Шак келтирмоқ қ. шак.** Яна буларга шак келтирдим. У. Исмоилов, Сайланма. **Қирон келтирмоқ қ. қирон.** Мана бу туғни Ҳазрат Али Карбало даштида кофирларга қирон келтирганларида кўтариб чиққанлар. К. Яшин, Ҳамза.

**КЕМА** Сувда сузадиган, юк ва йўловчиларни ташиш, балиқ овлаш, илмий-тадқиқот, спорт, сайёҳлик ва ҳарбий мақсадлар учун мўлжалланган қурилма. Балиқчилар кемаси. Юк ташиш кемалари. Ҳарбий кема. ■ ..юк ортилган кемалар бу кенг сунъий анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизига тушиб, Ҳаззолига кетарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

**Зангори кема** Пахта териш машинаси. Йўлнинг икки четидаги уммондек бепоён пахта далаларида зангори кемалар сузмоқда. Газетадан. **Кемага тушганнинг жони бир** Бир мақсадда бирга ҳаракат қилувчилар яхшиликни ҳам, ёмонликни ҳам бирга баҳам кўрадилар, деган маънони билдиради. Эмин Ражабов ўзини яна полка тагига олмоқчи эди, Нормат ушлаб қолди: — Дадил бўл, ўртоқ, кемага тушганнинг жони бир! И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Космик кема** Космосда учиш учун махсус ишланган қурилма. 1960 йил 19 август кuni иккинчи космик кема Ер йўлоши орбитасига учирди. Ҳ. Шокирова, Парвозлар. **Ҳаво кемаси** Дирижабль, оғир самолёт. Ҳаво кемаси оҳиста учиб боряпти; самолёт салони оддий иш кунидек гавжум. Газетадан.

**КЕМАКАШ** айн. кемачи. Кемакаш учун туман қаттиқ бўрондан ҳам хавфлироқдир. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

**КЕМАСОЗ** Кема қурувчи мутахассис. Тонг отиши биланоқ дурадгорлар, кемасозлар ишга кетдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

**КЕМАСОЗЛИК** Кема қуриш иши, шунингдек, кема қуриш ҳақидаги фан. Кемасозлик институти. ■ ..кемасозлик заводи ишчиларининг йиғилишида мингдан ошиқ киши қатнашди. Газетадан.

**КЕМАЧИ** Кемани бошқарувчи киши; кема билан дарёдан киши ва юк ўтказиш ёки ташиш билан шуғуланувчи киши. Дарё бўйида кемачи йигитлар Муқимийга хушхабар етказдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

**КЕМИК** Илик суяги, япалоқ суяклардаги ёғ-тўқималар. Яна бундай тўқималар найсимон суяклар ичидаги илик, япалоқ суяклар орасидаги «мижик» ва «кемик» деб аталувчи ёғлардан ҳам иборат бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

**КЕМИРМОҚ 1** Қаттиқ нарсани тиш билан қириб, ушатиб майдаламоқ; ғажимоқ. Суяк кемирмоқ. ■ Уч-тўрт яшар сапсариқ қизча пўсти арчилган सबзи кемириб турибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бирининг [оёқ кийимнинг] юз ярмини сичқон кемирган, бирининг юзи тагчармга ёпишиб кетган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Таталаб қийнамоқ, азоб бермоқ (руҳий кечинмалар ҳақида). У минут сайин юрагини кемириб кетаётган бу дардни ҳеч кимга айта олмас.. эди. А. Қаҳҳор,

Кўшчинор чироқлари. *Нигоранинг илк бор «Шер ака» деганини эшитганида, баданини кемираётган оғриқни ҳам унутиб, аллақандай ширин, қайноқ бир ҳиснинг зўридан маст бўлган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

**КЕМИРУВЧИ 1** **Кемирмоқ** фл. сфдш.; кемирадиган. *Куртларда капалакларникидан фарқ қиладиган кемирувчи оғиз аппарати бўлади. «Зоология». Шубҳа кишини кемирувчи, ҳаёт тотини оғуға айлантурувчи энг ёмон нарсадир. А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.*

## 2 қ. кемирувчилар.

**КЕМИРУВЧИЛАР** Сутэмизувчиларнинг ўсимликлар, уларнинг меваси, дони билан овқатланадиган энг катта туркуми (курак тишлари яхши ривожланиб, овқатни кемиришга мосланган бўлади; мас., қуён, каламуш, сичқон). *Сувсар кемирувчиларга қирон келтирган бўлса ҳам, уй паррандаларига тегмайди. Газетадан.*

**КЕМИРЧАК** анат. Одам ва ҳайвон организмидаги эгилувчан ва қаттиқ бириктирувчи тўқима; тоғай. *Бурун кемирчаги. ■ Бемора янги кемирчак кўйиш.. оддий операция бўлиб қолди. Газетадан.*

**КЕМПИНГ** [ингл. camping < camp — лагерь бўлиб жойлашмоқ] Автосаёҳатчилар учун қурилган, чодирлар, кичик уйчалари ҳамда автомобилга техник хизмат кўрсатадиган жойлари бўлган ёзги оромгоҳ.

**КЕМТИК 1** Предметнинг учган, синган, кертилган, бузилган, нураган жойи. *Санам боғ адоғидаги кемтикдан ошиб, эгаси кўчиб кетиб, ҳувиллаб қолган қўшни боққа тушди, Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Дарҳақиқат, унинг чап қулоғи кемтик. Ўқ олиб кетган. С. Аҳмад, Ҳукм. Супа четидаги ўчоқда, қоп-қорайиб, жўмраги кемтик қумғон қопқоқни кўтариб, бақир-бақир қайнарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

2 кўчма *Етишмайдиган, тўлмай қолган жой; етишмовчилик, камчилик, нуқсон. Бунақа аёл билан умрининг охиригача яшаб бўладими? Ҳаётнинг нуқул кемтик томони-ни кўради. С. Нуров, Нарвон. Фақат ҳисоб-китобингизда эмас, ишларингизда ҳам чалкашиқлар, кемтиклар бор.. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

**КЕМТИМОҚ** Бир томонидан, чеккаси-дан узиб, учуриб олмоқ; шу тарзда йўқ қилмоқ, камайтирмоқ, қисқартмоқ. *Авж*

*олганини чеканка қилиб, кемтиб тураман. Шухрат, Олтин зангламас. Ерга ер қўйиш ўрнига уни кемтиш, ташлаб қўйиш, қўриққа айлантириш уят-ку, ахир. Газетадан.*

**КЕМШИК** Бир-икки олд тиши тушган ва ўрни очиқ қолган. *Кемшик бола. ■ [Кампир] Холдор билан Кимсаннинг уйғоқлигини кўриб, ерга чўкка тушди, кир рўмолининг учини кемшик оғзига солди. А. Мухтор, Тугилиш. Нортोजининг ҳозир ёши олтида, Бироқ чоллар каби кемшик бечора. Ф. Гулом.*

**КЕНАС** с. т. эск. Князь. *..Тошкентда қаттиқ ер қимирлаган экан. Гўртдаги (город — шаҳар) кенаснинг уйи ҳам қулаган экан. Мирмуҳсин, Умид.*

**КЕНГ 1** Ичи, ич ҳажми, сифими, сатҳи катта. *Кенг уй. Кенг майдон. Кенг пайкал. Тор жойда ош егандан кенг жойда мушт еган яхши. Мақол. ■ Ичкари-ташқари данғиллама ҳовли. Ичкари ҳовлининг саҳни кенг. Ойбек, Танланган асарлар. Одамлар.. саҳнга кенг давра қуриб ўтирдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тоғ этагин тутиб ётар кенг пахтазор. «Гулдаста».*

2 Эни, кўндаланг ўлчами катта; энли, сербар. *Кенг йўл. Кенг дарё. Кенг баргли ўсимликлар. ■ Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишқомлар икки танобдан ортиқроқ ерни ишғол этган. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Ўлчами мўлжалдагидан катта; катта келадиган, бемалол сифадиган (кийим ва унинг қисмлари ҳақида). *Кенг тўн. Кенг шим. Кенг енг. ■ [Минбоши] Кенг, оппоқ сурп яктагининг барларини.. икки ёққа ёйиб, секин-секин лапанглаб борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

4 Тарқалиш, қамров доираси катта; кўп нарсани ўз ичига олган. *Кенг имкониятлар яратмоқ. Кенг истеъмол моллари. Ишнинг кўлами ниҳоятда кенг. ■ Муҳокама қилинган масала юзасидан кенг қарор қабул қилинди. Газетадан. Актриса ўз қаҳрамонини кенг фикрли, салобатли, ишчан, олижаноб.. ифбатли аёл сифатида тасвирлайди. Газетадан.*

3 кўчма *Меҳр-муруватли, яхшиликни аямайдиган, кўпчиликка бирдек муносабатли. Кенга кенг дунё, торга тор дунё. Мақол. ■ Холам қўли очиқ, кенг, Овқатни улашар тенг. Қ. Муҳаммадий.*

**Феъли** (ёки кўнгли) кенг айн. кенг 3. *Валижон деган вакилимиз.. феъли кенг одам эди-*

да. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Кўнгли кенг бўлса, хужра ҳам саройдай.* Газетадан. **Юраги кенг** 1) унча-мунчага ғам емай-диган, ташвиш тортмайдиган. *Юрагингиз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келганига ҳайронман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) айн. **феъли кенг.** *Аҳмаджон командирнинг машқ қилдиришига шошилмаганидан ҳам кўра, дам олишига ижозат берганига ҳайрон бўлиб, «мунча ҳам юраги кенг одам экан!» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

**КЕНГАЙМОҚ** 1 Ичи ёки сатҳи катталашмоқ; кенг бўлмоқ. *Кўча кенгайди. Уй кенгайди. Пахта майдони кенгайди.* ■ *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очик лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ўпқон борган сари кенгайиб борарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Қамров доираси ортмоқ, катталашмоқ. *Иш кўлами кенгаймоқ.* ■ *Тиббиёт муассасалари тармоғи йил сайин кенгайиб, замонавий техника билан тобора яхшироқ жиҳозланмоқда.* Газетадан. *Жинойтчилар гуруҳининг сафи кенгайиб борарди.* «Муштум».

**КЕНГАШ** 1 Бирор иш, ҳаракат юзасидан фикр-мулоҳаза, йўл-йўриқ; маслаҳат. *Кишининг бошига бир иш тушганда, дарров бировдан кенгаш ва ёрдам сўрайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Болаларнинг кенгаши билан икки бўзни кўтариб, шом пайтида мирзонинг уйига бордим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзаро, биргаликдаги муҳокама; шундай муҳокама мажлиси; йиғилиш. *Ишлаб чиқариш кенгаши.* ■ *Тўмарис жанг кўрган доно чоллар, аёлларни чақириб, кенгаш ўтказди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ана шу Бойғузардаги бир бойнинг уйида махфий гуруҳнинг кенгаши бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Бирор корхона, муассаса, жамиятнинг фармойиш ёки маслаҳат берувчи органи. *Оқсоқоллар кенгаши. Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик Кенгаши.* ■ *..правление Урмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КЕНГАШЛИ** с. т. Кенгаш билан бўлган, кенгаш билан қилинган. *Кенгашли тўй тарқамас.* Мақол.

**КЕНГАШМОҚ** 1 Биргаликда муҳокама қилмоқ, ўзаро маслаҳатлашмоқ. *Амирзодам,*

*бугун отлик сайрга чиқмоқчи эдингиз, хоним ҳазратларининг таклифларини барча беклар билан кенгашиб кўрурмиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Энди бизларни жойлаштиринг, эртага халқ билан кенгашамиз.* А. Мухтор, Чинор.

2 Маслаҳат олмоқ, маслаҳат сўрамоқ. *Сен уйингга бориб, отанг билан кенгаш, болам. Ота рози – худо рози.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КЕНГАШЧИ** Маслаҳат берувчи, маслаҳатчи. *Қушбеги Отабекнинг бу гапларидан яхшигина тараддудга тушган эди, аммо Азизбекнинг оталиғи ва кенгашчиси бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли бўлиши унинг мясини қотирган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КЕНГЛИК** 1 Эн ўлчами, сатҳнинг катталиғи. *Шаҳарнинг кенглиги. Уйнинг кенглиги. Кўчанин кенглиги.* ■ *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби қутидор ва қўшнисининг иморатлари.. ҳам шунга ўхшаш иморатлардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардан ортиқ эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Очик, кенг бўшлиқ. *Заргаров ўша томонга, олис уфқларга ястаниб ётган кенгликларга тикилганча қолди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Йиғирмадан ортиқ ёш чавандозлар тоғ бағридаги кенгликда у ёқдан-бу ёққа қувлашар.. эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *геогр.* Экватордан меридиан бўйлаб кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа (ердаги пунктлар ўрнини белгилаш учун хизмат қилади).

**Жанубий кенглик** Экватордан жануб томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа. **Шимолий кенглик** Экватордан шимол томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа.

**КЕНГ-КОВУЛ** Кенг-мўл (асосан, жой ва кийимга нисбатан) *Дўкони ҳам кенг-ковул экан.* Ойбек, Болалик. *У[Мария].. сочили турмаклар, хонаки, кенг-ковул кўйлак кийиб олган эди.* А. Мухтор, Чинор.

**КЕНГУРУ** [ингл. kangaroo < Австралия аборигенлари тилида «гапингизга тушунмадим» деган ибора] Австралияда тарқалган, сакраб юрадиган халтали сутэмизувчи ҳайвон.

**КЕНГЧИЛИК** с. т. Мўлчилик, маъмурчилик.

**КЕНДИР** қ. кандир.

**КЕНЖА 1** Энг охирги фарзанд, энг кейин туғилган ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кенжа ўғил Сайфулла билан кенжа қиз Мастурабиби, айвон олдига келган, уст-боши ниҳоятда кир Элмуродга жирканч билан тикилиб турардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** Бир турдаги нарсаларнинг пайдо бўлиш, юзага келиш кетма-кетлигида кейингиси, сўнггиси; кейинги, сўнгги. *Кенжа шогирд. Кенжа куёв.* ■ 1978 йил баҳорида кенжа хўжаликда. Ш. Р. Рашидов *пахтакорлар билан самимий суҳбат қилиб, қимматли маслаҳатлар берди. «Ўзбекистон кўриқлари».* Шу пайт эшикни секин очиб кириб келган Содиқжон бойваччанинг кенжа хотини *Шаҳзодахон уни ширин хаёллар қучоғидан юлиб тортиб олди.* К. Яшин, Ҳамза.

**3** Кенжа (эркаклар исми).

**КЕНЖАТОЙ 1** *Кенжа* с. кичр. -эркл. шакли. *Кенжатайимиз ҳар куни йиғлаб қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** с. т. Бола, гўдак, кичкинтой.

**КЕННОЙИ** с. т. Келинойи. *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшинининг боласи югуриб кириб қолди: – Севинчи беринг, бек буви, кеннойим келдила! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КЕНТ** [сугд. کنت, كند – уй, хонадон] эск. Маълум хусусияти билан шаҳар ва қишлоқдан фарқланиб турувчи, аҳоли яшайдиган жой; шаҳарча. [Йулчи:] *Эшитган бўлсангиз керак, ҳозир кўп шаҳарларда, кент, қишлоқларда камбағал халқ ўз ҳақини даъво қилиш учун шайланмоқда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чўлқувар архитектор ва инженерларимиз бир вақтлардаги сардобалар ўрнида сўлим манзилгоҳлар, янги кент ва шаҳарлар барпо этмоқдалар.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Кўпдир мамлакатда кентлар, овуллар.* А. Орипов.

**КЕПАК 1** Бугдой, жўхори каби донлар тортилганда (ун қилинганда), улардан чиқадиган пўсти ва ун бўлмаган дон чиқитлари. ■ -*Нонларингиз ичида нега сомон кўп? – деди Шоқир ака. – Сомон эмас, арпа унининг кепаци, қилтиғи, – деди Қулмурод.* С.

Айний, Куллар. *Ойимхон.. очдан ўлмастик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқа бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** с. т. Қазғоқ. *Гап шу ерга келганда, Берди Аминович.. бошларини қашиб қолдилар. Елкарига кепак ёғила бошлади.* «Муштум».

**КЕПАТА** шв. Қиёфа ҳолати (одатда ёмон, аянч, ачинарли аҳвол). У.. *нажот йўлини бутунлай йўқотган киши кепатасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Паранжили хотин ўғлининг заҳил юзини, озиб кетганини кўриб, йиғлаб юборди: – Вой, айланай болам-ей! Жон болам-ей! Сени қандай кепатага солибди-я бу золим! М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..хумордан чиққунча калтаклашибди. Тагин бир кепатада ташлаб кетишганини айтинг!* Э. Аъзам, Кечикаётган одам. *Шамол ҳамма нарсани ўз ҳукмига олади.. Истаган кепатасига солаверади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

**КЕПКА** [фр. кері] Эркакларнинг гардишсиз, олди соябонли юмшоқ бош кийими. *Илҳомжон жаҳл билан кепкасини бостириб олди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

**КЕПЧИК** Ёғоч гардишга хом тери қопланган, галлани елпиш, совуриш учун ишлатиладиган рўзғор буюми. *Ўғай қизнинг олдига бир кепчик гуруч билан бир кепчик мошини қўйиб кетибди.* «Зумрад ва Қиммат».

**КЕРАҒА** Ўтовнинг четанга ўхшатиб ишланган девори. *Шамол кучайиб ўқирмоқда, Шерали ўтирган ўтов, ёрдам сўраб ялнаётгандай, титраб-тебранар, керагалари зорланаётгандай ғижирлар эди.* С. Анорбоев, Шерали. *Шабада ўтовнинг керагаларини аста ғичирлатади, саратон яйловнинг бошни айлантирадиган эпкинини олиб келади.* А. Мухтор, Чинор.

**КЕРАГИЧА** рвш. Талаб этилган миқдорда, талаб этилган даражада. [Ўзбек ойим:] *Кам бўлса, дарров омбордан керагича олиб чиқ, ундан кейин хамиринга ўзинг қара.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КЕРАК 1** Талаб-эҳтиёж бор, даркор, зарур. *Жой керак. Озиқ-овқат керак. Китоб керак. Бир товўққа ҳам дон керак, ҳам сув керак.* Мақол. *Туяга янтоқ керак бўлса, бўйинни чўзади.* Мақол. ■ *Қишлоқдагиларни боқиш учун пул керак, кийим керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар одам, одам*

боласига ўхшаб умр кечираман деса, унга кўп нарса керак бўлар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ёрд. с. взф: 1) феълнинг **-(и)ш** қўшимчали шаклига бирикиб, тасвирий шаклни ҳосил қилади ва ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳаракатни бажариш лозим бўлган ҳаракат эканлиги маъносини билдиради. *Айтишим керак. Хабар олиш керак. Дам олиш керак.* ■ *Ҳозирги кунда илм-фаннинг бирор йўналишида етук мутахассис бўлиш учун фаннинг бошқа йўналишларини ҳам чуқур билиш керак.* Газетадан. *Ёшлар.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) феълнинг шарт майли шакли билан бирикиб, гумон, тахмин, эҳтимоллик маъносини билдиради. *Келса керак. Билса керак. Айтса керак. Чиройли бўлса керак. Ширин бўлса керак.* ■ *У, Чароснинг онаси жаҳл устида шу ишни қилган бўлса керак, деб ўйлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КЕРАКЛИ** Керак бўладиган, талаб этиладиган; зарур. *Керакли китоб. Керакли асбоб. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ.* Мақол. ■ *Улар буни варақлаб, керакли газламаларнинг нарча-нарча нухаларини кўриб танлайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳўжаликка керакли бинолар.. муддатидан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КЕРАКСИЗ** Кераги йўқ, талаб этилмайдиган; ортиқча. *Кераксиз идиш. Кераксиз нарсалар.* ■ *[Тантибойвачча] Кераксиз бўлса ҳам, тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимликлар буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕРАМЗИТ** [юн. keramos — лой, гил; тупроқ] Лойсимон жинсларни ўтда тоблаб (пишириб) олинадиган, шағал, чақиқ тош ёки қум кўринишида тайёрланадиган ғовак қурилиш материали.

**КЕРАМИКА** [юн. keramike (techne) — кулолчилик (санъати) < keramos — лой, тупроқ] 1 Табiiй лойларни юқори ҳароратда пишириш йўли билан сопол, чинни идишлар, нақшли нафис буюмлар ишлаб чиқариш ва шундай иш санъати. *Керамика заводи.* ■ *Риштон керамика заводининг маҳсулотлари йил сайин кенг шўхрат қозонмоқда.* Газетадан.

2 Табiiй лойни пишириш йўли билан ясалган буюмлар. *Керамика буюмлари.* ■

*Ўзбекистон архитекторлари биноларни рангли керамика ва нақиллар билан безашда халқнинг анъанавий усулларидан ўз ижодларида кам фойдаланмоқдалар.* Газетадан.

**КЕРГИ 1** Каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак.

2 Нарсалар орасини очиб, кериб қўйиш учун ишлатиладиган икки томонлама тиргак. *Шунда дадам бақатеракнинг шохидан кесиб, сизирнинг оғзига керги солса, шиши қайтарди-қоларди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

**КЕРИК 1** Ораси очик, керилган; тешиклари катта. *Мирҳожии боши юмалоқ, катта бурнининг катаклари керик.. гердайган бой.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 *кўчма* Ўзига бино қўйган; талтайган, керилган. *Мана бугун ҳам мингбошининг кери хотини.. «Итваччаларини эргаштириб чиқмасин, бирам суқ, бирам ифлоски болалари», деганини эшитиб, бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КЕРИЛМАЖОН** айн. керилмачоқ.

**КЕРИЛМАЧОҚ** с. т. Доим керилиб мақтанадиган, ўзига бино қўйган. *Керилмачоқ одам.* ■ *Роҳила.. керилмачоқ йигит билан от чопишиб кўришга рухсат сўраган эди, капитаннинг бароқ қошлари чимирилди.* А. Муҳитдин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

**КЕРИЛМОҚ 1** Кермоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Абдулвоҳид, гўё бошидан совуқ сув қуйгандек, сесканиб кетди, қирра бурнининг катаклари кериди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Мақтанмоқ, гурурланмоқ, талтаймоқ. *Султонов энди ҳар қанча керилса, кўкрагини баланд кўтарса арзирди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ишни дўндириб қўйиб керилгани, бошқалар қойил қолсин-да.* «Муштум».

**КЕРИШМОҚ 1** Кермоқ. фл. бирг. н.

2 Увушиб қолган аъзони ўз ҳолига келтириш учун гавда ва қўл-оёқни чўзиб ҳаракатлантирмоқ, кермоқ. *Уйғонгандан кейин хузур қилиб бир керишди.* ■ *Оқшом салқинидан увушган танасини ҳаракатга келтириш учун керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Деҳқонбой! — деди.. бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Алиохун ўрнидан туриб, кенг, сертук кўкрагини қавартиб керишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *шв. керилмоқ* 2. *Бекор керишганлар аҳмоқ бўлади.* «Алпомиш».



**КЕРКМОҚ** Бир оз кўпчиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ҳақида). *Қовоғи керкибди.*

**КЕРМОҚ** Икки томонга тортиб, орасини очмоқ, йирмоқ. *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастасини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Беғубор осмонда бир калхат қора қанотларини кериб, бўйинини чўзиб, аланглаб юрибди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

**Кўкрак кермоқ** қ. **кўкрак**. **Қошини кермоқ** 1) қошини кўтармоқ; 2) таажжубланиб қарамоқ. *Қудратнинг дами ичига тушиб кетди, қошини кериб, жавоб кутиб турган Колянинг афтига тик боқолмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 3) кўчма менсимай қарамоқ; мақтанмоқ. *Керма, манманлик билан, ўрнида турган қошни.* Чустий.

**КЕРОГАЗ** Иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун мўлжалланган, керосин буғи билан ёнадиган асбоб. *Толибжон кетган шекилли. Йўқса, аллақачон бу ерда чироқ ёқилган, керогазда шўрва ёки бирон егулик қайнаб турган бўларди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Мен икки кило гўшт.. битта керогаз, беш литр керосин оламан.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

**КЕРОСИН** [ингл. kerosene < юн. keros – мум] Ҳайдаш йўли билан нефтдан олинган ўткир ҳидли суюқ ёнилғи. *Учоқ бошида керосин билан шишасиз ёнаётган жинчироқни ташқари олиб чиқди.* С. Айний, Қуллар.

**КЕРОСИНКА** [р.] Иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун мўлжалланган, керосин билан ёнадиган пиликли асбоб. [Сотувчи] *Т. Тожиёев, Исматовларга икки пиликли керосинкани 10 сўмдан қимматга пуллади.* «Муштум».

**КЕРТИК 1** айн. кемтик. *Пиёланнинг кертиги.*

**Кертик қилмоқ** Синдириб, учуриб олмақ. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда, бўйрачўпнинг бир ёнидан жиндек кертик қилиб, «кўчқор» ясадилар, сўнг иккови «кўчқор» уриштира бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Арра тиши каби ўсиб, чиқиб турган икки азё ўртасидаги кемтик жой. *Барг кертиги.*

**КЕРТМОҚ** Қирқиб, чопиб майдаламоқ. *Укроп кертмоқ. Отга беда кертиб солмоқ.* ■ *Собир ака ёнидаги паккисини олиб, барғни қуртга мослаб керта бошлади.* Газетадан.

**КЕСАК 1** Қотган, қуриган лой бўлаги. *Ичкаридан ҳам чертиш товуши эшитилгандан кейин, ердан бир кесак олиб, деразага катта ҳарф билан «мен» сўзини тесқари ёзди.* С. Айний, Қуллар. *Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди.* А. Қаҳқор, Майиз емаган хотин.

**Текканга тегиб, тегмаганга кесак отади** Дуч келганни хафа қилаверадиган, ҳеч кимга тинчлик бермайдиган, уришқоқ, безори.

2 шв. Гувала. *Кесак қаламоқ. Кесак девор.*

3 кўчма Ҳис-туйғуси йўқ, ҳушсиз; ҳеч нарсдан таъсирланмайдиган (кесакка нисбат берилди). – *Қиз билан бошлашиб, [Қосимовнинг] уйига кираман, жиғиға тегаман, қани, рашк ўти бормикан вужудида. Агар ғирт кесак бўлса, ўзидан кўрсин, – деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. – *Ёрмат, одаммисан, отамисан! – деб бақирди элликбоши, – ўл, кесак!* Ойбек, Танланган асарлар.

**Кесак бўлиб қолмоқ** Ҳис-сезгиси, ҳуши йўқолиб қолмоқ; қотиб қолмоқ. *«Отиб ўлдирини» сўзини эшитган Азизий курсига суялганича кесак бўлиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Кесакдан олов (ёки ўт) чиққандек** Бўлмаган, бўлиши мумкин эмас иш юз бергандек. *Кесакдан олов чиққандек, умрида ашула айтмаган Абдуваҳоб бирдан: «Фарзанд керакдир йигитга!» – деб хиргойи қилди-ю, хўнграб йиғлайверди.* «Муштум». *Кесакдан ўт чиқди, деб «Тесқари» амаки ҳам хурсанд.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қоронғи уйга кесак отгандек** Фойдасиз, беҳуда. *Бунга [меҳмонга] гап уқтириш қоронғи уйга кесак отгандек гап эди.* А. Қаҳқор, Думли одамлар.

**КЕСАКИ** Эшик ёки дераза ўрнатиладиган чорчўп. *Болтабой, кўзларида жиққа ёш билан эшикнинг кесакисига беҳол суяниб қолган Саодатни кўриб, юрак-бағри эзилди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Ҳой, бировнинг эшигини бевақт тақиллатма, нақ ўзингникини кесакиси билан кўчириб ташлайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**КЕСАКЛАШМОҚ 1** Қотиб, қуриб, сувсизланиб, кесакка айланмоқ (лой, тупроқ, экин ери ҳақида).

2 кўчма. Сезмайдиган, ҳиссиз (кесак) бўлмоқ. *Ниҳоят, оёғидан совуқ ўтиб, кесаклаша бошлагач, орқасига қайтмоқчи бўлди.* В. Фофуров, Вафодор.

**КЕСАТИҚ** Қочирим билан, пардалаб масхаралаш, кулиш ёки камситиш; истеҳзо, пичинг. *Элмуродга қизнинг сўнги «сиз ҳали хафа бўлдингизми шунга?» дегани нечукдир кесатиқдай туюлди.* П. Турсун, Ҳаммасини йиғиштириб, сизга берган! — Абдусамат аканинг бу кесатиғи Тўхтасиновни яна тутақтириб юборди. М. Мансуров, Ёмби.

**КЕСАТМОҚ** Қочирим сўз, гап, оҳанг билан масхараламоқ, истеҳзо, пичинг қилмоқ. [Хонзода:] *Гофиржоннинг ошиғи олчи! Хотин орқасидан бой бўляпти!* [Гофир:] *Аяжон, кесатманг! Уртанган юракка сиз ҳам туз сепманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

**КЕСИК** Кесилган. *Азизбек мудофеларнинг саломларига жавоб қайтаришни ҳам унутиб, кўзини кесик бошларга тикди.* А. Қодирий, Утган кунлар. «Қоплон!» десегина, кесик думини ликиллатиб, югуриб келади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

**Тили кесик** Гапирилмайдиган ҳолатни, миқ этмасликни билдиради. *Ҳамманинг тили кесик, фақат шипа осилган беданалар ури-нади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕСИМ 1** Кесилган бўлак (карж, бурда ва ш. к.). *Бир кесим нон.* ■ *Ҳаёт эса қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна коса четига қайтариб кўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жек ҳамон тумшугини чўзиб, кўзлари мўлтираб ётар, олдидаги сирли косада турган колбаса кесимларига қарамасди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

**2** *тех.* Бирор жисмни текислик билан кесиш натижасида ҳосил бўладиган юза. *Цилиндрнинг кўндаланг кесими доирадир.*

**3** *тлш.* Гапнинг бош бўлақларидан бири; гапнинг асосини ташкил этиб, эга ифодалаган шахс, предмет ва ҳодисанинг ҳаракатини, ҳолати ёки белгисини билдирувчи бўлак.

**КЕСИШМОҚ 1** Кесмоқ фл. бирг. н. *Қуртга барг кесишди.*

**2** Йўналишда бир-бирига дуч келиб, тегиб ўтмоқ (йўл, чизиқ ва ш. к. ҳақида). *Параллел чизиқлар кесишмайди.* ■ *Йўллар кесишган жойда ногоҳ катта машина тўхтади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

**КЕСКИН 1** Узил-кесил тарздаги, қатьий. *Кескин мулоҳаза. Кескин эътироз. Кескин жавоб бермоқ.* ■ *Султон Али Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмайд.*

П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Армани уста қора лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов, Суварак. *Жуман жуда кескин гапирмасдан, фикрларини эҳтиёт билан, мулоҳаза шаклида айтишга қарор қилди.* А. Мухтор, Туғилиш.

**2** Жиддий ва тубли тарзда. *Тартибни бузишлар кескин камайди.* ■ *Шўрланган тупроқлар қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлигини кескин пасайтириб юбориши ҳаммага маълум.* Газетадан. *Ёш келин-куёв орасида аввалги хаёлий орзу билан ҳозирги аҳволнинг кескин фарқидан келиб чиққан ноҳус бир мураккаблик борлигини Ойша бегим ҳам пайқар ва.. ич-ичидан изтироб чекарди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

**3** Ҳал этилиши оғир, катта куч ва эҳтиётлик талаб этувчи; жиддий; ҳал қилувчи. *Абдурасул кескин курашга тайёрланиш кераклигини тушунди.* П. Турсун, Ҳаммасини йиғиштириб, сизга берган!

**4** Тез юз берувчи ва кучли, шиддатли, қаттиқ (овоз, шамол ва ш. к. ҳақида). *Йўлчи кўчага чиқиши билан кескин совуқ шамол қулоқларида ғувиллаб, игнадай ўткир, майда қор парчаларини унинг юзига урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**5** *рвш.* Жуда тез; бирдан, шартта. *Ўқтам ўзини чўл хўжайини сезиб, теваракка қарчиғай боқиш билан аланглаб, отини истаган ёққа кескин бурар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ислохмўжа кескин бурилиб, фойтунга қараб юрди.* С. Сиёев, Аваз.

**КЕСКИНЛАШМОҚ** Ҳал этилиши қийинлашмоқ, мураккаблашмоқ, кескин тус олмоқ; жиддийлашмоқ; зўраймоқ. *Вазият кескинлашди. Кураш кескинлашмоқда.* ■ *..ҳар икки тараф ўртасидаги вазият тобора кескинлашиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза. [Кумуш] *Ун беш кун ичидаёқ бунча кескинлашган Зайнабнинг ички адоватининг бир ойда қайси даражаларга бориб етишини ўйлар.* А. Қодирий, Утган кунлар.

**КЕСКИНЛИК 1** Жиддий, кескин ҳолат, хусусият. *Унинг феълдаги кескинлик.. кўплар муҳаббатини ўзига тортган эди.* Мирмуҳсин. Умид.

**2** Оғир оқибатларга, тўқнашувга олиб келиши мумкин бўлган мураккаб, оғир ҳолат, зиддият. *Халқро муносабатлардаги кескинлик анча юмшади.*

**КЕСКИР 1** Яхши кесадиган, тиғи ўткир. *Сарғиш суяк сопли кескир пичоқ унинг кўз*

ўнгидан ўтди. С. Анорбоев, Оқсой. *Остингда юз алвон ўйнайди отинг, Белингада ярқира кескир пўлатинг.* «Алпомиш».

**2 кўчма.** Шу белгига нисбатни билдиради; ўткир. *Ўткир кўзи муштумзўрнинг бағрин санчардай, Кескир сўзи синфий кўрнинг қалбин янчардай.* Миртемир. *Йигитларнинг қараши кескир, Қайтаради қилич дамин ҳам.* М. Али, Гумбаздаги нур.

**КЕСКИЧ** *тех.* Қаттиқ нарсаларни, мас. тош ёки металл буюмларни кесадиган, қирқадиغان асбоб. *Бугунги кунда олмоқ — пармадир, кескичдир, подшиникларнинг таркибий қисмидир.* «Фан ва турмуш». *Бунга топилган сон-саноқсиз ҳар хил шаклдаги қирғич, кескич асбоблар далил бўла олади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

**КЕСМА 1** Кесиб, қирқиб тайёрланган, ажратиб олинган. *Кесма милтиқ.* ■ *Бир оздан кейин шоир.. иккита нон ва жуда нафис ишланган гулдор лаганчада кесма ҳалво олиб чиқди.* Ойбек, Навоий. *Дастурхон ёзиб.. икки кеса кесма ош олиб чиқди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

**2 мат.** Тўғри чизиқнинг икки нуқтаси орасидаги ва шу нуқталарни қўшиб ҳисоблагандаги қисми.

**КЕСМОҚ 1** Тиф билан танаси, этини тилмоқ, тилиб ичига кирмоқ. *Бетини устара кесмоқ. Товонини шиша кесмоқ.* ■ *Қўлингизга нима қилди, Шокирбек? — Пичоқ кесиб кетди.. — Емон кесдимиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**2** Тифли асбоб билан бўлақларга ажратмоқ, бўлақламоқ; қирқмоқ. *Нонни кесмоқ. Қовунни кесмоқ. Қазини кесмоқ.* ■ *Ҳар вақт мақтайдиган пичоғини қинидан суғуриб, тарвузни кесди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Зиёдахон шитоб билан угра кесар экан, унга [Сидиқжонга] бир қараб кўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**3** Ортиқча, кераксиз қисмни тиф билан олиб ташламоқ. *Ток кесмоқ. Гул кесмоқ.* ■ *Одатда, кучук боланинг қулоғини, думини кесишади. Чунки бунинг уларга фойдаси бор.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Чўлоқ бўлиб юртимга қайтганимдан қайтмаганим бери роқ эмасми? Қарорим шу: оёғимни кесмай-сизлар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Оғриси ҳам, ярани ўз вақтида кесиб ташлаган яхши.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

**4** Канал, йўл ва ш. к. қуриш учун ёки ер очиш мақсадида баландликни ковлаб, қа-

зиб, ёриб, орасини очмоқ. *Адирни кесиб, йўл қурмоқ.* ■ *Оқбўра олислик қилса, тоғни тешиб ўтирмай, кесиб ўтказардик [сувни].* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**5** кўчма Бирор жойнинг ўртароқ қисмидан, орасидан тиккалаб йўл олмоқ, йўналмоқ. *Ҳуши ўзига келган Бўта, бировнинг кўрғонига бемаҳал мўралаб турганидан хижолат бўлиб, толзорни кесиб, орқасига қайтди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Булар [жангчилар] шағал тўкилган катта йўлни кесиб ўтиб, адирга томон чиқиб кетаётганда, ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорли тоғ чўққисини.. бир лаҳза қизартди-да, сўнди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

**6** Баданга (унинг бирор аъзосига) қаттиқ таъсирини ўтказмоқ (асосан, совуқ ҳақида). *Кучли изғирин.. қулоқларни кесади, совуқдан оёқларнинг бармоқлари увушади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кейин Йигитали, баданларини сув кесиб юборди шекилли, эринибгина қирғоққа чиқиб.. чалқанча тушиб ётди.* Д. Нурий, Осмон устун.

**7** кўчма Орага лўкма ташлаб, гапни бўлмоқ, тўхтатмоқ. *Йўлчи ҳали гапини битирмаган эди, Мирзакаримбой уни кесди: — Бир терининг ичида қўй неча озиб, неча марта семиради, — деди салмоқланиб бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

**8 с. т.** Белгиламоқ (мас., нархни). *Улгуржи савдогарларга сотиладиган молларнинг нархини Ҳожжи Ҳамдам кесиб берарди.* М. Осим, Элчилар.

**9 с. т.** Жазога ҳукм қилмоқ. *Суд ўгрини беш йилга кесди.* ■ [Амаки Фотимага:] *Энди эшикдан бир қадам нари жилма, пичоқни тўрт жойингга ураман.. Кейин, майли, ҳукуматинг мени кесадими, осадими, нима қилса қилаверсин!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Прокурор, отиб ўлдирилсин, деган эди, суд.. этти йилга Сибирга кесди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

**10** кўчма Пасайтирмоқ, қайтармоқ, йўқ қилмоқ. *Кун мисдай қизиб кетган, фақат адир ва сойлардан келган шабада куннинг тафтини кесиб, одамларга ором бериб турмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқни аччиқ кесади дегандек, дадасининг бу сўзлари ташқаридаги совуқни кесди шекилли, Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг кучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**11 этн. кам қўлл. айн. кестирмоқ 2.** Лекин маҳалламизда газета ўқийдиган бир

«шумтака» бор, у ҳароми: -Султонбекдек бир давлатманд ўз ўғлини мавлуд тўйи билан кесди, деб газетага ёзаман, — дейди. Ойбек, Танланган асарлар.

**Бир кесар** Бир марта айтадиган, айтганини қиладиган ёки қилдирадиган, бир сўзли. -*Жуда бир кесар экансиз-ку!* — Қобилоннинг сўзини бўлди Фармонқул ака. С. Маҳкамов, Дала тонги. **Йўлни кесмоқ** Тўсқинлик қилмоқ, гов бўлмоқ. -*Фақат тоғни тешиб чиқарасанлар, — деб ҳоким йўлимизни кесиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тутган жойини (ёки жойидан) кесмоқ** Ўта ўжарлик қилмоқ, айтганида туриб олмоқ. ..*Зулфия Зияева ҳам мана шунақа, тутган жойини кесадиганлардан.* «Муштум». *Отаси ўз билганидан қолмади, онаси тутган жойини кесди.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор? **Қўлини кесмоқ** кўча Ёрдамчисидан (имкониятидан) маҳрум қилмоқ. *Бу ғамлар етмагандай, унинг ягона кўмакчиси бўлган шогирдини яқинда бошқа бир уста айнитиб олиб, бечора чолнинг қўлини кесди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕСТИРМОҚ** **1** Кесмоқ фл. орт. н. *Чол ёш дарахтни кестирмади. Гулни кестирмоқ. Нархни кестирмоқ. Беш йилга кестирмоқ.*

**2** этн. Хатна қилдирмоқ. *Бир куни акам ўғлини кестирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

**КЕТ** **1** Бош (олд) га қарама-қарши томон; орқа қисм, орқа томон; орқа. *Машинанинг кети.*

**2** Одам танасининг белдан пастки орқа қисми. *Отилмаган соқон ҳам бошга тегар, ҳам кетга.* Мақол.

**3** (3-ш. эгалик шаклида) Чўзиқ, давомли нарсаларнинг тугайдиган жойи; поёни, охири. *Конила Ўктамни дастлаб катта боққа олиб кирди. Кети кўринмаган мевали дарахтлар қатори таажжубланарли гўзал эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дада, осмон теги жуда ҳам кенг-а? Унинг энг кетига ҳеч ким борганими? Қ.* Муҳаммадий.

**4** (3-ш. эгалик шаклида) Охири, оқибати, натижаси. *Ўқиш — жафоли, кети — вафоли.* Мақол. ■ *Уч-тўрт кундан буён булут армайди. Кети ёмон бўлади, шекилли.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ўйланмаган шининг кети пушмондир.* «Нурали». *Бирни учга сотишининг кети бўлар вой.* «Муштум».

**5** Нарса ёки кимсанинг юз, бет, олд томонига қарши томон; орт, орқа. *Кетга*

*сурмоқ.* ■ -*Ота.. — деди Майна ўзини кетга ташлаб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**6** 3-ш. эгалик ва ж. к., ў. -п. к. ва ч. к. шаклларида (**кетига, кетида, кетидан**) кўмакчи вазифасида ишлатилади ва шу келишик шаклларига хос макон, вақт муносабатларини ифодалайди. *Сидиқжон унинг кетида турган онасига қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Иссиқ чой олиб келди. Кетидан овқатга уннади.* Ҳ. Назир, Ёнар тоғ. *Ҳаял ўтмай Аҳмедов, унинг кетидан Ўрмонжон билан Иброҳимов, Зокир ота кириб келишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**Кетига тушмоқ** Пайидан бўлмоқ, таъқиб қилмоқ. *Полиция изқуварлари менинг ҳам кетимга тушди.* М. Мирҳодиев, Унутилмас лавҳалар. **Кетидан қувмоқ** Бирор нарсага етишиш илинжида (ҳаракатида) бўлмоқ. *Шухрат кетидан қувдим, сўз айтдим баландпарвоз.* «Муштум».

**КЕТВОРГАН** с. т. Ҳар томонлама келишган, жуда чиройли; жуда яхши. *Кетворган қиз. Кетворган йигит.* ■ -*Ярашибдими? — Майна жилмайганича, ўзини тик тутганча, ундан сўради.* -*Кетворган, — деди Мадёров ва энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли қизил белгичаларни текширди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Орадан уч йил ўтиб, кучук бола жуда кетворган ит бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

**КЕТГУТ** [ингл. catgut — сим, тор; ип] *тиб.* Қўй, эчкиларнинг ингичка ичакларидан тайёрланган ва жарроҳликда ички чоклар учун қўлланадиган ип(лар).

**КЕТМА-КЕТ** *рвш.* **1** Бир-бирининг давомидан, узлуксиз. *Имтиҳон бошланади. Ҳар томондан кетма-кет саволлар туша бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. -*Тавба қилмайман! — деди Тошмат, кетма-кет туншаётган калтак зарбларидан инграб.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**2** Изма-из, орқама-орқа, кетидан. *Отабек Ойбодоқ билан кетма-кет ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир изингга қайт, орқангдан мен ҳам кетма-кет етиб бораман.* К. Яшин, Ҳамза.

**КЕТМОН** Юзи катта, орқа томонида даста суқиб қўядиган зўғатаси бор, ер чопиш, лой қилиш ва б. ишларда ишлатиладиган дастаки асбоб. [Йўлчи] *Катта кундаларнинг тевагарини кетмон билан чопишга бошлади.* Ой-

бек, Танланган асарлар. *Рўзимат кетмонни зўғатасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КЕТМОНЛАМОҚ 1** Бир ишни кетмон билан қилмоқ. *Бултур кузда ўн беш сўтих томорқанинг ҳаммасини бир ўзи кетмонлаб чопди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Бўтабой ариқ четларидаги ўтларни кетмонлаб сидирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**2 шв. кам қўлл.** Кетмон билан чопиб ўлдирмоқ. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Кетган келади, кетмонланган келмайди.* Н. Ёқубов, Жон.

**КЕТМОНЧИ 1** Кетмон ясовчи. *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**2** Кетмонда (кетмон билан) ишловчи, кетмонда қилинадиган ишларни бажарувчи шахс. *Ким билан ковайман бу канални. Канал ковайдиған кетмончиларимни олиб кетишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КЕТМОНЧИЛИК 1** Кетмон ясаб сотиладиган жой. *Буларни сотгандан сўнг кетмончиликка бориб, каттароқ бир кетмон излайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**2** Кетмон билан бажариладиган иш, кетмон иши... *подачиликми, кетмончиликми, қандай иш бўлса ҳам, майли.* И. Раҳим, Ихлос.

**КЕТМОҚ 1** Ўз турган жойини тарк этмоқ, ўз турган жойидан бошқа томонга йўл олмоқ; бормоқ. *Бу ердан ҳеч ёққа кетмайман. Келмоқ ихтиёр билан, кетмоқ ижозат билан.* Мақол. ■ [Йўлчи:] *Унсин, бу оила қандай? Кетасанми ё бу ерда қола турасанми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар ораларингизга совуқчилик тушадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси.. бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меҳмонлар уч кун туриб, кетишди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гулнор, қишлоқдан кетиб, чўлда ўрнашиб олсак, қўлогим тинчир, деб ўзини ўзи юпатди.* С. Аҳмад, Уфқ.

**2** Бирор машғулот, хизмат ёки вазифани тарк этмоқ, ташламоқ. *Ишдан кетмоқ. Ўқишдан кетмоқ.* ■ *Сендай ақли расо, тушунадиган одам бўлса, заводдан кетмас эдим.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг.. Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**3** Тамом бўлмоқ, тугамоқ, ўтмоқ (вақт ҳақида). *Бўлинглар, вақт кетяпти. Вақтинг кетди — бахтинг кетди.* Мақол. ■ *Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йили кетдимиз! Оҳ, дод дейман.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

**4** Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, аримоқ. *Далалардан қор кетди. Кийимнинг доғи кетмади.* ■ *Ҳасрат тугагандан сўнг, Отабекнинг юзидаги бояги ярим жиддийлик кетиб, унинг ўрнини ўйчанлик олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қадаҳ тўхтаб қолди. Суҳбатдан нечुकдир файз кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Кун бўйи қулоқлари остидан жуда ғалати.. олис-олисларга чорловчи ажиб бир мусиқа кетмади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

**5** кўчма Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. *Мен ўн бешга кирганда, аям ўлди. Ҳали қирққа бормаганди. Ёш кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Минг мартаба шукур бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагоҳларим.* А. Орипов, Жаннатга йўл.

**6** Сарф бўлмоқ, ишлатилмоқ. *Йўл харажатига ҳаммаси бўлиб эллик сўм кетди. Бу ишни бажаришга кўп вақт кетади.* Рўзгорга кетадиган нарсалар. ■ *Куч кўп кетади, лекин экинлар ичида бундан [пахтадан] сардаромади йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**7 с. т.** Ўтмоқ, сотилмоқ, пулланмоқ. *Тез кетадиган мол.* ■ *Хуллас, ер жуда арзонга кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**8** Муайян мақсад ёки сабаб билан бирон жойга, иш-фаолият ва ш. к. жойга томон йўл олмоқ; жўнамоқ. *Қишлоққа кетмоқ. Армияга кетмоқ. Ишга кетмоқ. Тўйга кетмоқ.* ■ *Кунига оқшом тушса, Мартиндан қўрқиб, кўчага чиқмай, тузсиз макарон чайнаб юреунча, шаҳримга кетаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ширмонжон она шу аҳволда тонг оттиради-ю, яна далага теримга кетади.* С. Зуннунова, Олов.

**9** Давом этмоқ; бормоқ, бўлмоқ. *Имтиҳон кетяпти. Мажлис кетяпти.* ■ *Ўрмонжон, одатда, иш сустроқ ёки ёмонроқ кетаётган участкаларга борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Агар биз ернинг долигулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз, ҳаво шундай кеттавермас [деди бригадир].* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

**10** *кўчма* Иш-фаолиятнинг бирор соҳаси, йўналиши билан бормоқ, давом этмоқ. *Акаси учувчи эди, укаси ҳам унинг орқасидан кетди. Бола отаси узидан кетиб, ўқитувчи бўлди.* ■ *Бутун оиласи бу ерга резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб, «пул» қилишга тиришар эди. Абдишукур бу йўлдан кетмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**11** Тарқамоқ, бориб етмоқ (овоза, доврак ва ш. к. ҳақида). *Шухрати бутун дунёга кетди.* ■ *Аммо номи тилдан-тилга ўтиб, бутун фронтга довраги кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг таърифи узоқларга кетган.* Т. Ашуров, Оқ от.

**12** с. т. Ишдан чиқмоқ (мас. синмоқ, ёрилмоқ, йиртилмоқ каби маъноларни ифодалайди). *Шимим тиззасидан кетди.* ■ *Араванинг тагидан деҳқоннинг аянчли товуши эшитилди: -Ўқи кетибди, иш пачава.* Ойбек, Танланган асарлар.

**13** с. т. Ярашиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Бу костюм сенга жуда кетибди.*

**14** Истеъмоқ қилинмоқ, ейилмоқ ёки ичилмоқ; ўтмоқ. *Иссиқ кунда палов унча кетмайди.* ■ *Чуварадан кейин чой жуда яхши кетади-да, — деди Боқижон Бақоев, юзидаги терни артиб.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

**15** с. т. (асосан бўлишсиз шаклда — **кетмайди**). Қўшилмаслик, маъкул эмасликни билдиради. *-Хим, оқсоқол мажлисни қадимги замон усулида тарафкашликка айлантирмоқчи экан-да. Кетмайди, — деди Абдурашул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**16** Сигмоқ, жойланмоқ. *Бу самоварга уч литр сув кетади. Залга икки юз киши кетади.*

**17** *кўм. фл. вzf.* Равишдошнинг **-(и)б** ёки **-а/-ий** қўшимчали шакллариға бирикиб, ҳаракатнинг тугал, тўсатдан, давомли бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Қизариб кетмоқ. Ғовлаб кетмоқ. Чарчаб кетмоқ. Қўрқиб кетди. Машина бирдан ғувиллаб юриб кетди. Ўз мақсадини тушунтира кетди. Йўрғалай кетди.*

**Беш кетмоқ қ. беш.** Сув текин кетди Жуда арзонга сотилди. **Ўзидан** (ёки **хушидан**) **кетмоқ** Хушини йўқотмоқ, хушсизланмоқ. *-Хушимдан кетиб қолдим, кейин нима бўлганини билмайман, — деди Ҳожихола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Зил кет-**

**моқ** Ичдан эзилган ҳолатга тушмоқ. *Натижада ютуқларимизни кўролмай, ич-ичидан зил кетаётган душманларимиз шармандоу шармисор бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Муккасидан кетмоқ** Ниҳоятда берилмоқ. *У шахматга шунақанги муккасидан кетганки, агар Фарғона водийсида бу ўйинга жонини тикадиган одам иккита бўлса, шунинг биттаси — Аҳмаджонов.* «Гулдаста».

**КЕТЧУП** [ингл. ketchup < исп. ] Помидорни қайта ишлаш ва унга турли зираворлар қўшиш орқали тайёрланадиган куюқ қизил суюқлик (гўштли ва балиқли овқатларни хушхўр қилиш учун ишлатилади).

**КЕФИ** [рузинча] Сигир сутидан махсус томиғи билан ивителиган чучук қатиқ. *Исмоилжон ҳар кун и овқатдан сўнг бир шиша кефир ичиш одатини канда қилмайди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

**КЕЧ 1** Сутканинг кундуз қисми тугаб, тун қисми бошланадиган пайти, кундуз билан тун оралиғи. *Кеч кирди. Кечга яқин.* ■ *Кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Кеч бўлиб қолди, бугун келмайди, — деди у.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кечга бориб жала қўйиб, тонг отгунча момақалдироқ гумбуллаб чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. **2 кам қўлл.** Кечаси, тун. *Кундузлари булутли, Кечларида ойдин йўқ.* Ғайратий. *..Бир кеч меҳмонхонада ота-ўғил сўзлашиб ўтирганнинг устига Ўзбек ойим келиб кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**3 рвш.** Белгили ёки керак вақтдан кейин; белгили ёки керак вақт ўтгач. *Ҳеч бўлмаганидан кўра, кеч бўлгани яхши.* Мақол. ■ *Бу йилги баҳорнинг кеч келиши кўпларнинг тинка-мадорини қуритди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳосилотнинг сўзига кириб, чигитни беш кун кеч экканининг алами сира юрагидан чиқмасди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

**4 кесим вzf.** Вақт ўтди, қулай фурсат кетди. *-Бўлар иш бўлди, овора бўлманг, энди кеч.* *-Ҳали ҳам кеч эмас! — деди Адолат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Темирни қизигида бошиш керак, кейин кеч бўлади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

**Кеч деганда ёки кечи билан** Бажариш муддати жуда чўзилиб кетган тақдирда, жуда узоққа чўзилса, узоғи билан. *Бу топшириқни кечи билан биринчи апрелгача ба-*

жариш керак. ■ Кеч деганда, мартнинг биринчи ярмида чигитни экиб олсак, марра бизники. Н. Сафаров, Хадича Ахророва. **Кеч қолмоқ** Кечикмоқ. [Фотима:] Келинг, мунча кеч қолдингиз! Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. Аҳмад кеч қолаётган эди, шунинг учун лифтни кутмай, шошилганча яёв тепага йўналди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Кунни кеч қилмоқ** Кунни ўтказмоқ, кунни (кундузни) тугатмоқ. Иқболхон шу зайлда юз хил хавотир билан кунни кеч қилади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

**КЕЧА 1** Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча ўтадиган қисми; тун. *Ойдин кеча. Қоронғи кеча.* ■ -Ойимни бир ойдан бери кўрганам йўқ. Бир кеча ёнида ётишни орзу қиламан, — деди енгилланиб Нури. Ойбек, Танланган асарлар. Сидиқжон йўлга тушиш нияти борлигини айтмаса ҳам, чол.. бу кеча шу ерда қолишни, эрта саҳар йўлга чиқишни маслаҳат берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**2** Бирор нарсага бағишланган, одатда расмий ва бадий қисмдан иборат бўладиган кечки умумий йиғилиш. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизгин табриклари, хайр-тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча охирида Ўзбекистон санъат усталари катта концерт қўйиб беришди.* Газетадан.

**3** Бугундан олдинги кун. *Кеча сизни кутган эдим.* ■ *Кеча эрталаб, шаҳарни бир айланиб келайин, деб чиқиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КЕЧАГИ** Бугундан олдинги кунда юз берган, маълум бўлган; олдинги кунга оид, кеча бўлган. *Газетанинг кечаги сони. Кечаги воқеа.* ■ *Бугун эрталабки чойдан сўнг Ҳасанали кечаги фикрни чинлаб амалга оширмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бироқ кечаги ёмғирдан чангбости бўлган арава йўлда келаётган уч йўловчининг қовоқлари негадир солиқ, одимлари негадир ишончсиз эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

**2** Яқин ўтган вақтдаги, ҳозирдан олдинги. *Ҳар бирининг кечаги ўтмишини эслаб кўрайлик-чи: бири — бойнинг подачиси, бири — руҳонийнинг.. Ҳаммалари кулфатга дучор бўлган.. болалар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кечаги чўлқувар Мирзажон Эминов масбулятли вазифага.. кўрсатилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

**КЕЧА-КУНДУЗ, кечаю кундуз** Кечаси ва кундузи, кечаси ҳам, кундузи ҳам; ҳамиди-

ша, доимо; узлуксиз равишда; тинмай. *Кечаю кундуз ишламоқ. Кечаю кундуз ҳаёлим сизда.* ■ *Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *-Ҳеч хавотир олманг, — деди Давлатёр пешонасини тириштириб, — кеча-кундуз уйлаб гаранг эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Гулнор:] *Ёлғизман, ғариб-бенавоман, лекин кўнглим сизда.. Кеча-кундуз ёдингиз билан яшайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

**Шу кеча-кундуз(да)** Шу кунларда, ҳозир ўтаётган кунларда; ҳозирги вақтнинг ўзида. *Шу кеча-кундузда пахтадан кўра китоб зарур эканми?* Н. Сафаров. *Узоқни кўзлаган қиз. У киши шу кеча-кундуз миллат ғамида югур-югурдан бўшамай қолдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

**КЕЧАЛИК** Кечаси бўладиган; кечасига, тунга оид. *Тўғри, дада! Қўйни эртароқ сўйиб, саранжом қилганингиз яхши. Кечалик иш кўрсин.* Ойбек, Танланган асарлар. [Тожибой:] *Ундан кейин, шунча машаққатларнинг устига, бир кечалик бир машаққатни ҳам устингизга оласиз.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

**КЕЧАСИ 1** Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча бўлган қисми; кеча, тун. *Қиш кунлари кечаси узоқ, кундузи қисқа бўлади. Янги йилга ўтар кечаси. Кечаси билан қор ёғди.* ■ *Бийрон тилдан сўз оқар равон: «Ада, нега кечаси узоқ?»* Ё. Мирзо.

**2** рвш. Сутканинг кеча, қоронғи қисмида; тунда. [Урмонжон:] *Яхши ухлаб турдингми, кечаси келсам, ухлаб қолган экансан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КЕЧИК** Дарё, кўл кабиларнинг кечиб ўтиладиган жойи. *Биров сув тополмайди ичгани, биров кечик тополмайди кечгани.* Мақол. ■ *Улар [отлиқлар] кечик ер топиб, дарёдан от суздириб ўтишди.* М. Осим, Ўтзор.

**КЕЧИКМОҚ 1** Керакли ёки белгиланган вақтдан кейин келмоқ, кейин бормоқ; кеч қолмоқ. *Ишга кечикмадингизми?* ■ *У ҳозир хотинининг.. нега бунча кечикдингиз, деган сўроғини кутар [эди].* А. Қаҳҳор. *Қанотсиз читтак. Севикли куёвини йўлакда кўрган Офтоб ойим.. кечиккани учун нечоғлиқ ташвишлар тортиб ва қандоғ тушлар кўрганини [Отабекка] лаби-лабига тегмай сўзлай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**2** Белгили муддатдан кейинга қолмоқ, ўз вақтида бажарилмаслик. *Таъмир ишлари*

бу йил бир оз кечикди. ■ Кечикиб экилган галла ҳам, чигит ҳам, Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 с. т. кам қўл. Кеч бўлмоқ, кеч кирмоқ. -Беда ўриб қўйиш керак эди-ку, - бошини қашиди Ёрмат. - А, кун ҳам кечикиб қолибди. Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕЧИНМА** (асосан кўпл. шаклида) Кишининг руҳий ҳолатига таъсир қиладиган ҳис-туйғулар, ўй-хаёллар. Ёқимли кечинмалар. Қайғули кечинмалар. ■ Гулнор кўркам сочларини тузатиб.. чиройли туш каби енгил ва тотли кечинмаларга, ўйларга берилиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕЧИРИМ 1** Афв этиш; узр. У эрининг юзига кечирим сўрагандек тикилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қобил Комилович аста қайрилар экан, укасининг кечирим сўраётандай, мулойим тикилишини кўрди-ю, дили ёришди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 ҳуқ. Афв этишнинг хусусий шакли; давлат бошлиғи томонидан жиноий жазонинг бекор қилиниши ёки юмшатилишидан иборат хусусий афв. Кечирим якка тартибда муайян шахсга нисбатан қўлланади. «ЎзМЭ».

**КЕЧИРИМЛИ 1** Кечирिश мумкин бўлган, кечирса бўладиган. Одилжоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати.. кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги тутадиган тутумга тўғри келмасди. «Ёшлик».

2 Кечирадиган хусусиятга эга; кечирувчи. Ўзбек халқи жуда кечиримли халқ.

**КЕЧИРМОҚ 1** Кечмоқ фл. орт. н. Сув кечирмоқ. Хаёлидан кечирмоқ.

2 Афв этмоқ, гуноҳ, хато ва ш. к. ни ўтмоқ. Яхши ёзлмаганингни кечирши мумкин, лекин яхши ёзишни истамаганингни кечирши мумкин эмас. Газетадан.

**Бошдан кечирмоқ** Ўз ҳаётида кўрмоқ, тажрибадан, синовдан ўтказмоқ, билмоқ. Саид Жалолхон бошдан кечирганларини инқиллайинқиллай ҳикоя қилиб берди. А. Қаҳҳор, Башорат. **Кун кечирмоқ** Яшамоқ, Ерсиз, от-уловсиз қишлоқнинг кун кечирши — ўлим азоби. Ойбек, Танланган асарлар. **Кўздан кечирмоқ** Бирма-бир кўриб чиқмоқ, текширмоқ.

**КЕЧКИ 1** Кечга оид; кечқурун бўладиган. Кечки пайт. Кечки шабада. ■ Ё кечки салқин билан, ё эртага эрталаб шаҳар ҳовлига [беда] олиб тушаман. Ойбек, Танлан-

ган асарлар. Эшелон ошпазлари кечаси овқат пиширмаслик ва кечки овқатни ҳам кундузи пишириб қўйиш ҳақида буйруқ олдилар, И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Иш-фаолияти тунда бўладиган; тунги. Кечки смена. Кечки ва сиртқи бўлимлар. ■ ..янги ўқув йилидан кечки мактабга борадиган бўлдик. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Кеч пишадиган, кеч экиладиган. Кечки узум. Кечки ўрик. Кечки бодринг. Кечки картошка. Кечки экиннинг хатари бор. Мақол. ■ Куз ҳавоси илиқ эди. Кечки гуллар очилиб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КЕЧКИРМОҚ** Кеч бўлмоқ, кечга яқинлашмоқ. Қиш кунлари қисқа бўлади — бирпасда кечкиради. ■ -Бугун қолинг, кун кечкирди, эртага ўзим арава топиб жўнатман, — деди [Сидиқжон]. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КЕЧЛАТИБ** Кеч киритиб; кечқурун. Азимжонга айт, кечлатиб бораман. С. Аҳмад, Хукм.

**КЕЧЛИК** Кечки овқат. Улар масжиддан шомни ўқиб киргач, ичкаридан Ойбодоқ кечлик олиб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Меҳри опа кечликка барвақт уннади. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. Бор, ўт юлиб кел, сирнинг кечлигига ҳеч нарса йўқ. С. Кароматов, Бир томчи қон.

**КЕЧМИШ 1** Ўтган, бўлиб ўтган (асосан пайт, замон ҳақида). Шамолдек кечмиш йиллар унинг [Гулчеҳранинг] чиройига қирой қўшган. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. У ҳозир болаларнинг ишх, жонли, қайноқ ўйинларини томоша қилади. Ўзининг кечмиш болалиги, қишлоғи, ўртоқлари ёдига тушади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўтган ҳаёт, ўтмиш. Кечмишинг бор чиндан ҳам узоқ, Илғай олмас барчасин кўзим. А. Орипов, Руҳим. Чол яна бошлади ҳазин дostonин, Кечмишда оқизган кўз ёши — қонин. Файратий.

**КЕЧМОҚ 1** Бирор нарса устидан босиб (ботиб) ўтмоқ, юрмоқ. Қор кечмоқ. Лой кечмоқ. ■ Қаҳратон қишда яланг оёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб, иссиқда, совуқда обдан пишган бизнинг йигитни [Йўлчини] ҳам, катта масофани пиёда босгани учунми, кун хила бетоқат қилган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тўрвасини апилтапил елкасига илди-да, шахдам қадамлар билан тупроқ кечиб йўлга тушди. М. Ҳазратқулов, Журъат.



2 Юз бермоқ; содир бўлмоқ. У [Қоратой] бойнинг уйида кечган воқеалардан хабардор бўлиб туриш учун Шокир отанинг кампирини тайинлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У [Қодиров] сўзлаш учун ўрнидан тургандаёқ, юрагида нималар кечаётганини пайқадим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

**Ҳоли нима (ёки не) кечди** Ҳоли нима (не) бўлди, қандай аҳволга тушди. [Жайноқ:] Утир.. Нафасингни ростлаб ол. Болаларнинг ҳоли нима кечди? Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ўтмоқ. Кўнглидан қандай гаплар кечди экан? ■ Йилларимдан хафа эмасман, Меҳнат, жангда кечди онларим. Ё. Мирзо. Касаллик кечишига қараб ўткир ва хроник формаларга бўлинади. Ҳ. Файзуллаев, Тери касаллиги нима? У билан бирга кечган ширин дамларни, дилрабо сўхбатларни эслайди. Т. Ашуров, Оқ от.

4 Афв этмоқ, кечирмоқ. [Мирзақул:] Бой ота, Суярнинг гуноҳини мен сиздан сўрадим. Кечинг. Н. Сафаров, Уйғониш.

**Бир қошиқ қонидан кечмоқ фольк.** Афв этмоқ, афв этиб омон қолдирмоқ, ўлдирмаслик, жазоламаслик.

5 Бахридан ўтмоқ. Ҳамма нарсасидан кечмоқ. Мол-мулдан кечмоқ. Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмас. Мақол. ■ [Бек:] Хонумонимдан кечаман.. аммо бу ишни очмасдан қўймайман. А. Қаҳҳор, Бек.

6 Юз ўгирмоқ, алоқа, муносабатни узмоқ. Норози бўлишдан нима фойда. Дадангдан кечасанми? Ойбек, Танланган асарлар.

**КЕЧПИШАР** Кеч пишадиган, кейин етиладиган; кечки. Кечпишар қовун. ■ Ҳар меванинг ўз участкаси бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор: эртанишар, ўртанишар, кечпишар.. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

**КЕЧУВ** 1 кам қўл. Кечмоқ фл. ҳар. н. Бу ердан кечув қийин эмас. ■ Дарёдан кечувда ҳам Фавос жонбозлик кўрсатди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Катта ариқ, дарё, сой кабиларнинг кечиб ўтиладиган (кечиб ўтиш мумкин бўлган) саёзроқ жойи; кечик. Энг қулай кечув тўғон яқинида. Чирчиқни биладиган одам фақат ўша ердан ўтади. Ҳ. Фулом, Машғал. ..кечув ўрнини билиб, эҳтиёт билан сувга тушган машиналар ўтиб кетмоқда, баъзи-

лари эса қумга ботиб қолмоқда эди. Файрабий, Узокдаги ёр.

**КЕЧҚУРУН** рвш. Кундуз тугаб, тун бошланаётган пайт, кеч пайти; оқшом. Адолат ҳар куни кечқурун Усмонжонни кўриш орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин буни тан олишга ўз-ўзидан уяларди. С. Зуннунова, Гулхан. [Аҳмаджон] Кечқурун, ҳамма кинога кетганда, бирпас мизғигани казарма ёнидаги майсага чўзилган эди, рўпарадаги адир ёнбағирлигидан ашула товуши эшитилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

**КЕЧҚУРУНГИ** Кечқурун бўладиган; кечки. Муродхўжа домла кечқурунги зиёфатда яхши «маданий» закускалар ҳам бўлсин, деб шу яқиндаги бир ресторанга буюртмалар берган эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қаддоқчи Ҳамроқулнинг тоби қочди. Ким билади, кеча кечқурунги худойи ош ёқмадими ё эрталаб чойнак қаддоқлатиб кетган кишининг носидида бир гап бор эканми? А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

**КИБЕРНЕТИК** Кибернетикага оид, унга хос. Хужайрани мазмунан жуда такомиллашган, кибернетик система асосида бехато ишлайдиган.. фабрика деб аташ мумкин. «Фан ва турмуш». Кибернетик тизимлар бир-биридан уларда ҳаракатланувчи сигналлар оқимининг табиатига қараб фарқ қилади. «ЎзМЭ».

**КИБЕРНЕТИКА** [юн. kibernetike (techne) — бошқариш, дарғалик (маҳорати)] 1 Бошқарув жараёнлари ҳамда машиналар, тирик организмлар ва жамиятда ахборот-маълумот узатишнинг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан. Техникавий кибернетика. Иқтисодий кибернетика. Тиббиёт кибернетикаси. ■ Кибернетиканинг техник асосини электрон ҳисоблаш машиналари ташкил этади. «ЎзМЭ».

2 Информатикада: ахборот-маълумот олиш, сақлаш ва уни қайта ишлашнинг умумий қонунлари ҳақидаги фан.

**КИБОР** [а. كيار — «кабир» с. қўпл. : катталар, улуғ кишилар] эск. кт. 1 Жамиятнинг олий табақасига оид киши; оқсуяк, аслзода. Киборлар жамияти. ■ Улуғ ҳоким дарвоза олдида эгардан тушиб, отни посбонга берди, шу пайт ялтироқ тўнли бир кибор таъзим қилиб, уни ичкарига бошлади. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Европа киборлари расмича муомала қилишга мажбурман. А.

Қаҳдор, Бос тепкини. *Киборлар сендекларни «қора халқ» деб писанд қилмайдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**2** Улуғворлик, киборга хос ўзини тутиш. *Таксон вазиятини ўзгартирмай, сохта кибор ва менсимаслик билан хонага кирди-ю.. креслолардан бирига ўтириб, оёғини чалиштирди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Қулаҳмад ўзини кибор тутар.. одам юзига боқмай, терс қараб гапирарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

**КИБОРГ** [киб (ернетика) + орг(анизм)] айн. **робот.**

**КИБОРЛАРЧА** Киборга хос ҳолат, хатти-ҳаракат билан. *Мулаларнинг салом ва ҳурматлариغا керагича жавоб бермай, уларнинг олдида киборларча ўтиб кетишининг сабаби ҳам кейинча очилди.* С. Айний, Эсдаликлар.

**КИБОРЛИК** Киборга хос белги-хусусият, хатти-ҳаракат. [Нодирнинг] *Табиатида бир хил киборлик мавжудки, бу, шубҳасиз, ҳаммага ёқавермас, ҳатто кишида бир оз ҳайиқиш ҳам уйғотарди.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Уларнинг ҳаракатидаги ишонч ва хотиржамлик хотинга ғолибларнинг гурури, киборлиги, мағрурлиги бўлиб кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**КИБР** [а. كبر — мағрурлик, катталиқ, такаббурлик] Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этиш; манманлик, кеккайиш ҳис-туйғуси. *Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона гурури ила креслода талтайганча қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

**КИБРЛАНМОҚ** Ўзини юқори ҳис этмоқ; манманлик қилмоқ, кеккаймоқ. *Рихсибой ака кейинги пайтда жуда кибрланиб кетди: эришилган ютуқларнинг ҳаммаси мен туфайли дейдиган бўлиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

**КИБРЛИ** Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этадиган; кеккайган. [Қизлар] *Қутбияни «кибрли, мағрур ва ота-онасизга катталиқ қилади», деб айблардилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *..элликбоши бирдан ғолиб, кибрли вазият олди ва Парпихўжа ёғичга сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КИБРЛИК** айн. **кибр.** Араббой овқат вақтида бошқалар олдида ўзига хос кибрлик билан Элмуродга таъна қилди: *-Ҳа, қоровулхонада мактаб очибсиз деб эшитдик.. Ойлик қанча? П. Турсун, Ўқитувчи.*

**КИБР-ҲАВО**, **кибру ҳаво** Ўзига ортиқча баҳо бериш, манманлик. *Ҳабибий, қош кериб, мағрур боқма элга, камтар бўл, На-*

*зардан қолма, бадахлоқ ила кибру ҳаводан кеч.* Ҳабибий.

**КИГИЗ** Юнгдан босиб тайёрланадиган қалин пишиқ палос; нама. *Учоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёлада чой хўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**Кигиз босиш** Юнгдан нама, палос каби буюмлар (уй жиҳозлари ва оёқ кийимлари) тайёрлаш. **Кигиз этик** с. т. Валенка, пийма. *..кўн этик, кигиз этик, почанўстин.. кўйинг-чи, бозордаги ёймачида нима бўлса, ҳаммасидан бор эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КИЗАК** Дўппининг тепаси ва жияги ўртасидаги қисми, гардиши. *Назирқул нима дейишини билмай.. дўпписининг кизагини тортиб ўйнар, гоҳ-гоҳ ёлворгандек, кўзларини пирпиратиб, Низомиддиновга қараб кўярди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У ҳумдек бошидан кизаги шўрлаб кетган шляпасини қўлига олди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

**КИЙ** [пол. kij — таёқ, ҳасса] Бильярд ўйинида соққаларни уриб думалатиш учун қўлланадиган, учи ингичка узун таёқ.

**КИЙИК** Қувуш шоҳли сутэмизувчилар оиласининг оху, буғу ва ҳоказолар каби катта бир гуруҳининг умумий номи. *Тоғ чўққисидан ўтлаб юрган кийик шарпани эшитиб, бош ирғатгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КИЙИКЎТ** Ялпиздошлар оиласига мансуб, бир ва кўп йиллик хушбўй доривор ўсимлик (атир-упа ва дори саноатида ишлатилади).

**КИЙИМ 1** Баданни ва тана аъзоларини беркитиш, ёпиш ва шу билан инсон танасини ташқи муҳит таъсиридан сақлаш учун кийиладиган, асосан, мато ва теридан тикиб тайёрланадиган нарсаларнинг умумий номи. *Ички кийим. Устки кийим. Бош кийим. Оёқ кийим. Миллий кийим. Аёллар кийими.* ■ *Тор кўчаннинг юқори бурчагида отининг тизгинини ушлаган ҳолда, бир йигит кийимига ўтирган чанг-тўзонларни қоқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор.. қўтилардан бирини очиб, кийимлари орасига ҳалиги дўппини жойлаштирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовлиқиб, рус ҳарбий зобити кийимида шахзода Исфандиёр кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**2** айн. **кийимлик.** *Бир кийим атлас. Икки кийим духоба сотиб олмоқ.*

**КИЙИМ-БОШ** Кийиладиган нарсалар, кийим; уст-бош, кийим-кечак. Булар [йигитлар] бир шаҳарга тушиб, эртасига кийим-бош олишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Элмурод.. ўзини улар олдида дадасининг кийим-бошини кийиб юрган боладай қўпол, уқувсиз сезарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

**КИЙИМ-КЕЧАК** айн. кийим-бош. Арава-арава кийим-кечак келтирилиб, ҳамма болаларга бир сидра янги ички ва устки кийим-бош берилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мирбадал тўкиб қўйилган пахта устида кийим-кечаги билан донг қотиб ухлаб ётибди. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

**КИЙИМЛИ** Кийим кийган, кийимда бўлган. Қўлтиқларида товуқ, хўроз билан.. жулдуз кийимли болалар шипилаб ўтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Извошда оқ кийимли иккита одам ўтирарди. О. Ёқубов, Эр бошига иш туша.

**КИЙИМЛИК** Кийим қилинадиган мато, кийимбоп газлама; кийимга мўлжалланган. Бир кийимлик духоба. Икки кийимлик атлас. Кийимлик харид қилмоқ. ■ [Дехқон:] Қовуним пишиб чириб кетди.. битта четанда олиб тушай-да, сотиб, болаларга кийимлик олай, деб хаёл қилган эдим. Ойбек, Танланган асарлар. Амакингининг дўконига яхши шоҳлар, бахмаллар келибди, олмайсизми? Кеча.. уч-тўрт кийимлик олиб келиб қўйдилар. Ойдин, Ҳикоялар.

**КИЙИММОҚ 1** Киймоқ фл. ўзл. н. Кийинаётиб, столдаги графининг тагига қистирилган бир парча қозога кўзим тушди. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

**2** Маълум тарзда кийим кийган ҳолатли бўлмоқ. Иссиқ кийинмоқ. Юпун кийинмоқ. Олифта кийинмоқ. ■ Ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли, қоратўри йигит.. ўқитувчи Каримов эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бироқ бугун одатига хилоф равишда кийинган: эгнида ҳаворанг мовут чакмон, оёғида ҳам саҳтиён маҳси.. С. Сиёев, Аваз. Кийинишидан нозик табиатлиги, баланд дидлиги кўруниб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

**КИЙИНТИРМОҚ 1** Кийинмоқ фл. орт. н. Ўғлини кийинтирмоқ.

**2** Кийим-бош, кийим-кечак билан таъминламоқ. Фуод афанди бир ярим йилдан бери уни [Ҳожиди қизни] боқар, ичирар, кийинтирар.. лекин пул олмас эди. М. Исмоилий, Фар-

ғона т. о. Худога шукур, бойларимиз орасида саховатли одамлар ҳам бор. Улар фақирларга закот берадилар, яланғочларни кийинтирадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

**КИЙМОҚ 1** Кийим билан баданни ёки бирор аъзосини ёпмоқ; кийиладиган нарса (кийим) ни танага, танадаги аъзога ёпмоқ, қўймоқ, илмоқ. Кўйлак киймоқ. Дўппи киймоқ. Этик киймоқ. Пальто киймоқ. Ниқоб киймоқ. Қўлқоп киймоқ. ■ Қиз тугунини қўлтиқлаб, ҳовлига тушди. Кавушини киймади. Яланг оёқ «шип-шип» юриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон апил-тапил кийимларини кийди, оёқлариغا қовушларини илди.. шарпасиз қадамлар билан дарча олдида келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**2** этн. Ҳадя кийими олмоқ. Шармсиздир юзлари, Ошга тўймас кўзлари, Тўйга бориб, тўн киймоқ Ҳамон фикру сўзлари. Ҳамза.

**3** кўчма Ўранмоқ, қопланмоқ, бурканмоқ (ўт-ўлан, гул ва ш. к билан). Баҳорнинг дастлабки кунлари: қишлоқ яшил либос кийган. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Дунёни гулларнинг хушбўй ҳиди тутуди, гулшану боғлар қизил сарпо киядилар. Газетадан.

**Тўнини тескари киймоқ қ. тўн.** Отабекнинг аланглаб жавоб бериши Зайнабнинг бояги даъвосини чинга чиқаргандек бўлиб, Кумуш жуда ҳам тўнини тескари кийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КИЛКИЛЛАМОҚ 1** Мавжланиб, тўлқинланиб турмоқ, жимир-жимир қилмоқ..кўм-кўк ийрим килкиллаб, худди бир афсонавий махлуққа ўхшаб турарди. Ш. Холмирозев, Сайланма.

**2** Диркилламоқ, диркиллаб тебраниб турмоқ. Килкиллаган думба ёғи.

**КИЛО** [нем. Kilo] с. т. Килограмм.

**КИЛО-** [фр. cilo < юн. chilioi – минг] Физик катталикларни билдирувчи ўзлашма кўшма сўзларнинг биринчи қисми; метрик тизимдаги асосий катталиклардан 1000 марта ортиқ миқдорни англатади.

**КИЛОВАТТ** [кило.. + ватт] Электр токи қувватининг 1000 ваттга тенг ўлчов бирлиги.

**КИЛОВАТТ-СОАТ** Халқаро бирликлар тизимида бир килловатт қувватнинг бир соатда бажарган ишига тенг ўлчов бирлиги.

**КИЛОГРАММ** [кило.. + грамм] Халқаро бирликлар тизимида 1000 граммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

**КИЛОГРАММЛИ** Килограмм оғирлигидаги; килограмм келадиган. *Беш килограмм тош.*

**КИЛОМЕТР** [кило.. + метр] Халқаро бириклар тизимида 1000 метрга тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Канал ўн етти километр узунликда бўлиб, Яккабоғдан чиқарилиши ва Шўртепанинг настроғидан яна дарёга ташланиши керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

**КИЛОТОННА** [кило.. + тонна] Ядро заряди қувватининг шартли ўлчов бирлиги (1000 тонна тринитротолуолнинг портлаш қувватига тенг).

**КИМ 1** сўр. о.м. Умуман, шахс ҳақида (исми, иш-амали ва б. нуқтаи назардан) сўроқни билдиради. -*Ким келди?* -*Собир.* -*Мени ким сўради?* -*Директор.* ■ -*Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди?* - *деди Сидиқжон бирпас жимликдан сўнг.* - *Ўзингиз сўроқлаб билдингизми? Кимдан сўрадингиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Хўп, янги очиладиган мактабларда ким ўқийди?* - *деди бой.* -*Мукулмон болалари.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Сиз ўзингиз кимсиз?* - *Ўғлингиз Низомиддиннинг дўстлариданман.* Мирмуҳсин, Меъмор. -*Ювғучи керак бўлса, каҳҳудонинг уйига бор.* *Киминг ўлган?* - *деди чойхоначи қаландарга.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**2** Исми, иш-вазифаси ва б. жиҳатдан аниқ бўлмаган шахсни билдиради. *Шунинг учунми, кўкси зардобга тўлиб, дардини кимга айтишини билмай қолган кезларида, Аваз Мутрибни соғинади, унга кўнгил ёради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**3** Нисбий олмош вазифасида эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишининг ҳавосини олса, ўша зарбдор бўлаверади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**4** Қатор келган бир неча гаплар бошида қўлланиб, **бири, баъзиси** деган маънони билдиради. *Уларнинг бари жароҳатланган: кими бошини ушлайди, кими белини кўтара олмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аксарининг уст-боши юнун.. кимларда похол тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кавуш, лекин улар шод.* Ойбек, Танланган асарлар.

**Ким билади (ёки билсин)** Шахс, нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг номаълумлиги, аниқ эмаслигини билдиради; билмайман, билмадим (билмасам). *Қирғиз Ўроз*

*белбоғига маҳкам чандиб тугилган биттагина сўлкавойни (ким билади, буни қачонлардан бери сақлаб келган у) чиқариб, секингина ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ўн эркакнинг ор-номуси бор эди.* Т. Ашуров, Оқ от. **Ким айтади сизни (сени)** Шахснинг қилган иши, хатти-ҳаракати унга муносиб эмаслигини билдиради, қайд этади. *Яшанг-э, сизни ким айтади қишлоқ мухбири деб?* «Гулдаста».

**КИМАРСА** эск. айн. **кимса.**

**КИМДИР** гум. о.м. **1** Кимлиги номаълум одам; биров. *Ташқаридан кимдир «Ўрмонжон ака» деб чақирди, ҳаял ўтмай, эшикдан илжайган калла намоеън бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Атиргул тўсатдан силкинди-да, кимдир энгашиб, анорзорга қочди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**2** Ким бўлса ҳам бир одам, бирор киши, ким бўлмасин. *Кимдир шу ишни бажариши керак.*

**КИМЁ 1** [a. الكيمياء – оддий металлларни асл металллар (олтин, кумуш)га айлантириш тушунчаси]. Моддалар, уларнинг таркиби, тузилиши, хоссаларини, шунингдек, бир модданинг бошқа моддага айланишини ўрганувчи фан. *Аналитик кимё. Ноорганик кимё. Органик кимё. Кимё ўқитувчиси.* ■ *У эрта билан хатни почтага ташлаб келиб, яна кимёдан конспектларини ўқишга тўтинди.* Мирмуҳсин, Умид.

**2** кўчма Шу нарса (тушунча) га (олтинга айлантиришга) нисбат беради. *Муқаддас ўлкам, ажиб хушҳаво, омон бўлсин, Эли жасуру ери кимё, омон бўлсин.* Ҳабибий. *Ажиб нозик бу бармоқлар, Териб мисқол қилур тоғлар, Жаҳонда энг буюк кимё Бу қўллардир, бу қўллардир.* Э. Воҳидов.

**3** Кимё (хотин-қизлар исми).

**КИМЁВИЙ** Кимёга оид, кимё ҳодисалари билан боғлиқ. *Сувнинг кимёвий таркиби. Кимёвий чиқиндилар. Кимёвий дорилар. Кимёвий реакциялар. Кимёвий элементлар (унсурлар).*

**КИМЁГАР** [a. + ф. كيميائىر – кимё билан шуғулланувчи] Кимё фани бўйича мутахассис, олим; кимё саноатида ишловчи шахс. *Чирчиқ, Қўқон, Самарқанд кимёгарлари ўғитларининг янги турларини ишлаб чиқаряптилар.* Газетадан.

**КИМОНО** [яп. kimono – кийим; кўйлак] 1 Япон эркалари ва аёлларининг жуда кенг энгли халат кўринишидаги кийими.

2 Умуман, шундай бичимдаги халат ёки кўйлак. *Қизнинг энида қийиқ ёқа, ҳаворанг батист кимоно.* Н. Ёқубов, Жон.

**КИМСА I** Умуман одам, шахс, зот. *Қисқа си, илгаридан оддий бир тенгдошдек бўлиб келган бир қиз энди Элмурод учун сирли бир кимсага айланиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу номаълум кимса оёқ учи билан юриб келди-да, мўралаб айвонга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Ҳеч ким, ҳеч зот. *Гўё кимса ҳол сўрмас мендан, Жураларим сўрамаслар ҳол.* Рауф Парфи. *Нон сотиб олай деса, бозор йўқ, тортиб олай деса, кимса йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КИМСАН I** «Ким» сўзининг иккинчи шахсга қаратилган сўроқ шакли. *Подадан адашган бузоққа ўхшаб дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми? Кимсан ўзинг?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Назарда тутилган шахснинг даражаси (амали, унвони, бойлиги ва ш. к.) юқорилигини таъкидлаш учун ишлатилади. [Тантбойваччанинг дадаси] *Зиқнанинг пир ургани эди.. Кимсан – терифуруш фалончи бой! Лекин кўрган одам ямоқчими, бўзчими деб ўйлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Хотинлари ҳам, кимсан – оқсоқолнинг хотинимиз, деб кеккайишиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зугумини ўтказишди, – деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кимсан (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

**КИМСАСИЗ I** Ҳеч кими йўқ, ёлғиз. [Элмурод:] *Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одам зоти йўқ, одамсиз; бўм-бўш. *Кимсасиз ҳовли. Кимсасиз дашт.* ■ *Маҳкам кимсасиз коридордан тез-тез юриб, ўша эшик қаршисига борди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Онахон.. Найманчанинг кўчаларига яна бир тикилаб қаради: ҳаммаёқ бояғидай жимжит, кимсасиз эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**КИМХОБ** [ф. كحباب – майин ипақдан тўқилган мато] Ўриши ипақ, арқоғи зардан тўқилган мато; шу матодан тайёрланган (тикланган). *Бир тўнлик кимхоб. Кимхоб тўн. Кимхоб нимча.* ■ *Бу туяларнинг бир*

*нечасига.. духоба, кимхоб, зарбоф, атлас, адас ва шойи кийимликлар.. юкланган экан.* С. Айний, Эсдаликлар. *Чигатой билан Уктой.. кимхоб тўшак устида ўтириб, Чингизхондан келган чопарнинг ҳикоясини тинглашарди.* М. Осим, Ўтрор.

**КИН** [ф. كين – кек, ўч; душманлик] кт. Гина; адоват, кек. *Кўзғолончи халқнинг кин, қаҳри ҳар лаҳза кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой.* К. Яшин, Ҳамза.

**КИНА** айн. кин, гина. *Сафар бўзчи кинани тамоман кўнглидан ювиб ташлаган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Йўқ дилда зарра кина бу шону шавкат ила.* Ҳабибий.

**КИНДАК I** с. т. айн. киндик I.

**КИНДАК II** с. т. айн. киндик II.

**КИНДИК I I** анат. Қориндаги болани йўлдош (плацента) орқали она танаси билан бирлаштирувчи, болани озиқ моддалари билан таъминлаш учун хизмат қилувчи ичак-най. *Учқуннинг киндигини кесганда, Тозагул кўзларини юмиб, қалт-қалт титраб турди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бола туғилгач, шу ичак-найни кесиб ташлаш натижасида қорин ўртасида ҳосил бўлган кичиқ чуқурча; қориннинг ўрта қисми. *У [Соли совуқ] шошиб-пишиб Азимбойваччани кўкрагидан итарган эди, Азим унинг киндигига ўшаитиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Киндик қони тўқилган ер (ёки жой, тупроқ)** Туғилган ер, туғилган, ўсган жой; ватан. *Сафаргалдига бу қумлар чақалоқ вақтидан ошна. Қорақумда унинг киндик қони тўқилган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Киши қаригандан кейин киндик қони тўқилган жойини қўмсаб қоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

3 кўчма Марказ, ўрта. *-Даштнинг киндиги мана шу ер, – деди Уктам.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мана, уч илдирик, Марказий Фарғона киндигида гўзаллик яратяпмиз.* Газетадан.

**КИНДИК II** Дорбоз юрадиган арқоннинг ўртароқ жойидан кўтариб турувчи икки ёғоч учларининг бир-бири билан, шунингдек, арқон билан туташган, кесишган жойи. *Уни [дорбозни] киндикдан киндикка, чиғириқдан чиғириққа йўрғалатиб, саломат олиб чиқувчи нарса унинг қўлидаги лангари!* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**КИНДОР** [ф. كيندار — кин (гина) сақловчи] эск. кт. Гинадор, кеки бўлган. *Киндор одам.*

**КИНЕМАТОГРАФ** 1 эск. Кинотеатр, кино.

2 Кино санъати.

**КИНЕМАТОГРАФИСТ** қ. кинематографчи.

**КИНЕМАТОГРАФИЯ** [юн. kinema, kinematos — ҳаракат + grapho — ёзаман] Маданият ва саноатнинг кинофильмлар ишлаб чиқариш ва уларни томошабинларга намоиш қилиш соҳаси. *Кинематография ходимлари.* ■ *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

**КИНЕМАТОГРАФИ** Кинематография ходими. *Ўзбек кинематографчилари.*

**КИНЕСКОП** [юн. kineo + — ҳаракатга келтираман + skopeo — кузатаман, қарайман] Телевизорда оқ-қора ёки рангли тасвирни қабул қилиб қайта кўрсатувчи электрон-нур трубка.

**КИНЕТИК** 1 Кинетикага оид. *Кинетик назария.*

2 Ҳаракатга оид. *Кинетик энергия.*

**КИНЕТИКА** [юн. kinetikos — ҳаракатлантирувчи] Назарий механиканинг динамика ва статика соҳаларини ўз ичига олган бўлими. қ. *динамика, статика.*

**КИНЛИ** айн. киндор. *Йўлчи лабини маҳкам тишлаб, кинли кўзларини бир нуқтага тикди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КИННА** этн. Хурофий тушунчага кўра, гўё суқланиб қараш таъсирида «кирадиган» касаллик, оғриқ. *Бунга сўзнинг мажик қудратига асосланувчи кинна, бадик, авраш.. ҳамда мавсум-маросим қўшиқларидан «Суст хотин», «Чой момо» қабилар мансуб.* «ЎТА».

**Кинна кирмоқ** Кинна таъсир этмоқ, кинна таъсирида касаллик, оғриқ юз бермоқ. *Кўзга яқинман-да. Дарров кинна киради, жигар.* У. Исмоилов, Сайланма. **Кинна солмоқ** Афсун айтиб, силаш, уқалаш билан «киннани ҳайдамоқ», касалликни йўқотмоқ. *Унсин келгандан буён, касалларга кинна солиш, тукқан хотинларга доя бўлиш учун кампир бемалолроқ юра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КИННАКАШ** айн. кинначи. *Исириқда «бир гап бор»лигини фолбинлар, азайимхон-*

*лар, киннакашлар ҳам.. пайқаб..* Н. Шораҳимов, *Исириқ тутатиш хурофотми?*

**КИННАКАШЛИК** айн. кинначилик.

**КИННАЛАМОҚ** 1 айн. кинна солмоқ. қ. кинна. *Гўрўғли совутнинг тугмаларини чиқариб.. отимни ўзим кинналасам, яхши бўлармикан, деб отнинг тепасида туриб эди, ногоҳ кўзи биёбонга тушди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

2 кам қўлл. айн. кинна кирмоқ. *Бола чинқириб йиғласа, кинналабди, деб қушноч момага югуришган.* «Шарқ юлдузи».

**КИННАЧИ** Кинна солувчи, кинна солиш билан шуғулланувчи шахс; киннакаш. *-Тунов куни бошим оғриб, кинначини чақирсам, [қайнанам] ҳайдаб юборди, — деди Савлатхон ўртоғига.* Файратий, Савлатхон. *Уялганлариданми ё кинначига алданганлариданми, ажин босган юзлари қип-қизариб кетганди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

**КИННАЧИЛИК** Кинначининг касби, кинна солиш билан шуғулланиш. *Анорбигага ўхшаш тул хотинларнинг қиладиган иши ҳар кимга ҳам маълум: маҳаллада дастурхончилик, бойлар эшигида оқсочлик, кинначилик ва ҳоказо.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биласан-ку, кампирим баъзи вақтда кинначилик қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КИНО** 1 айн. кинематография. *Кино, театр сингари санъат турлари орасида адабиёт ҳам тарбиянинг энг фаол ва самарадор омилларидан биридир.* «Фан ва турмуш».

2 с. т. Кинофильм. *Овозли кино. Овозсиз кино.* ■ *Ўлмас.. ётоққа томон бурилган эди, Мурод тўхтатди: -Хўш, ўртоқ командир, қанақа кино кўрдингиз? А. Қаҳҳор, Йиллар. Клубда ҳиндча кино кетаётган экан.. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

3 с. т. Кинотеатр. *Кинога бормоқ.* ■ *Богнинг бир чеккасида овқатхона, яна бир чеккасига кино жойлашган.* Уйғун.

**КИНО-** [юн. kineo — ҳаракатга келтираман] Ўзлашма қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, кинематографияга, кинофильмга алоқадорлик маъносини ифодалайди.

**КИНОАКТЁР** [кино.. + актёр] Кино артисти, киноартист.

**КИНОАКТРИСА** Кино артисткаси. *Институтни тамомлашим билан орзум амалга ошди. Мен энди киноактрисаман.* «Муштум».

**КИНОАППАРАТ** [кино.. + аппарат] Харакатдаги объектларни киноплёнкага тушириб оладиган, шунингдек, кинофильмлар намойиш қилинадиган аппарат. *Эпчил бир йигит дарҳол киноаппаратини ғилофидан чиқариб, Махсумни суратга ола кетди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

**КИНОАППАРАТУРА** Кинематография соҳасида ишлатиладиган турли хил машина, механизм, дастгоҳ, жиҳоз ва ш. к. лар мажмуи.

**КИНОАРТИСТ** *айн. киноактёр.* Каримжон киноартист учун яна битта бифи-текст буюрди. О. Ҳусанов, Киноартист билан учрашув.

**КИНОДРАМАТУРГИЯ** [кино.. + драматургия] 1 Киносценарийлар мажмуи.

2 Киносценарийлар тузиш, яратиш иши, назарияси. *Аввало, кино санъатининг бирдан-бир муваффақиятини таъминлайдиган асосий соҳа – кинодраматургия ишини тўғри йўлга қўйиш лозим.* Газетадан.

**КИНОЖУРНАЛ** [кино.. + журнал] Кундалик ҳаётий муҳим ва халқаро ижтимоий-сиёсий воқеаларга бағишлаб яратиладиган қисқа метражли фильм. *Кейинги йилларда у.. «Ўзбекистон ўн беш йиллиги» каби тўла метражли фильмларни ва бир неча киножурналларни қўлдан чиқарди.* «Гулистон».

**КИНОКАРТИНА** [кино.. + картина] *айн. кинофильм.*

**КИНОКОМЕДИЯ** [кино.. + комедия] Характер, конфликт ва вазиятлар тасвири томошабинда кулги қўзғатадиган, юмористик ва ҳажвий жиҳатлар бир-бирига боғлиқ ҳолда кўрсатилган кинофильм.

**КИНОКОНЦЕРТ** [кино.. + концерт] Алоҳида концерт ижро(номер)ларидан тuzилган кинофильм.

**КИНОЛАШТИРМОҚ** Бирор ҳудудда кинотеатрлар қурмоқ, кўчма кинолар ташкил қилмоқ. *Қишлоқларни кинолаштирамоқ.*

**КИНОЛЕНТА** [кино.. + лента] Кинофильмнинг бир нусхаси; кино лентаси. *Ой-жамол суратга боқаркан, кўз олдига бултур ёзда.. боғларда сайр қилгани.. кинолентадай бир-бир ўтди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

**КИНОЛОГ** Кинология мутахассиси; итларни парваришлаш ва уларни бирор фаолиятга ўргатиш билан шуғулланувчи шахс.

**КИНОЛОГИЯ** [юн. кино, кинос – ит + logos – тушунча, таълимот] Итларнинг

эволюцияси, зотлари, анатомияси ва физиологиясини ўрганиш, уларни урчитиш, парваришлаш, ўргатиш каби масалалар билан шуғулланувчи фан.

**КИНОМЕХАНИК** [кино.. + механик] Киноаппаратни ишлата билувчи ишчи, кинофильм кўрсатувчи механик. *Овоз оператори киномеханикка «Солдат отаси» фильмининг биринчи ҳалқасини қўйишни буюрди.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

**КИНООПЕРАТОР** [кино.. + оператор] Кинофильмларни суратга олувчи мутахассис. *Эшикда «Телецентр» деб ёзилган автобус. Ичкарасида прожекторлар, кинооператорлар..* С. Аҳмад, Сайланма.

**КИНОПАНОРАМА** [кино.. + панорама] *айн. панорама(ли) кинотеатр. қ. панорама.*

**КИНОПЛЁНКА** [кино.. + плёнка] Кинофильмларни суратга олиш учун ишлатиладиган лента; кино плёнкаси. *Киностудияда икки соатча бўлдим. Ҳамкасбларим.. катта ўрам киноплёнка ҳада қилиб, кейин шаҳарни томоша қилишни таклиф этишди.* Газетадан.

**КИНОПРОКАТ** [кино.. + прокат] Кинофильмларни намойиш қилиш учун чиқариш ва улардан маълум вақтда фойдаланиш мақсадида кинотеатр, клуб ва ш. к. жойларга бериш; шу иш билан шуғулланадиган муассаса.

**КИНОРЕЖИССЁР** [кино.. + режиссёр] Кинофильмни қўювчи режиссёр, кинокартина режиссёри. *«Тоҳир ва Зухра» фильми тугар-туғамас, Наби Ғаниев кинорежиссёр Комил Ёрматов ҳамкорлигида «Насридиннинг саргузаштлари» кинокомедияси устида иш бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

**КИНОСТУДИЯ** [кино.. + студия] Кинофильмлар ишлаб чиқарадиган корхона. *1926 йили Ўзбек давлат киноси ташкил этилди. Киностудия «Бахт қуши» фильмини экранга чиқарди.* «Гулистон».

**КИНОСЦЕНАРИЙ** [кино.. + сценарий] Кинофильм яратиш учун асос бўладиган бадиий асар. *Мана бу киносценарийни олингда, яхшилаб ўқиб чиқинг.* «Муштум».

**КИНОТЕАТР** [кино.. + театр] Кинофильмлар намойиш қилинадиган махсус бино. *Кинотеатр олдида борганимизда, сенандан кечикиб қолган қиз билан йигитга кўзимиз тушди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

**КИНОТЕХНИКА** [кино.. + техника] Кинофильмларни суратга олиш, нусхаларини кўпайтириш ва намойиш қилиш билан шуғулланидиган техника соҳаси.

**КИНОФЕСТИВАЛЬ** [кино.. + фести- валь] Вақти-вақти билан ўтказиладиган, кўпинча бир умумий мавзуга бағишланган кинофильмлар ёки бирор мамлакатнинг энг яхши кинофильмлари кўриги. *Халқаро кинофестиваль.* ■ *Ўзбек киноҳужжатчи- лари кейинги икки йилнинг ўзида турли кинофестивалларда ўндан ортиқ фахрий диплом олдилар.* «Гулистон».

**КИНОФИЛЬМ** [кино.. + фильм] Экран- да намойиш қилиш учун яратилган кине- матография асари, кинокартина. *Рангли кинофильм. Илмий-оммабоп кинофильм.* ■ *Рабиев, эшик ёпилгунча, Роҳиланинг буй-бас- тига қараб турди. Уни қайси кинофильмда кўргангани эслашга уринди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

**КИНОХРОНИКА** [кино.. + хроника] Кундалик ҳаётдаги муҳим воқеаларни кўрсатиб берадиган қисқа метражли фильм ёки киножурнал.

**КИНОЧИ** (асосан кўпл. шаклида — кино- чилар) Кино ходими. *Ёш кинодраматург ва кинорежиссёр Учқун Назаров ўзбек киночи- ларининг 40 йил ичида эришган ютуқлари ҳақида муфассал ҳикоя қилиб берди.* Газетадан.

**КИНОШУНОС** [кино.. + ф. شناس — ўрганувчи] Кино илми билан шуғулланув- чи мутахассис, олим. *Фильмнинг бўлажак тақдирини унинг асосий ҳукмдорлари — биз томошабинлар, танқидчилар, киношунослар, санъатшунослар.. ҳал қилади.* Ҳ. Муталова, Олмалар.

**КИНОЯ** [а. كناية — белги; шама, ишо- ра; пичинг, кесатиқ] 1 Масхаралаш, ку- лиш учун асл маъносидан бошқа, мажозий маънода айtilган сўз, гап; қочирим, истеҳзо, пичинг, кесатиқ ифодаси. *-Хўш, сизча нима қилиш керак, ўқимишли акам! — деди киноя билан Йўлчи.* Ойбек, Тан- ланган асарлар. *Саодатхоннинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини ғалати, кинояга ўхша- ган табассум эгаллади.* С. Зуннунова, Янги директор. *-Норбоевамисиз? Меҳнатдан қочиб келибсиз-да, синглим, — Унинг кўзой- нақ орқасидаги кўзлари киноя билан қисил- ди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шоди Мударрисович.. илжайиб турар, сўзларида*

*ҳазил аралаш киноя оҳанги бор эди.* Д. Ну- рий, Осмон устуну.

2 *ад.* Услубий восита: бадий асардаги инкор этиш усулларидан бири бўлиб, би- рор шахс ёки нарса устидан кесатиқ, қочир- кик воситасида яширин кулишдан иборат.

**КИНОЯЛИ** Пичинг билан айtilган; пичинг, киноя ифодалайдиган. *Уктамнинг кўзларида эса қандайдир кинояли маъно, лаб- ларида ғалати табассум сезандек бўлди Собир.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Лейтенант.. товушини ортиқча баланд чиқариб койимас, салмоқлаб, кинояли сўзлар билан етмиш икки томирга иена тиққандан бадтар жонини ҳалқумига келтирар эди.* Шуҳрат, Шинел- ли йиллар.

**КИНОЯОМУЗ** [а. + ф. كناية آميز — ки- нояли, пичингли, яширин маъноли] Ки- ноя тарзидаги. [Ўрмонжон] *Нимадандир ғаши келаётгандай, ундан кинояомуз ҳол-аҳвол сўради-да..* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

**КИОСКА** [фр. kiosque — чакана савдога мўлжалланган дўконча < т. + ф. كوشك — дала- ҳовли; шаҳар ташқарисидаги қаср] Савдо- сотиқ ёки бошқа мақсадлар учун мўлжал- ланган павильон; кичик дўкон. *Гул киоска- си.* ■ *Газета киоскаси олдида сочига оқ ора- лаган, ўрта ёшлардаги бир хотин унга қараб турарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

**КИОСКАЧИ** Киоскада савдо қилувчи. *Киоскачи бугунги газеталарни тартибга со- япти.* ■ *-Файзи опа энг камтар киоскачи- ларимиздан, — деди бошлиқ.* Газетадан.

**КИПРАТИКАН** қ. типратикан. Йўл ёқасидаги бир тавақали эшик гийк этиб очилди. Ундан ёш боланинг кипратикан иг- наларидай юмалоқ боши кўринди. С. Анор- боев, Оқсой. *..худди хавф олдидаги кипра- тикан сингари ҳурпайиб олган оломон..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КИПРИК** Кўз қовоқлари четида қатор жойлашган туклар. *Кучли кулгидан Раънонинг кўзи ёшланиб, ўсиқ киприги жуфтланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қозининг тус- сиз кўзлари атрофидаги сийрак киприклари пилпилади, лаблари пичирлади.* М. Исмои- лий, Фарғона т. о.

**Киприк қоқмаслик** 1) киприкларни юмиб-очмаслик, кўз очиқ ҳолда киприк- ларни қимирлатмаслик; диққат билан ти- килиб жим турмоқ. *Сидиқжон оғзини, кўзла- рини катта очиб, киприк қоқмай, фавқулодда*



бир жавоб кутиб турганини кўриб, Болтабойнинг кулгиси қистаб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Акам ҳамон жойидан қимир этмас, кўзларини ўчоқда ёнаётган оловга қадаганча, киприк қоқмай турарди. Қ. Кенжа, Балиқ ови; 2) бутунлай ухламаслик, кўз юммаслик. Сидиқжон кечаси билан киприк қоқмай чиқди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Мاستон унинг ёнида ўтириб, киприк қоқмай тонг оттирди. А. Қаҳҳор, Мاستон. **Киприк қоқмоқ** Юқори ва қуйи киприкларини юммоқ, юмиб очмоқ. Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки марта киприк қоқди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Қўшнимнинг нафас олиши, киприк қоқиши тезлашди, оғзи хиёл очилди, гўё суқсур қиз қаршисида тургандай энтикди. «Гулдаста».

**КИР 1** Бадан, кийим ва ш. к. га чангтўзон ўтириши туфайли ва бошқа йўллар билан ҳосил бўладиган ифлослик. Қўлнинг кири. Тўннинг кири. ■ Мўйсафид сартарош.. кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини [Йўлчининг] бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кир босган, кирланган. Кир кўйлак. Қўллари кир. ■ Эғнида тирсаги қирилган костюм, Ёқа кир, тугмасиз, юз ямалган шим. Уйғун, Устаси фаранг. Йўлчи унинг бошини кир ёстиққа оҳиста қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Ярамас, жирканч, ифлос. Фақат ана шу кир мақсадга етиш ниятида Алиқул билан фикран бўлса ҳам битим туздинг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ёшлик ўтди. Бўйи етди. Кир одат уни зиндондек ҳовлига солди. Миртемир.

4 Ювиладиган ёки ювилган кийим-кечак, сочиқ, дастурхон ва ш. к. буюмлар. Гулнор титроқ лаблари билан базўрина: -Яхши.. аммангизни севинтиринг, ман нима? — дедида, кир ёйишни баҳона қилиб, узоқлашди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ойимхон] Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқа бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи.

**Кўнглида кири йўқ** Дарров хафа бўлавермайдиган, бировга гина-адоват сақламайдиган, бировга ёмонликни истамайдиган; очиқ кўнгилли. Юрагида бори юзига тегиб турадиган бундай кишиларни, кўнглида кири йўқ, деб мақтайдилар. П. Қодиров, Уч

илдиз. Тожимат ака.. кўнглида кири йўқ, шалдир-шулдир одам эди. С. Анорбоев, Оқсой. **Кўнглини (ёки дилини) кир қилмоқ** Таъбини хира қилмоқ, дилини гаш қилмоқ; бесаранжомликка солмоқ. Ўқсиниш — одам кўнглини кир қиладиган ёмон иллатлардан. М. Исмоилий, Одабийлик қиссаси. У [Тўла] энг аввал.. дилини кир қилиб келган ёлғончиликка қарши кураш бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. **Тирноқ остидан (ёки орасидан, тагидан) кир қидирмоқ қ. тирноқ.** Мен ўз акасини ревизия қилиб, тирноқ остидан кир қидириб юрган одамдан яхшилик кутмайман. О. Ёқубов, Асарлар. Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Дарров тирноқ тагидан кир қидирасиз-а, Самадов. П. Қодиров, Уч илдиз. **Тишининг кирини сўрмоқ** Ейдиган ҳеч нарса йўқлигини билдиради, шунга ишора қилади. Улар [бойлар] палов еб, тишини ковлаганларида, биз тишимизнинг кирини сўриб, ўчоқ олдида чоригимизни қуритар эдик. П. Турсун, Ўқитувчи. Шўромиз бўлса, қоринларинг бир амаллаб тўйиб қолар, дейди. Лоп этиб қиш кирса, тишимизнинг кирини сўриб утирамизми? Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

**КИРА** [а. كراء — ёллаш, ёлланиш; ижара пули; йўл ҳақи ёки юк ташиш ҳақи] 1 Бирор жойга бориш ёки бирор юкни олиб бориб бериш учун арава, машина ва ш. к. ни ёллаш, ёлланиш. Туяларимдан кўнглим тўқ бўлгани учун уларни кирага юбордим. С. Айний, Қўллар... уч соябон арава, олти отни кирага олиб, катта карвон кетидан юришни.. гаплашишди. Мирмуҳсин, Меъмор.

**Кира қилмоқ** 1) ҳақ тўлаш шартин билан бошқанинг от, арава, машина ва ш. к. ларидан фойдаланмоқ, уларни ёлламоқ. -Биз ҳам, отам иккимиз, иккита нор туяни кира қилиб, карвонга уландик, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ; 2) киракашлик билан пул топмоқ. Қўлга тушсанг.. кира қиляпсан, деб молияга ёзиб беришдан ҳам тоймайди булар. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с. т. Бадал, эваз. Холбекани мен кўрсатсам, тўражон, Кирасига не берасан ўзума? «Кунтуғмиш».

3 Кира ҳақи, кира пули. Марғилондан, ҳатто Қудратулла қорини ҳам йигирма беш шогирди билан чақиртирибди. Бориш-келиш кираларини ҳам бой ўз устига олибди. М.

Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Иккала машина ҳам якка тартибда уй-жой қурувчиларга сув ташиш ва кира ишлаш билан банд бўлмақда.* Қ. Собиров, Баъзи майда-чуйдалар.

**КИРАВЕРИШ** Ҳовли, уй ва ш. к. нинг ичига кириш бошланадиган жой, кириш жойи. *–Кани, мин! – деди Урмонжон ҳайрон бўлиб турган Сидиқжонга, – мана шу тепалик орқасида бизнинг Бақақуруллоқ деган маҳалламиз бор, шунинг кираверишида сени бир хотин кутиб турипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *[Растага] Кираверишидаи якка-ягона атлас дўконида Назоқат деган хушбичим жувон ишларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**КИРАВКА** фольк. Нимчага ўхшаш, кўпинча совут остидан кийиладиган, металлдан ёки қаттиқ нарсадан қилинган уруш кийими. *Не полвонлар қадди ёйдаи букилди майдон ичинда. Найза тегиб, киравкалар сўжилди майдон ичинда.* «Равшан».

**КИРАКАШ** Улов, машина билан ёланиб, юк ёки одам ташиш билан шуғулланадиган шахс. *Киракашларга икки баробар ҳақ тўланиб, йўлни яхши биладиган одам танланди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шаҳардаги барча киракаш шофёрлар Самад безорининг оғайниси.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

**КИРАКАШЛИК** Кира, киракаш иши, машғулот, касби. *У [Насим] Бухоро–Баҳоваддин ораларида киракашлик қиларди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Киракашлик қилишни биласанлар, бир литр бензин сотиб олсаларинг, асакаларинг кетади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

**КИРДИКОР** [ф. كردگار – яратувчи, вужудга келтирувчи (худонинг сифати)] Умуман, қилинган ишлар, хатти-ҳаракатлар; одатда маълум шахс ёки шахсларга оид номақул иш, хатти-ҳаракатлар; қилмиш. *Ойимхон Тожибойнинг ҳамма кирдикорини билар, буларни жамоат ҳам билиб қўйишини истар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг [Умрининг] кирдикорини мен биламан, ундан мен жирканамаман деб юрсам, бутун қишлоқ билар экан, бутун қишлоқ жирканар экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

**КИРДИ-ЧИҚДИ 1** Кириш-чиқиш; кириш-чиқиш ҳаракати. *Ниҳоят, кирди-чиқди тўхтаб, бир ҳамшира касалларга шундай мурожат қилди.. «Муштум».* Аммо унинг ол-

*дида ғовур-ғувур, кирди-чиқди.. бир дақиқада одамни гангитиб ташлайди.* «Муштум».

**2** Кирган-чиққан, нотекис. *Кирди-чиқди ер. Деворнинг кирди-чиқди жойларини тузатмоқ.*

**Ақли (ёки эси) кирди-чиқди бўлмоқ** Тўғри, меъёрида фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, гоҳ-гоҳ ақлидан айниб қоладиган бўлмоқ. *Зийрак хотин эди, энди эси кирди-чиқди бўлиб қолгандай.. Уйғун, Тонг кўшиғи. Ҳақиқатан ҳам бу кейинги вақтда эси кирди-чиқди бўлиб қолган касалманд бир букри эди.* А. Мухтор, Чинор.

**КИРДОР** [ф. كردار – қилиқ, хулқ; амал, одат] кам қўлл. Иш, хатти-ҳаракат, қилиқ; қилмиш. «Муштум»... *нияти бузуқ дардисарларнинг кирдори бадларидан огоҳлик бериб туришларини таъкидлайди.* «Муштум».

**КИРЗА** [р. кирза – музлаган ер қатлами] Оёқ кийими, тасма ва б. нарсалар тайёрлаш учун тери ўрнида ишлатиладиган пишиқ, сув ўтказмайдиган (резиналанган) сунъий материал ва ундан тайёрланган пойабзал. *Собир оғир кирза этиги билан узун йўлакка тўшалган гилам-шолчани босишга ийманиб, девор ёнроғини мўлжаллаб, қимти-ниб борарди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Қора лас тун кийган.. оёғида кирза этик.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

**КИРИМ 1** бухг. Муайян давр мобайнида турли манбалардан келиб тушадиган пул, моддий бойлик, маблағларнинг умумлашма атамаси; тушум. *Кириш ва чиқим. Кириш дафтари.* ■ *Янги директор.. кабинетига кириб улгурмай, устма-уст буйруқлар чиқарди: «Автомашиналар менинг фармойишимизсиз бир қадам жилмасин», «Сут менинг амримсиз бухгалтерияда кириш қилинмасин».. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.*

**2** айн. даромад. *Мен эсимни таниган вақтларда бу чолнинг ҳеч бир кирими йўқ ва унинг кундалик овқатини қариндошлар бериб турардилар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

**КИРИМ-ЧИҚИМ** Ҳисобга олинадиган ёки ҳисобдан чиқариладиган пул ва моддий бойликлар. *Кириш-чиқимни ҳисобга олмоқ. Кириш-чиқим дафтари.* ■ *Норбой қоғоздан бош кўтармай, кириш-чиқим ҳужжатларини имзолаш билан банд эди.* «Ёшлик».

**КИРИШ 1** Кирмоқ фл. ҳар. н. Уйга киришга ошиқди. *Аспирантурага киришни орзу қиларди.* ■ *Аммо аллақандай ғойибона куч*

уни ичкарига киришга ундарди. С. Кароматов, Олтин кум. *Гулхайри ҳозир қўлларини пальтосининг мўйнали енгига тиқиб, кириш залида этикчалари билан паркет полни босиб, артистларнинг деворлардаги суратларига тикилиб юргандир.* С. Нуоров, Нарвон.

**2** Бирор асарнинг асосий қисмидан олдинги, бошланғич қисми; дебоча; муқаддима. *Китобнинг кириши.* ■ *Мўттихон кичкинагина кириш нутқидан кейин сўзни Тошкентдан келган аёлга берди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кейин қисқа кириш сўзи қилиб, масалани бутун тафсилоти билан батафсил таништирди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

**Кириш сўз** 1) қ. **кириш** 2; 2) тлш. қ. **сўз.** **Кириш гап** Гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг муайян муносабатини ифодаловчи, асосий гапга қўшимча фикр билдирувчи гап.

**3** Бирор фаннинг асосий тушунчаларини баён этувчи, шу фандан дастлабки маълумотлар берувчи қисм. *Фалсафага кириш. Тилишусликка кириш.*

**КИРИШИМЛИ** Ҳар ким билан суҳбатлашиб, араллашиб, дўстлашиб кетаверадиган, одамлардан ўзини четга олмайдиган, ётсирамайдиган. *Малика киришимлигина бўлгани учун ҳам, қайнанасининг кўнглини топиб, ундан ширингина гапини аямади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Зокиржоннинг тоғаси жуда киришимли ва табдиқор киши.* «Шарқ юлдузи».

**КИРИШМОҚ** 1 **Кирмоқ** фл. бирг. н. *Ўқувчилар синфга киришди.* ■ *Булар талай ергача эмаклаб, талай ергача бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

**2** Бирор иш-ҳаракатни бажаришга бошламоқ. *Бу ишга яқинда киришдик. Ўқишга астойдил киришди.* ■ *Отабек ортиқ чидаб туролмади-да, рўмоли билан кўзини яшириб, йиғламоққа киришди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен туғилган фикрни дарҳол ёзишга киришмайман.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**3** Кишилар билан яқин муносабатга ўтмоқ, араллашиб, қўшилиб кетмоқ. *У [Саидий] бирмунча Шариф сингари танишлар орттирди, аммо булар билан киришиб кетолмас, бу янги доирада ўзини мусофирдай сезар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг қизи Гулнор, ошпаз Анорбойлар ҳам колхоз ҳаётига киришиб кетишади.* «Муштум».

**4** Бир-бирига туташмоқ, ёпишмоқ. *Ғўза ўсиб кетибди. Шохи шохига киришиб кетибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Тишлари тушиб, жағи жағига киришиб кетган катта бувиси ҳассасини тақ эткизиб урдию.. башарасини тириштириб шанқий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уйўйўл галстугини тортиброқ қўйган эди, кўйлагининг кенг ёқаси бир-бирига киришиб, галстугининг туғуни кўринмай қолди.* С. Анорбоев, Мехр.

**5** Иссиқ, совуқ ёки нам таъсирида қисқармоқ (мато ҳақида). *Ҳозир ювганда киришмайдиған, дазмол қилинмайдиган, кийиш учун қулай матоларнинг хили кўп.* Газетадан.

**6** Белгиланган мақсаддан бошқа нарсага сарф бўлмоқ (пул, маблағ ҳақида). *Саёҳатга аталган пул уй ремонтига киришиб кетди. Сенинг ун сўминг менга киришди.*

**КИРКА** [р. кирка < т. курак] айн. **метин** 1. *Дарё ёқасида уймаллашиб, лом ва киркалар билан тош кўчираётган одамларнинг кийимларини [шамол] юлқийди.* Ш. Гуломов, Бўз ерга баҳор элганлар.

**КИРКИК** Беданани чақириб (тўрға илинтириб тутиш) учун махсус ишланган хуштак. *Содиқвой ҳатто киркикни ҳам синдириб ташлади, сайратмаларини бировга бергани йўқ, ҳаммасини учуриб юборди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

**КИРЛАМОҚ** айн. **кирланмоқ.** *Уст-боши кираб кетибди. Бола кирлаган бетини юва бошлади.*

**КИРЛАНМОҚ** Кир бўлмоқ, кир олмоқ. *Чолнинг энида кирланиб, мойланиб йилтирлаган қора камзул.. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг юзи ғазабдан каж бўлиб, тердан кирланиб кетган бўлса ҳам, Жуман уни дарров таниди.* А. Мухтор, Туғилиш.

**КИРМОҚ** (асосан ж. к. билан) 1 Юриб ёки силжиб, бирор нарсанинг ичига, ички қисмига ўтмоқ, ўзини ичкари қисмга олмоқ. *Уйга кирмоқ. Форга кирмоқ.* ■ *Аҳмаджон бўш лаганни дастурхони билан кўтариб, қушбеги кирган эшикдан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бектемир тездан ўзини настликка ташлади, югура-югура, ўрмонга кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўл устидан чиқиб қолган чаққон калтакесаклар ўқдай отилиб, қавакларга, тош ораларига кириб кетади.* А. Қаҳҳор, Мас-тон.

2 Нарсанинг орасига, ички қисмига ёриб, тешиб ўтмоқ, суқулмоқ; санчилмоқ. *Қўлига тикан кирди. Ер шундай қаттиқки, қозиқ қоқсанг ҳам кирмайди. ■ Тош учланган қирраси билан бекнинг бошига тушиб, ярмигача ўйиб кириб кетди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Аямай найзани уради Икки эмчак ўртасига, Фарчиллаб найза киради. «Гулшанбоғ».*

3 Ич томонга ботмоқ. *Эрталабдан бери ҳеч нарса емаган молларнинг қоринлари ичичига кирган. ■ Новча, икки лунжи ичига кириб кетган. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 Орасидан, қаторидан жой олмоқ; қўшилмоқ. *Бу мақола тўпلامнинг иккинчи жилдига кирган. ■ Иккитасида Азимбой-ваччанинг оти ёзилиб, кейин ўчирилган, охиригисиди мутлақо рўйхатга кирмаган. С. Аҳмад, Хукм. Бу касбни қўй, ука, сартарошлик қил дедим, мана у ҳам одам қаторига кириб олди. «Гулдаста».*

5 Иш, хизмат, ўқиш, жамият ва ш. к. га қабул қилинмоқ; жойлашмоқ. *У даставвал институтга лаборант бўлиб кирди. Партияга кирмоқ. Заводада слесарь бўлиб кирмоқ. ■ Аммо биз ишга кирган одамларни жойларга уларнинг истаги билан эмас, идора эҳтиёжи билан юборамиз. С. Кароматов, Олтин қум.*

6 Санок сон ёки баъзан «ёш» сўзи билан бирга қўлланиб, шу сон билдирган йилча умр кўрганликни билдиради. *Отам олтмишга кирди. Қиз ўн етти ёшга кирди. ■ Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим. Ойбек, Танланган асарлар.*

**Шу ёшга кириб** Шунча йил яшаб. *Мен шу ёшга кириб, кўпчилик ичиди «самоварчи, чой» деёлган одам эмасман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

7 Пайт, ой, фасл билдирувчи сўз, сўз бирикмаси билан қўлланиб, шу пайт ёки фаслнинг бошланишини билдиради. *Ёдгор, умри бино бўлиб, баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кечикиб кирган қиш энди кун сайин соғуғини кучайтира бошлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Кеч кирди. Товуқлар гира-ишра қоронғида пир-пир учиб, бостирма шипидаги қўноққа чиқа бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Март ўтди, апрель кирди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

8 Айрим отлар билан бирикиб, шу от ифодалаган нарсанинг пайдо бўлиши ёки

вужудга кела бошлаганлигини билдиради. *Кўчатлар мевага кирди. Ток ҳосилга кирди. Товуқ тухумга кирди. Юзига ранг кирмоқ. ■ Июнь ойининг охири. Ғўзалар айни гулга кирган вақт. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Иштаҳага кирди-ю, кулча юзига ранг югурди. К. Яшин, Ҳамза.*

9 Ўзи бирикиб келган сўз ифодалаган ҳолат, хусусият ва ш. к. ни касб этиш, шунга эга бўлишни билдиради. *Касал уйқуга кирди. Кўм-кўк осмон бирпасда кулранг тусга кирди. ■ Сиз келсангиз, ҳовлимизга офтоб чиққандай файз киради. К. Яшин, Ҳамза. Уй бекаси ўзининг асл руҳига кирди, жангчиларни қиём ва печенье билан меҳмон қилди. Ойбек, Қуёш қораймас. Севгилимни чиройли йигит қиёфасига кириб олган сеҳргар иблис қўлтиқлаб келаётганидан ёниб кетдим. Х. Тўхтабоев, Шириш қовунлар мамлақати. Унинг [Берунийнинг] тартибсиз, жўшқин фикрлари мунтазам бир шаклга кириб, вояга етди. М. Осим, Жайхун устиди булутлар.*

10 Ўтмоқ, ўтиб ўзлашмоқ. *Бу одатлар қардош халқлардан кирган. Сут билан кирган жон билан чиқар. Мақол. ■ Русча «кандидат», «кандидатура» сўзларининг эквивалентлари сифатида эса тожик тилидан кирган «номзод» (ҳозирги маъносиди) сўзи қўлланади. «ЎТА».*

11 Айрим сўзлар (мас., сезги аъзоларини билдирувчи қулоқ, бурун каби сўзлар) билан қўлланганда, нарсанинг шу аъзога таъсир этиб, сезги уйғотишини билдиради. *Гулнинг ҳиди бурнига кирмоқ. ■ Ўйлайман-у, мияга ҳеч нарса кирмайди. «Гулдаста». Авазнинг қулоғига унинг гапи кирмас, у тарсаки егандек, шайх Саъдийнинг шоҳ сатрига тикилиб ўтирарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**Ақл (ёки ақли) кирмоқ** Ақлли бўлмоқ, ақл билан иш қиладиган бўлмоқ. *Бўйим чўзилиб, ақлим кирган сайин кўпроқ уйлайдиган бўлиб қолдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Гапга (ёки сўзга) кирмоқ* Ўзганинг айтганига кўнмоқ, унамоқ; рози бўлмоқ. *Ҳазратқул ювош, нима деса гапга кирадиган боладан бунақа гап чиқишини сира уйламаган эди, гангиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Яхшиям, отасининг сўзига киргани, акс ҳолда, Табибийдек доно, зукко бир устоз, оқил дўстдан айрилиб қолиш ҳеч гап эмас экан. С. Сиёев, Ёруғлик. Гўрга кирмоқ* Ўлмоқ, ерга кўмилмоқ. **Ерга кирмоқ** 1) *айн. гўрга кир-*

**моқ.** *Сиздай одамга бундай бўхтон қилгандан кўра ерга кирганим яхши эмасми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) ҳаддан ташқари уялмоқ, мулзам бўлмоқ. Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман! Ойбек, Танланган асарлар. Домла ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўлиб турарди. М. Мансуров, Ёмби. Ёнига (ёки қўлтиғига) кирмоқ* Қўллаб-қўлтиқламоқ; ёрдам бермоқ; улғайиб, ёрдам берадиган ёшга етмоқ. *Қурбон ота шу ишни бошлаган вақтда унинг ёнига кирадиган одамлар пайдо бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Жонига ора кирмоқ* Сабабчи бўлиб, бирор нарса, фалоқатдан сақлаб қолмоқ. *Ўз танки билан душман зотини абжақ қилган, немис мудофаасини ёриб ўтиб, неча юзлаб жангчиларимиз жонига ора кирган.. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир неча ой отаси бетоб бўлиб қолганда, табиби ҳоziқ уни даволаб, жонига ора кирган эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Жон кирмоқ* Жонланмоқ, жонланиш юз бермоқ. *Шу орада хати бориб қолди-ю, бизга қайта жон кирди. С. Сиёев, Ёруғлик. Нонни еб, сувни ичган болаларга жон кирди. Ж. Шарипов, Хоразм. Жони кирмоқ* Маза қилмоқ, қониқиш билан роҳатланмоқ. *Ҳа-ҳа! Пирхонада жонинг кирибди-да.. Мазахўрак бўлиб қопсан-да.. К. Яшин, Ҳамза. Йўлга кирмоқ* Юришга бошламоқ.. *Қонига беланган дадангни кўтариб кирганларида, сен энди йўлга кирган эдинг. Й. Шамшаров, Тошқин. Адолат йўлга кирди дегандан бошлаб, топганини сандиққа ташлади. С. Зуннунова, Олов. Тилга кирмоқ* Гапира бошламоқ (гапирмаётган, жим ҳолатдан гапира бошлашни билдиради). *Шариф тарро уҳ тортиб, тилга кирди: -Хоним, бу осий бандангизни афв этгайсиз.. С. Сиёев, Ёруғлик. Умар полвон ўйланиб қолди, анчадан кейин тилга кирди. К. Яшин, Ҳамза. Тушига кирмоқ* Тушида кўринмоқ. *Товуқнинг тушига дон киради. Нафақа керак бўлса, даромадининг ярмини олинг. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқди* Шу оннинг ўзидаёқ унутилди, жуда тез эсдан чиқди. *Бу гаплар унинг у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетаверди. Қўлга кирмоқ* Тасарруфига, ихтиёрига ўтмоқ. *Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга киради. Ойбек, Танланган асарлар. Қўлга кирганда, булбулим учди.. «Баҳром ва Гуландом».*

**КИРОВКА** қ. киравка. *Оқ кировка, олтин совут кияман. «Алпомиш».*

**КИРОЙИ** [а. + ф. كرايى — арзирли; лойиқ, сазовор бўладиган] **1** Айтишга арзийдиган, гапирса, мақтаса бўладиган. *Мана бу кировий иш бўлибди. ■ -Гуруч деса, кировий гуруч шу, — деди қари сотувчи чол. М. Исмолий, Фарғона т. о. Рақиб деганнинг кировий айтишига сўзи, муштлашишига мушти бўлса. Ҳ. Фулом, Машғал. Қишлоқда дувдув гап. Кировий куёвинг бўлса, Комилжондақа бўлсин. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Уй тақдим эт кенг, мухташам, Пора берсанг, кировий. «Муштум».*

**2** Ўтакетган, жуда, гоят. *Энди орада чақир тиканак бўлишим — кировий номардлик!* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КИРОМ** [а. كرام — карамли, саховатли, буюк (кишилар); كريم — “карим” с. кўпл.] эск. кт. Муҳтарам, азиз (кишилар). *Иншоолло, бул андишамиз киромларга маъқул тушган тақдирда.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эй менинг дўстларим, кирому матлуб.. Э. Воҳидов.*

**КИРПЕЧ** [кир + ф. پيچ — қоплама; парда] Кир тахланган токча олдини тўсиб, беркитиб қўйиш учун ишлатиладиган безакли буюм. *Уч палак тикдим.. Ҳаммаси бойларнинг эркаларига, ўзимга қани, биттагина кирпеч ҳам йўқ. Ойбек, Улуғ йўл.*

**КИРПИ** шв. Типратикан. *Ярим соатлар ўтар-ўтмас.. қиров қўна бошлаган сочлари хурпайган кирпини эслатувчи малларанг одам кирди. «Муштум».*

**КИРПИТИКАН** шв. Типратикан. У[Иброҳим].. *кирпитикан игналаридай сочлари қоп-қора.. камсуқум йигит эди. С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.*

**КИРПЎШ** [кир + ф. پوش — ўров, жилд; тўсиб турувчи нарса] с. т. Кирпеч. *Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандек бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**КИРТАЙМОҚ** Уйқусизлик, ҳоргинлик, чарчоқлик ва ш. к. натижасида кичрайиб, ичига тушмоқ (фақат «кўз» сўзи билан). *Қудратнинг афтидан қаттиқ ҳаяжон ва чарчоқ сезилар, лекин киртайган кўзлари жилмайиб турарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Жуда ҳам ориғлаб кетибди, кўзлари киртайиб қолибди. Ё иши жуда оғирмикин? А. Мухтор, Туғилиш.*

**КИРТ-КИРТ** тақл. с. Ўт, хашак ва ш. к. ни узиш ёки чайнашда чиқадиغان товуш

ҳақида. *Пастда, ўтлоққа ёйилган пода эри-  
нибгина кирт-кирт ўт кемиради.* Й. Шам-  
шаров, Қаҳрамонлик йўли.

**КИРТОКЧА** Ювилган дастурхон, сочиқ ва ш. к. лар тахлаб қўйиладиган (одатда, кичик) тоқча. *Кўз олдига дарров катта уй-  
нинг икки тахмони ўртасидаги киртокча  
тепасига қўйилган рамкадаги сурат келди.*  
Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КИРХОНА** Кир ювиш, дазмоллаш каби ишларни бажарувчи муассаса, ишхона. *Ателье-  
лар ва кирхоналар, буюмларни ижарага бе-  
риш пунктлари ёмон ишляпти.* «Муштум».

**КИРЧИ** Кир ювувчи ишчи. *Кирчи аёл.*

**КИР-ЧИР** 1 Кир, ифлос ҳолатли. *Бир  
куни у киши, ўзича, ўғлим иссиқ овқатсиз,  
кир-чир бўлиб, етимлик азобини чекмасин,  
дебди.* «Олтин бешик».

2 Ювиладиган ҳар хил кийим, сочиқ ва ш. к. лар. *Ҳамир кўпгунча, кир-чирларини ювди,  
сўнг нон ёнди.* Т. Ашуров, Оқ от.

**КИРЮВДИ** этн. Киши дафн қилинган-  
дан кейин учинчи куни бўладиган бирин-  
чи маросим (бунда марҳумнинг кийимла-  
ри ювилиб, ювгучига берилади).

**КИСЕЛЬ** [р. кисати < киснуть – ачи-  
моқ, бижғимоқ] Мева шарбати ёки сутга  
крахмал қўшиб пишириладиган енгил ов-  
қат, қуяроқ ичимлик. *Кулуннай кисели.* ■  
[Дўлана] *Мевасидан кисель, қиём тайёрла-  
нади.* «Фан ва турмуш».

**КИСЛОРОД** [р. кислород < лот.  
Oxygenium (oxus – нордон, аччиқ + genos –  
туғилувчи, туғилган) сўзининг калькаси]  
Ҳаво таркибига кирувчи, нафас олиш, ёниш  
учун зарур бўлган, водород билан бирикиб,  
сув ҳосил қиладиган, Менделеев даврий  
системасининг VI гуруҳидаги кимёвий эле-  
мент; рангсиз, ҳидсиз газ. *Лойиҳага кўра, уй  
чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни  
кислород ҳамда водородга ажратади.* «Фан  
ва турмуш». *Кислород ҳавонинг энг муҳим тар-  
кибий қисми ҳисобланади.* Газетадан.

**КИСЛОТА** [р. кислота – нордонлик,  
аччиқлик < юн. oxytatos – жуда нордон]  
Таркибида водород бўлган ва шу водород  
ўрнини бирор металл эгаллаганда, туз  
ҳосил қиладиган, нордон кимёвий бирик-  
ма; сув ҳамда туз ҳосил қиладиган мурак-  
каб моддалар.

**КИСЛОТАБАРДОШ** Кислота таъсири-  
га чидамли.

**КИСЛОТАЛИ** Таркибида кислота бор.  
*Кислотали бирикмалар.*

**КИССА** [ф. كيسه – қоп, халта] 1 Эск.  
Оғзини бўғиш учун махсус ип ўтказил-  
ган, мато ёки чармдан ишланган кичик  
халтача. *Элчи, хонларнинг киссаларини ол-  
тин, қўйинларини ваъдалар билан тўлди-  
риб, мақсадига эришганга ўхшайди.* М.  
Осим, Карвон йўлларида.

2 шв. Чўнтак. *Шерали киссасидан блок-  
нотини олиб, чироқ шўғласига яқин борди-  
да, унга бир нималарни ёзиб қўйди.* М. Муҳа-  
медов, Қаҳрамон изидан.

**КИССАВУР** [ф. كيسه‌بر – халтани, кис-  
сани кесувчи] Чўнтак ўғриси; кўча-қўй,  
бозор ва б. жойларда кишиларнинг нарса-  
ларини ўғирловчи шахс. *Каромат киссавур-  
ларда бўлади.. Пулинг борини билиб, орқан-  
дан илашади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.  
*Биров: «Собир аканинг ўғли киссавур бўлиб  
кетибди» деса, яна биров: «Кечалари хилват  
жойларда йўл тўсиб, одамларни талармиш»,  
деярди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

**КИССАДЎЗ** [кисса + ф. دوز – тикувчи]  
эск. Кисса тикувчи уста.

**КИСТА** [юн. kystis – пуфак; қавариқ]  
Баъзи оғриқ билан кечадиган жараёнларда  
пайдо бўладиган, қалин деворли ва ичида  
суяқ ёки бўтқасимон модда бўлган бўшлиқ.

**КИТ** [юн. ketos – денгиз махлуқи] Кўри-  
ниши балиққа ўхшаган жуда катта сутэми-  
зувчи денгиз ҳайвони.

**КИТЕЛЬ** [нем. Kittel] Ҳарбийларнинг  
бир ёқлама тугмаланадиган, тик ёқали  
расмий кийими. *Стул суянчиғига ташлаб  
қўйилган китель елкасидаги погон оидинда  
ялтирайди.* С. Аҳмад, Уйлар. *Унинг эғнида  
келишган, ёқаси бўғиқ китель; бошида нар-  
рак ва қанот белгиси тақилган, гардиши  
таранг фуражка.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақ-  
моқлар.

**КИТОБ** [а. كتاب – ёзилган, муқовалан-  
ган асар] 1 Маълум матнли varaқлардан  
иборат, жузлаб тикилган, муқоваланган,  
ҳажми 48 саҳифадан кам бўлмаган босма  
(қадим кўлёзма ҳам) асар. *Китоб магазини.  
Китоб савдоси. Китоб наир этмоқ. Шеър  
китоб. Геологияга оид китоб. Шахматга оид  
китоб.* ■ *Аҳмад Ҳусайн.. китобларни сара-  
лаб, чамаданга жойлади.. Ойбек, Нур қиди-  
риб. Ҳозир отага қаршиб турибман: чойхўр-  
ларга газета, китоб ўқиб бераман.* А. Қаҳ-

ҳор, Асрор бобо. *Китобнинг муқоваси кўркам, китобхон уни қўлга олиши билан баҳридили очилиб кетади.* Газетадан.

2 Умуман, маълум шахс, воқеа-ҳодисага ва б. га оид тугал, одатда, нашр этишга (китоб бўлишга) мўлжалланган асар. -*Бу яқинда катта китобни ёзиб тугатади, — дея давом этди Завқий.* К. Яшин, Ҳамза. *Тез кунда доврўғим оламга ёйилиб кетса-я..* менинг ҳақимда ҳам китоблар ёзишса-я. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

**КИТОБА** [a. كتابه — ёзув; котиблик; ёзувли лавҳа] эск. Қабр тоши, катта дарвоза ва бино пештоқига битилган ёки ўйилган йирик ёзув. *Қани у харобазор? Барқ ураган янги жаҳон, Дарёлар, экинзорлар — фусункор китобалар.* Миртемир.

**КИТОБАТ** [a. كتابت — ёзув, ёзиш; ёзувли лавҳа] эск. Ёзиш, кўчириб ёзиш, ёзув. *Кекса хаттот Машариф тарро билан маросимни китобат қилиб ўтирган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Хобгоҳ эшиги олдида уларни Бобурнинг шахсий табиби бўлган кичик жусали мўйсифид тўхтатди:* -*Бу китобатни аввал Қосимбек ўқимоқлари керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**Китобат санъати** Қўлёзма китобларни яратиш, уларга безак бериш.

**КИТОБДОР** эск. Кутубхоначи. *Китобдорга айтиб қўйинг, Ибн Синога ҳар куни китобхонада машғулот ўтказмоққа ижозат берди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

**КИТОБИЙ** Китоб тили ёки ёзма нутққа оид; оддий сўзлашувда қўлланмайдиган. *Китобий сўз. Китобий ибора. Китобий дostonлар.* ■ *Салимхўжа муллавачча бу ошлага тез-тез келиб турар ва Нусратилланинг иқболи ҳақида кўп чиройли китобий сўзлар билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**КИТОБИЙЛИК** Китобий белгига, китобий услубга хослик. *Кўриниб турибдики, таржимон, Аркадинанинг нутқидаги китобийлик, сунъийликни сақлаб, унинг характерини қайта ярата олган.* «ЎТА».

**КИТОБФУРУШ** [китоб + ф. فروش — сотувчи] Китоб сотувчи, китоб савдоси билан шуғулланувчи шахс.

**КИТОБХОН** [китоб + ф. خوان — ўқувчи, ўқийдиган] Китоб ўқувчи. *Китобхонлар конференцияси.* ■ *Тоғ каби.. уй ичи лиқ тўла китоб. Ўқиш залда жим, китобхонлар беҳисоб.* Қ. Муҳаммадий. *Ёзувчи олтин сўз из-*

*лаб, китобхон қалбига йўл олади.* С. Кароматов, Олтин қум.

**КИТОБХОНА** Китоблар қўйилган жой, хона. *Хусайн бўш вақтларида отасининг китобхонасини титкилаб, араб, форс тилларидаги бадий асарларни ўқиб чиқар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

**КИТОБХОНЛИК** Китоб ўқиш, биргаликда китоб ўқиш. *Гап-гаштакларда, ўтиришларда китобхонлик қилган жўралари орасида «ишрин суҳан»лик билан танилган Олимхон сайрайверди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бизнинг ташқари ҳовлимиз бўлиб, китобхонликлар шу ерда бўларди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**КИТОБШУНОС** [китоб + ф. شناس — ўрганувчи, билувчи] Китобшунослик мутахассиси.

**КИТОБШУНОСЛИК** Китоб ҳақидаги фан.

**КИФОЯ** [a. كفايه — етарлилик; зарур миқдорнинг борлиги] рвш. Қаноатланса бўладиган даражада, қаноатланарли; етарли. *Ҳўкизга — туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. ■ *Биз сизларнинг ўқиб юргангизни кўриб, хурсанд бўлиб юрсак ҳам кифоя [деди Фани ака].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меъморчиликда фақат зехну иқтидорнинг ўзи кифоя эмас, унинг дадил ва оғишмай иш кўриши ҳам ғоятда муҳим.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КИФОЯЛАНМОҚ** 1 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Ўзбегимнинг одати шу: уйига бирон меҳмон.. келса, бор-будига кифояланмай, оёғи куйган товўқдай югуради, ўзида бўлмаса, қўшинисиникига югуради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Шунинг ўзи билан бас қилмоқ; чекланмоқ. *Норбувининг «бу муштумзўр» жумласи унинг қитиғини келтирган бўлса ҳам, фақат бир хўмрайиш билан кифояланади.* Ҳ. Шамс, Душман.

**КИФТ** [a. كفت — елка] 1 Гавданинг бўйиндан қўлгача бўлган қисми; елка. *Отам келиб, хуржунни кифтига олди, мен унга эргашдим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Кийимнинг елкада турадиган, елкани қоплайдиган қисми. *Тешабойнинг таънаси бояги кифти ямоқ қотма чолнинг жаҳлини чиқарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Кифтини келтирмақ** Жуда яхши (ўринлатиб, қотириб) бажармоқ; қойил қилмоқ; бопламоқ. *Қўлинг дард кўрмагур ошпазлар*

ҳам таомларнинг кифтини келтириб юборибди. «Муштум». -Аканг айлангур, ҳазилли-ям кифтини келтирасан, — Тулават мўйлов йирик-йирик тишларини кўрсатиб илжайди. С. Анорбоев, Оқсой. **Якка кифт бўлиб ёки якка кифтлаб** Ёнламасига, бир ён билан (оралиқдан ўтиш, юришдаги ҳолатга нисбатан). *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Якка кифтлаб ўтасан киши, Кўчаларда сонсиз оломон.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Яна якка кифт бўлиб, дарвозадан чиқди ва.. кўчадан жадаллаб кетди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

**КИЧИК** [ф. کوچک — кичик, майда; унча катта бўлмаган] **1** Тузилиш, ҳажм, ўлчам жиҳатдан нисбатан катта бўлмаган. *Кичик ўрмон. Кичик шаҳар. Кичик бино. Кичик тош. Кичик арава. Кичик хўжалик. Кичик гавда.* ■ [Отабек] *Айвоннинг нариги ёни билан.. бир боқчагами, майдонгами чиқилишини бўлиб, шу ёққа юриди ва кичикроқ бир мевазорга чиқди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Қумда таланиб, бор-йўғидан ажралган кичик карвон сочилган нар-саларни йиғиб, отларни эгарлаб, араваларга қўшишга ҳозирлик кўрди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Анави кичик жангичча ҳам йўқманми?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**2** Сигими, сатҳ ўлчами катта бўлмаган; тор. *Кичик ҳовли. Тўн унга кичик келди.* ■ *Аксар шаҳар уйларидек, уста Баҳромники ҳам икки хона, бир айвондан ва кичик саҳндан иборат, ташқисиз эшик эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**3** Ёши ўрта даражадан паст, ўрта даражага етмаган; кексанинг акси, ёш. *Кичикларга мурувват қил, катталарни ҳурмат қил.* Мақол. *Бир каттанинг гапига кир, бир — кичикнинг.* Мақол.

**4** Нисбатан ёши паст (кам) бўлган. *Кичик ўғил. Кичик амаки. Икки ёш кичик. Ўзидан кичик дўсти.* ■ *Болалардан кичикроқлари чопқиллашиб, Саодатхондан ўзиб кетишди.* С. Зуннуова, Янги директор. *Сидиқжон унга мурोजат қилганида, ўзидан кичик бўлса ҳам, «Зиёдаҳон опа» дер эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**5** Вазифа, лавозим даражаси паст, қуйи. *Мен ўн бир йил шу идорада кичик бир лавозимда ишладим.* «Гулдаста». Бухорода устоз *Нажмиддин Бухорий каби катта меъмор*

*бўлмаса ҳам, кичиклари бор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**6** Ўзи бирикиб келган сўз билдирган амал, касб ва ш. к. нинг қуйи, паст, бошланғич даражасини билдиради. *Кичик илмий ходим.* ■ *Яхши йигитлар — армиянинг ҳусни. Кузга бориб, буларни кичик командир қилиб чиқарамиз-а?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кичик бир мастер бўлиб чиқарди отин..* Ғайратий.

**7** Аҳамият, моҳият жиҳатдан катта бўлмаган; арзимас, муҳим бўлмаган. *Кичик хато. Кичик бир мулоҳаза.* ■ *Ҳанифа.. ўз звеносининг кичик бир муваффақияти шундай катта мажлисда оғизга тушадиган бир воқеага айланиб кетишини сира кутмагани учун.. қаттиқ хижолат тортиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**Катта бошини кичик қилиб** Ўзини паст олиб, камтар тутиб, камтарлик билан (ўз мартабаси, мавқеи ва ш. к. ҳолатига нисбатан олинади). *Раис ҳам катта бошини кичик қилиб, кўпчиликнинг олдида: -Гапирган адашади, юрган қоқилади, — деди.* С. Нуров, Нарвон. *Сорокиннинг полкидаги ғалаёнларни яшириш учун Владимир Яковлевич катта бошини кичик қилиб, прапоршикни ўз ҳимоясига олишга мажбур бўлди.* А. Мухтор, Чинор. **Кичик тортмоқ** **Кичик** ҳолга келмоқ; кичиклашмоқ; (гавда, тана ҳақида). *Бир вақтлардаги гавдали паҳлавон Қобил энди кичик тортиб кетган, кесакранг юзини, нурсиз кўзларини ҳадеб элдан яширар эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**КИЧИКЛАШМОҚ** **Кичик** ҳолга келмоқ, кичраймоқ. *Гавдаси кичиклашмоқ. Ҳажми кичиклашмоқ.*

**КИЧИКЛИК 1** **Кичик** ўлчам, ҳажм, даражага эғалик; кичик ҳолат. *Гавданинг кичиклиги.*

**2** Ёш вақт; ёшлик. *Мен Бобур мирзога кичиклигидан илм ўргатдим.. мен уни одил подшоҳ бўлишга ундадим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**Кичиклик қилмоқ 1)** ёшлик қилмоқ. *Бу гапларни гапиришга кичиклик қиласан; 2)* торлик қилмоқ, тор келмоқ. *Бу туфли унга кичиклик қилади.*

**КИЧИРИ** **айн. мошкичири.** *Дарвозахона ёнидаги қоронғи бир қўшхонада жулдур кийимли қуллар ва қароллар кичири еб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.



**КИЧКИНА** айн. **кичик**. Кичкина деманг бизни, Кутариб урамиз сизни. ■ Кичкина мўйлови оғиз четларидан хиёлгина тушиб турган йиғит куриб.. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ...*Ҳасанали учун ҳам бу воқеа кичкина гап, озгина қайғу эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳа, бир кичкина тўй қилмоқчи эдик. «Гулдаста».* -Ука, — деди куюниб, — мен кичкина одаммасман. Сизга алоҳида квартира олиб беришга қурбим етади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

**КИЧКИНТОЙ 1** Кичкина с. кичр.-эркл. ..*ёшлар, ахир, бундан ўн йил муқаддам мактаб даргоҳига илк бор қадам қўйсанларида, кичкинтой бола, жажжи қизалоқлар эдилар.* Газетадан.

**2** Ёш бола; гўдак. *Кичкинтойлар кийими.* ■ *Кичкинтойлар учун мультфильмларни томоша қилиш, магнитофон ленталарига ёзилган эртақлар, шеърлар ва қўшиқларни тинглаш, диафильмларни кўриш айниқса қизиқарли. Газетадан. Дала шийпони шинам қилиб безатилиб.. кичкинтойларнинг яйраб-яшнаши учун барча шарт-шароит яратиб берилган эди. Газетадан.*

**КИЧРАЙМОҚ** Кичик бўлмоқ, кичик тортмоқ, ўлчам жиҳатидан қисқармоқ; кичиклашмоқ. *Шар кичрайди.* ■ [Мингбошининг] *Ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуюдек новча бўйи пасаиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Лайлак хира осмон қаърига тобора кириб, узоқлашиб, кичрайиб борарди. К. Яшин, Ҳамза.*

**КИШ** унд. с. Товуқ ва бошқа қушларни ҳайдашни ифодалайди.

**КИШАН 1** Отнинг икки олдинги оёғига (эркин юришга имкон бермаслик учун) солинадиган бўғов, занжир.

**2** Оёқ, қўл, бўйинга солиб, қулфлаб, банд қилиб қўйиладиган, темир ҳалқалардан ишланган махсус мослама. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғланган оддий кишанни очди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди. С. Айний, Қуллар. Солдат калитни берди. Бояги эркак маҳбусларнинг қўлларидоги кишанларни очди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**3** *кўчма* Умуман, эркин ҳаракатга йўл қўймайдиган нараса, тўсиқ, гов. *Аммо Соҳиб қори билан Бозоровлар унга кишан бўлмасалар бас эди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. У

*вақтда от, сигир.. тушунмаслик оёғимга кишан бўлган экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Зебу зийнат, ўйин-кулгига ўрганган хотин учун бола оёқнинг кишани бўлиб туюларди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

**Кишан(га) солмоқ (ёки урмоқ)** Кишанли ҳолатга солмоқ, кишанбанд қилмоқ; кишанламоқ. *Зулмга қарши сўзлагани учун, деҳқонларга ер талаб қилгани учун уни кишанга солишди. Ойбек, Нур қидириб. Бир неча солдат келиб, маҳбусларни ушлади. Ясовул ҳаммасининг қўлига кишан урди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КИШАНБАНД** Кишан урилган, кишанланган (қ. **кишан 2**). *Уч махбус, бошига бало осмони ағдарилгандек, кишанбанд қўлларини қоринлари устида жуфтлаб, гангиб турар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КИШАНЛАМОҚ 1** Кишан урмоқ, кишан солмоқ (қ. **кишан 1, 2**). *Отни кишанламоқ.* ■ *Буни кўрган Содиқжон ёнидаги аёлларга шивирлади: -Ақлдан озибди, олиб кетинглар, айтинг, кишанлаб қўйишин.. К. Яшин, Ҳамза.*

**2** *кўчма.* Эркин юриш-туришдан, ҳаракатдан маҳрум қилиб қўймоқ. *..шайтонга дарс бераман, деган мулла Саъдуллани мот қилиб, ўзини ҳар томон ташлаётган хотинбознинг оёқ-қўлини кишанлаб, бир умр бирга яшашга мажбур қилиш ниятида фарзандларини бештага етказди. «Муштум». Вақтни кишанлашга ҳамон мен ожиз. Зулфия.*

**КИШАНЛИ** айн. **кишанбанд.** Кишанли оёқларини бир тарафга осилтириб олган темирчи *Ражаб* полвоннинг белидан қучоқлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**КИШВАР** [ф. *كشور* — мамлакат, ўлка] *эск. кт.* Вилоят, ўлка, мамлакат. *Етишди бу гўзал кишварда Бобир, Бўлиб сўз устаси, санъатли шоир. Ҳабибий. Тангри бизга шундай катта кишварни иноят қилгани учун, биз Самарқанддай олашумул доруссалтанага муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

**КИШИ 1** Фикрлаш, сўзлаш ҳамда ижтимоий меҳнат жараёнида қурол яшаш ва ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлган жонли мавжудот, зот; одам, инсон. *Тил кишиларнинг ўзаро алоқа қуролидир.* ■ *Кишининг руҳий ҳолати ва иш қобилияти муайян ритмга бўйсунушини одамлар аллақачон пайқашган. Газетадан. Унинг юқори қис-*

мидаги тугмачани боссангиз, тешикдан махсус узунликдаги электромагнит тўлқинлар чиқиб, киши миясининг ухлатувчи марказига таъсир кўрсатади. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Зайтун дарахтининг турган-битгани киши организми учун фойдали. Газетадан.

2 Инсониятга мансуб зот, шахс, одам. Обрули киши. Хушомадгўй киши. Оиламизда тўрт киши бор. Ҳар қандай киши. Олижаноб киши. Кишилар тўдаси. Беш кишидан иборат комиссия. ■ Новча киши шофёр узатган папкани қўлтиғига қистирди-ю, катта-катта одим ташлаб, тезда шерикларига етиб олди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. Эй, бу ота Шариф тарронинг жанозасида Отамурод қорининг ёнида қуръонни шариллатиб ўқиб ўтирган киши-ку! С. Сиеёв, Ёруғлик. Киши яхши кўрган одами-ни, минг ўраб ташланмасин, битта қилигидан билади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Умуман, балоғат ёшидан ўтган шахс; катта ёшли одам. Аёл киши. Эркак киши. ■ -Ёшинг йигирма бешга қараб боряпти, — деди онаси ҳамон ўша титраган товушда, — хотин киши ўттиза кирса ўтин бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. У камган, бировга аралашмайдиган киши эди. С. Аҳмад, Юлдуз. Кабинетдан гражданча кийимдаги новча киши, орқа эшикдан эса учта милиционер тушиб келди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

4 Ўзга; бегона шахс, биров. Киши юртида хон бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл. ■ Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Ойбек, Танланган асарлар.

5 с. т. эск. Шариатга биноан, балоғатга етган хотин-қизлар юзини, ўзини кўрсатмаслиги керак бўлган бегона эркак. Кўргон эшигидан аёл овози эшитилди: -Нима керак? -Мунда кел! — чол қўли билан имлади. -Киши бор-ку.. -Қариндош, Хушрўйнинг ўғли, — деб тушунтирди чол. Ойбек, Танланган асарлар.

Кишидан қочмоқ Бегона эркакка ўзини кўрсатмаслик (хотин-қизларга нисбатан қўлланади).

6 Таъкид ифодалайди. Афсуски, кундалик турмушимизда баъзан бунинг аксини кўриб, ўксинасан киши. «Муштум». Ёмғирда ювилган тротуарларда юрсанг, шунчалик енгил тортасанки, имтиҳонларни ҳам.. сти-

пендия ташвишини ҳам унутиб юборасан киши. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Киши билмас Яширин ҳолда, ҳеч кимга билдирмай; зимдан. Жуда ҳаяллаб кетишиди-ку. Киши билмас бориб келмайсанми, ука? [деди Мансур]. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. Ҳар бир ҳаракатини киши билмас айғоқчи кузатади. К. Яшин, Ҳамза.

КИШИЛАШИБ Саноқ сонлар билан қўлланиб, иш-ҳаракатнинг шу сон билдирган миқдордаги киши томонидан биргаликда бажарилишини, «..киши биргаликда» деган маънони билдиради. Беш кишилашиб ёрдам бермоқ. ■ Жувон Оқиланинг ёнига келиб, унга кўмаклашди. Лекин Ҳикматнинг икки қулоғидан қон отила бошлаши билан, врач қўлидаги томизгични қўйди-да, уч кишилашиб Ҳикматнинг бошини аранг ёстиққа қўйишиди. Ю. Шомансур, Қора марварид.

КИШИЛИК 1 Инсоният; инсонга (одамга) оид. Кишилик тарихи. Кишилик жамияти. ■ Меҳнат кишиликка азалдан йўлдош. «Гулдаста». Кишилар эркин яшаيدангина, билим олишдангина маҳрум этилиб қолмай, ҳатто шундай бир оддий кишилик фазилатидан — севмоқ, севилмоқдан ҳам маҳрум этилган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Меҳмондорчилик, турли йигин ва ш. к. га кийиладиган кийим; кўча кийими. Уйлигини топмаган кишиликни тўздирар. Мақол. ■ Хадича хола сандиқдан амиркон кавуш-махсусини, кишилик учун деб олиб қўйган сурп қўйлагини.. дока рўмолини олди. Т. Алимов, Совға. -Ойи, эртага бозорга тушиб, кишиликка битта шиму бир пинжак [пиджак] олсам дейман, — деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 Саноқ сон ёки миқдор билдирувчи сўзлар билан қўлланганда: 1) кишидан иборат, кишидан ташкил топган. Беш кишилик комиссия. ■ Шайбонийхон.. шаҳарда беш юз кишилик қўшин қолдириб, ўзи асосий лашкарлари билан шаҳардан нарида Хўжа Дийдор деган жойни қароргоҳ қилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) кишига, одамга мўлжалланган. Уч кишилик хона. Ўн кишилик палов. Корхонанинг минг кишилик данғиллама клуби қуриб битказилди.

Кишилик олмоши тлш. Шахс билдирувчи олмошлар (мен, сен, у, биз, сиз каби).

**КИШИСИЗ** кам қўлл. 1 Ҳеч ким бўлмаган, одам яшамайдиган, кимсасиз. *Кишисиз жой. Кишисиз орол.*

2 Қаровчи одами йўқ; қаровчисиз, кимсасиз, ёлғиз.

**КИШИСИЗЛИК** Қаровчи одами (кишиси) йўқлик. -*Кишисизлик қуриб кетсин, — деди кампир жавобда.* С. Айний, Қуллар.

**КИШ-КИШ** унд. с. Паррандаларни (асосан, товукни) ҳайдашни билдиради.

**КИШКИШЛАМОҚ** «Киш-киш» демоқ, «киш-киш» деб ҳайдамоқ.

**КИШМИШ** Меваси майдароқ бўладиган уруғсиз узум ва шу узумнинг майизи. *Бизнинг ёрнинг емиши катта боғнинг кишмиши. «Қўшиқлар».* ■ *Ишқомларда хусайни.. дилик-каптар, кишмиш, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингли томоқни ёради. *Патнусдаги кишмишдан бир қисм олиб, уни тозаламасданоқ оғзига солди, кейин жавобсиз қолган гапни улаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КИШНАМОҚ** Кишнов товуши чиқармоқ (от ҳақида). *Елиб-йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жанг ҳидини сезган аргумоқлар аччиқ кишнаб, осмонга сапчиди, оламни ваҳший қий-қириқ ва қилчларнинг шарақ-шуруғи тутди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

**КИШНОВ** От кишнаганда чиқадиغان ўзига хос товуш. *Қувноқ кишновларидир бу қаҳқаҳ саманларнинг..* Ф. Фулом.

**КИШТ** I Шахмат ўйинида: бирор дона билан шоҳга ҳужум ҳақида огоҳлантириш. [*Шайхулислом:*] *Балли! Кишт!* [*Мунажжим:*] *Э, асп кетди, тақсир!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

**Кишт бермоқ** Шоҳга ҳужум қилмоқ ва шу ҳужумни эълон қилмоқ.

**КИШТ II** айн. **киш**. *Яқинда институтни битириб келган зоотехникимиз жўжаларга: -Кишт, эй онангни эмгурлар, — деб сўқинди.* «Муштум».

**КИЯ** с. т. Бирор нарсани қадрламаслик натижасида юз берадиган ёмон оқибат, жазо. *Киясига учрамоқ. Киясига қолмоқ.* ■ *— Шунақа бебурд, пасткашмининг, Неъматжон. Илон бўлиб авраган экансан-ку мени, муҳаббат киясига учрагур!* — деди Зухраҳон. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Бизни десангиз, бу йўлдан қайтинг. Ҳа-ҳа, қизингизнинг ки-*

*ясига қоласиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўзларимиз юмуқ ўтсак бугун ҳам, Эртага киянғиз тутар беғумон.* «Ёшлик».

**КЛАВИАТУРА** [нем. Klaviatur < лот. clavis — калит] I Клавишли мусиқа асбобларида маълум тартибда жойлашган клавишлар мажмуи. *Рояль клавиатураси. Баян клавиатураси.*

2 Турли хил механизмлардаги клавишларнинг жами. *Ёзув машинкасининг клавиатураси.*

**КЛАВИР** [нем. Klavier — пианино < фр. clavier — калитлар учун ҳалқа] I Опера, оратория каби вокал-симфоник асарлар матнининг фортепьяно жўрлигида куйлашга ёки фортепьянонинг ўзида ижро этиш учун мослаштирилган шакли.

2 Торли клавишли мусиқа асбобларининг умумий номи.

**КЛАВИШ** [лот. clavis — калит] I Мусиқа асбобларида (фортепьяно, аккордеон ва ш. к. да) уларни ҳаракатга келтириб, овоз чиқариш учун уриладиган пластмасса тугма ёки тахтача. [*Мунис*] *Гоҳ хаёлчан тебраниб, пианинонинг клавишларига тикилиб қолар ва гоҳо илҳоми зўр келиб, яна ашуласини давом эттирар эди.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 Ёзув машинкаси, телефон аппарати ва ш. к. механизмларда уларни ишлатиш учун бармоқ билан босиладиган қисми, тугмаси. [*Машинка*] *Чиқир-чиқир, шўх-шўх куйлаб, Клавиши дик-дик ўйнаб, Оқ қозғазга ҳарф қўнар, Ҳарф йиғилиб, жумла бўлар. Қ. Муҳаммадий. Муолажани амалга оширувчи ҳамшира бор-йўғи бемор бошига ниқоб тугмаларини тақиб қўйиш ва асбоб клавишини босишингига билиши кифоя.* Газетадан.

**КЛАВИШЛИ** Клавиши бор, клавишга эга. *Клавишли мусиқа асбоби.* ■ *Математиклардан ўн киши космик ракетани лойиҳалаш билан боғлиқ бўлган вазифанинг ўн хил вариантини.. клавишли ҳисоблаш машиналари билан 7 ой ҳисоблаб чиқишлари керак эди.* Газетадан.

**КЛАПАН** [нем. Klappe — тўсиқ] I *тех.* Турли машина ёки механизмларнинг ҳаво, суюқлик, буғ ёки газ йўлини очиб-ёпиб турадиган қисми, қопқоқчиси. *Гудок клапани.* ■ *Сиғимларнинг қопқоқлари зичлаб ёпилмаслиги ва ҳаво алмаштиригич клапанларининг йўқлиги туфайли анчагина ёнилғи*

ҳавога совурилмоқда. Газетадан. *Босим таллабдагидан ортиб кетган пайтда, клапан босим системасидаги суюқликни филтрларга оқизиб юборди.* «Янги техника».

2 Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбобларининг ён томонларидаги очилиб-ёпилиб, овоз тонини ўзгартирадиган пардаси, тили.

3 *анат.* Ичи бўш, ковак аъзонинг, ички пардаси бурмалардан иборат бўлган ва бирор бир тешикни тўсиб, беркитиб турадиган қисми. *Юрак клапани. Вена клапани.* ■ *Ультратовуш ёрдами билан олинган кардиоограмма юрак клапанларининг торайганини аниқлай олади.* «Саодат».

**КЛАРНЕТ** [*итал.* clarinetto < *лот.* clarus — аниқ, равшан, тиниқ] Сурнайга ўхшаш тиниқ овозли ёғоч мусиқа асбоби.

**КЛАРНЕТЧИ** Кларнет чалувчи мусиқачи.

**КЛАСС** [*лот.* classis — даража, синф] 1 **сиф.**

2 Бирор даража ёки разрядга эга бўлган. *Иккинчи класс шофёр. Биринчи класс ҳарбий кема.*

**КЛАССИК** [*лот.* classicus — биринчи даражага оид, намунавий] 1 Фан, санъат, маданият, адабиётнинг машҳур, илмий ишлари, асарлари миллий ва жаҳон фани ва маданияти учун аҳамиятли бўлган, шу соҳада бошқаларга намуна бўладиган, этироф этилган арбоби. *Ўзбек адабиёти классиклари.* ■ *Жавонларда рус ва жаҳон классикларининг кўп жилдли асарлари қимматбаҳо муқоваларини кўз-кўз қилиб, ярқираб турарди.* О. Ёкубов, Диёнат.

2 Классик филология мутахассиси.

3 Классицизм вакили, издоши, тарафдори (**қ. классицизм 1**).

**КЛАССИК 1** Классиклар томонидан яратилган, халқларнинг ифтихорига айланган, намуна бўладиган; мумтоз. *Классик асар. Классик фалсафа.* ■ *Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърятини тараққиётга залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърин меросидан намуналар киритилди.* Газетадан.

2 Қадимги (антик) тиллар ва адабиётларни ўрганишга оид, алоқадор.

3 Классицизмга оид (**қ. классицизм 1**). *Классик трагедия.*

**КЛАССИКА** [*лот.* classicus — намунали] Адабиёт ва санъатга оид мумтоз, оламшумул

аҳамиятга эга бўлган мукаммал асарлар. *Рус классикаси залидаги бир манзара олдида узок турдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

**КЛАССИФИКАЦИЯ** [*лот.* classis — даража, разряд + facere — қилмоқ] **қ. тасниф.** *Дунё тилларининг генеалогик классификацияси. Усимликлар классификацияси.*

**Классификация қилмоқ айн. тасниф қилмоқ қ. тасниф.** *Евклид сонларни классификация қилаётиб, жуфт ва тоқ сонларни текширди.* «Фан ва турмуш».

**КЛАССИЦИЗМ** [*нем.* Klassizismus < *лот.* classicus — намунали] 17-аср — 19-аср бошларида Европа адабиёти ва санъатида антик адабиёт ва санъат намуналари ва шаклларига мурожаат ва тақлид қилиш асосида шакланган бадиий услуб ва оқим.

**КЛЕЁНКА** [*р.* клеёнка — смола, елим; ёпишқоқ нарса] Бир ёки ҳар икки томони сув ўтказмайдиган модда билан қопланган махсус мато. *Тўшак ва ўрин-бошини ифлос қилувчи касаллар ва ёш болалар тағида клеёнка солиниши лозим.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Нарироқдаги стол устида шундоққина қозондан олиб қўйилганича, ёғлари клеёнкага тушиб қотиб қолган чўмич, чўмич атрофида эса ниёз пўчоқлари билан нон увоқлари..* Д. Нурий, Осмон устун.

**КЛЕММА** [*нем.* Klemme] Асбоб, аппарат ва электр машиналарда сим, шнур кабиларни уловчи ёки маҳкамловчи қисқич мослама. *Бу симлар учта-тўртта кетмакет бирлаштирилган аккумулятор батареясининг клеммаларига ёки бошқа бирор доимий электр токи манбаига уланиши керак.* «Кимё» (дарслик).

**КЛЕРИКАЛ** Клерикализмга оид, клерикализм билан боғлиқ. *Клерикал доиралар.*

**КЛЕРИКАЛИЗМ** [*лот.* clerikalis — черковга оид, черковда бўладиган] Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида дин ва черков таъсирини кенгайтиришга, кучайтиришга уринувчи сиёсий оқим.

**КЛЕТЧАТКА** [*р.* клетка — катакча; қоплама] Ўсимлик ҳужайралари пардасининг асосий таркибий қисми; целлюлоза (санотда хомашё сифатида ишлатилади). *Беҳнинг баъзи навлариди («чиллаки беҳи») кислота камроқ бўлгани учун шириндир ва унинг таркибида оқсил билан клетчатка бор.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

**КЛЁШ** [фр. cloche – кўнғироқ] Юбканинг ёки шим почасининг паст томонига кенгайиб борувчи алоҳида бичими. [Гавҳар] *Қизил кофта ва клёш этакли қора юбка кийган, битта қилиб ўрилган узун сочи бош орқасида лента билан бўғиб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

**КЛИЕНТ** [лот. cliens, clientis – ҳомийлик остидаги киши] **1** Ўз ишини олиб боришни адвокат, нотариус ва ш. к. га топширган шахс. *Коридорда турган клиентлар эса.. Хрусталёвдан дурустроқ адвокатни кутадилар.* Газетадан.

**2 с. т.** Доимий харидор ёки буюртмачи; миждоз. *Клиентга прейскурантдан ошиқ олинган 33 тийин қайтариб олиб берилди.* Газетадан.

**КЛИЗМА** [юн. klyzma – ювиш, ювиб тозалаш] **1** Ични тозалаш ёки касалликни аниқлаш мақсадида махсус асбоб билан тўрри ичкака орқа тешик орқали турли хил суюқлик юборишдан иборат муолажа тури. *Врачлар ошқозонни ювишди. Болада ўзгариш сезилмади.* -Клизма қилинлар, – буюрди Мария Ивановна. Газетадан. *Овқатли (озиқ) клизма учун фақат суюқ нарсалар ишлатилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**2** Шу ишни бажариш учун қўлланадиган асбоб.

**КЛИМАКС** [юн. klimax – зина, нарвон] Балоғат ёшидан катта ёшга ўтиш даврида жинсий безлар фаолиятининг сўниши; аёлларда ҳайз жараёнининг бузилиши ва кейин тўхташи тарзида намоён бўлади. *Дўланидан олинадиган доривор моддалар аёлларда климакс бошланишида тинчлантирувчи мода сифатида ишлатилади.* «Фан ва турмуш».

**КЛИМАТ** [юн. klima, klimatos – эгилиш; қиялик] қ. **иклим**.

**КЛИМАТОЛОГ** Климатология мутахассиси. *Ёнғин сабабларини аниқлаш учун янги мутахассислик олимлари – суд климатологлари енг шимаришди.* «Фан ва турмуш».

**КЛИМАТОЛОГИЯ** [климат + logos – таълимот] қ. **иклимшунослик**.

**КЛИМАТОТЕРАПИЯ** [климат + терапия] Иқлимий омиллардан даволаш-профилактика ва соғломлаштириш мақсадларида фойдаланиш; иқлим билан даволаш.

**КЛИНИК 1** Клиникага оид, клиника билан боғлиқ. *Клиник шароит. Клиник даволаш.* ■ *Кичик автобуслардаги кўчма ла-*

*бораторияда эса сув ва тупроқ таркибини текшириш, клиник тадқиқотлар олиб бориш мумкин.* Газетадан.

**2** Врач ёрдами (аралашуви) талаб этиладиган, шу йўл билан ҳал этилиши мумкин бўлган. *Касал(лик)нинг клиник шакллари.*

**КЛИНИКА 1** [юн. klinike – ётган касални парваришлаш, даволаш] Беморларни ётқизиб (стационар) даволаш билан бирга, тиббий таълим ва илмий-текшириш ишлари олиб бориладиган махсус шифохона. *Хирургия клиникаси.* ■ *Одатда, юқори медицина мактаби ўқувчиларининг ўқийдиган ва тажриба оладиган жойлари клиника деб аталади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Томоғининг яллиғланиши батамом қайтганини кўриб, профессор унга томоқ безини олдириш учун ўз клиникасига йўлланма берди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

**КЛИНКЕР** [нем. Klinker – йўлга ётқизиладиган тош] Махсус лойдан юқори ҳароратда куйдириб, гишт шаклида тайёрланган ўта мустаҳкам сунъий тош (йўл-кўчаларга, шунингдек, саноат бинолари ери юзасига ётқизиш учун ишлатилади). *Кейин у [цемент] печга юборилиб, 1450 даражали ҳароратда куйдирилгандан сўнг, клинкер ҳосил бўлади.* «Фан ва турмуш».

**КЛИП** [ингл. clip – узиб, юлиб олмоқ; кесиб қўймоқ] **1** Эстрада ва б. хил кўшиқларни узуқ-узуқ бадий лавҳалар, декорация, пейзаж манзаралари билан қўшган ҳолда тасвирга тушириш ва шу тасвирининг ўзи; қисқа видеотасвир.

**2** Қисқача реклама фильми.

**КЛИРИНГ** [ингл. clearing – ҳисоб-китоб қилиш] Мамлакатлар, компаниялар, корхоналар ўртасидаги ўзаро талаб ва мажбуриятлар асосида нақд пулсиз ҳисоб-китоб тизими.

**КЛИШЕ** [фр. cliché < cliché – босиб из қолдирмоқ] *полигр.* Қоғозга босиб учун металл, ёғоч ёки тошга туширилган бўртма ҳарф, сурат, расм, план ва ш. к. *Рух клише.*

**КЛОН** [ингл. clone < юн. klon – шох, новда; авлод, насл] *биол.* Бир ҳужайра ёки бир организмнинг жинссиз кўпайиш йўли билан вужудга келган ҳамда бир хил генлар тўпламига эга бўлган барча авлод (насл)лари йиғиндиси, мажмуи.

**КЛОНЛАШ(ТИРИШ)** [ингл. cloning – жинссиз кўпайиш < юн. klon – шох, нов-

да; авлод, насл] *биол.* Ўз аждоди (ота-оналари)нинг биологик (генетик) нусхаси ҳисобланадиган авлод (насл)ни жинсий бўлмаган, оддий ҳужайрадан сунъий равишда қайта тиклаш, яратиш.

**КЛУБ** [*ингл.* club – бир жойда йиғилмоқ] **1** Кишиларнинг сиёсий онгини, маданиятини ва умумий савиясини ошириш, уларнинг дам олишини ташкил этиш билан шуғулланувчи маданий-маърифий, сиёсий ёки бошқа характердаги ижтимоий ташкилот, муассаса. *..ёш туристлар учун клуб ташкилотчилари ғоят қизиқарли ва мазмунли программа тайёрлашди.* Газетадан.

**2** Шу муассаса жойлашган бино. *Завод клуби. Тўқимачилар клуби.* ■ *Ўшандаям овлоқдаги темирўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

**КЛЮЧ** [*р.* ключ – беркитиш асбоби, калит < *юн.* kleio – беркитаман] **1** қ. **калит 1, 2.** *Гайка ключ билан маҳкамланди.* ■ *«Победа» тўхтади. Сайфи ключни олди. Фах билан айлантурди. Мотор ух тортиб, дуд берди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

**КНОПКА** [*голл.* knoop – тугун, тугма] **1** Қоғоз, мато ва ш. к. ни қаттиқ нарсага қадаб қўйиш учун ишлатиладиган кенг қалпоқчали, босма миҳча. *Қўзибой газетанинг тўрт бурчагини кнопка билан столга маҳкамлади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

**2** Турли механизмларда (мас., электр қўнғироқда) токни улаш учун бармоқ билан босиладиган тугмача. *Холмат электр қўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарасидан ёқимли овоз эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КНЯЗЛИК** *тар.* **1** Князь қўл остидаги ўлка. *19-аср бошида Германияда 300 га яқин майда феодал князликлар бўлган.* И. М. Мўминов, Танланган асарлар.

**2** Князнинг амали, унвони.

**КНЯЗЬ** [*р.* < *қад. нем.* kuning – қабила, уруғ оқсоқоли] *тар.* **1** Феодал-князлик давридаги Русда аскар бошлиғи ва вилоят ҳокими.

**2** Чор Россиясида: мерос тариқасида ёки чор ҳукумати олдидаги хизматлари учун берилган фахрий унвон ҳамда шу унвонга эга бўлган шахс. *Олмос эътимодли князь Аҳмаднагар саройига топширилди.* С. Каро-

матов, Олтин қум. *Князнинг уч жойда водокачкаси бор эди, шулардан биронтасига одам керак эмасмикин, деб идорасига борсам, саркори ўзимизнинг бувайдалик чиқиб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КОАЛИЦИОН 1** Коалицияга оид, коалиция аъзолари ўртасида тузилган. *Коалицион шартнома.*

**2** Коалицияга асосланган. *Коалицион ҳукумат.*

**КОАЛИЦИЯ** [*лот.* coalitio – уюшма; coalitus – бирлашган] Умумий мақсадга эришиш учун ташкил этилган кўнгилли бирлашма, иттифоқ; коалицион ҳукумат. *Бу сайлов янги сиёсий системанинг энг муҳим принциплари – кўп партиялик ва коалиция принциплари амал қила бошлаганидан далолат берапти.* Газетадан.

**КОБАЛЬТ** [*нем.* Kobalt < Kobold – ер остидаги конларни, ҳазинани қўриқловчи митти жин] **1** Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент, қизғиш товланадиган кумушсимон оқ, қаттиқ металл.

**2** Шу металл бирикмаларидан олинган тўқ-кўк бўёқ.

**КОБИЛИ: кобили шўрва** Гўшт, тухум ва турли резаворлар солиб, жуда лаззатли қилиб тайёрланган қовурма шўрва. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан кобили шўрвани ичиб, оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг дардига на саримсоқ ниёз ва на кобили шўрва даво бўларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**КОБРА** [*порт.* cobra] Иссиқ ўлкаларда яшовчи, бўйни чипор, жуда заҳарли йирик илон; кўзойнакли илон. *Ўрта Осиё кобраси барча миқёсдаги «Қизил китоб»да қайд этилган.* «Фан ва турмуш». *Майдонда найрангбоз – кобра билан мангустининг жангини кўрсатмоқда.* «Фан ва турмуш».

**КОВАК** [*ф.* كواك – бўш жой, бўшлиқ; тешик; ин, уя] қ. **кавак.** *Ёнғоқ дарахти ковакларига асарилар уя қуради.* Ж. Абдуллахонов. *Орият. Тепалик ўйилиб, қўрадай катта ковак ҳосил бўлган.* Газетадан.

**КОВАТОК** Ток баргига қийма ва гуруч (ёки фақат қийма) ўраб пишириладиган таом; тоқбарг дўлма. *Дастурхонга тортишда коваток шодани аста олиб, паловни аралаштириб, лаганга соласиз, юзига коваток-*

ни қўйиб, итини узиб ташлайсиз. К. Махмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Ўзбекистонда коваток дўлма баҳор фаслида, узумнинг янги баргидан тайёрланади.* «Саодат».

**КОВБОЙ** [ингл. cow-boy < cow – сигир + boy – йигит] АҚШнинг ғарбий штатларида: отлиқ чўпон, подачи; мард, жасур йигит.

**КОВБОЙКА** [р. < ингл. cow-boy – отлиқ чўпон] Махсус бичимга ва қоплама чўнтакларга эга бўлган, катак-катак матодан тикилган эркалар уст қўйлаги. *Устида ёқаси ва чўнтаклари занжирли, ихчам қора ковбойка, матросча шим кийган.* П. Қодиров, Уч илдиш.

**КОВЕРКОТ** [ингл. covertcoat < covert – бичиқ, бичим + coat – кийим] Юнгдан ёки юнг аралаштириб тўқилган ва асосан устки кийим (мас., кўйим) тиқиш учун ишлатиладиган мато. *..кечагина машинани қўлидан чиққан бостон ёки коверкотдан тикилган костюмингиз бўлса, кайфингиз чоғ, ўзингиз шириндимоғ!* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Уқўлидаги учли қора қаламини раисникидай куланг коверкотдан тикилган.. кителининг чўнтагига солди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КОВИЯ** [ф. كاو (ك) – куйдирувчи, емирувчи] махс. Металл буюмларнинг қисмларини бир-бирига улаш, пайвандлаш, кавшарлаш учун мўлжалланган асбоб.

**КОВИЯЛАШ** Металл буюмларнинг қисм ёки чокини ковия ёрдамида ёпиштириш ёки ёриқ-тешигини беркитиш.

**КОВ-КОВ** [ф. كاو كاو – ковлаш, қазिश; диққат билан текшириш, қидириш]: **ков-ков қилмоқ** Обдан, миридан-сиригача текширмоқ, текшириб остин-устин қилмоқ. *..тегишли ташкилотлар ков-ков қилганда, мен берган таниғлик (белги қўйилган) 100 сўмлик ҳам чиқди-ю, сир очилди.* «Муштум».

**КОВЛАГИЧ** Бирор нарсани ковлаш, ўйиш ёки қазиб чиқариб олиш учун ишлатиладиган асбоб.

**Тиш ковлагич** Тиш орасига кириб қолган овқатлардан тишни тозалаш учун ишлатиладиган, учи чиқарилган пат ёки чўп. *Ахир инсонга уй-жойдан тортиб тиш ковлагичгача даркор.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

**КОВЛАМОҚ 1** Ичига қараб ўймоқ, ўйиб чуқур қилмоқ, қазимоқ. *Ариқ ковламоқ. Ҳақ ковламоқ. Қудуқ ковламоқ.* ■ *Фуломжонлар шу бир неча кун ичида унгури у*

*қулочдан ортиқ ковлаб қўйдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзинг ковлаан гўрга ўзинг кир!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

**2** Ковлаш асбоби воситасида ёки бошқа йўл билан ердан, тупроқ ичидан чиқариб олмоқ, қазиб олмоқ. *Картошка ковламоқ. Кўмирни ковлаганга ёқтир, молни миришкорга боқтир.* Мақол. ■ *Тўнкаларни ковлаб, бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

**3** Бармоқ ёки бирор нарса тиқиб тозаламоқ. *Самовар тагини ковламоқ.* ■ *Маматурди қора, синчалоғи билан ўнг қулоғини бир ковлаб олгач.. уйдан чиқади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Ковлаб турмасангиз, чўғни ҳам кул босади.* «Қанотли сўзлар».

**4** Бирор нарса билан остин-устин қилиб ағдармоқ, айлантirmoқ. *Ўтни ковламоқ. Қозондаги овқатни ковламоқ.* ■ *Бир дево-на.. гулхан теварагидан айланиб, қўлидаги косови билан тўрт томондан ковлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**5 с. т. айн. ковлаштирмоқ.** *Ўтни ковласанг – ўчар, қўшинини ковласанг – кўчар.* Мақол. ■ *Менинг фуқаром бир ота, бир онанинг болаларидай иттифоқ, бир-бирини ковлашни билмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳадеб бузилавергандан кейин у ёғини ковлайди, бу ёғини ковлайди, хуллас, ичида нимаси бўлса, барини билиб олади.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

**6** Қўл солиб қидирмоқ, ахтармоқ, титкиламоқ. *Фуломжон гадоининг бўш, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтакларини ковлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аёл сакраб настга тушиди-да, сумкасини ковлаб, пул қидира бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

**7** кўчма Миридан-сиригача текширмоқ, суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Ота-бувамни ковлаб, газетага уриб чиқишди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *-Ҳамма нарсасага разм солиб, ковлаб юрасан-а, писмиқ!* – *жеркиб ташлади* [Гулнорни] Нури. Ойбек, Танланган асарлар.

**Гап ковламоқ (кавламоқ) қ. гап 1.**

**КОВЛАШТИРМОҚ 1** Ковлаб, титкилаб қарамоқ, қидирмоқ, ахтармоқ; титкиламоқ. *Сандиқни ковлаштирмоқ.* ■ *Қани юринг-чи, лабораторияни ковлаштириб кўрайлик, гормонли сиворотка (зардоб)дан бир оз бўлса керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

**2** кўчма Сир олиш мақсадида суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Гап ковлаштир-*

моқ. *Ковлаштириб билмоқ.* ■ [Терговчи] Қодировнинг аризасига қаттиқ ёпишиб олиб, ҳадеб мени ковлаштира берди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Гараз, ёмон ният билан текшириб суриштирмоқ, кимсанинг обрўсини тўкишга уринмоқ.

**КОВУЛ** айн. *кавар.* Чол бу гал оппоқ гулаб ётган ковул устига чалқанча йиқилди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

**КОВУШ** қ. *кавуш.* У ковушини маҳсисининг учига илиб, ҳовлига тушар экан, хотинига қайта таъкидлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

**КОВШ** [ф. *كاوش* – кавлаш, қазиш, чуқурлаш; қидирув, тергов; изланиш] Экскаватор кранининг бошига (учига) ўрнатилиб, ерни ковлаш, тупроқ олиш ва ш. к. учун хизмат қиладиган, ўткир темир тишлар ўрнатилган ичи чуқур мослама. *Ковшларга ҳам ўткир бурчакли тиш қўйиб, олтинчи даражали ерда ҳам ишлайдиган қилинди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Кичик метражли бетон қорувчи машиналарнинг барабанлари тўнқариладиган қилиб ясалган бўлиб, унга материаллар ковш билан солинади.* А. Асқаров, Бетончилар учун эслатма.

**КОВШЛИ** Ковши бор, ковш ўрнатилган. *Цемент одатда бетон қориш бўлимига ковши элеватор ёрдамида узатилади.* Газетадан.

**КОД** [фр. *code* < лот. *codex* – қонунлар мажмуи] Алоқа (телеграф, телефон, радио ва ш. к.), автоматик бошқариш тизимларида, ЭҲМ (электрон-ҳисоблаш машиналари)да исталган ахборотни узатиш, қайта ишлаш ва сақлаш учун қўлланадиган, маълум тартибдаги шартли белги, рамз (символ)лар ёки сигналлар тизими. *Телеграф коди.*

**КОДЕКС** [лот. *codex* – китоб; қонунлар, қарорлар тўплами] Ижтимоий муносабатларнинг бирор ўхшаш соҳасига (мас., ҳуқуққа) оид тартибга солинган қонунлар тўплами. *Жиноят кодекси. Фуқаролар кодекси. Меҳнат тўғрисидаги қонунлар кодекси.*

**КОДИФИКАЦИЯ** [лот. *codificatio* – кодекс тузиш < *codex* – қонунлар мажмуи + *facere* – қилмоқ, бажармоқ] Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмунини қайта ишлаш йўли билан уларни бир бутунликка келтириш жараёни.

**КОДЛАШ(ТИРИШ)** Ахборотларни фойдаланиладиган кодга мос шартли белгилар, тасвирлар ва б. мажмуига айланттириш; ахборотларни кодлар шаклида ифодалаш. *Ахборотни бир хил белгли тизимдан бошқа хилдаги тизимга ўтказиш жараёнига ҳам кодлаш дейилади.* «Политехника луғати».

**КОЖ** [ф. *كج* – эгри, қинғир] Қайсар, ўжар. *Кўп насиҳат тинглаб Эркин, қилмади ҳеч тарки ишқ, Бор масалким, иш юришмас, соҳиби гар бўлса кож.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

**КОЖУХ** [р. *кожух* – қўй терисидан қилинган пўстин] *тех.* Машина, механизм, асбоб ва ш. к. нинг устки (ташқи) ҳимоя қопламаси (капот, покришка, филоф каби). *Эргашев пулемётдан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

**КОЗЁЛ** [р. *козёл* – така, эчки] *спорт.* Гимнастика машқлари учун мўлжалланган, калта гўрт оёқли, усти чарм билан қопланган мослама.

**КОЗИР** [р. *козырь* – ўйин картаси номи; баланд тик ёқа] **1 айн. кузир 1.**

**2 с. т. айн. кузир 2.** *..биз мана шунақа «туз» козирларданмиз.* Р. Раҳмонов, Довруқ.

**КОЗИРЁК** [р. *козырёк* – эшик тепасидаги соябон] Шапка, кепка, фуражка каби бош кийимининг пешонада олдинга чиқиб турадиган қаттиқ ярим доира қисми, соябони. *Козирёги бир қарич келадиған чипор шапкасини бошидан олиб, қозиққа илди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

**КОИНОТ** [а. *كائنات* – барча мавжуд нарсалар] Моддий оламнинг кузатиш мумкин бўлган, бизни ўраб турган барча қисми, бутун борлиқ, еру осмон, олам. *Улуғбек коинот ва юлдузлар оламини ўрганишда.. илмга, фанга асосланган янги мунажжимликка асос солди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**КОЙИМОҚ I** Танбеҳловчи гап, сўз айтмоқ, танбеҳ бермоқ, уришиб қўймоқ. *Она бўлгандан кейин вақти келса – койийди, вақти келса эркалайди.* Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. *-Нормурод ака, – деди у, – сиз ишни буздинг, деб мени койидингиз, эҳтимол, билмасдан, тажрибасизликдан бузган бўлсам.* С. Айний, Куллар.

**2 айн. койинмоқ.** *Мулла Норқўзи бу одамнинг оддий ҳақиқатни англамаслигидан*



койиди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Раҳимнинг ўзбошимчалигидан [Умурзоқ аканинг] бунчалик койиб гапириши Қудратни янада ҳушёр қилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**3 кам қўл.** Бирор нарса тайёрлаш учун уринмоқ, овора бўлмоқ. Йўлчи қишлоқдан келтирган халтани кампирга узатди: -Аям бериб юборди, қурут.. -Садағаси кетай, - кампир халтани ушлагиси ҳам келмай, қўл учи билан тутиб гапирди, - койиб нима қилар эди бечора. Ойбек, Танланган асарлар.

**КОЙИНМОҚ** Бирор нарсдан шикоят қилмоқ, зорланмоқ, хафа бўлмоқ. -Эҳ, одамнинг гўли қурсин-да, - элликбоши Ҳасан овчидан койинади. - Бошида бахт қуши билан бу одам от бозоридан нима қиларкан-а? Ш. Тошматов. Эрк қуши. Салмоқдор оғир шудринг Олча шохларин эгди, Қаршиликдан койиниб, Мичурин боққа кирди. Қ. Муҳаммадий.

**КОЙИТМОҚ** Уриниб (уринтириб) қийнамоқ. Поиша хола ичкаридаги ишларини саранжомлаб, қизи устига келди: -Тур ўрнингдан. Ўзингни койитаверма. Д. Нурий, Осмон устуни. Койитиб чарчатдинг минган отингни.. «Баҳром ва Гуландом».

**Жонини койнтмоқ қ. жон 2.**

**КОЙИШ 1** Койимоқ фл. ҳар. н. Шеригимиз ранги ўчиб, қалтираб.. домланинг этакларини кўзига суртса ҳам, мутаассиб мударси койишдан тўхтамади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

**2** Койиб, уришиб айтилган гап, сўзлар. Саодатхон ўн еттига кириб, ҳалигача ойисидан бунчалик койиш эшитмаган эди. Н. Сафаров, Саодатнинг бахти. [Усталар] Битмай қолган кийимларнинг эгаларидан койиш ва сўкиш эшитардилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

**3 фольк.** Умуан, уриниш, койинишли ҳолат, қийин, ғам-ташвишли ҳолат. Тўхмат билан қолдик ушбу койишга. Отамиз ҳайдатди бу улуг даштга. «Эрали ва Шерали». Койишларим бўлди менинг зиёда, Сенинг учун войим ортди дунёда. «Ойсулув». Фалакка етар нолишинг, Кўп бўлди, эна, койишинг. «Муродхон».

**КОЙКА** [гол. кооі - кемадаги ётоқ жой < лот. савеа - хужра, каталак] Бир кишилик каравот, жой (касалхона, ётоқхона ва ш. к. ларда). Маҳкам койкалар ва тумбочка-

лар билан қуршалган столга қаради. П. Қодиров, Уч илди. Торгина хонада яна бир койка бўлиб, унда кимдир жимгина ётар, афтидан, ҳали хушига келмаган эди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

**КОЙКАЛИ** Койкаси бор, койкага эга бўлган; ўринли. Қишлоқнинг энг хушманзара жойига юзта койкали янги типдаги болалар боғчаси қурмоқчимиз. С. Анорбоев, Оқсой.

**КОЙНЕ** [юн. koinos - умумий] тлш. Бир неча ўзаро яқин, қариндош лаҳжаларнинг аралашувидан ҳосил бўладиган ва охириқибат уларнинг барчасини алмаштирадиган, улар ўрнида қўлланадиган тил.

**КОКАИН** [исп. cocaine < coca - тропик бута] Тропик ўсимлик (кока) баргидан олинadиган алкалоид, кучли наркотик модда (тиббиётда баданни оғриқ сезмайдиган қилиш учун ишлатилади). 1985 йили врач Пеоло Мантагац кокаин алкалоидини ажратишга муваффақ бўлди. «Фан ва турмуш». Масалан, кокаин бирор ерга суртилса, уша жойининг ўзгинасини сезгисизлантиради. «Фан ва турмуш».

**КОКЕТКА** [фр. coquette - танноз, ишвагар, тантиқ аёл] махс. Кўйлак ёки блузканинг кўкрак усти ва елкани ёпиб турувчи юқори улама қисми; унга пастки улама қисм қўшиб тикилади.

**КОКИЛ** [ф. كاكيل - пешона гажак; бир тутам соч; тож] **1** Соч ўрими. Майда ўрилган қора, узун кокиллари белига тушади. ■ [Бой ўз-ўзига:] Ана ҳусн, ана малоҳат! Ҳисобсиз кокил, қўнғир сочларига нима дейсан? Тақимини ўпади-я, тақимини! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Мунисахон энгил кийимида, узун ва йўғон-йўғон икки кокилини бошига ўраган, унинг устидан тагдўзи дўппи кўриниб турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

**2** Эски вақтда ёш йигит-баччаларни ўйинга солишга бошига кийдириладиган узун ясама соч. Худди мана шу меҳмонхонада тонг отгунча қартабозлик бўлар, ёш-ёш йигитларга кокил солиб ўйнатишарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

**3 этн.** Назр қилиб, ёш болалар бошида қўйиладиган (маълум вақтгача қолдириладиган) бир ўрим соч. Учинчи синфга ўтганида, Тоштемирнинг икки қарич келадиган кокили бор эди. С. Сиеёв, Ёруғлик. Қўқонда Ҳакимча табиб номи билан танилган Ибн Ямин ўғлининг кокилини қирқтириш учун..

арава кира қилиб, *Шоҳимардонга олиб келди ахир*. К. Яшин, Ҳамза.

**4** Баъзи нарсалар учига (бошига) осиб, қадаб қўйиладиган соч, попук ва ш. к. га ўхшаш нарса. *Наврўзда қизалоқлар толбаргдан кокил, бинафшадан исирға, қоқилардан зулф қилиб, чамбар тақадилар*. Газетадан. У эгнига зарбоф тун кийган.. бошига кокил осилган дубулга қўндириб олган эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Кўк сатин белбоғига бойланган оқ суяк сопи пичоқ ва кокилларига мунчоқ тақилган қиндони отнинг йўрғасида тебраниб боради*. Ҳ. Шамс, Душман.

**5** кўчма Баъзи нарсаларнинг шунга (кокилга) нисбатини (қиёсан ифодасини) билдиради. *Улар кокиллари сув ўпиб турган мажнунтоллар тағидаги ариқда юз-қўл ювишаркан, Кулаҳматни аскияга олишарди*. «Гулдаста». *Тоғларнинг ортига қўйиб аста бош, Кокилин оҳиста йиғиб олди ой*. Нурбек, Умид ўғли. *Заъфар қирда саман отнинг кокилини ой ўпар*. Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Эндигина кўтарилаётган қуёш заррин кокиллари эзиб жилва қилмоқда*. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

**6** махс. Заргарликда: кулоқ, соч, бўйин ва қўлтиққа тақиладиган безаклар (исирға, қўлтиқтумор ва ш. к.)нинг осилиб турган қисмлари; шокила.

**КОКИЛДОР** Бошида кокили бор. *Ҳасан қайғичи кокилдор боланинг қўлидан қозиқ-лунгини олиб, бошига салла қилиб ўради*.. С. Сиёев, Аваз.

**КОКИЛЬ** [фр. coquille – чиганоқ, пўст, қобик; ковак] махс. Металл буюмлар қуймаларини тайёрлашда кўп марта фойдаланиладиган металл қолип.

**КОКОС** [исп. cocos; бирл. – сосо] Танаси ҳалқа-ҳалқа, барги патсимон бўладиган, баланд бўйли доим яшил пальма дарахти ҳамда унинг жуда катта ёнғоққа ўхшаш меваси. *Кокос мойи. Кокос ёнғоғи*. ■ *Кокос пальмасининг бўйи кўпинча 20–30 метр бўлади, баъзилари эса 50 метр бўлади*. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

**КОКС** [нем. Koks < ингл. coke] Тошкўмир, торф, нефть қолдиқлари ва ш. к. ни ҳавосиз қиздиришдан ҳосил бўладиган углеородли қаттиқ қолдиқ (қора металлургияда ёқилғи сифатида ишлатилади).

**КОКСЛАМОҚ** Тошкўмир, торф ва ш. к. ёқилғиларни махсус печларда ҳавосиз

қиздириш йўли билан коксга айлантормоқ. *Бўёқ олиш учун нефть чиқиндилари ва тошкўмирни кокслашдан олинган маҳсулотлар асосий хомашё ҳисобланади*. «Фан ва турмуш».

**КОКТЕЙЛЬ** [ингл. cocktail – хўрознинг думи] **1** Спиртли ичимликларнинг (коньяк, ром ва б.) баъзан қанд, мева ва турли зираворлар қўшиб тайёрланадиган, совитилган аралашмаси. *-Қани юринг, бир қултум коктейль ичамиз, – деди у.. дастурхон ясатилган узун фойега бошлар экан*. И. Раҳим. Тинимсиз шаҳар.

**2** Мева шарбати, сут ва ш. к. ларга шакар, резавор ва б. қўшиб тайёрланадиган алкохолсиз ичимлик.

**КОЛБА** [нем. Kolben] Кимёвий тажрибаларда ишлатиладиган бўғзи узун ва тор, шар ёки конус шаклидаги шиша идиш. У [Азиз ака] колбадаги эритмани синчиклаб кўзати-ю, нималарнидир эзиб қўйди. «Саодат».

**КОЛБАСА** [р. колбаса < т. kulbasti – товада қовурилган, тоблаб пиширилган гўшт] Ичакка ёки сунъий қобиққа (плёнкага) қийма, гўшт тиқиб тайёрланган овқат маҳсулоти. *Дудланган колбаса. Колбаса цехи*. ■ *Вакил учинчи қадаҳни ҳам бўшатиб, колбасани газак қилгач, суҳбатни давом эттирди*. Газетадан.

**КОЛЕНКОР** [фр. calencor – шарқона ип газлама номи] Крахмаллаб ёки елимлаб қотирилган оқ ёки рангли пишиқ сурп (асосан муқовалар учун ишлатилади). *Коленкор муқовали кичкина дафтарчининг майда-майда катаклари гуж-гуж рақамларга тўла*. Газетадан.

**КОЛИБРИ** [исп. colibri] Узун қанотли, патлари ранг-баранг энг кичик қушлардан бири (асосан Марказий ва Жанубий Америкада тарқалган).

**КОЛИТ** [юн. kolon – йўғон ичак] тиб. Йўғон ичакнинг юқумли касаллик, нотўғри овқатланиш ва б. сабаблар натижасида ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

**КОЛЛАЖ** [фр. collage – елимлаб ёпиштириш] Тасвирий санъатда: бирон-бир асос материалга ундан ранги, кўриниш сифати билан фарқланувчи материалларни ёпиштириб, муайян асар яратиш усули ва шу усулда яратилган асарнинг ўзи.

**КОЛЛЕГИАЛ** [лот. collegialis – бирлашган, биргаликдаги] Коллегияга тааллуқли,

оид; яккабошчилик асосида эмас, бир қанча киши билан биргалашиб, кенгашиб амалга ошириладиган. *Баъзи ташкилотларда.. коллегиял раҳбарлик принципларини бузиш, шахсий масъулиятдан бўйин товлаш.. ҳоллари юз бермоқда.* Газетадан.

**КОЛЛЕГИАЛЛИК** Бошқарувнинг раҳбарий ваколатли шахслар гуруҳи (коллегия) томонидан амалга ошириладиган усули; коллегиял тарзда иш тутиш. *Хўжалик ишларида раҳбарлик қилишда коллегиялик принципага амал қилиш керак.* ■ *Ўқув юртларини бошқариш унинг ўз-ўзини бошқаруви, унга эркинлик ва ташаббускорлик берилиши, коллегиялик ва ошкораликнинг ривожланиши билан мужассамлашган ҳолда олиб борилади.* Газетадан.

**КОЛЛЕГИЯ** [лот. collegium – ширкат, уюшма < collega – хизматдош ўртоқ] **1** Бирон раҳбарлик қилувчи, маслаҳат (кенгаш) берувчи, бошқарувчи органни ташкил қиладиган шахслар гуруҳи. *Вазирлик коллегияси.*

**2** Айрим касб аҳлларининг ихтиёрий уюшмаси. *Адвокатлар коллегияси.*

**3 тар.** 18-асрда Россиядаги марказий бошқарув муассасаларининг номи. *Ташқи ишлар коллегияси.*

**КОЛЛЕЖ** [ингл., фр. college – ўртоқ, биродар; ўқув юрти] **1** Буюк Британия, АҚШ ва б. баъзи мамлакатларда: ўртадан олийгача бўлган турли хил ўқув юртлари.

**2** Франция, Бельгия, Швейцария ва б. баъзи мамлакатларда: ўрта ва тўлиқсиз ўрта ўқув юрти.

**3** Ўзбекистонда: ўрта махсус касб-хунар ўқув юрти.

**Касб-хунар коллежи** Давлат таълим стандартлари асосида ўқувчиларга ўрта махсус, касб-хунар таълимини берувчи, ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллигини, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини яратувчи ўқув муассасаси.

**КОЛЛЕКТИВ I** [лот. collectivus – тўпланган, терма, умумий] қ. **жамоа.**

**КОЛЛЕКТИВ II** сфм. қ. **жамоа, жамоавий.**

**КОЛЛЕКТИВИЗМ** [фр. collectivisme – йиғиш; тўпланиш] Дўстона ҳамкорлик ва ўзаро ёрдамга асосланган ҳаёт, турмуш тар-

зи; шўро даврида: ижтимоий ҳаётнинг меҳнаткашлар шахсий манфаатини кўпчилик манфаатига онгли равишда бўйсундиришга, одатда унга қарама-қарши қўйишга асосланган ҳамкорлик принципи; коллективчилик.

**КОЛЛЕКТИВЛАШТИРИШ** тар. Шўро даврида: 20-асрнинг 20–30-йилларида майда-майда деҳқон хўжалиklarидан оммавий тарзда йирик коллектив хўжалиklar (колхозлар)ни ташкил қилиш. *У [Сафаров] коллективлаштиришда йўл қўйилган хатоларни эътироф қилди, бундан кейин колхозга кириш-кирмаслик ҳар кимнинг ўз ихтиёрида эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**КОЛЛЕКТОР** [лот. collector – тўловчи] **1** Заҳ қочириш (дренаж) тармоғининг сув йиғувчи қисмидан келаётган (сизот) сувни тўплаб, суви қочириляётган майдондан бошқа томонга оқизиб, чиқазиб юбориш учун хизмат қиладиган дренаж қувури ёки очиқ канал; сизот сувларни тортартидан катта зовур. *Мавжуд коллектор-зовур тармоқларини лойдан ва бегона ўтлардан тозалаб туриш ҳам катта аҳамиятга эга.* «Фан ва турмуш». *Машинамиз коллектор ёқалаб чўл ичкарасига кириб боради.* «Ўзбекистон қўриқлари».

**2** махс. Канализация тармоғининг канализация ҳовузларидан оқова сувларни йиғадиган қисми (бетон, темир-бетон ёки керамик блоклардан қилинадиган қувур, ҳовуз кабилар).

**3** махс. Алоқа кабеллари ҳамда сув, газ ўтказувчи ва б. қувурлар ётқизиладиган ер ости йўлақлари.

**4** тех. Айрим техник қурилмаларнинг номи, мас., ички ёнув двигателининг чикариш ва киритиш коллектори.

**5** тех. физ. Электр токи частотасини механик тарзда ўзгартирувчи мослама; конструктив жиҳатдан электр машина ротори (якори) билан бирлаштирилган бўлади.

**6** Бирор нарса намуналарини тўплаш, рўйхатга киритиш, сақлаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи муассаса ёки шахс. *Кутубхона коллектори.*

**КОЛЛЕКЦИОНЕР** [фр. collectionneur < лот. collector – тўловчи, йиғувчи] айн. **коллекциячи.** *Швейцария пули билан 4 минг франк турадиган бу пичоқни фақат бой*

коллекционергина сотиб олиши мумкин. Газетадан.

**КОЛЛЕКЦИЯ** [лот. collectio – тўплаш, йиғиш] Бир хил, бир турдаги айрим нарсаларнинг (мас. танга, марка, китоб ва ш. к. ларнинг) тартибга солинган тўплами. *Капалаклар коллекцияси. Қадимги маркалар коллекцияси. Минераллар коллекцияси.* ■ *Нормат ҳозирги рассомларнинг суратларини коллекция қилади, ботинка унга пули бўлмаса ҳам, сўнгги чақасига бориб сурат олади.* А. Мухтор, Чинор. *..бу портрет коллекциянинг гули бўлади.* И. Раҳим, Гинимсиз шаҳар.

**КОЛЛЕКЦИЯЧИ** Коллекция тўпловчи.

**КОЛЛИЗИЯ** [лот. collisio – ўзаро тўқнашиш; шикастланиш] Қарама-қарши кучлар, қарашлар, интилишлар, қизиқишлар тўқнашуви; бадий асарда: тасвирланаётган турли қаҳрамонларнинг характерлари ўртасидаги, ҳаракатлар билан шароит, ҳолат ўртасидаги зиддият, қарама-қаршилик. *Ундаги адашиш, кейин тўғри йўлга тушиб олиш коллизияси, бу борадаги кечинма ва интилишлар драманинг асосини ташкил этади.* «ЎТА». Муаллиф ғояни очишда характерларнинг ички курашига, психологик коллизиясига амал қилган. Газетадан.

**КОЛЛОДИЙ** [юн. kollodes – ёпишқоқ] Нитроцеллюлозанинг спирт билан эфир аралашмасидаги эритмасидан иборат қуюқ ёпишқоқ модда (тиббийёт ва фотографияда ишлатилади).

**КОЛЛОИД** [юн. kolla – елим + eidos – кўриниш; ўхшаш, -симон] ким. Кристалланмайдиган, сувда эритилганда, лойсимон қуюқ эритма ҳосил қиладиган модда (мас., елим, крахмал, оқсил).

**КОЛЛОКВИУМ** [лот. colloquium – ўзаро суҳбат] 1 Таълим тизимида ўқувчиларнинг, талабаларнинг билим даражасини аниқлаш ва ошириш мақсадида ўқитувчининг улар билан ўтказадиган суҳбати, имтиҳоннинг бир тури.

2 Маъруза юзасидан баҳс-мунозара ўтказиладиган илмий мажлис, йиғилиш.

**КОЛОНИСТ** қ. колониячи.

**КОЛОНИЯ** [лот. colonia – манзилгоҳ, тураржой; кўчириш, кўчириб жойлаштириш] 1 Хорижий давлат (метрополия) ҳукмронлиги (салтанати) остидаги, сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан унга қарам бўлган

ҳамда махсус тартиб асосида бошқариладиган мамлакат ёки ҳудуд; мустамлака.

2 Бирор мамлакат ёки шаҳарга бошқа мамлакатдан кўчиб келиб ўрнашган муҳожирлар ва уларнинг манзилгоҳи. *Чор Россиясида немислар колонияси.*

3 Маҳбусларнинг суд томонидан белгиланган жазо муддатини ўтайдиган жойи. *Ахлоқ тузатиш-меҳнат колонияси. Болалар колонияси. Аёллар (хотин-қизлар) колонияси.*

4 биол. Жинссиз кўпайишда она организмдан ажралиб кетмай, бир-бирига ёпишиб яшовчи жониворлар туркуми, тўдаси. *Маржонлар колонияси.*

**КОЛОНКА** [р. < фр. colonne < лот. columna – устун] 1 Устун шаклидаги турли асбоб, идишларнинг номи. *Бензин колонкаси.* ■ «Илғор» маҳалласида давлат маблағи ҳисобига 57 та водопровод колонкаси ўрнатилди. Газетадан.

2 айн. сугун 2. *Олти колонкали газета саҳифасини.. янги ўқув йилига тайёргарлик, ёз хотиралари тўғрисидаги хабар ва шеърлар безатган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КОЛОННА** [фр. colonne < лот. columna – устун; қозик] 1 архит. Иморатнинг томи, пештоқи, ички қисмлари ва ш. к. ни кўтариб туришга хизмат қиладиган, асоси айлана ёки тўғри тўртбурчак шаклида бўладиган таянч, устун. *У [қоровул] қайтиб келганда, новча киши иморатга узоқдан кўзини гоҳ қисиб, гоҳ катта очиб қарар, пакана йигит унинг колонна ва деворларига чертиб, дераза ва эшикларининг бўёғини тирнаб, ҳидлаб кўрар.. эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Деразалари кенг ва эшик олди оппоқ чиройли колонналар билан безалган клуб биноси.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ҳарбий хизматчилар ёки ҳарбий бўлинмаларнинг бирин-кетин тизилган сафи; кетма-кет тизилиб борувчи одамлар, машиналар ва ш. к. гуруҳи, сафи. *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дархат паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Колонна дарвозага бурилиб, ҳовлига кирди ва олдиндаги капитаннинг командаси билан тўхтади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Шу чоқ танклар колоннаси етиб келди-да, йўлда туриб олиб, тепаликка тўп ота бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КОЛОНТИТУЛ** [нем. Kolummentitel < фр. colonne – устун + лот. titulus – битик,

ёзув; фахрий унвон] *полигр.* Ҳар бетнинг устки ҳошиясига ёзилган сарлавҳа, муаллиф номи (журнал, тўплам ва ш. к. да) ёки ҳар бетнинг устки ҳошиясига босилган биринчи ёки охириги сўз, ҳарф (луғатда).

**КОЛОНЦИФРА** [нем. Kolumnenziffer] *полигр.* Китоб, журнал ва ш. к. нинг бетларига қўйилган тартиб рақамлари.

**КОЛОРАДО** [АҚШдаги дарё ва штат номи (Colorado)дан]: **колорадо қўнғизи** Барг, ўсимлик еювчи, қўнғизлар оиласига мансуб, картошка ва б. маданий ўсимлик (экин)лар учун ўта хавfli зараркунанда ҳашарот.

**КОЛОРИТ** [итал. colorito < лот. color – ранг, тус] **1** Расм, гравюра ва ш. к. да рангларнинг уйғун, ўзаро мутаносиб бўлиши, уйғунлик касб этиши. *Бир хил портретда рассом бўёқ, колоритга эътибор берса, иккинчи хил портретда у қаҳрамоннинг аҳволини тасвир этиши мумкин.* А. Умаров, Портрет – давринг ёрқин ифодаси.

**2** *қўчма* Бирор нарсанинг (ташқи кўриниш, бадий асар, давр, ҳудуд, халқ ва ш. к.) ўзига хос томонлари, хусусиятлари мажмуи. *Қаҳрамоннинг нутқидаги бу мақоллар миллий колоритни вужудга келтиради, қаҳрамон психологиясининг бирор томонини очишга ёрдам беради.* «ЎТА».

**КОЛХОЗ** [р. «коллективное хозяйство» бирикмасининг қисқартмаси] *эск. тар.* Шўро даврида: деҳқонларнинг асосий ишлаб чиқариш қурулларини умумлаштиришга ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини биргалашиб (жамоавий) бошқаришга асосланган ихтиёрий уюшмаси; коллектив хўжалик, жамоа хўжалиги. *Колхоз ерлари. Колхоз фермаси.*

**КОЛХОЗЛАШМОҚ** Коллектив хўжаликка (колхозга) бирлашмоқ.

**КОЛХОЗЧИ** Колхоз аъзоси. *Комиссия.. ҳамма звено бошлиқлари, бригадирлар ва бирмунча колхозчилар билан суҳбат қилди,* А. Қаҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КОЛЧЕДАН** [фр. colcedone < Кичик Осиёдаги шаҳар (лот. Calchedon, юн. Chalkedon) номидан] Металлар (темир, мис, кобальт, никель ва б.) олтингургурт (сульфид)ли бирикмаларининг умумий номи. *Мис колчедан.* ■ *Ғарбий Ўзбекистонда олтин маргимуш колчедан билан ёки кварц томирларида учрар экан.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

**КОЛЯСКА** [қад. р. коло, колесе – гилдирак] **1** *эск.* Рессорали, қайтарма соябонли тўрт гилдиракли извош. *Коляскани қўшмоқ. Коляскада сайр қилмоқ.* ■ *Ўн-ўн бешлаб арғумоқ отлар дейсизми, коляска аравалару қўш хотин дейсизми, ишқилиб, ундаги мулк-амлоқнинг ҳисобига чўт билмаган содда деҳқон етолмас экан.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

**2** Чақалоқ, ёш болаларни сайр қилдиришга мўлжалланган кичик аравача. *Жувон коляскадаги қизчаси билан икки қаватли ғиштин бинога кирди.* Газетадан.

**3** Махсус тиркама қўшимча аравача; кажава. *Мотоциклъ коляскаси.*

**КОЛЯСКАЛИ** Коляскаси бор, коляска ўрнатилган (бириктирилган). *Коляскали мотоциклъ.* ■ *Майдон атрофидаги кўчалар кичик болалар машинаси, коляскали велосипедлар.. миниб олган эркатойлар ва ота-оналар билан тўлиб кетди.* П. Гадов, Кичкинтойлар мусобақаси.

**КОМ I** [ф. کام – танглай, оғиз; оғиз бўшлиғи] *эск. кт.* Оғизнинг юқори тиш, танглайдан ҳалқумгача бўлган қисми, оғиз ичи; ич (қазр) (кўпинча аждар, дев каби афсонавий махлуқларнинг оғзи ҳақида). *Ҳамма урушдан қочса, сен бу аждаҳонинг комига ўз ихтиёринг билан бормоқчимисан?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сиз-чи эй, садоқат сўзидан нолиб, Надомат комида қолганлар, айтинг.* А. Орипов, Руҳим. *Энди амирингиз шарманда бўлиб қочгандан кейин ҳам.. халқнинг қолган-қутган мол-мулкани ҳам талаб, у аждарҳонинг комига солмоқчимисиз?* С. Айний, Куллар.

**Комига тортмоқ** Ичига, дамига тортмоқ, ютмоқ. *Аждар чўпонни комига тортди.* «Эртаклар». *Подшоҳлар бир аждарки, узоқдан кўрмоқ яхши, аммо ёнида бўлмоқ хавfli – бир сабаб билан комига тортмоғи осон.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кучли магнит парчаси темир заррачаларини ўзига тортгандек, ҳаво камералари ҳам қийғоч очилган.. толаларни ўз комига тортарди.* Б. Файзиев, Ойдин кечада.

**КОМ II** [ф. کام – тилак, истак; мақсад; баҳра] *эск. кт.* Мақсад, мурод; шодлик, комронлик. *Бахту давлатдин бутун ўртоқларим ком олдилар, Соате дунёда бўлмам комрон, қандоқ қилай? Ҳадия биби («Ўзбек шоирлари»).* *Сенингсиз менга ком йўқдир, Асал ичсам, заҳар бўлғай.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

**КОМА** [юн. *coma* – қаттиқ, чуқур уйқу ҳолати] Бутунлай ҳушдан кетиш, қон айланишининг, нафас олиш ва модда алмашинувининг бузилиши, ташқи таъсирларга жавоб бермаслик, умуман, марказий нерв системаси фаолиятининг издан чиқиши билан кечадиган, ҳаёт учун хавф туғдирадиган ҳолат.

**КОМАНДА** [фр. *commande* < итал. *comando* – бошқарув] **1** ҳарб. Командирнинг расмий, қисқача, оғзаки буйруғи. *Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қуроллардан бирданига, баббаравар ўқ уздилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Сунгра полкка.. команда бериб, Элмуродга ташаккур эълон қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**2** ҳарб. Муайян вазифаларни бажариш учун уч ва ундан ортиқ кишидан ташкил этилган кичик ҳарбий қисм, бўлинма. *Разведкачилар командаси. Снайперлар командаси. Ут ўчирувчилар командаси.*

**3** Кемадаги матрос ва командирлар таркиби. *Крейсер командаси. Теплоход командаси.*

**4** Муайян спорт тури бўйича бирга ҳаркат қилиш учун тузилган спортчилар жамоаси. *Волейбол командаси. Шахматчилар командаси.* ■ *Абдураимов яхши футболчи эди, яхши тренер бўлди. Анча йиллар ўзи шу командада ўйнади.* Газетадан.

**5** сиёс. Бирон-бир сиёсий арбоб ёки мансабдор шахс атрофида бўлган ва унинг дастурини амалга оширишга кўмаклашадиган яқин кишилар гуруҳи.

**6** Бирон-бир фаолият билан банд бўлган, муайян ишни бажараётган ишчи гуруҳ, жамоа.

**7** махс. Компьютер техникасида: компьютер бажариши лозим бўлган ҳар қандай иш учун айна компьютер (ҳисоблаш машинаси)га мос машина тилида ёзилган (берилган) буйруқ, йўл-йўриқ.

**КОМАНДИР** [лот. *commendare* – ишониб топширмақ, юкламақ] **1** Ҳарбий қисм, бўлинма, кема ва ш. к. нинг бошлиғи. *Взвод командири. Дивизия командири. Сув ости кемаси командири.* ■ *Блиндажда бизни рота командири Саурбоев қарши олди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**2** с. т. Раҳбар, бошлиқ. *Ҳозир у ишлаб чиқариш командири бўлиш ниятида тўқима-*

*чилик техникумида ўқимоқда.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Директор – командир, бош, Муаллим – раҳбар, йўлдош.* Қ. Муҳаммадий.

**КОМАНДИРЛИК** Командир иши, лавозими. *Абдулатиф командирлик қилаётган взвод ҳар куни ўнлаб ҳужумларни қайтарар.. эди.* Газетадан. *–Биз сизни бўлинма командирлигига тавсия этдик, – деди лейтенант.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**КОМАНДИРОВКА** [нем. *Kommandierung*, *Commando* – жўнатиш; хизмат сафари] Хизмат сафари (қ. **хизмат**). *Илмий командировка. Командировка муддати. Командировкага бормоқ.* ■ *Давронов махсус топшириқ билан Хоразмга командировка қилинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КОМБАЙН** [ингл. *combine* – бирлаштирмақ; бирга қўшиш] Бир неча машинанинг ишини бир йўла, бирданига бажарилган мураккаб машина. *Ғалла комбайни. Кўмир комбайни.* ■ *Деҳқонлар ғаллани ўроқ билан эмас, комбайн билан ўриб оладиган бўдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**КОМБАЙНЧИ** Комбайн ҳайдовчи, комбайнда ишловчи. [*Зумрад*] *Пахта оралиди, бугдўй ўраётган комбайнчига ҳорма айтади..* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

**КОМБИКОРМ** [р. «комбинированный корм» (аралаш озуқа) бирикмасининг қисқарган шакли] Мол ва паррандаларга бериш учун махсус тайёрланган аралашма озуқа; аралашма ем. *Жиззахда маҳаллий қишлоқ хўжалик хомашёсини ишлайдиган иккита пахта заводи, ёғ заводи ва комбикорм заводи бор.* Газетадан.

**КОМБИНАТ** [лот. *combinatus* – қўшилган, бирлаштирилган] **1** Бир-бирига узвий боғланган, бирининг маҳсулоти иккинчисига хомашё бўладиган бир неча турли тармоқдаги муассаса, корхона ва ш. к. ни бирлаштирувчи йирик ташкилот. *Целлюлоза-қоғоз комбинати. Гўшт-сут комбинати. Тўқимачилик комбинати.* ■ *Ўзбекистоннинг катта шаҳарларида йирик уй-жой қурилиш комбинатлари.. қурилди.* Газетадан.

**2** эск. Баъзи мамлакатларда маҳаллий саноатда майда ишлаб чиқаришларни бирлаштирувчи корхона. *Маиший хизмат кўрсатиш комбинати.*

**3** Бирор корхона, муассаса қошида бўладиган турли босқичдаги ўқув юрглари бирлашмаси.

**КОМБИНАЦИЯ** [лот. combinatio – қўшиш, бирлаштириш] 1 Бир турдаги нарсаларнинг ёки бирор нарса турларининг маълум тартибда уйғунлашган ёки ўзаро изчил жойлашган, қўшилган бирикмаси, мажмуи. *Рақамлар комбинацияси. Бўёқлар комбинацияси.* ■ *Табиатдаги бизга маълум бўлган барча жисмлар шу 92 та кўринишдаги атомлар комбинациясидан иборат.* А. Е. Ферсман, Қизиқарли геохимия.

2 Бир мақсадни кўзлаб қилинган бир неча хил ҳаракатлар, усуллар мажмуи, бирлиги. *Шахмат комбинацияси.* ■ *Пахтакорчилар ўйин давомида чиройли комбинациялар ишлатишди.* Газетадан.

3 Хотин-қизларнинг ич кўйлаги.

**КОМБИНЕЗОН** [фр. combinaison < лот. combinatio – қўшиш, бирлаштириш] Шими билан кўйлаги (ёки костюми) бирга қўшиб тикилган кийим (одатда иш кийими). *Унинг ёнида чўғдай иситилган чўкич ва омбир ушлаган, комбинезон кийган ёш ишчи пайдо бўлди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**КОМЕДИЯ** [лот. comoedia < юн. komodia – хушчақчақ оломон, қўшиқ] Воқеалар, ҳаракатлар ва зиддиятлар кулги асосида тасвирланадиган сахна асари. *Сатирик комедия.* ■ *Кинога олишяпти шекилли. Антиқа комедия чиқадиғанга ўхшайди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

**КОМЕНДАНТ** [фр. commandant < лот. commendare – топширмақ, юкламақ] 1 Қалъа ёки мустаҳкамланган ҳудудда ушбу жойни кўриқлайдиган барча қўшиннинг бошлиғи. *Шаҳар коменданнти. Округ коменданнти.* ■ *Орша шахрини озод қилиш операциясида бевосита қатнашдим, кейин шу шахарга комендант қилиб тайинландим.* Н. Сафаров, Оловли қизлар.

2 Гарнизонда қоровуллар хизматининг тўғри бориши, маҳбусларнинг сақланиши, ҳарбий хизматчиларнинг жамоат жойлари ва кўчадаги интизоми устидан назорат олиб борувчи ҳарбий мансабдор шахс.

3 Темир йўл станцияларида ва сув йўлларида (порт ва пристанларда) қўшинлар, ҳарбийлар ва ҳарбий юкларнинг тўғри ҳаракатланишини кузатиб турувчи ҳарбий хизматчи. *Туртинчи кун кечқурун вагонларга шам берилмади, станция ҳарбий коменданнти «Чироқ ёқилмасин!» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Айрим муассасаларга қарашли уйларнинг, мас., университет ётоқхонасининг бошқарувчиси. *Бу хотин меҳмонхона билан ётоқхонага комендант ҳамда ишчиларга кийим тарқатувчи экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КОМЕНДАТУРА** [нем. Kommandantur < лот. commendare – ишониб топширмақ] Ҳарбий гарнизон комендантининг идораси ва бу идора жойлашган бино.

**КОМЕТА** [юн. kometes – узун, пахмоқ сочли] Тумансимон нурланувчи булут ҳамда думга ўхшаш нурли (ёруғ) чизиқ кўринишига эга бўлган осмон жисми; думли юлдуз. *Ҳар замон-ҳар замонда Ер яқинидан ноёб кометалар ўтиб қолади.* «Ёшлик».

**КОМИ** Россия Федерацияси таркибидаги Коми Республикасининг туб аҳолиси. *Коми тили. Коми йигит.*

**КОМИЗМ** [юн. komikos – кулгили] Бирор нарсанинг: хатти-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, ҳолат ва ш. к. нинг кулгили, комик томони. *Давр ўтиши билан ҳаётний эртакларда фантазиянинг ўрнини комизм эгаллай бошлади.* «ЎТА».

**КОМИК** Комик, ҳажвий ролларни ўйновчи актёр; қизиқчи, масҳарабоз. *Соиб Хўжаев Муқимий номидаги ўзбек давлат муסיқали драма театрининг комикларидан эди.*

**КОМИК** Комедияга оид, кулгили. *Томошабинга комик фильми мукамал етказишда, кулги чиқаришда бундай усул қўл келади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *Раж Капур трагик, лирик ва комик элементлар мавжуд бўлган фильмларда чуқур фалсафий образлар яратишга муваффақ бўлди.* Газетадан.

**КОМИЛ** [а. كامل – етук, тўлиқ, мукамал] 1 Камолатга эришган, бекаму кўст, мукамал. *Муҳаммад Жамол энди сўзни Искандародан бошлади: -Гўзал, келишган ва ақли комил қиз, – деди.* Ойбек, Нур қидириб. *..ахлоқи, одоби, маънавий фазилатлари уни ҳар бир комил инсонга баравар қилиб кўтарган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

**Имони (ёки ишончи) комил** Қатъий ишончни билдирувчи ибора. *Бу сирли гумбазга неча марта лаб тикилиб қолганига имоним комил, зеро у бошқа ёдгорликлардан ўзгача.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Аммо Ойқизнинг ишончи комил эдики, эрта-индин бу ерлар ҳам чамандек яшнайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Комил (эркаклар исми).

**КОМИНТЕРН**, **Коммунистик Интернационал тар.** 1919–1943 йилларда: турли мамлакатларнинг коммунистик партияларини бирлаштирган, фаолиятида разведка ишларини ҳам олиб борган халқаро ташкилот.

**КОМИССАР** [фр. commissaire < лот. comissarius – вакил қилинган; ваколат берилган] **1** Ҳарбий, ижтимоий-сиёсий ёки маъмурий ваколатларга эга бўлган раҳбар, бошлиқ.

**Халқ комиссари** *эск. тар.* СССРда 1917–46 йилларда Халқ комиссарлигини бошқарган ҳукумат аъзоси. *Ички ишлар халқ комиссари.* **Ҳарбий комиссар** **1)** 1918–42 йилларда совет ҳукуматининг армияда командир билан бир қаторда қўшинларнинг жанговарлик қобилияти ва сиёсий аҳволи учун тенг даражада жавобгар бўлган сиёсий ходими. *Батальон комиссари.* *Полк комиссари;* **2)** Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида: маҳаллий ҳарбий бошқарув органи (комиссарлик) раҳбари.

**2** Айрим хорижий мамлакатларда маъмурий ёки полициячилик вазифаларини бажарувчи мансабдор шахс.

**КОМИССАРИАТ** *айн. комиссарлик.*

**КОМИССАРЛИК** Комиссар томонидан бошқарилувчи, давлатга қарашли ва маҳаллий-маъмурий муассасаларнинг номи.

**Халқ комиссарлиги** *эск. тар.* Халқ хўжалиги ёки саноатнинг бирор тармоғига раҳбарлик қиладиган давлат муассасаси (СССРда 1946 йилдан министрлик деб аталган). *Ташқи ишлар халқ комиссарлиги.* **Ҳарбий комиссарлик** Ҳарбий хизмат ўташи лозим бўлган кишиларни ҳисобга олиш, ҳарбий хизматга чақириш ва ш. к. ишларни бажарадиган маҳаллий ҳарбий бошқарув органи. *Вилоят ҳарбий комиссарлиги.* ■ *Элмурод уйга келиб, столи устида ҳарбий комиссарликнинг повесткаси (чақирув қоғози)ни кўрди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

**КОМИССИОН** [лот. commissio – топшириш; топшириқ] **1** Воситачилик (битиштирувчилик) ролини ўйновчи; молни комиссияга қабул қилувчи.

**Комиссион магазин** Аҳолининг ортиқча, кераксиз нарсаларини қабул қилиб олиб, сотиб берадиган махсус магазин. **Комиссион савдо** Савдо корхоналари билан айрим,

алоҳида фуқаролар ва ташкилотлар ўртасида тузиладиган комиссия шартномасига асосланган савдо-сотик шакли.

**2** Комиссияга берилган, комисион магазин орқали, учинчи шахс (комиссионер) воситачилигида харид қилинадиган ёки сотиладиган. *Комиссион моллар.*

**КОМИССИОНЕР** [фр. commissionnaire < лот. commissio – топшириш; топшириқ] Комитент ҳисобидан ва унинг фойдасига, лекин ўз номидан битимлар тузадиган шахс ёки ташкилот – савдо-сотик ишидаги воситачи.

**КОМИССИЯ** [лот. commissio – топшириш; топшириқ, юмуш] **1** Бирор аниқ вазифани бажариш ёки алоҳида махсус чора-тадбирлар ўтказиш учун ташкил этилган орган; шундай ишларга ваколати бўлган шахслар гуруҳи. *Тафтиш комиссияси.* *Саноқ (ҳисоб) комиссияси.* *Юбилей комиссияси.* *Қабул комиссияси.* *Сайлов комиссияси.* ■ *Пахталаримиз ҳолини кўриб, баҳо бериш учун комиссия чиқарингиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**2** Бир томон (комиссионер)нинг бошқа томон (комитент) топшириғига кўра маълум ҳақ эвазига учинчи шахс билан ўз номидан, лекин комитент ҳисобидан унинг манфаати йўлида тузган шартномаси.

**3** Шундай битим тузганлик учун тўланадиган ҳақ (тузилган битим суммасининг аввалдан белгиланган фоизи миқдориди).

**КОМИТЕНТ** [лот. committens, committentis – топширувчи, топшириқ берувчи] Комиссионерга ўзининг, яъни комитент ҳисобидан, лекин комиссионер номидан савдо битимини тузиш ҳақида топшириқ берувчи томон (шахс ёки ташкилот).

**КОМИТЕТ** [фр. comite < лот. committo – топшираман, юклайман] **1** Махсус, алоҳида чора-тадбирлар ўтказиш ёки бирор соҳа-тармоққа раҳбарлик қилиш учун ташкил этиладиган давлат органи. *Гидрология ва минерал ресурслар давлат комитети (яна қ. кўмитта).*

**2** Сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларида коллегиял сайлаб қўйиладиган раҳбарий орган. *ХДП Марказий комитети.*

**КОММЕНТАРИЙ** [лот. commentarius – шарҳлар, изоҳлар; тафсир] қ. **изоҳ, шарҳ; тафсир.**

**КОММЕНТАТОР** [лот. commentator – баён қилувчи, шарҳловчи] қ. **шарҳловчи.**



**КОММЕРСАНТ** [*фр.* *commercant* < *лот.* *commercans, commercantis* – сотиб олувчи] Тижорат, савдо-сотик билан шуғулланувчи шахс; ишбилармон, тадбиркор, тижоратчи.

**КОММЕРЦИЯ** [*лот.* *commercium* – савдо-сотик; муомала] Савдо-сотик ва у билан боғлиқ муомалалар; фойда олишга йўналтирилган фаолият (*яна қ. тижорат*).

**КОММУНА** [*фр.* *commune* – жамоа < *лот.* *communis* – умумий, оммавий] 1 Мулк ва меҳнатни умумлаштириш, ўз-ўзини бошқариш ҳуқуқларига эга бўлиш асосида бирлашган кишилар жамоаси.

2 Ҳозирги бир қатор хорижий мамлакатларда қуйи маъмурий-ҳудудий бирлик.

**Париж коммунаси** 1871 йилда қўзғолон кўтарган француз меҳнаткашларининг ўша йилнинг 18 мартдан 28 майгача ҳукм сурган ҳукумати. **Қишлоқ хўжалик коммунаси тар.** Қишлоқ хўжалик кооперативларининг шўро ҳокимиятининг дастлабки йилларида амалда бўлган шакли (кейинчалик колхоз тарзида қайта ташкил этилган).

**КОММУНАЛ** [*фр.* *communal* < *лот.* *communis* – умумий, оммавий, жамоавий] 1 Коммунага, жамоа бўлиб яшашга оид; жамоавий.

2 Шаҳар хўжалигига оид, шаҳар хўжалигига боғлиқ. *Коммунал хизматлар. Коммунал банк. Коммунал қурилиши.*

**Коммунал хўжалик** Муайян аҳоли масканлари (шаҳар, қишлоқ, шаҳарча каби) аҳолисига хизмат кўрсатувчи корхоналар, хизматлар ва хўжаликлар (иссиқ ва совуқ сув, электр энергияси, газ билан таъминлаш, кир ювиш, кимёвий тозалаш, сартарошхоналар тизимлари фаолияти ва б.) мажмуи.

**КОММУНАР** [*фр.* *communard*] 1 Париж коммунаси қатнашчиси.

2 Коммуна аъзоси (*қ. коммуна 1*).

**КОММУНИЗМ** [*лот.* *communis* – умумий, оммавий] 1 Хусусий мулкчиликни инкор этиш ва моддий бойликларни барчага тенг тақсимлашни талаб қилиб қўйишга асосланган турлича қарашлар, нуқтаи назарларнинг умумий номи. *Ибтидоий коммунизм. Хаёлий (утопик) коммунизм.*

2 тар. Марксизмда: капитализм ўрнини эгалловчи ва ўз ривожланиши тарихида икки босқич (фаза)ни – социализм деб ата-

лувчи қуйи ҳамда тўлиқ коммунизм деб аталувчи юқори босқични ўтувчи ижтимоий-иқтисодий формация. *Илмий коммунизм. Коммунизм ғоялари.*

**КОММУНИКАТИВ** *тлш.* Коммуникацияга, фикр алмашувга оид. *Тилнинг коммуникатив вазифаси.* ■ *Қўшма гап мураккаб фикрий ва коммуникатив муносабатларни ифодалаш воситаси бўлиб, нутқнинг ҳамма жанрларида қўлланади. «ЎТА».*

**КОММУНИКАЦИЯ** [*лот.* *communicatio* < *communicare* – умумий қилмоқ, боғламоқ] 1 махс. Транспорти, алоқа йўллари ва шаҳар хўжалиги ер ости тармоқлари ва ундаги иншоотлар. *Коммуникация линияси. Сув коммуникацияси. Душман коммуникациясини ишдан чиқариш.* ■ *Баъзи мамлакатларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб, йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни қуришаркан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Кибернетикада: информация (ахборот)ларни алмашиш жараёни.

3 *тлш.* Фикр алмашув, алоқа. *Ҳақиқатда конкрет нутқ шароити тингловчига сўзловчи айтаётган воқеа-ҳодисани тезроқ, осонроқ тушунишга ёрдам беради, коммуникацияни тезлаштиради. «ЎТА».*

**КОММУНИСТ** Коммунистик партия аъзоси. *Мен бу ерга очик кўз билан келдим. Мен аввало коммунист, ундан кейин агрономман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

**КОММУНИСТИК 1** Коммунизмга оид; коммунизм принципларига асосланган. *Коммунистик жамият қурилиши.*

2 Коммунизм ғояларига асосланган, унга амал қиладиган. *Коммунистик партия. Коммунистик режим.*

**КОММУТАТОР** [*лот.* *commutare* – алмаштирмақ; ўзгартирмақ] *эл. тех.* 1 Электр занжирини улаш, узиш ва унинг қисмларини алмашлаб улашни таъминловчи электромеханик ёки электрон қурилма.

2 Телефон станцияларида: икки ёки бир неча абонентларни ўзаро бир-бири билан уловчи қурилма.

**КОММУТАЦИЯ** [*лот.* *commutatio* – ўзгартириш, ўзгариш; алмаштириш] Алоқа техникасида: телефон, телеграф ва радио станцияларида сим, кабель, аппарат ва асбобларни электрик улаш ёки узиш тизими. *Бир йўла кенгайтирилган коммутация сис-*

темаси овозда ғоятда яхши тембр ва тиниқликни ҳосил қилади. Газетадан.

**КОММЮНИКЕ** [фр. *communiqué* < лот. *communicare* — хабар қилмоқ] Халқаро музокаралар, давлатлар ўртасида тузилган битимлар, мамлакат ички ҳаётидаги муҳим воқеалар, ҳарбий ҳаракатлар ва б. лар ҳақида ҳукуматнинг расмий хабари.

**КОМПАКТ-ДИСК** [ингл. *compact-disk*] Диаметри унча катта бўлмаган, доимий, ўчмайдиган товуш сигналлари (мусиқа, қўшиқ, матн ва б.) ёзиб олинган оптик диск.

**КОМПАНИЯ** [фр. *compagnie* < лот. *compages* — бирлаштириш; бирлашма; алоқа] **1** Вақтини бирга ўтказувчи ёки бошқа бирор мақсад билан уюшган шахслар гуруҳи; улфат, улфатчилик.

**2** Савдо, саноат ёки транспорт соҳасида иқтисодий фаолият олиб боровчи юридик ва жисмоний шахслар, ишбилармонлар бирлашмаси. *Савдо компанияси. Акциядорлар компанияси.*

**КОМПАРАТИВИЗМ** [лот. *comparativus* — қиёсий] Тилшунослик ва адабиётшунослик тадқиқотларида қўлланадиган қиёсий-тарихий метод.

**КОМПАС** [итал. *compasso* — ўлчайман] Уфқ (дунё) томонларини аниқлайдиган, магнитланган стрелкаси доим шимолни кўрсатиб турадиган асбоб; қибланома. *У [Ноира] рюкзайдан компасни олиб, турган ерини аниқлади. М. Худойқулов, Оҳанрабо ахтариб.*

**КОМПЕНСАЦИЯ** [лот. *compensatio* — тенглаштириш; ўрнини тўлдириш] **1** Бирон нарса бадалига ҳақ тўлаш, мукофот бериш.

**2** ҳуқ. Меҳнат қонунчилигида: қонунда белгиланган ҳолларда меҳнат мажбуриятларини бажаришдаги қўшимча харажатлар учун ишчи ва хизматчиларга бериладиган тўлов; товон пули.

**КОМПЕТЕНЦИЯ** [лот. *competere* — лаёқатли, муносиб бўлмоқ] **1** Муайян орган ёки мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доираси; ваколат.

**2** Шахснинг бирор-бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси.

**КОМПИЛЯЦИЯ** [лот. *compilatio* — талаш, ўғирлаш] Ўзгаларнинг тадқиқотлари, асарлари асосида уларга ҳеч қандай талқин

берилмай, ўзлаштириш йўли билан тузилган иш; мустақил бўлмаган иш, асар. *Булар гарчи қисман олдинги тарих китобларидан компиляция тарзида тузилган бўлса-да, уларда Қўқон хонлигининг 1843 йилдан 1875 йилгача бўлган тарихига оид қимматли маълумотлар бор. «ЎТА».*

**КОМПЛЕКС** [лот. *complexus* — алоқа, боғланиш; кўшиб, қамраб олиш] Бир бутунни ташкил қилувчи нарсалар, ҳодисалар, белги-хусусиятлар мажмуи, йиғиндиси. *Архитектура комплекси. Гимнастика машқлари комплекси. Агротехник ишлар комплекси. Пахтачиликни комплекс механизациялаштириши. Хўжаликнинг комплекс равишида ривожланиши.*

**КОМПЛЕКТ** [лот. *completus* — тўлиқ] Бирор нарсанинг бир бутунликни ташкил этувчи тўла мажмуи. *Дарсликлар комплекти. Машина запас қисмлари комплекти. ■ Айни пайтда корхонада «Тоҳир ва Зухра» номли янги атир-упа комплекти ҳам тайёрланмоқда. Газетадан.*

**КОМПОЗИТОР** [лот. *compositor* — тузувчи; яратувчи, ижод қилувчи] қ. **бастакор**. *Композитор Мутал Бурхонов Ҳамзанинг музика меросидан ижодий фойдаланиб, фильмнинг тасвирий материалига мувофиқ куй басталаган. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.*

**КОМПОЗИЦИОН** Композициясига кўра, тузилиши жиҳатдан. *Негаки, асардаги бу камчиликлар композицион жиҳатдан тарқоқликни келтириб чиқарган. С. Кароматов, Олтин қум.*

**КОМПОЗИЦИЯ** [лот. *compositio* — тузиш; ижод қилиш] **1** Адабий асар, санъат асари қисмларининг тузилиши, жойлашиши ва ўзаро муносабати, уларнинг кўшилиб кетиши, қўшилган ахлитлиги. *Романинг композицияси. Операнинг композицияси. ■ Унинг [Охунованинг] очерклари сюжети ва композиция жиҳатидан аниқ мақсадга қаратилган. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ҳар ҳолда улар ҳам композицияси, ҳам оҳангдорлиги.. билан фольклор асарларига яқин туради. «ЎТА».*

**2** Таркибий қисмлари мазмунан ўзаро боғланиб, бирлик ташкил этган бадиий асар, мустиқа ёки рассомлик асари. *Ҳайкал-тарошлик, меъморчилик композициялари бамисоли жангноманинг қахрамонларидек қад кўтаради. Газетадан.*

3 мус. Мусиқа асари яратиш назарияси. *Композиция классининг талабаси.*

**КОМПОНЕНТ** [лот. componens, componens — ташкил этувчи; таркибий қисм] Бирор нарсанинг таркибий қисми. *Қўшма сўзнинг биринчи компоненти.* ■ *Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш».

**КОМПОСТ** [ингл. compost < лот. compositus — яхши кўринишли; таркибли] қ. х. Ўт, пўчоқ, ахлат каби чиқиндилар билан тупроқ ёки торф аралашмасини чиритиб тайёрланган органик ўғит. *Компост билан ўғитлаш. Компост ўраси.* ■ *Бир тонна компост роса етилса, ўн тонна гўнгнинг кучини беради.* Газетадан.

**КОМПОСТЕР** [фр. composteur] Темир йўл билети, банк чеки ва ш. к. ҳужжатларга назорат мақсадида шартли тешик-тешик ёзувни ўйиб босадиган асбоб.

**Компостер қилмоқ айн. компостерламоқ.**

**КОМПОСТЕРЛАМОҚ** Компостер билан бирор белги босмоқ (қайд қилинганлиги ёки ҳисобга, рўйхатга олинганлиги ҳақида). *Поезд билетини компостерламоқ.*

**КОМПОСТЛАМОҚ** Компост тайёрламоқ. *Компостлашда мол шиптири — суюқ гўндан қўшиб фойдаланиш яхши самаралар беради.* Газетадан.

**КОМПОТ** [фр. compote] Қуруқ ёки ҳўл мевадан қайнатиб тайёрланган ширин ичимлик. *Олча компоти.* ■ *Бу йил мевалар ҳар қачонгидан ҳам мўл бўлди. Ҳозир компот консервалари тайёрлашнинг айнаи вақти.* Газетадан. *Муздек компот билан кисель бор экан. Иккаловидан бир стакандан олди, кетма-кет симирди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

**КОМПРЕСС** [фр. compresse < лот. compressus — сиқиш; ўраб, қамраб олиш] Оғриган, шикастланган жойга бирор дорили сувга ботириб ёки қуруқ ҳолда боғланадиган (ўраладиган) латта, пахта ва ш. к. *Терлаган даврида касалга қўйилган компресс ва бошқа нарсаларни олиб ташлаб, эшик, деразаларни ёпиб қўйиш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КОМПРЕССОР** [лот. compressus — сиқиш; ўраб, қамраб олиш] Дам берадиган, юқори босим остида ҳаво, газ, буғ кабиларни сиқиб берадиган машина. *Фуриллаб компрессор ишга тушди, ертешар бурғилар шарақлаб, қулоқни батанг қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КОМПРОМИСС** [лот. compromissum — ўзаро ваъдалашув, келишув, битим] Бошқа томонга (масалан, рақибга) унинг баъзи талабларида ён бериш; у билан келишиш натижасида ўз талабларининг бир қисмидан кечиш; шу асосдаги битим. *Бироқ биз ҳозир демократик инқилоб жараёнидамызки, биродарлар, бу жараённинг ўзи биздан.. ҳатто рақиблар билан ҳам компромисслар қилишимизни тақозо этади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

**КОМПЬЮТЕР** [ингл. computer < лот. computare — ҳисобламоқ, ҳисоблаб чиқмоқ] Мураккаб қурилмага эга бўлган электрон ҳисоблаш машинаси. *Тифиз ва ғоят масъулиятли участкаларда компьютер ва автоматлар кенг жорий этиляпти.* Газетадан.

**КОМПЬЮТЕРЛАШТИРМОҚ** Инсон фаолиятининг турли соҳаларига компьютерларни жорий қилмоқ, уларни компьютер билан ишлашга ўтказмоқ.

**КОМРОН** [ф. کامران — бахтли; ҳаётдан завқланувчи] эск. кт. Ўз мақсадига эришган; бахтли. *Бахту давлатдан бугун уртоқларим ком олдилар, Соате дунёда бўлма комрон, қандоқ қилай.* Ҳадия биби [«Ўзбек шоирлари»]. *Комрон кунлар олдинда ҳамон, Алвон умид қонимда.* У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

**КОМСОМОЛ** [р. «Коммунистический союз молодёжи» бирикмасининг қисқартмаси] эск. тар. Шўро даврида: **1** (Бутуниттифоқ Ленинчи) Коммунистик Ёшлар Уюшмаси. *Комсомол азбоси. Комсомол билети. Комсомол топшириғи.*

**2 с. т.** Шу уюшманинг азбоси.

**КОН** [ф. كان — маъдан қазиб олинган ер] **1** Фойдали қазилмаларни олиш учун қурилган ер ости иншоотлари, шунингдек, бундай қазилмаларни олишни амалга оширувчи тоғ саноати корхонаси. *Қўмир кони. Конда ишламоқ.* ■ *Конлар инженерни, тоғлар Фарҳодни, Устасин қақирар тонгги гудоклар.* Ф. Фулом. *Фозгон мармар кони сўнгги йилларда кенг ривож топди.* Газетадан.

**2** Фойдали қазилмалар тўпланган жой ва шу қазилмалар тўплами. *Ўлкамиз табиий бойликларини ўрганиш, янгидан-янги конларни аниқлаш ишида нуфузли олимларимиз салмоқли улуш қўшмоқдалар.* Газетадан. *Еру кўкни қопласин мевазор боғ, ўрмонлар, Ер остида ётмасдан, юзага чиқсин конлар.* Қ. Муҳаммадий.

3 кўча Бирор нарсага жуда мўл, сероб жой. *Оқ олтин конига айлатирилган кўриқ ва бўз ерлар.* ■ Мен онаман, менинг юрагим Фарзандларим кўвончига кон. Зулфия.

**КОНВЕЙЕР** [ингл. conveyer — ташувчи] Юк ташиш, машинани бутлаб йиғиш ёки ишланаётган нарсаларни бир иш жойидан иккинчи иш жойига кетма-кет узлуксиз етказиб бериш учун тўхтовсиз ёки даврий равишда айланиб ишлаб турадиган лентасимон махсус транспорт қурилмаси; транспортёр. *Конвейер усулида ишламоқ.* ■ Катта дарвоза ёнига қурилган гаражда, эндигина конвейердан чиққандек, янги ҳаворанг «Победа» ялтираб турибди. Т. Жалолов, Олтин қафас. *Тикувчилик ишлаб чиқариши машинасозлик корхоналарининг конвейерига ўхшаб кетади.* Газетадан.

**КОНВЕКЦИЯ** [лот. convectio — олиб келиш] физ. Иссиқликнинг суяқлик, ҳаво ёки газ билан узатилиши.

**КОНВЕНЦИЯ** [лот. conventio — шартнома, битим] Бирон бир махсус масалага оид халқаро шартнома, битим.

**КОНВЕРСИЯ** [лот. conversio — айлантириш; ўзгартириш] 1 Алмаштириш, ўзгартириш, қайта ҳисоб-китоб қилиш; олдинги йилларда чиқарилган давлат заёмларини янгиси билан алмаштириш.

**Валюта конверсияси** қ. конвертация.

2 тил. Бирор тизимга оид тил бирлигини бошқа тизимга (соҳага) оид бирликка айлантириш билан янги бирлик ҳосил қилиш.

**КОНВЕРТ** [фр. convert] Ичига хат, ҳужжат ва ш. к. солиб, бирор жойга юбориш учун ишлатиладиган, тўртбурчак шаклида ясалган қоғоз пакет; хатжилд. *У госпиталга келиб, шу куни кечгача ўтириб, хат ёзди. Хатни Латофатхоннинг конвертига ўхшаган кўк конвертга солиб, адрес ёзди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. *Замира «А» токчаси хатга тўлиб турганини кўрди-ю, бориб қўл солди. Унинг номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч юлдуз.

**КОНВЕРТАЦИЯ** [лот. convertatio — ўзгартириш, айлантириш] Миллий валютанинг амалдаги курс бўйича бошқа хорижий валюталарга эркин ва чекланмаган миқдорда алмаштирилиши. Сўмнинг конвертация қилиниши. ■ Конвертациянинг жо-

рий этилиши хорижий валютанинг маъмурий усул билан тақсимланишини камайтиради. «Мулоқот».

**КОНВЕРТЕР, конвертор** [лот. convertere — ўзгартирмақ, айлантирмақ] Эриган чўян орқали ҳаво ёки техник кислород ўтказиб, пўлат олиш учун қўлланадиган махсус аппарат. *Яқинда.. синтетик каучук ишлаб чиқариш заводида йирик комплекс — конвертер ишга туширилди.* «Фан ва турмуш».

**КОНВОИР** [фр. convoieur — кузатиб боровчи] 1 Бирор кимса ёки нарсани муҳофаза мақсадида кўриқлаб, кузатиб боровчи қуроли соқчи.

2 Алоҳида кемани ёки бир неча кемани кўриқлаб, кузатиб боровчи кема ёки самолёт.

**КОНВОЙ** [голл. konvooi] 1 Кўриқлаб, кузатиб боровчи қуроли соқчилар отряди. *Жиноятчилар конвой остида қишлоқ шўрсига ҳайдалдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 Транспорт ёки савдо кемаларини кўриқлаб, кузатиб боровчи кемалар ёки самолётлар гуруҳи.

**КОНГЛОМЕРАТ** [лот. conglomeratus — тўдаланган, йиғилган, тўпланган] 1 геол. Турли тош ва тош парчаларининг лой, оҳак ва ш. к. воситаси билан бир-бирига маҳкам ёпишувидан ҳосил бўлган тоғ жинси. *Қадимги дельта ётқизиқлари конгломератлар ва қум қатламларидан иборат.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

2 Турли-туман жинс, предмет ва қисмларнинг тасодифий механик қўшилмасидан иборат нарса; қурама. *Дунёда ташқаридан сўз қабул қилмайдиган, фақат ўз ички ресурслари ҳисобига ривожланадиган «соф» тил бўлмагани сингари, нуқул бўлак тилларнинг луғатларидан ташкил топган қурама, антиқа «конгломерат тил» ҳам йўқ.* Ф. Саломов, Таржима назарияси кириш.

**КОНГРЕСС** [лот. congressus — учрашиш, кўришиш; тўқнашув] 1 Муҳим сиёсий, илмий ва б. масалалар юзасидан ўтказиладиган халқаро конференция, кенгаш. *Тинчлик тарафдорларининг жаҳон конгресси. Физиологларнинг халқаро конгресси.* ■ Самимий дўстлик, мақсад бирлиги конгресс аъзоларини жуда ҳам яқинлаштириб қўйди. В. Содиқова, Бирлашиб, тинчликка эришамиз.

2 АҚШ ва б. баъзи хорижий мамлакатларда қонун чиқарувчи орган.

**КОНДЕНСАТ** [лот. condensatum – қуюлтирилган нарса] Газ ёки буғ ҳолидаги жисмларнинг конденсацияланиши натижасида юзага келувчи суюқлик. *Йил охиригача битта янги газ-конденсат кони разведка қилинади ва очилади.* Газетадан.

**КОНДЕНСАТОР** [лот. condensare – зичламоқ, қуюлтирмоқ] 1 Электр токи тўплайдиган асбоб; икки ёки ундан ортиқ ўтказгичли система. *Бир-биридан изоляция қилиниб, бир-бирига яқин жойлаштирилган иккита ўтказгич конденсатор ҳосил қилди.* «Физика» дарслиги.

2 Буғни, газсимон моддани совитиб, сувга айланттирувчи қурилма. *Ҳалигача ҳавони салқинлаштирадиган конденсаторлар уй қурилишида кўп қўлланилмаётир.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

**КОНДЕНСАЦИЯ** [лот. condensatio – зичланиш, қуюқланиш] махс. 1 Тўплаш, тўпланиш (мас., электр энергияси).

2 Буғ ёки газсимон модданинг совитиб ёки сиқилиш натижасида суюқ ҳолга айланиши.

**КОНДИТЕР** I [лот. conditor < а. قند – ширинлик, обакидандон] Кондитер маҳсулотлари тайёрловчи пазанда, шакарпаз; қандолатчи. *Кондитерлар тайёрлаш курси.* ■ *Ошпазларга, кондитерларга тўланадиган тариф ставкаларининг миқдори озиқ-овқат саноатида ҳозир амалда бўлган ставкалар даражасига етказилади, деса бўлади.* Газетадан.

**КОНДИТЕР** II Кондитер маҳсулотлари (пирожный, торт ва ш. к. ширинликлар) тайёрлаш ёки улар билан савдо қилишга оид. *Кондитер моллари. Кондитер цехи.* ■ *Кўзни қамаштирувчи қоғозларга ўралган кондитер маҳсулотлари бамисоли дарё бўлиб оқяпти.* Газетадан.

**КОНДИЦИЯ** [лот. conditio – шарт-шароит, ҳолат] У ёки бу нарса (товар) мос келиши лозим бўлган метёр, стандарт, сифат. *Уруғларни тозалаш, кондицияга келтириш ва уруғлик участкаларига доим эътибор бериш керак.* Газетадан.

**КОНДИЦИОНЕР** Хоналарда ва транспорт воситаларида ҳаво шароитини кишилар кайфияти учун қулай ҳолатда сақлаб турувчи (совитувчи ёки иситувчи) агрегат, механизм. *Бу электр энергиясидан жазирама ёз кунларида кондиционерларда хо-*

*наларни совитиш учун фойдаланиш мумкин.* «Фан ва турмуш». *Деразаларда бир эмас, иккита кондиционер.* «Шарқ юлдузи».

**КОНДУКТОР** [лот. conductor – кузатиб борувчи] 1 Поездни кузатиб борувчи, ундаги йўловчилар хавфсизлиги ҳамда юкларнинг сақланиши устидан назорат қилиб борувчи темир йўл ходими. *Кейинги ўн-ўн беш йил мобайнида Ўзбекистон темир йўлларида «дуварак» бекатчалар шунча кўпайганки, улардан кўпининг отини йўловчилар эмас, балки кондукторлар ҳам билмайди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Трамвай, троллейбус, автобусларда пассажирларга билет сотувчи, уларнинг чиқиш-тушишини кузатиб борувчи ходим. *Мелиқўзининг хотини – автобусда кондуктор, баъзан ярим кечада келади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Темир-бетон устунларни тик ўрнатишда қўлланидиган ёғоч ёки темир қолип.

**КОНИ** Турган битгани, бутунлай; жуда, ғоят. *Қовун хушбўй ҳиди, тотимли мазаси.. ҳар хил дори-дармонларга бойлиги.. билан инсон сиҳат-саломатлигига кони фойда эканлиги жуда қадимдан маълум.* Газетадан. *Очил бува сафарни тугатганидан, эзгу бир фарзни бажо келтириб, кони савобга ботган одамдек, мамнун кўринар, сокин ва собир эди.* А. Мухтор, Чинор. *Тортинчоқлик саҳна учун кони зиён, синглим, қани эшитайлик бўлмаса.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Мураккаб бу механизмнинг бекор туриши кони зарардир.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

**КОНКА** эск. Отлар тортиб юритадиган трамвай. *Конка ўрнига электр трамвай йўли қурилгач, Темир фаранг йўл тозаловчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**КОНКРЕТ** [лот. concretus – қуюқ, қуюлтирилган; зичланган] Реал мавжуд бўлган, аниқ, равшан, белгили. *Конкрет кўрсатмалар. Конкрет топшириқ. Конкрет таклиф.* ■ *Мен бунга конкрет мисоллар келтириб, ўз ишларимизни намойиш қилишим мумкин.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Умуман олганимизда.. айтганингиз тўғри, Зокир ака. Лекин конкрет олганимизда, мен Маҳкам акага қўшиламан.* П. Қодиров, Уч илдиш.

**КОНКРЕТЛАШМОҚ** Аниқ, белгили бўлмоқ. *Ўшандагина образ конкретлашади, кишини ишонтирадиган, таъсирли бўлади.* «Адабиёт назарияси».

**КОНКУРЕНЦИЯ** [лот. concurrentia < concurrere — тўқнашмоқ, дуч келмоқ] қ. рақобат.

**КОНКУРС** [лот. concursus — тўқнашиш, дуч келиш] қ. танлов.

**КОНСАЛТИНГ** [ингл. consulting — маслаҳат бериш, маслаҳатлашиш] Махсус компанияларнинг бизнесменлар — ишлаб чиқарувчилар, сотувчи ва харидорларга ташкилий, техникавий, молиявий, иқтисодий масалалар бўйича маслаҳатлар, тавсиялар беришдан иборат фаолияти.

**КОНСЕНСУС** [лот. consensus — розилик, ҳамжиҳатлик] Халқаро музокаралар, сиёсий ва б. кенгашлар иштирокчилари нуктаи назарларининг яқинлашуви ва мунозаралар натижасида низоли, баҳсли масала бўйича эришилган умумий битим.

**КОНСЕРВА** [фр. conserve — лот. conservare — сақламоқ] Махсус усулда бузилмайдиган қилиб ишлаб, узоқ вақт сақлаш учун герметик ёпиладиган (ҳаво ўтказмайдиган) банкаларга солиб қўйилган озиқ-овқат маҳсулоти. *Балиқ консерваси. Гўшт консерваси. Консерва банкаси. Консерва заводи.* ■ *Жангчиларга қаттиқ нон ва консерва улашдилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Пичоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Суварак.*

**КОНСЕРВАЛАМОҚ** Озиқ-овқат маҳсулотларини бузилишдан асраш ва узоқ муддат сақлаш мақсадида махсус ишлов бериш билан ҳаво ўтказмайдиган идишларга солмоқ. *Гўштни консерваламоқ. Балиқни консерваламоқ. Бақлажонни консерваламоқ.* ■ *Ошқўклар ва уларнинг илдизлари.. салатларда, бундан ташқари, सबзавотларни тузлаш, мариновка қилиш ва консервалашда жуда ҳам бебаҳодир. Газетадан.*

**КОНСЕРВАТИВ** [лот. conservativus — сақловчи, ҳимоя қилувчи] Тараққиётга қарши (душман), эскиликни ҳимоя қилувчи. *Консерватив партиялар.* ■ *Илғорлар тажрибасини оммалаштиришдаги сусткашлигимиз консерватив қарашларнинг томир олишига сабаб бўлаётган омиллар, десак янглишмаган бўламиз. Н. Сафаров, Оловли излар.*

**КОНСЕРВАТИЗМ** [фр. conservatisme < лот. conservare — ҳимоя қилмоқ] Тараққиётга, янгилик, илғор ғояларга душманлик; эскиликни сақлаб қолишга, тиклашга интилиш; консерваторлик, мутаассиблик.

*Оқибатда жамиятимизга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда. «Муштум».*

**КОНСЕРВАТОР** [лот. conservator — сақловчи, ҳимоя қилувчи] 1 Консерватизм тарафдори, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилувчи шахс; мутаассиб. *Пахтани машинада теришдан кўра қўлда теришни маъқул кўрадиган консерваторлар яқинларда ҳам топилиб турарди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Консерватив сиёсий партияга аъзо бўлган шахс.

**КОНСЕРВАТОРИЯ** [итал. conservatorio] Олий мусиқа ўқув юрти. *Консерваторияда ўқиб юрган кезларида Левиев каттакичик асарлар ёза бошлади. С. Кароматов, Лирика бастакори. Темиржон консерватория олдидан қизнинг ўқишдан чиқишини кутиб турарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

**КОНСЕРВАТОРЛИК** Консерваторга хос иш, хатти-ҳаракат. *Прокурорингиз.. мени консерваторликда айблашга тушди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

**КОНСЕРВАЦИЯ** [лот. conservatio — сақлаш, сақланиш]: консервация қилмоқ 1 Бузилмайдиган, айнамайдиган қилмоқ. *Клиникаларда ионитлар ёрдамида консервация қилинган қон сақланади. Д. Муқимова, «Сехрли» доначалар.*

2 Бирон-бир жараён, фаолият (мас., қурилиш)ни вақтинча тўхтатиб турмоқ.

**КОНСЕРВАЧИ** Консерва тайёрловчи, консерва саноатининг ишчи-ходими. *..консервачилар ҳар кунни режага қўшимча минглаб шартли банка ҳар хил консерва тайёрламоқдалар. Газетадан.*

**КОНСИГНАТОР** Сотиладиган товарлар қўлида бўлган, лекин унинг эгаси бўлмаган воситачи комисионер.

**КОНСИГНАЦИЯ** [лот. consignatio — ёзма далил; ёзма тасдиқлаш] Товарларни воситачи оморлар орқали сотиш шартлари.

**КОНСИЛИУМ** [лот. consilium — маслаҳат; кенгаш, муҳокама] Айрим ҳолларда касаллик хусусиятини, беморнинг аҳволини аниқлаш ҳамда даволаш йўллари белгилаш учун қақриладиган врачлар кенгаши. *Консилиум ўтказмоқ.* ■ *Уч кишидан иборат юқори малакали врачлар бригадаси касални бир-бир кўздан кечириб чиққач, консилиум бошлаб юборишди. «Ёшлик».*

**КОНСОЛИДАЦИЯ** [лот. consolidare – мустаҳкамламоқ, маҳкамламоқ] **1** кт. Мустаҳкамлаш, бирлаштириш, жипслаштириш; бирлашиш, жипслашиш, мустаҳкамлашиш.

**2** мл. Давлатнинг қисқа муддатли қарзларини узоқ муддатли қарзга айлантириш.

**КОНСОНАНС** [фр. consonance < лот. consonare – ҳамоҳанг эшитилмоқ, уйғунлашмоқ] мус. Бир неча товушларнинг гармоник уйғунлиги; оҳангдошлик; зид. **диссонанс**. *Форобий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотни қайта кўриб чиқишган.* «Фан ва турмуш».

**КОНСОНАНТИЗМ** [лот. consonans, consonantus – ундош товуш] тлш. Бирор тилнинг ундош товушлар тизими; уларнинг белги ва муносабатлари. *Қарши шевасининг консонантизми ундош товушларнинг соҳи жиҳатдан ўзбек адабий тили консонантизмига асосан мос келади.* «ЎТА».

**КОНСОРЦИУМ** [лот. consortium – шериклик, бирга иштирок этиш] Бир неча банклар ёки саноат корхоналарининг қарзларни биргаликда жойлаштириш, йирик молиявий ёки тижорий ишларни, инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун тузилган вақтинчалик битими.

**КОНСПЕКТ** [лот. conspectus – кўринарли; нуқтаи назар; қараш] Китоб, мақола, маъруза ва ш. к. нинг қисқа ёзиб олинган мазмуни, баёни. *Конспект тuzмоқ.* ■ *Қудрат уни [Тешавойни] янги келтирган ўқув қуроллари ва ўзича тuzган дарс бериш методикаси режалари билан мукамал таништирди. Ҳатто қисқача консспект олиш йўллари ҳам тушунтирди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Оёғи остида эзғиланиб ётган консспект дафтарини олиб, қўлтиғига қистирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

**КОНСПЕКТИВ** Конспект тарзидаги, асосий мазмунни қисқача баён этадиган. *Конспекттив обзор.*

**КОНСПИРАТИВ** Конспирация билан боғлиқ бўлган; яширин, махфий. *Конспиратив ташкилот. Конспиратив учрашув.*

**КОНСПИРАТОР** [лот. conspirator – фитначи, тил бириктирувчи] Конспирация, фитна, суиқасд уюштирувчи, конспирация иштирокчиси.

**КОНСПИРАЦИЯ** [лот. conspiratio – тил бириктириш, фитна] Нолегал, яширин ташкилотларнинг ўз ишини (фаолиятини) сир тутиш ва аъзоларини яшириш учун қўллаган усуллари, чора-тадбирлари. *Конспирация чоралари.*

**КОНСТАНТА** [лот. constans, constantis – барқарор, ўзгармас, доимий] Доимий катталиқ (миқдор, қиймат).

**КОНСТИТУЦИОН** қ. **конституциявий**. **КОНСТИТУЦИЯ** [лот. constitutio – белгилаш, қарор қилиш, тайинлаш, қонунлаштириш] Давлатнинг юксак юридик кучга эга бўлган асосий қонуни; барча жорий қонуларнинг асоси.

**КОНСТИТУЦИЯВИЙ** Конституцияга оид, конституцияга асосланган. *Конституциявий тузум.*

**КОНСТРУКТИВ 1** Конструкцияга, тузилишга оид. *Иморатнинг конструктив камчиликлари.*

**2** Асос қилиб олса, амал қилса бўладиган; амалий. *Конструктив таклиф.*

**КОНСТРУКТОР 1** Машина, механизм, иншоот ва уларнинг айрим қисмлари конструкциясини, лойиҳасини тuzувчи мутахассис, инженер. *Самолёт конструктори.* ■ *Пахтакор – пахта, боғбон мева етиштиради, конструктор машиналар ихтиро қилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**2** Болаларнинг турли машина ва иншоотлар ясаши учун мўлжалланган деталлар тўплами.

**КОНСТРУКЦИЯ** [лот. constructio – тўплаш, йиғиш; тузилиш, қурилиш] **1** махс. Иншоот, механизм, асар ва ш. к. нинг тузилиши, қисмларининг ўзаро жойлашуви; мураккаб тузилишли иншоот, механизм ва ш. к. нинг ўзи. *Эски конструкция. Янги конструкциядаги самолёт. Кўприкнинг конструкцияси. Темир-бетон конструкция. Мураккаб конструкция.* ■ *Бундай шароитда вертолётлардан фойдаланиш юкларни ташиниш ва қурилиш конструкцияларини монтаж қилиш вақтини бир неча баравар камайтиради ҳамда вақтинча йўллар қуриш ташвишидан халос қилади.* «Фан ва турмуш».

**2** тлш. Грамматик жиҳатдан ўзаро боғланиб, бир синтактик бирикмани ташкил этадиган икки ва ундан ортик сўз; умуман, сўзлар бирикмаси. *Синтактик конструкция. Кўчирма гапли конструкция.*

**КОНСУЛ** [лот. consul – маслаҳатчи] **1** тар. Қадимги Римда ҳамда 19-аср бошида Францияда: олий ҳукумат амалдорларининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахслар.

**2** Бирор давлатнинг бошқа давлат шахрларидан бирида доимий вакил этиб тайинланган ва ўз давлати ва унинг фуқаролари манфаатларини ҳимоя қиладиган лавозимли шахс.

**КОНСУЛЛИК** **1** тар. Қадимги Римда консул ҳукм сурган (идора этган) давр.

**2** Консулга оид; консулнинг лавозими, иши, вазифаси. *Консуллик вазифаси. Консуллик қилмоқ.* ■ ..Авлоний бир қанча вақт Афғонистонда консуллик вазифасини бажариб турди. Газетадан.

**3** Бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудидаги, консул томонидан бошқариладиган ваколатхонаси. *Майли, давлат чегаралари бўла берсин, майли, элчихоналар, консулликлар бўла берсин.* Газетадан.

**КОНСУЛХОНА** айн. консуллик **3**.

**КОНСУЛЬТАНТ** [лот. consultans, consultantis – маслаҳат берувчи] Ўз ихтисоси бўйича кенгаш, маслаҳат, консултация берувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи мутахассис. *Ўғирилаётган фильмларда илмий, техникавий, ҳарбий ва бошқа махсус терминология учраса, консултантларга мурожаат қилинади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

**КОНСУЛЬТАТИВ** Кенгаш, маслаҳат берадиган, маслаҳат бериш ҳуқуқига эга бўлган.

**КОНСУЛЬТАЦИЯ** [лот. consultatio – маслаҳат] **1** Мутахассиснинг ёки билимдон, омил кишининг бирор масала бўйича маслаҳати. *Консултация бюроси.*

**2** Ўқитувчиларнинг фанни ўзлаштириш учун ўқувчиларга берадиган ёрдами; шундай ёрдам бериш машғулоту. *Институтда ҳар бир имтиҳон олдидан консултациялар ўтказилади.* ■ *Нигора имтиҳон олдидан консултацияга келганда, Сулаймонов деган кимё ўқитувчиси имтиҳонлардан ўтишига ёрдам бермоқчи бўлган.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

**3** Мутахассислар маслаҳати орқали аҳолига ёрдам кўрсатувчи муассаса. *Юридик консултация. Болалар консултацияси.* ■ *Уни [Сидиқжонни] узил-кесил тинчитиш учун Зиёдаҳон юридик консултацияга бориб,*

*энг яхши юристга учрашишни маслаҳат берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КОНТАКТ** [лот. contactus – бир-бирига тегиш; туташиш] **1** тех. Электр занжирларида икки ўтказгичнинг бир-бирига тегиши, бирикиши, шунингдек, шу бириккан жой; умуман, икки жисмнинг бир-бирига тегиши ва тегиб турган, туташган жойи. *Автомобиль ўнқир-чўнқир йўллардан кетаётганда, контакт механизми мунтазам равишда ерга тегиб боради.* «Фан ва турмуш».

**2** Беvosита алоқа, боғланиш. *Улар илгару бир-бирларини сўзсиз тушунар эдилар, юракларида борини бир-бирига етказиб турадиган яширин контакт бор эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Мен электростанция билан трактор бригадаси ўртасида контакт ўрнатгани келдим.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

**КОНТЕЙНЕР** [ингл. container < contain – бирга қўшмоқ; жойлаштирмақ] Ичига юк жойланадиган махсус ёғоч ёки темир яшик. *Темир йўл контейнери. Контейнерда юк жўнатмоқ. Контейнерга юк жойламоқ.* ■ *Кўтариш крани қоришма ва ғишт тўла контейнерларнинг тўрттасини бир йўла кўтариб, иккинчи қаватда ишлаётганларга узатди.* А. Муҳиддин, Янги шаҳар.

**КОНТЕКСТ** [лот. contextus – қўшилиш, уланиш, боғланиш] қ. матн. *Фақат контекстгина ҳар бир сўзнинг конкрет маъносига ойдинлик киритади.* «ЎТА».

**КОНТИНГЕНТ** [лот. contingens, contingentis – алоқадор, ёнма-ён] **1** Муайян мунособатлар бўйича бир хил гуруҳ, тоифани ташкил этувчи кишилар гуруҳи. *Ҳозир мактаб ўқувчилари контингентининг қарийб ярмини қизлар ташкил этади.* Газетадан.

**2** Бирор нарсанинг муайян мақсадлар учун белгиланган чегаравий миқдори.

**КОНТИНГЕНТЛАШТИРИШ** Экспорт ва импорт воситаларини белгилаш ёрдамида давлат томонидан ташқи савдони тартибга солиш шаклларида бири.

**КОНТИНЕНТ** [лот. continens, continentis – қаттиқ ер, материк] Ер юзини ташкил қилган қуруқликнинг денгизлар ва океанлар билан ўралган катта бўлақларидан ҳар бири; қитъа. *Евросиё (Европа ва Осиё) континенти. Австралия континенти.*

**КОНТИНЕНТАЛ** Континентга, қитъага оид; континентда жойлашган, бўладиган. *Континентал мамлакатлар. Континентал Европа.*



**Континентал иқлим** Муайян континент доирасида шаклланган, қишки температураси билан ёзги температураси бир-биридан катта фарқ қиладиган ва ёгин унча кўп бўлмайдиган иқлим тури. *Кескин континентал иқлимга эга бўлган Нурота тоғ тизмасида ёз ўзининг иссиқ ва қуруқлиги билан ажралиб туради. «Фан ва турмуш».*

**КОНТОРА** [нем. Kontor] қ. **идора**.

**КОНТРАБАНДА** [итал. cotrabando < contra – қарши + bando – ҳукумат фармойиши] **1** Тақиқланган мол-товар, валюта бойликлари ва б. нарсаларни давлат чегарасидан ноқонуний равишда, яширинча, бож тўламай олиб ўтиш. *Олмоснинг контрабанда йўли билан олиб чиқиб кетилиши Сьерра-Леоне иқтисодиётига катта зарар etkazмоқда. Газетадан.*

**2** Шундай йўл билан ўтказилган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларнинг ўзи.

**КОНТРАБАНДИСТ** Контрабанда билан шуғулланувчи шахс.

**КОНТРАБАС** [итал. contrabasso] Тикка туриб, камонча билан чалинадиган, энг катта, лекин энг паст овозли, торли-камонли скрипкасимон мусиқа асбоби.

**КОНТРАГЕНТ** [лот. contrahens, contrahentis – шартлашувчи] Шартнома билан ўз зиммасига бирор мажбурият олган шахс ёки ташкилот; шартнома тузувчи томонларнинг ҳар бири.

**КОНТР-АДМИРАЛ** [фр. contre-amiral] Ҳарбий-денгиз флотига энг қуйи (биринчи) адмираллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

**КОНТРАКТ** [лот. contractus – бай, битим, келишув] Томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўрсатилган ҳолда тузилган икки ёки кўп томонлама шартнома, битим.

**КОНТРАКТАЦИЯ** Маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва уни қайта ишлаш, сотиш билан шуғулланувчи ташкилотлар ўртасида контрактлар, шартномалар тузиш.

**КОНТРАМАРКА** [фр. cotramarque] Тошоша жойларига бепул кириш ёки ундан вақтинча чиқиб кетиб, қайта кириш учун ҳуқуқ берадиган талон.

**КОНТРАСТ** [фр. contraste] **1** Кўзга ташланадиган кескин фарқ; қарама-қаршилик.

**2** Рассомлик ва фотографияда: предмет тасвирининг бир-биридан кескин фарқ

қиладиган қоронғи (тўқ) ва ёруғ (оч) жойлари. *Контраст сурат.*

**КОНТРАТАКА** [фр. contre-attaque – қарши ҳужум] Ҳимояланувчи қўшинларнинг ҳужум қилаётган душманга унинг ҳужумини қайтариш мақсадидаги қарши ҳужуми. *Батальон душман атакаси такрорланишини кутиб.. ўзи контратакаларга ўтиб, ёвга талафот etkaziшига ҳозирланиб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

**КОНТРИБУЦИЯ** [лот. contributio – қўшиш, қўшиб ҳисоблаш] Урушда энгилган давлат томонидан ғолиб давлатга сулҳ шартномаси асосида тўланадиган пул; товон; чет эл қўшинлари томонидан босиб олинган ҳудуд аҳолисига солинадиган мажбурий солиқ.

**КОНТРОЛЁР** [фр. controleur – назоратчи, текширувчи] қ. **назоратчи**. *Мен сизни контролёр деб ўйлабман, билетсиз кетаётган эдим. «Муштум».*

**КОНТРОЛЬ** [фр. controle < contre-rolе – рўйхат нухсаси; текшириш, назорат] қ. **назорат**. *..ҳуқуқларни муҳофаза қилувчи органларнинг иши устидан контролни кучайтириш лозим. Газетадан.*

**КОНТРЕВОЛЮЦИОН** қ. **аксилинқиллобий**. *Милиция ходимлари кўпинча контрреволюцион кучларнинг биринчи зарбаларини қайтардилар. Газетадан.*

**КОНТРЕВОЛЮЦИОНЕР** [фр. contre-revolutionnaire – контрреволюция тарафдори] қ. **аксилинқиллобчи**.

**КОНТРЕВОЛЮЦИЯ** [фр. contre-revolution – революцияга қарши, революция душмани] қ. **аксилинқилоб**.

**КОНТУЗИЯ** [лот. contusion – шикаст, лат ейиш, майдаланиш] Тўсатдан етган зарбдан (мас., снаряд ёки бомба портлашидан) организмининг жароҳатланмай лат ейиши, карахт бўлиши. *Узоқов.. жанг вақтида контузия бўлиб, бир неча кун медсанбатда даволанди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.*

**КОНТУР** [фр. contour – ташқи кўриниш] **1** Нарса-предметнинг ташқи, сиртқи шакли, қурилиши; нарсаларнинг чизиқлар билан тасвирланган ташқи кўриниши. *Бинонинг контурини чизмоқ. ■ Рассом безакнинг контурини поғона-поғона бўлиб тушувчи чизиқлар билан давом ettиради. «Фан ва турмуш».*

2 эл., радио Электр оқими ва кучланишининг эркин тебранишлари пайдо бўладиган ёпиқ электр занжири.

**КОНТУРЛИ** Контурдан иборат, контурдан ташкил топган. *Контурли расм.*

**Контурли карта** Қуруқлик, шунингдек, сув ҳавзаларининг номи кўрсатилмай, фақат шакли кўрсатилган рангсиз географик карта. **Контурли чизиқ** Қатор нуқталардан иборат чизиқ.

**КОНУС** [юн. konos – дубулга учи] *геом.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг катет атрофида айланишидан ҳосил бўладиган геометрик шакл ва шу шаклдаги нарса.

**КОНФЕДЕРАЦИЯ** [лот. confoederatio – иттифоқ, уюшма, бирлашма] 1 Мустақиллигини сақлаган ҳолда муайян масалаларда ўз давлат ҳокимияти ва органларига эга бўлган давлатлар томонидан тузиладиган давлат қурилиши шакли.

2 Бирон-бир ташкилотлар уюшмаси, иттифоқи.

**КОНФЕРАНСЪЕ** [фр. conferencier – хабар, ахборот берувчи; маърузачи] Эстрада томошаларида концертларни олиб борувчи, номерларни эълон қилувчи ва ўйинлар орасида ўзи ҳам ҳазил, кулгили номерлар ижро этувчи артист. *Конферансье навбатдаги номерни эълон қилгани чиққанда ҳам қарсақлар гулдуриси тинмаган эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

**КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ** [нем. Konferenzsaal] Тантанали мажлислар, конференциялар, кенгашлар ўтказиладиган зал.

**КОНФЕРЕНЦИЯ** [лот. coferentia – бир жойга тўпланиш; йиғилиш] Бирор масалани муҳокама қилиш, ҳал этиш учун ҳукумат, партия, ижтимоий, илмий ва ш. к. ташкилотлар вакилларининг муайян масаланинг муҳокамаси ва ечимига бағишланган мажлиси, йиғилиши. *Тинчлик тарафдорларининг халқаро конференцияси. Ўқитувчилар конференцияси. Партия конференцияси.* ■ *Эртага эрталаб олтин бўйича Ўрта Осиё конференцияси очилади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Матч олдидан унинг иштирокчилари бир неча матбуот конференцияси ва суҳбатлар ўтказдилар.* Газетадан.

**КОНФЕССИЯ** [лот. confessio – тан олиш, эътироф этиш] Диний ишонч, эътиқод; мазҳаб.

**КОНФЕТ** [итал. confetto – қанд-шакардан тайёрланган ширинлик < лот. confectus – тайёрланган; пиширилган] Турли шарбатлардан шакар қўшиб, қайнатиб тайёрланган ҳар хил шаклдаги қандолат маҳсулоти. *Нордон конфет. Шоколадли конфетлар.* ■ *Гавҳар конфетни Маҳкамнинг очик кафтига секин қўяётганида, қўл қўлга тегиб, бирдан бирига ёқимли ҳарорат ўтгандай бўлди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

**КОНФИСКАЦИЯ** [лот. confiscatio – (мол-мулкни) ҳазина фойдасига олиб қўйиш] Хусусий кишиларга қарашли мол-мулкларни батамом ёки қисман давлат ихтиёрига ўтказиш, мусодара қилиш.

**КОНФЛИКТ** [лот. conflictus – тўқнашиш; қарама-қаршилиқ] Қарама-қарши томонлар, фикр, куч ва ш. к. нинг тўқнашуви; жиддий келишмовчилик, кескин низо; халқаро муносабатларда баъзан қуроли тўқнашувларга олиб келадиган жанжал, можаро. *Чегара конфликти. Драматик конфликт.*

■ *Кекса пахтакор билан ёш агроном ўртакдаги конфликт воқеага асос қилиб олинбди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

**КОНФРОНТАЦИЯ** [фр. confrontation < лот. con – қарши + frons, frontis – пешона, олд томон] Қарама-қаршилиқ, ўзаро ихтилофда бўлиш, тўқнашув.

**КОНФУЦИЙ(ЧИ)ЛИК** [< хит. Конфуций (Кун-цзи) – ахлоқий-диний таълимот асосчиси номидан] Хитойда тарқалган уч асосий ахлоқий-диний таълимот (даосизм ва буддизм билан бирга)дан бири (асосий тушунчалари: инсонпарварлик, одоб қоидалари ҳамда инсондаги ижобий фазилятлар).

**КОНЦЕНТРАТ 1** [лот. concentratus – бир жойга тўпланган, жалб этилган] Маҳсус ишловдан ўтказилган ва пиширишга тайёр қилиб қўйилган қуруқ масаллиқ. *Каша концентрати. Шўрва концентрати.* ■ *Самолёт яна бир нечта қоп ташлади. Бу қопларда концентрат, сухари ва шакар бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шароит фалакда космонавтларни концентрат, сиқма овқат истеъмол этишига мажбур этади.* «ЎТА».

2 қ. х. Тўйимли моддаларга бой, кучли ем-хашак, озуқа. *Концентрат ем.* ■ *Биз ҳар бош қўйнинг қишлови учун ўртача 2 центнердан хашак, етарли миқдорда ширали*

озуқа ва концертрат тайёрлаб қўйганмиз. Газетадан.

**3 кон.** Фойдали қазилмаларни бойитиш (тош, тупроқ каби кераксиз нарсаларни чиқариб ташлаш) йўли билан ҳосил бўлган маҳсулот. *Вольфрам концертрати. Мис концертрати.*

**КОНЦЕНТРАТЛИ** Тўйимлилик даражаси юқори, концертрат билан тайёрланган. *Агар сиз сиз концертратли озуқа ва кўкрат ўтлар билан тўйдириб боқилса, йил давомида сут бераверади.* Газетадан.

**КОНЦЕНТРАЦИОН: концентрацион лагерь** Фашист режими ҳукмрон бўлган мамлакатларда: сиёсий маҳбуслар қамаладиган махсус лагерь. *...миллионга яқин бегуноҳ жазоирлик концентрацион лагерларда азоб чеккан.* Газетадан.

**КОНЦЕНТРАЦИЯ** [лот. concentratio — бирор нарсанинг тўпланиши < con — бирга + centrum — марказ] **1** Бир жойга тўплаш, йиғиш; тўпланиш, йиғилиш. *Маргимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тепасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади. Катта олтин концентрациясини шу атрофдан излаш кераклиги аниқ эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

**2 ким.** Суюқликда эритилган ёки ҳавога тарқалган модданинг шу суюқлик ёки ҳаво ҳажмига нисбатан миқдори, кўп-озлиги, қуюқ-суюқлиги. *Ҳавода захарловчи модданинг концентрацияси.*

**КОНЦЕНТРАЦИЯЛАШМОҚ** Бир ерга тўпланмоқ, жамланмоқ. *Гарчанд Россия асосан аграр мамлакатлигича қолган бўлса-да, унда капитализм жадал ривожланиб борди, саноат ишлаб чиқариши жуда юксак даражада концентрациялашди.* Газетадан.

**КОНЦЕНТРИК** мат. Умумий марказга эга бўлган. *Концентрик айланалар.*

**КОНЦЕПЦИЯ** [лот. conceptio — тўплаш, бирлаштириш; тизим; ибора] Қарашлар, фикрлар йўналиши тизими; фикр юритиш, дунёни тушуниш, англаш усули. *Таржима концепциясининг таянч нуқтаси интерпретациявий мавқедан иборат. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Навоийнинг шу мавзудаги қитъасининг қуйидаги байтида ҳам унинг концепцияси мухта-сар ва аниқ ифодаланган. «ЎТА».*

**КОНЦЕРН** [ингл. concern — иштирок; манфаат; корхона] Расман ўз мустақилли-

гини сақлаб қолувчи, лекин амалда марказлашган молиявий назорат ва раҳбариятга бўйсунувчи бир қанча саноат, молия ва савдо корхоналарининг бирлашмаси, қўшилмаси.

**КОНЦЕРТ** [фр. concert < итал. concerto — уйғунлик, келишув < лот. concertare — қизгин мусобақалашмоқ, баҳслашмоқ] **1** Мусиқа асарлари, ашула, рақс ва ш. к. номерларнинг маълум дастур асосида омма олдида ижро этилиши, оммага кўрсатилиши. *Унинг овози жимжит студиянинг баланд шифтларига тегиб жаранглар, бузуғи концертда ўзи ғолиб чиқаётганини, ажиб бир оҳангда айтаётганини билиб турарди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**2** Симфоник оркестр ёки халқ чолғу асбоблари оркестрининг жўри билан ёлғиз бир чолғу асбоби учун ёзилган йирик мусиқа асари.

**КОНЦЕРТМЕЙСТЕР** [нем. Konzertmeister — концерт устаси, бошқарувчиси] **1** Оркестрда ижроичилар гуруҳини бошқариб боровчи (биринчи скрипкачи, биринчи альтчи ва ш. к.).

**2** Ашулачиларни тайёрловчи, машқ қилдирувчи пианиночи.

**КОНЦЕССИЯ** [лот. concessio — рухсат; ён бериш, йўл бериш] **1** Бирор давлат ёки маҳаллий органлар тасарруфидаги табиий бойликлар ёки бошқа хўжалик объектларидан вақтинча фойдаланиш, айрим корхона, кон ва ш. к. ни ишга солиш, куриш учун ижозат бериш ва шу ҳақдаги шартнома.

**2** Шундай шартнома асосида қурилган, ишлаётган корхона.

**КОНЦЛАГЕРЬ** айн. концентрацион лагерь қ. концентрацион.

**КОНЧИ** Конда ишловчи, кон ишчиси. *Ҳа, нима бунти боқса, кончи йигит, Юрагингни агар ёқса, кончи йигит? Меҳмон бўлгин кондан қайтганинда, Қайсиси сенга ёқса, кончи йигит. Т. Тўла. Бироқ бу ўйиқлардан қадимий кончилар нима қазиб олганликлари маълум эмас. С. Кароматов, Олтин кум.*

**КОНЧИЛИК** **1** Кон иши, кончи иши, касби.

**2** Кон қуриш ва кондан фойдаланиш соҳаси.

**КОНЬ** [р. конь — от] спорт. Гимнастика машқлари учун мўлжалланган, козёлдан узун, тўрт оёқли асбоб, спорт анжони.

**КОНЬКИ** [р. «конь» сўзидан] *спрт.* Оёқ кийимига боғлаб, музда учиш учун ишлатиладиган, энсиз узун тигли мослама. *Конькида учмоқ.* ■ *Юзларидаги қизили напормон бўлиб кетган тинмас шўх болалар оёқларида коньки, тахтакач боғлаб.. шаҳар айланадилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

**КОНЬКИЧИ** Конькида учиш билан шуғулланувчи спортчи.

**КОНЬЮНКТИВА** [лот. conjunctivus – бириктирувчи] Кўзнинг бириктирувчи пардаси – қовоқнинг ички сатҳи ва кўз соққасининг олдинги (ташқи) сатҳини қоплаб турувчи юпқа шаффоф шиллиқ парда.

**КОНЬЮНКТИВИТ** Кўз шиллиқ пардаси – конъюнктиванинг яллиғланиши.

**КОНЬЮНКТУРА** [лот. conjunctura < conjungere – бириктирмоқ, қўшмоқ] 1 Ижтимоий ҳаётнинг бирон-бир соҳасидаги шарт-шароитлар мажмуи, шу соҳада вужудга келган. пайдо бўлган аҳвол, вазият.

2 Иқтисодиётнинг маълум даврдаги жорий ҳолатини кўрсатувчи белгилар мажмуи; бозорда у ёки бу товарга бўлган талаб ва таклифнинг ўзаро нисбати.

**КОНЬЯК** [фр. Cognac – Франциядаги шаҳар номи] Узум виносини ҳайдаш ва узоқ муддат сақлаш йўли билан олинадиган кучли спиртли ичимлик. *Яхна ўшит, қази, тузланган бодринг ва бир неча шишада вино, коньяк қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КООПЕРАТИВ** [лот. cooperatio – шериклик, ҳамкорлик] 1 Дастлабчи босқичда ўз-ўзини бошқариш ва молиялаштириш мақсадида тadbиркорлик фаолиятини олиб бориш учун ихтиёрий равишда бирлашган фуқаролар гуруҳини жамлаган ташкилот. *Давлат ва кооператив ташкилотлари ишга туширилди.* Газетадан.

2 *эск.* Кооперация магазини. *Кооперативнинг доимий мижозлари.* ■ *Гузарнинг икки тарафини чойхона, кичик бостирмага жойлашган кооператив ва узун чўзилиб кетган ичин-ташин данғиллама иморат ўраб олган.* Ҳ. Шамс, Душман.

**КООПЕРАТИВЛАШМОҚ** Кооперация асосида бирлашмоқ.

**КООПЕРАТИВЧИ** 1 Кооперация, кооператив аъзоси, иштирокчиси.

2 *с. т.* Кооперацияга қарашли магазин сотувчиси. *Қулоқ-бурунларигача жун шарф*

*билан ўраб, мўлтайиб ўтирган кооперативчи.. кичкина дўкончаси ичида баъзан депсиниб-депсиниб қўяди.* Ҳ. Шамс, Душман.

**КООПЕРАТОР** [фр. cooperateur – ходим, бирга ишловчи] *айн.* кооперативчи.

**КООПЕРАЦИЯ** [лот. cooperatio – шериклик; ҳамкорлик] 1 Ўзаро боғланган ишлаб чиқариш жараёнида ёки саноат тармоқларида кишиларнинг ёки ташкилотларнинг ҳамкорлик асосида ишлашини ташкил этиш шакли.

2 Пайчилардан тушган маблағ асосида тузилган савдо-сотиқ ёки ишлаб чиқариш корхонаси, жамияти. *Ҳунармандчилик кооперацияси. Уй-жой кооперацияси.* ■ *Қишлоқ аҳолисининг талаб ва эҳтиёжларини сезгирлик билан ҳисобга олиб бормаётган матлубот кооперациялари ҳам бор.* Газетадан.

**КООПАЦИЯ** [лот. cooptatio – қўшимча сайланиш, қўшимча сайлаш] Сайлаб қўйиладиган органлар таркибига, қўшимча сайловлар ўтказмай туриб, янги аъзолар ёки номзодлар киритиш.

**КООРДИНАТ** [лот. co + ordinatus – тартибга солинган, йўлга қўйилган] Нуқтанинг текислик ёки фазодаги ҳолатларидан бирини кўрсатувчи белги. *-Координатини айт! – Юрьев телефон трубкасига қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Етакчи самолёт учувчиси координатлари пухта такрорлади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

**КООРДИНАЦИОН** Координация қилувчи, мувофиқлаштирувчи. *Шу ойда Тошкентда ўзбек филологияси масалалари бўйича II республика координацион йиғилиши бўлиб ўтди.* «ЎТА».

**КООРДИНАЦИЯ** [лот. coordinatio – ўзаро келишув < со – билан, бирга + ordinatio – тартибга солиш; жойлаштириш] Иш, фаолият ва ш. к. ни бир-бирига мувофиқлаштириш, уйғунлаштириш. *Координация масаласи йиғилишида атрофлича муҳокама қилинди.* Газетадан.

**КОПАР:** копар иссиқлик Ўта иссиқлик (қ. иссиқлик 3). *Қази – копар иссиқлик. Копар совуқлик Ўта совуқлик (қ. совуқлик 5). Карам шўрва – копар совуқлик.*

**КОПИЯ** [лот. copia – бойлик; кўплик, миқдор; захира] Аниқ нусха, бирор нарсанинг аниқ, аини такрорланган акси, тасвири.

**КОПТИКОВ** [ф. کافت وکاو — ковлаш, ковлаштириш; излаш, қидириш]: **коптиков қилмоқ** Роса суриштирмоқ; ков-ков қилмоқ. *Ҳовлига кириб борди. Айвонда ер чизиб ўтирган хотинини кўрди. Ҳозир сўрайди, қаёққа бордингиз, қаерда экан, дея коптиков қилади, деб хаёлига келтирган эди, Меҳриниса чурқ этмади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КОПТОК 1** Чўзилувчан ёки эластик материалдан ишланган, қаттиқ сатҳга урилганда, ирғиб отиладиган шар; тўп. *Футбол коптоги. Волейбол коптоги. Резинка копток. Болалар копток ўйнашмоқда.* ■ **Фақат кўча ичкарасида, ягона симёғоч тагидаги сайхонликда икки қизалоқ копток ўйнайди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**2** Коптокка ўхшатиб ўралган, думалоқ ўрам (ип, каноп ва ш. к. ҳақида). *Бир копток ип. Уч копток ипак.* ■ **Ранг-баранг ипакларни калавасидан чиқариб, чархда бирикки товлаб олади-да, копток қилиб ўраб қўяди.** Ойдин, Бечора.

**КОР** [ф. کار — иш, меҳнат; юмуш] кам қўлл. **1** Бирор мақсадда қилинадиган фаолият, ҳаракат, иш. *Энди бу коринг қўйгин, Бехуда юраринг қўйгин.* «Тоҳир ва Зухра». *Сиз «қаторда норим бўлса, юким ерда қолмайди», деб юрибсиз. Гап норда эмас, корда!* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас.

**Кори бад** Ёмон иш, ярамас хатти-ҳаракат. *Сиз менинг мактабимни ёндирмадингиз, йўқ, болаларнинг дилларида ўз кори бадингиз билан ўзингизга нафрат ўтларини ёндирдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кори хайр** Хайрли, яхши иш; ҳиммат билан берилган (бериладиган) нарса. *-Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни, — писанда қилди мулла Бердиёр, — ҳимматга қарайди, ҳимматга.* «Муштум». *Бир-биримизга қанот-қуйруқ бўлиб, вақт-соат етганда, кори хайрга киришамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

**2** Ҳожат-эҳтиёж. *Бирор корига ишлатмоқ.* ■ **Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг корига ярайди.** Ойбек, О. в. шабадалар.

**3** Тўғрилаш йўли; илож. *..шундоқ қилсам, чакки бўлмас. Бунинг кори осон.* «Муштум». *Суюнган тоғимиз ўзингиз, опахон, бир корини қилмасангиз, ишкाल бўлиши турган гап.* А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар.

**Кор жойи** Нозик жойи, таъсир қиладиган жойи. *Молларни олиб чиқиб кетишди, қий-чув солиб, чироқ ёқиб қарасак, ўлиб ётибди. Унинг кор жойига пичоқ солган экан.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. **Кор қилмоқ** Таъсир қилмоқ. *Сув ўтга кор қила бошлади ва орадан бирор соат ўтар-ўтмас, аланга пасайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳой, Юлдузхон, сенга кулишга кулдим-у, боядан бери ўзимга кор қилмаяпти-да.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Кори ҳол** Бирор иш, ҳодиса (одатда, номақбул иш, ҳодиса). *Майли, жиддий кори ҳол рўй бермаган бўлса бўлди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**КОРАНДА** [ф. کارنده — деҳқон; иш берувчи; ишчи] тар. Ҳосилнинг бир қисмини (1/4 дан 1/2 гача қисмини) олишга байлашиб ишловчи деҳқон. *Мен мингбошининг корандасиман. Каллаи саҳардан қоронғи кечгача қўш ҳайдаб, бир маҳал ҳўкизларимни қайтариб келаётсам, ҳаром ўлгурлардан биттасининг оёғи бузуқ кўприкка тиқилиб, синиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Игитлардан бири — увада кийимли.. юзи офтобда куйган корандами, чорикорми.. йўғон товуш билан атрофга бонг урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КОРАФТА** [ф. کارافتاده — тажрибали, кўпни кўрган] с. т. Кўпни кўрган, ўз бошидан кечириб, тажриба орттирган; тажрибали. *Ўзи ўн йил муттасил машина ҳайдагандан кейин корафта бўлиб кетаркан, керак бўлса, чироқсиз ҳам ишлайверади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

**КОРГОҲ** [ф. کارگاه — устахона; корхона, ишхона] эск. кт. **1** Ўзаро тортишувлар, олишувлар бўлиб турадиган жой, кураш майдони. *Авалло шуни айтай: бу олам, дарҳақиқат, ғоят мураккаб сиргоҳ ва коргоҳдир. Лекин энг мураккаб нарса — одамдир, одам бўлмоқдир.* В. Зоҳидов, Гўзаллик нимада?

**2** айн. ишхона.

**КОРДОН** [ф. كاردان — билимдон; ишбилармон] кт. кам қўлл. айн. **ишбилармон.** *Сиз каби кордон пойтахтимизда осойишталикни.. барпо қилур.* Ойбек, Навоий.

**КОРЕЙС 1** Корея аҳолисининг асосини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Корейс халқи.* қ. **корейслар.**

**2** Шу халққа мансуб. *Корейс тили.*

**КОРЕЙСЛАР** Кореянинг асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

**КОРЖОМА** [ф. *كار* – иш + *جامه* – кўйлак, кийим] Иш кийими. *Шийпон четтидаги трактор филдираклари остида коржома кийган ёш йигит тимискиланиб, ўзича гоҳ у, гоҳ бу ерни тиқирлатиб қўярди.* Р. Пўлатов, Олтин калит. *Вой ўлсин, сал чарчаш шунақа бўлса, рангингда ранг, ҳолингда ҳол қолмабди. Айвонга чиқ, коржомангни еч!* Х. Гулом, Машвал.

**КОРЗИНКА** [р. корзин(к)а – сават, қажава] Дастали сават. *Бир корзинка олма.* ■ *У қозикдаги пахталигини кийиб, қўлида корзинка, гастрономга кетади.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн.

**КОРИДОР** [фр. *corridor* < лот. *corridorium* – югуриш жойи] Бинонинг ичидаги хоналарга кириш ва хоналараро алоқа учун хизмат қилувчи йўлак. *Улар коридордан ўтаётганларида, Вася Степанов мудирнинг кабинетидан чиқди.* П. Турсун Ўқитувчи. *Аллақаерда овози баландлатиб қўйилган радио шангўллаиди, коридорда қизлар полни гурсиллатиб юришади..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

**КОРИЗ** [ф. *كاريز* – ер остидан ўтказилган сув йўли; ариқ] қ. х. Бир неча қудуқларни бирлаштирувчи ер ости канали, бир-бири билан бирлаштирилган қудуқлар тизими. *- Ғўза қуриб қоляпти. Сув керак, сув! Коризлар бўлса кўмилиб кетяпти! – деди раис.* С. Анорбоев, Мехр. *X–XI асларда деҳқонлар Ёйшма ва Сарикўл сойларининг бўйларида кориз усулида ер ости сувини ҳам ишга солганлар.* С. Анорбоев, Қатрада қуёш акси.

**КОРЛАМОҚ** шв. кам. қўлл. Кулоққа олмоқ, эътибор бермоқ (қилмоқ). *Биқинингдан шайтон қитиқлаб турганидан кейин отанинг гапини корлармидинг.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

**КОРОБКА** [р. коробка – липа пўстлогидан тўқилган сават < пол. *krobka* < лот. *corbis* – сават, корзина] Картон, тахта ёки металлдан ясалган қопқоқли кичкина идиш; қутича. *У лўмбиллаб даҳлизга чиқди, сув олиб кириб, чой қўйди, шкафдан бир коробка конфет олди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

**Тезликлар коробкаси** тех. Автомашина, трактор ва ш. к. да тезликларни ўзгартириш учун хизмат қиладиган механизм.

**КОРОЛЛИК** айн. қироллик.

**КОРОЛЬ** [< лот. *Carl* – франклар ҳукмдори Буюк Карл номидан] 1 айн. қирол.

2 с. т. Шоҳ (шахмат ва қарта ўйинида). *Фиштин король.*

**КОРОНКА** [лот. *corona* – тож, чамбар] Тишни сақлаш учун унга кийдириб қўйиладиган, металл ёки пластмассадан қилинган қоплама.

**КОРПОРАТИВ** Бирон-бир корпорация, уюшмага мансуб, оид; кўпчиликка, умумга тегишли. *Айниқса, банкнинг корпоратив миждозлар билан ақиндан иш олиб бориши туфайли унинг активлари 68,5 миллиард сўмга ошди.* Газетадан. *Пластик карточка шахсий ва корпоратив бўлиши мумкин.* Газетадан.

**КОРПОРАЦИЯ** [лот. *corporatio* – бирлашма, ҳамжамият] 1 Касб ёки табақа манфаатлари умумийлиги асосида бирлашган кишилар гуруҳи, жамияти, иттифоқи.

2 Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда (мас., АҚШ, Канада каби) акциядорлик жамияти шакли.

**КОРПУС** [лот. *corpus* – тана, жисм, модда; бир бутун нарса] 1 Механизм, аппарат ва ш. к. нинг таянчини ёки қобиғини ташкил этувчи қисми. *Соат корпуси. Станок корпуси.* ■.. *анҳор бўйида машина корпусининг баланд қадди кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзиюрар шассининг афзаллиги шундаки, унинг корпусига пахтачиликдаги барча иш жараёнларини бажара оладиган машина ва агрегатларни ўрнатиш мумкин.* Газетадан.

2 Бир умумий участкадаги, бир мажмуага кирувчи бинолардан бири, алоҳида бино. *Унга яқин синфхона ва катта спорт залини ўз ичига олган янги корпус қурилиб, фойдаланишга топширилди.* Газетадан. *Тўқув ва тикув дастгоҳлари жойланадиган корпусда 500 нафарга яқин маҳаллий ишчилар меҳнат қилишади.* Газетадан.

3 Бир неча дивизия ёки бригадadan иборат йирик ҳарбий қўшилма. *Фронт кўмондонлиги плацдармда армиянинг бир корпусини қолдириб, қолган икки корпуси билан жанг қилишга буйруқ берди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *32-ўқчи корпус жангчилари дарёнинг чап қирғоғида мудофаага ўтиб, окоп қазишга киришдилар.* Газетадан.

4 Бирор давлатдаги барча дипломатлар, консуллар.

**Қонун чиқарувчи корпус** Қонун чиқарувчи айрим муассасаларнинг ёки қонун чи-

қарувчи органга тегишли палаталарнинг барча депутатлари. *Қонун чиқарувчи корпус раиси бўлган Шнейдер заводга солдатлар чақирди, стачка бостирилди.* «Янги тарих».

**КОРРЕКТОР** [лот. corrector – тузатувчи] Корректур а ўқиш ва тузатиш ишини бажарувчи типография ёки нашриёт ходими; мусахҳиҳ. *Машиналар гириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради.* Қ. Муҳаммадий.

**КОРРЕКТУРА** [лот. correctio – тузатиш, тўғрилаш] 1 Босилган матндаги хатоларни тузатиш.

2 Матннинг хатоларини тузатиш учун бостириб олинган нусха. *Бир куни муҳаррир корректур а ўқиб ўтирган эди, кабинет эшиги тақиллаб қолди.* С. Абдуқаҳҳор, Рецензент.

**КОРРЕЛЯЦИЯ** [лот. correlatio – ўзаро нисбат, муносабат] 1 Нарсалар ва тушунчалар ўртасидаги муносабат, уларнинг ўзаро мувофиқлиги, бир-бирига боғлиқлиги.

2 мат. Қатъий функционал хусусиятга эга бўлмаган тасодифий миқдорлар орасидаги эҳтимолий боғланиш.

3 биол. Одам, ҳайвон, ўсимликлар организмидagi таркибий қисмларнинг тузилиши ва вазифалари ўртасидаги ўзаро мослашувчанлик, уйғунлик; боғланиш.

4 тлш. Лисоний унсурларнинг ўзаро шартланганлиги, улар ўртасидаги алоқа, ўзаро боғлиқлик.

**КОРРЕСПОНДЕНТ** [фр. correspondant < лот. correspondere – жавоб бермоқ, хабардор қилмоқ] 1 айн. мухбир.

2 иқт. Бошқа ташкилотларга бозорда тўла, ҳар томонлама фаолият олиб бориши учун хизмат кўрсатувчи банк ёки бошқа молия ташкилоти.

**КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ** Мухбирлар томонидан оммавий ахборот воситалари учун жойлардан юборилувчи хат, хабар, жўнатмалар. *Ишчи ва қишлоқ мухбирларининг мақолалари, корреспонденцияларида.. муҳим масалалар кўтарилмоқда.* Газетадан.

**КОРРИДА** [исп. corrida de toros – буқалар югуриши, пойгаси] Испания, Португалия, Жанубий Франция ва Лотин Америкасида қадимда пайдо бўлган буқа жанги (буқа билан кураш олиб борувчи, уни ўлдирувчи кишилар «матадор», «тореро» деб аталади).

**КОРРОЗИЯ** [лот. corrosio – емирилиш] тех. Металларнинг кимёвий таъсир остида емирилиши, занглаши. *Сув агрессив муҳитни вужудга келтиради, шунинг учун коррозия мусибатнинг ўзгинаси, чунки бунда темирдан тортиб то электроникагача ишдан чиқади.* «Фан ва турмуш». У [қотишма] сифатлари жиҳатидан гранит ва мрамардан қолишмайди, коррозияга чидамлиги юқоридир. Газетадан.

**КОРРУПЦИЯ** [лот. corruptio – бузиш, йўлдан оздириш; сотиб олиш] Мансабдор шахсларнинг ўзларига ишониб топширилган ҳуқуқлари ва ҳокимият ваколатидан шахсий бойлик орттириш мақсадида фойдаланиши (коррупция порахўрлик, мансабни суиистеъмол қилиш ва б. ноқонуний ҳаракатларни ўз ичига олади). *Ҳокимият тепасида турган ҳукумат чириб-чириб кетгандан кейин, бошқалари бу ҳукуматни ағдариб учун курашардилар, лекин курашганда ҳам, коррупция ва эксплуатацияга хотима бериш учун курашмас эдилар.* Газетадан.

**КОРСЕТ** [фр. corset – маҳкам ушлаб, тутиб турувчи] Қадди-қоматни чиройли, расо тутиш ёки даволаш мақсадида тақиллаган, кўкрак қафасининг пастки қисми ва қоринни сиқиб, тортиб турадиган махсус белбоғ.

2 Умуртқа погонаси синган, қийшайган ва касалланган пайтда уни керакли ҳолатда ёки қимирлатмай тутиб турадиган ортопедик мослама.

**КОРСОЗ** [ф. карсаз – ишни бажаришга ёрдам берувчи] айн. кордон. *Корсоз йигитга ўхшаб кетади.* Ойбек, Навоий.

**КОРСОН** [ф. карсан – ёғоч ёки сопол хампа; кути] 1 Ёғочдан ишланган катта товоқ. *Бир катта қарағай оғочнинг тагини ўйдириб олган катта корсон бор эди, кичикроқ ҳовуздай эди.* «Ойсулув». *Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки зарангни ичгандан кейин ясланиб, кўкка қараб ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастурхон устига бир корсон ширқовоқ қўйилган.* С. Айний, Дохунда.

2 Айрим мусиқа асбобларининг товушни кучайтирадиган ковак қисми, қорни. *Дастанг зардолдан, корсонинг арча, Бордир оҳангларинг ёқимтой анча, Куйласанг, қўлингга маҳлиё барча, Сухбатнинг машъали бўлган, дўмбирам.* Ёдгор бахши.

3 шв. Эгарнинг орқа қисми. *От белига ташлай берди чол Соқи, Корсонни кумуш, қоши олтин эгарни. «Хушкелди». Ўртоқ директор эгарда, мен эгар корсонини ушлаб ўтирибман.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

4 От туёғининг гардиш қисми. *Йигирма уч кеча-кундуз югуриб, Корсонидан ивиб тушди туёғи. «Маликан айёр».*

**КОРТ** [ингл. court — ҳовли; ўйин майдончаси] Катта теннис ўйини учун жиҳозланган, мослаштирилган майдонча.

**КОРТЕЖ** [фр. cortege — кириб келиш; жўнаб кетиш] Тантанали юриш, маросим (асосан транспортда).

**КОРУНД** [нем. Korund < қад. ҳинд тилидан] Турли металллар оксидлари қўшилмасидан иборат қаттиқ абразив минерал.

**КОРФАРМО** [ф. کارفرمای — иш кўрсатувчи, иш буюрувчи; ишбилармон; корхона эгаси] эск. Иш буюрувчи, иш бошқарувчи, иш жараёнига раҳбарлик қилувчи. *Корфармо Аҳмад Чалабий кунлардан бир кун мадраса томида юрган Меъморга ишларнинг чала қолаётганига афсусланаётгандай бўлиб, таассуф билдирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КОРХОНА** [ф. کارخانه — ишхона] 1 Ишлаб чиқариш ёки савдо бўлими ҳамда шундай бўлимлардан бир нечасининг бирлашмаси. *Давлат корхоналари. Савдо корхонаси. Хусусий корхона. Саноат корхоналари.* ■ *Механика заводлари қурилгунга қадар эски тартибда дегрезлик корхонаси ишларди.* Ойдин, Бечора. *Ҳозир Денов шаҳрида ўнлаб саноат, автотранспорт ва қурилиш корхоналари ишлаб турибди.* «Фан ва турмуш».

2 с. т. Иш жойи, ишхона. *..кимдир бозорга ошиқади, кимдир туртиниб-суртиниб, корхонасига шошади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Малоҳат суриштиргани корхонага борибди; суриштириб қараса, Жонфигон фақат ўн етти кун ишлабди, холос.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

**КОРХОНАЧИ** тар. Корхона эгаси.

**КОРЧАЛ(Л)ОН** [ф. کارچاقکن — даллол; ишбилармон] 1 Ўзини ҳаммадан билимдон деб ҳисобловчи, билармон; маҳмадона. *Санамай саккиз деб юрган экансиз, корчалон кекса!* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ишбилармон, эпчил. *У [Алимардон] қай даражада корчалон ва удабуролигини, бек-*

*нинг олдида катта обрўга эгалигини хўжайинга уқтириш фикрида эди.* С. Айний, Дохунда. *Азимжон ўзи бадавлат корчалон, йигит ёшидан буён қоракўл бўйича ноёб мутахассис.* А. Мухтор, Чинор. *Океан нарёғидаги бир корчаллон юмшоқ креслода пинакка кетиб ўтирарди.* «Муштум».

**КОРЧАЛОНЛИК** Корчалонга хос иш, хатти-ҳаракат. *Мен ундан [Мўминжондан] Холиқнинг қандай қилиб «инженер» бўлиб қолганини сўрасам, унинг энсаси қотиб: -Инженер қаёқда! Ўзларича корчалонлик қилаверадилар, — деди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

**КОР-ҲОЛ** (тўғриси **кори ҳол**) қ. **кор** 3. *Катталар-ку «бир кор-ҳол бўлмасин, эҳтиёт шарт» дегандек, кўзлари олазарақ бўлаверди.* «Муштум». *Бирон кор-ҳол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал ҳайдаб кетди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

**КОСА** [ф. کاسه] 1 Пиёладан каттароқ, асосан суюқлик ва турли овқатлар солиб ичиш учун ишлатиладиган идиш. *Бир коса сут. Икки коса қатиқ.* ■ [Йулчи]. *меҳмонлар учун дам ясоғлиқ патнуслар, дам чой.. дам косаларда шўрвалар ташишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жуvon бўшаган чинни косаларни йиғиштириб, ошхонага қиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргиза олмади.* Туробжон *икки коса ичди, хотин эса ҳануз бир косани яримлата олмас эди.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Ўз пўчоғи устида кўндалангига кесиб кўйилган қовун, тарвуз ёки ҳандалак бўлаги, палласи. *Қовунни коса қилиб сўймоқ.* ■ *Патнус кўкча ва шакарпалак косалари билан тўлиқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўқоннинг қаймоққа йўғрилган пойғир патирлари, оқ пўст шафтолисию ҳафсала билан коса қилинган умурвоқи қовунлари..* К. Яшин, Ҳамза.

**Бош косаси анат.** Калланинг мия жойлашган қисми, мия қопқоғи. **Коса тагида нимкоса бор** Бир нарса, иш-ҳаракат заминиде яширилган бошқа бир нарса борлигини билдиради, шунга ишора қилади. *Райком секретарининг бу ҳимматини Зумрад аввалига ёш, тажрибасиз раисга.. беғараз кўмак деб тушунди. Энди билса, коса тагида нимкоса бор экан.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Косаси оқармайди** Ҳаёти, турмуши яхши-



ланмайди, ўнганмайди. Дангасанинг косаси оқармайди. ■ -Дадам раҳматлининг қўли ҳар ҳунарга эпчил эди, — деди Йўлдошев, — аммо ҳеч вақт бечоранинг косаси оқармади. Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўз косаси** Бош суюгининг юз қисмидаги кўз жойлашган чуқурлик. Унинг [Сотволдининг]. чап кўзи ўйилган ва кўз косасига қуюқ қора қон тўлиб қотиб қолган, маҳкам юмилган лаблари тимдаланган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Сабр косаси тўлиб тошди қ. сабр** 2. Она эса насиҳат ва ўғит беришдан нарига ўтмайди. Сабр косаси тўлиб кетган қиз ноилоҳ жўрилишига мажбур бўлди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

**КОСАГУЛ** Ўтиришда ичкилик қуювчи ва ўтиришни бошқариб турувчи шахс; соқий. Косагул бўлгандир энанг, алла-ёр, алла-ёр! «Ширин билан Шакар». Косагул, қуйишсин мусоффо майлар, Галаба, бахт учун ичайлик, қани! Уйғун.

**КОСАГУЛЛИК** Косагул иши, вазифаси. Косагуллики Фосиҳ афанди олиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..раис косагуллик қилиб, манзират кўрсатган кишига ишора қилди, — мезбон хафа бўлдилар. С. Нуров, Нарвон.

**КОСАЧА 1** Коса 1 с. кичр.

2 *бот.* Гулнинг гултож остидаги косачабарглардан ташкил топган пиёласимон қисми.

**КОСАЧАБАРГ** *бот.* Гулнинг косачасини ташкил қилувчи яшил баргчалардан бири.

**КОСЕКАНС** [лот. со — бирга + secans — кесувчи] *мат.* Тўғри бурчақли учбурчакда гипотенузанинг ўткир бурчак қаршисидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг секунси.

**КОСИБ** [а. كاسب — касб қилувчи, ўрганувчи, ҳунарманд] 1 Қўл иши билан шуғулланувчи ҳунарманд. Қўли суст косибдан оёғи илдам гадоёй яхши. Мақол. ■ Уста Мўмин ёлғизқўл бир косиб эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Найманча — азалдан косиблар маҳалласи.. Бўзчилик — бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. А. Мухтор, Опанигиллар.

2 Оёқ кийими (этик, маҳси ва ш. к.) тикиш билан шуғулланувчи ҳунарманд. Бу одамларнинг бири — Фармон кал лақабли

этикдўз косиб бўлиб, ёши ўтиши билан у тузалиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор.

**КОСИБЛИК** Косиб иши, касби. Бирмунча вақтлар олдин мулла Бурҳон косиблик билан кун кечирар эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. «Ари уяси»нинг аҳли бир маҳалла бўлиб, асосий касби косибликдир. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

**КОСИБЧИЛИК** *айн. косиблик.* Буни сотиб, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёларни олади. Ойбек, Танланган асарлар.

**КОСИЛКА** [р. косилка < косить — ўрмоқ (ўт-ўланларни)] Ўт, беда ва ш. к. экинларни ўрадиган машина; ўроқ машина. Пичан ўришга кимлар бориши, қанча от косилка, қанча трактор косилка ажратишни белгилашиб, қарор қабул қилишгунча, ўйинқароқ болалар икки уйқуни олишган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

**КОСИНУС** [лот. со — бирга + sinus — бурилиш, қайрилиш, эгиш] *мат.* Тўғри бурчақли учбурчакда ўткир бурчакка ёпишган катетнинг гипотенузага нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг синуси.

**КОСКИ** кам қўл. Ярамас, бузғунчи, бузуқ каби ҳақорат маъносида қўлланади. Аммо муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учуда кўрсатади. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Такаббур, бахил бир лўттибоз. Коски бир нобакор у валат! Т. Тўла. Ҳафталаб жой ўзгартириб юрган Хайрулло маҳалла коскиларининг иғволарига йўлиқди. «Муштум».

**КОСМЕТИК** Косметикага оид. Италияда косметик товарлар учун бўлган талаб кун сайин ортиб бормоқда. Газетадан.

**КОСМЕТИКА** [юн. kosmetike (techne) — пардоз, безатиш санъати] 1 Кишининг ташқи кўринишини яхшилаш мақсадида тери парваришlash ва даволаш чора-тадбирлари; пардоз.

2 Пардозга, тери, соч, лаб, киприк, тиш, тирноқ кабиларни пардоз қилишга оид воситаларнинг умумлашма номи. Ачиқ бодомдан кўпинча хушбўй эфир мойи олиниб, бу косметика санаотида кенг қўламда қўлланоқда. Газетадан.

**КОСМЕТОЛОГ** Косметология мутахассиси; пардозчи.

**КОСМЕТОЛОГИЯ** [косметика + юн. logos — таълимот, фан] Тиббиётнинг инсон ташқи кўринишини (юз, баданни), айрим аъзолар (бурун, қулоқ ва б.) шаклини турли ниқоб (маска)лар ёрдамида ёки жарроҳлик йўли билан яхшилаш воситалари ва методларини ишлаб чиқадиган бўлими.

**КОСМИК 1** Космосга, коинотга, унда мавжуд нарсаларга оид, уни ўрганиш учун хизмат қиладиган. *Космик алоқа. Космик кема. Космик станция. Космик телевидение. Космик тиббиёт. Космик физика.* ■ *Физик олимлар яқин вақтларга қадар космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар. «Фан ва турмуш». 1960 йил 19 август куни иккинчи космик кема Ер йўлдоши орбитасига учирилди. Ҳ. Шокирова, Парвозлар.*

**2** кўчма Жуда тез, космик тезлик даражасида рўй берадиган. *Қурилиш ишлари космик жадалликда бормоқда.*

**КОСМОГОНИК** Коинот (олам)нинг юзага келиш (пайдо бўлиш) жараёнига оид. *Дунёдаги барча халқлар мифологиясида ягона космогоник таълимот сингиб кетган. «Фан ва турмуш».*

**КОСМОГОНИЯ** [юн. kosmogonia — дунёнинг яралиши, пайдо бўлиши] Астрономиянинг осмон жисмларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши тўғрисидаги масалалар билан шуғулланадиган бўлими. *Ҳозирги замон космогонияси Кўёш системасида бўлган планеталарнинг ва Кўёшнинг ўзининг ҳам вужудга келишидаги бутун жараён жуда тез рўй берганлигини кўрсатувчи исбот-далиллarga эгадир. Газетадан.*

**КОСМОДРОМ** [космос + юн. dromos — чопиш, югуриш жойи] Сунъий йўлдош, космик кема ва ш. к. космик аппаратларни учуриш учун махсус жиҳозланган жой. *Космонавтлар Юрий Гагарин ва Герман Титов ҳам ўз дўстларига маслаҳат бергани, кўмаклашгани бу ерга, космодромга келишган. Газетадан.*

**КОСМОНАВТ** [космос + юн. nautes — денгизчи, денгизда сузувчи] Космик кемада космосга учувчи, космосга парвоз қилувчи шахс. *Космосда узоқ яшаган космонавтлардан бири Георгий Гречконинг фикрича, инсон вазнсизлик шароитида анча узоқ вақт бемалол ишласа бўлади. «Фан ва турмуш».*

**КОСМОНАВТИКА** [космос + юн. nautike — кемани юритиш, бошқариш] Космик аппаратларни планеталараро фазода учуриш назарияси ва амалиёти. *Космонавтика тарихида киши бошқарадиган энг узоқ муддатли — 211 кунлик учуш муваффақиятли тугади. Газетадан.*

**КОСМОПОЛИТ** [юн. kosmopolites — дунё фуқароси] **1** Космополитизм тарафдори; ватанпарварлик ҳиссини йўқотган шахс.

**2** биол. Ер юзида кенг тарқалган ҳайвонлар ёки ўсимликлар тури.

**КОСМОПОЛИТИЗМ** «Киши дунё фуқаросидир» деган сохта шиор остида ватанпарварликни, миллий маданият анъаналарини, халқларнинг миллий мустақиллигини инкор этувчи мафкура.

**КОСМОС** [юн. cosmos — бутун олам; коинот] Ер атмосферасидан ташқарида чўзилиб кетган, ўзида мавжуд бўлган барча объектларни ҳам қамраб олган фазо; Ер атрофидаги фазо (яна қ. коинот). *Инсон илк бор космосга сафар қилишидан олдин олимлар 15 турдан зиёд ҳайвон ва ўсимликларда тадқиқот олиб боришган. «Фан ва турмуш». Ниятим: ўзбек ёшлари космонавт-учувчи бўлиб, космосни забт этса. Мен шу ишга кўпроқ ҳисса қўша олсам бас. Газетадан.*

**КОСОВ** Ўт, оловни тўғрилаш, тортиш ва ш. к. учун ишлатиладиган ёғоч ёки темир таёқ. *Косов узун бўлса, қўл куймас. Мақол. ■ Тоир ака қўлида косов билан олов тўғрилар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

**КОСТЁЛ** [пол. kosciol] Полякларнинг католик ибодатхонаси.

**КОСТЮМ** [фр. costume] **1** Пиджак ва шим ёки жакет ва юбкадан иборат устки кийим.

**2** с. т. Ёқаси қайтарилган, кўкрак олди очиқ, тугмали калта устки кийим; пиджак ёки жакет. *Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан билагига костюм ташлаган давонгадай бир йигит келяпти. С. Сиеёв, Ёруғлик.*

**3** Маскарад ёки театр кийими (қ. либос 2).

**КОСТЮМЕР** [фр. costumier] Спектакль учун костюмлар, кийим-бошлар тайёрловчи театр хизматчиси. - *Театримизда-чи, режиссёр, костюмер, суфлёр.. ҳаммаси бор. Фақат раҳбар йўқ, — деди Собиржон Машрабга. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.*

**КОСТЮМЛИК** Костюм қилишга етадиган. *Бир костюмлик коверкот.*

**КОТАНГЕНС** [лот. со — бирга + tangens — уринувчи, уринма] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда бурчакка ёпишган катетнинг қаршидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг тангенси.

**КОТИБ** [а. كاتب — (хат) ёзувчи, (ки-тоб) кўчирувчи] **1 тар.** Рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчириш билан шуғулланган шахс; мирза. *Навоийнинг котибларга ҳомийлиги асосан 1469 йилдан, яъни у давлат ар-боби вазифасига кўтарилиб, котибларга ҳомийлик қилиш учун моддий имкониятга эга бўлиши биланоқ бошланган. «ЎТА».*

**2** Идора ва муассасаларда, лавозимли кишилар, ёзувчилар ва ш. к. шахслар ҳузурда ёзув-чизув ишлари ва ёзишмаларни олиб боровчи ходим, шахс. *Котиб ўтирадиган стол тепасидаги «Папирос чекма!» деган ёзув остига кимдир нистакўмир билан «Носвой чекавер!» деб ёзиб қўйибди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу хатларни у шахсан ўзи ва котиби ёрдамида ўрганиб, аксариятига эринмай жавоблар ёзган. Газетадан.*

**3** Идора, муассаса ва ш. к. лар котибиятига раҳбарлик қилувчи, котибият ишларига масъул ходим. *Фанлар академиясининг бош илмий котиби. Институтнинг илмий котиби.*

**4** Махсус кенгаш, йиғинларнинг баённома ва ш. к. ёзув-чизув ишларини олиб боровчи шахс. *Диссертация ҳимоялари бўйича илмий кенгаш котиби. Мажлис котиби.*

**КОТИБА** Котиб аёл. *Назар қабулхонага чиқиб, котибага Алиматни топишни буюрди. Э. Усмонов, Ёлқин. Котиба раис кириши билан дик этиб ўрндан турди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

**КОТИБИЯТ** **1** Муассаса ва ташкилотларда, анжуман ва ш. к. катта йиғинларда жорий ишларга раҳбарлик қилувчи ёки ташкилий-техник вазифаларни бажарувчи, сайлаб қўйилган орган ёки маъмурий бўлим. *Вазирлар Маҳкамаси котибияти.*

**2** Шундай орган, бўлимларда ишлайдиган ходимлар.

**КОТИБЛИК** Котиб иши, вазифаси. *Қорабек аввалларда баъзи амлоқдорлар ва ҳокимларга мирзалик — котиблик қилиб юрарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Албатта, сув келтириш котиблик ишларига кўмилиб ўти-*

*ришдан кўра енгил ва ёқимли эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

**КОТИРОВКА** [фр. coter — рақамламоқ, белгиламоқ] Биржада амалдаги вазият ва қонунчилик меъёрларига амал қилган ҳолда хорижий валюталар, қимматбаҳо қоғозлар курсини ҳамда товарлар нархини белгилаш.

**КОТЛЕТ** [фр. cotelette — қобирғача < лот. costa — қобирға] Қиймаланган ёки тўйилган гўштдан тайёрланган ясси, кулча шаклидаги овқат (баъзи турларида қийма қобирғача ёпиштирилган бўлади). *Қайнатилган макарон билан котлет келтирдим. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КОТЛОВАН** [р. котлован — пойдевор учун қазилган чуқур < котёл — идиш, тоғорача] Пойдевор қуриш учун қазилган чуқур. *Иморатларнинг пойдеворини қуриш учун котлован қазимоқдамиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Утган якшанба эрталаб Самадийлар турган тўғоннинг пасидаги котлованда сув пайдо бўлди. А. Мухтор, Туғилиш.*

**КОТТЕЖ** [ингл. cottage — деҳқон уйи] Унча катта бўлмаган, одатда, икки қаватли, бир оиллага мўлжалланган тураржой. *Маҳалладаги коттежлар атрофига ўтқазилган «яшил девор» лар ҳам дарахтларга тақлид қилгандек ўсиб кетган. «Муштум». Гавҳарнинг боғчаси посёлканинг ўртароғида, бир қаватли бежирим коттежлар орасида экан. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КОФЕ** [голл. koffie < а. قهوه] **1** Уруғидан махсус ичимлик тайёрланадиган тропик ўсимлик, қаҳва дарахти.

**2** Шу дарахтнинг уруғи ва ундан тайёрланган кукун; қаҳва толқони. *Чой, кофе, какао, гармдори, қора мурч ва тамаки таркибида алкалоидлар бор. «Фан ва турмуш».*

**3** Шундай кукун, толқон қўшиб тайёрланган ичимлик; қаҳва. *Бир стакан қора кофе. ■ Мулозим йигитнинг елим патнисда иссиқ кофе келтирганини одам сезмади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**КОФЕИН** [лот. coffeinum < а. قهوه] Кофе дони, чой барги ва б. баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган алкалоид (қўзғатувчи, тетиклантирувчи дори сифатида қўлланади). *Кофеин моддаси чойни хушхўр қилади, кишини тетиклаштириб, унинг чеҳрасини очади. «Фан ва турмуш».*

**КОФИ** [а. كافى — етарли] эск. кт. Ки-фоя қиларли, етарли. *Бу хизматга унинг*

илми кофими? [деди Имом]. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

**КОФИР** [а. *كافر* — танимовчи, инкор этувчи, ислом динини танимовчи, ғайридин] *дин*. **1** *айн*. **ҒАЙРИДИН**. *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар, деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Майли, кофирми, мусулмонми, биз бўриларнинг жазосини берамиз. Улар кофирда ҳам бор, мусулмонда ҳам. Ойбек, Танланган асарлар. -Шаҳар фаранг, инглиз деган кофирлар билан тўлиб ётибди. Араблар унда-бунда кўринади, холос, — деди Ҳожии хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**2** *Дин йўлидан қайтган, худосиз. Бир зум чўзилган сукутни Салимбойвачча бузди: -Уламоларимиз газета ўқиган одамларни ҳам «кофир» деб ҳисоблайдиларки, бу жаҳолатдан бошқа нарса эмас. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КОФТА** [р. *кофта* — калта кўйлак ёки плаш <нем. *Kuft* — уй кийими] Аёлларнинг калта кўйлаксимон, одатда белгача тушадиган кийими. У [*Фотима*] *енгларига чиройли қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. ..даразадан тушаётган нур юпқа капрон кофтасидан ўтиб, новвотранг ич кўйлагининг тасмаларини.. ёритади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

**КОФТИКОВ, кофтуков қ. коптиков.**

**КОЧЕГАР** [р. *кочерга* — темир косов] Буғ қозонларининг ўтхонасига ўт ёқувчи ишчи. *Пароход кочегари.*

**КОЧЕГАРКА** Буғ қозонининг ўтхонаси жойлашган, шунингдек, ёқилги турадиган хона, жой. *Хотирангизда бўлса, шахтёрлар шахри — Ангрэн бир вақтлар Ўзбекистон «кочегарка» (оловхона)си деб ном олганди. Газетадан.*

**КОШИН** [ф. *كاشى* — кафель, кошин] **1** Чиннига ўхшатиб ишланган, ялтироқ, нақшли гишт плиткеси. *Деҳлида масжид ва мезаналар керагидан ортиқча. Ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўрган-даймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.*

**2** *Бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган ранг-баранг шиша, мрамар, тош, ёғоч ва ш. к. дан ясалган сурат ёки нақш. У мадрасалар ички-ташқи кенг саҳнга, баланд ва мустаҳкам деворга, ҳашаматли тоқ-равоқ ва гулдасталарга эза бўлиб, базиларининг пештоқлари, гумбазлари ва деворлари ранг-ба-*

*ранг кошинлар билан безатилган бўлар эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

**КОШИНКОР** [ф. *كاشىكار* — кошин қопловчи; кошин билан безатилган] **1** Кошин ишловчи, биноларни кошин билан безатувчи уста. *Маишхур кошинкор. ■ ..у [Абдулла Болтаев] маишхур наққош, кошинкор, этнограф сифатида танилди. Газетадан.*

**2** Кошин ишланган, кошин билан безатилган. *Шу икки уйнинг орасига ўтирган (ўрнашган) кошинкор ва нақшин чорхари айвон бу ҳовлининг биринчи мартаба кўзга чалинадиган ортиқликларидандир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

**КОШИНКОРЛИК** Кошин пишириш, тайёрлаш ва биноларни кошин билан безатиш иши, касби.

**КОШИНЛИ** *айн. кошинкор 2. Тузиб ҳар мадраса кошинли порлоқ, Равоқу гумбазу гулдаста пештоқ. Ҳабибий.*

**КОШИНПАЗ** [ф. *كاشىپز* — кошин пиширувчи, тайёрловчи] Кошин пиширувчи, кошин тайёрловчи. *Аммо, сиз болаларим, шининг охирини ўз елкангизга олинг. Бундан буёғи — сирчиларга, кошинпазларга ёрдам қилиш, кўпи кетиб ози қолган. Мирмуҳсин, Меъмор.*

**КОШКИ** [ф. *كاشك* < *كاش* — агарда, қани энди] *мод. с. Сўзловчининг айтилаётган фикрга тарафдорлигини, шуни хоҳлашини билдиради, «қани энди», «қандай яхши бўлар эди» каби маъноларни ифодалайди. Кошки у ҳам Йўлчиға ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб, у билан бирга тепалар, жарлар ошса. Ойбек, Танланган асарлар. О кошки, булутсиз тиниқ осмонда учган қуш бўлсайдим.. Оддийгина қуш. Х. Даврон, Қақнус.*

**КОШКИЙДИ** *с. т. (тўғриси кошки эди) қ. кошки. Кошкийди, қизим, даданг сўзимга қулоқ соладигин эркак бўлса [деди онаси Гулнорга]. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КОШОНА** [ф. *كاشانه* — кичик уй, тураржой; ин, уя] *кт. Ҳашаматли, кўркам бино. Сиз ишсиз, қашшоқ йигит, лекин саройларда, кошоналарда яшовчиларнинг, қорни тўқ ва ҳамёни тўлиқларнинг фикрига жўр бўляпсиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КОЭФФИЦИЕНТ** [лот. *coefficientis*, *coefficientis* — ёрдам берувчи] **1** *мат.* Бирор

математик ифоданинг ўзгармас ёки маълум кўпайтувчиси.

**2 физ.** Бирор физик хоссани миқдор жиҳатдан белгилайдиган кўпайтувчи. *Кенгайиш коэффициентини. Фойдали иш коэффициенти.*

**3 Қанча** энергия фойдали ишга айланишини кўрсатадиган миқдор. *Ҳозир бригада меҳнатда иштирок этиш коэффициенти жорий этмоқда.* Газетадан. [Аҳмедов] *Сувдан фойдаланиш коэффициенти ошириш йўллари белгилади.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

**КОҲИН** [а. كاهن — руҳоний; ғойибдан хабар беришни, фол очишни даъво қилувчи; сеҳргар] Бирор воқеа-ҳодисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи; фолбин. *Ғойибдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси — вали, иккинчиси — коҳин.* С. Айний, Эсадалиқлар. *Коҳинлар дам уриб қисмат фолдан, Кўп хомуш этдилар Акрасий шохни.* А. Исроилов.

**КОҲИШ** [ф. كاهش — камайтириш; пасайтириш] эск. кт. Ташвиш, дард-койиш. *Читанинг нима коҳиши тушиб қолди?* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Қочма ростгўй дўстларнинг коҳишу озоридан, Қадди рост шамнинг тилидан ўртанур парвона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

**КРАБ** [голл. krab] Ўн оёқли денгиз қисқичбақаларининг бир тури (айримлари овқат сифатида ишлатилади).

**КРАН I** [голл. kraan] Газ ёки суюқликни қуйиш учун хизмат қиладиган жўмракли труба. *Товушинни эшитиб, болаларнинг бирин-кетин уйдан чиқишади. Бири чопқиллаб келиб, очик қолган кран жўмрагини бурайди.* Газетадан.

**КРАН II** [нем. Kran] тех. Оғир юкларни кўтарадиган ва бир жойдан иккинчи жойга кўчирадиган механизм. *Кўтарма кран. Кўчма кран. ■ Жўрабек кран тепасидаги прожектор ёритиб турган гишт уюми олдида тўхтаб, напирос тутатди.* С. Аҳмад, Хотин.

**КРАНЧИ** Кранда ишловчи. *..омилкор кранчилар, ташаббускор экскаваторчилар.. қуйиб-пишиб ишламоқдалар.* Газетадан.

**КРАСКА** [р. красить — «бўямоқ, беа(т)-моқ» фл. дан ясалган от] айн. **бўёқ 1.**

**КРАТЕР** [юн. krater — катта товоқ, коса] геол. Тоғорасимон ёки воронка кўринишида ҳосил бўлган ботиқ, чуқурлик, мас.,

вулканнинг лава отилиб чиқадиган оғзи. *Дашев кратер атрофини айлаиб чиқди.* И. Раҳим, Тақдир.

**КРАХМАЛ** [нем. Kraftmehl < Kraft — куч, энергия, кувват + Mehl — галла уни] Кўпчилик ўсимликлардан фотосинтез натижасида ҳосил бўладиган углевод; баъзи ўсимликлардан олинадиган таъмсиз оқ порошок; оҳор (озик-овқат, кимё, тўқима-чилик саноатларида ишлатилади). *Чит тўқилгандан кейин оҳор берилади.* Бунинг учун кўп миқдорда крахмал керак. Ойдин, Суҳбати жонон. *Каштаннинг таркибида крахмал, оқсил, ёғ ва бошқа моддалар.. бор.* «Фан ва турмуш».

**КРАХМАЛЛАМОҚ** Крахмал бермоқ, крахмалли сувга солмоқ. *Рўзғор учун зарур бўлган айрим буюмларни крахмаллаш ҳам фойдали.* «Саодат».

**КРЕДИТ** [лот. credit — у ишонади] бух. Кирим-чиқим дафтарларининг чиқимлар, унадиган пуллар ёзиладиган ўнг томони; *зид. дебет.* -*Бухгалтериянинг дебет-кредити учма-уч бўлиши керак, — деди Очил.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

**КРЕДИТ** [лот. creditum — қарз < credere — ишонмоқ] Фойда қайтариш шарти билан, вақтинча фойдаланиш учун пул ёки моддий маблағлар бериш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатлар тизими; шахс ёки муассасанинг ўзига тегишли пулларни ҳисоблаб қўйиладиган счёти; қарз, насия, кредит; маблағ, чиқарилган пул. *Ўтган йилдан товарларни кредитга бериш шакли кенг тараққий этди.* Газетадан. *Шу тўғрисида корхона жуда катта миқдорда жарима тўлар, маблағларнинг асосий қисми кредитдан фойдаланганлик учун сарфланарди.* Газетадан.

**Кредит билетлари** Кредит муомалаларида олтин ёки ғоғоз пуллар ўрнида ишлатиладиган тўлов воситалари (банкнот, чек, вексель ва ш. к.) **Кредит карточкаси** Банк ёки кредит муассасаси томонидан бериладиган ва пластик карточка кўринишидаги шахсий (эгасининг номи ёзилган) тўлов ҳисоб-китоб ҳужжати.

**КРЕДИТОР** [лот. creditor — қарз берувчи] Мол ёки пулни насияга, қарзга берган муассаса ёки шахс; *зид. дебитор.*

**КРЕЙСЕР** [голл. kruiser — денгиз сайёҳи] Кучли артиллерия, ракета, торпеда ва ми-

налар билан қуроллантирилган тезюар катта ҳарбий кема. *Қутб музликларига швед ва француз крейсерлари йўл олди.* «Фан ва турмуш».

**КРЕКИНГ** [ингл. cracking — парчала- ниш, ажралиш] *тех.* Нефть ва унинг тар- кибий қисмларини улардаги мураккаб углеводород молекулаларини юқори ҳарорат ва босим ёрдамида парчалашга асосланган қайта ишлаш жараёни.

**КРЕМ** [фр. creme] **1** Қанд, қаймоқ, мева шираси ва ш. к. қўшиб тайёрланган нишол- дасимон ширинлик (кўпинча торт, пирож- ний каби кондитер маҳсулотларини безаш учун ишлатилади).

**2** Косметик пардоз мойи; ёғупа. *Неча- неча шофёрлар унга атир, уна.. крем келти- риб, совға қилмоқчи бўлардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**3** Чармдан қилинган оёқ кийимларига суркаб, пардозлаш учун ишлатиладиган махсус мой; этик мойи. *Қора крем. Жигар- ранг крем.* ■ *Этигимнинг креми қаерда?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КРЕМАТОРИЯ** [лот. crematorium < cremare — ёқмоқ] Кремация қилинадиган бино ёки печь.

**КРЕМАЦИЯ** [лот. cremare — ёқмоқ, куйдирмоқ] Жасадни юқори температура- ли махсус печда куйдириш. *Марҳумнинг [Не- рунинг] жасади Ражастхонда кремация қилинади.* Газетадан.

**КРЕМЛЬ** [р. кремль — шаҳар ичидаги қалъа] Қадимги Русь шаҳарларида: шаҳар- нинг ички қалъаси. *Москва Кремли. Қозон шаҳри кремли.*

**КРЕМНИЙ** [юн. kremnos — чўққи, қоя] Кварц, чақмоқтош каби тоғ жинслари тар- кибига кирувчи, Менделеев даврий систе- масининг IV гуруҳига мансуб тўқ кулранг кимёвий элемент. *Ер пўстида кислород, кремний, магний элементлари кўп учрайди.* «Фан ва турмуш».

**КРЕОЛЛАР** [фр. creole < исп. criollo — барпо қилмоқ] **1** Лотин Америкасига даст- лаб кўчиб келган испан ва португалларнинг авлодлари.

**2** Мазкур ҳудуддаги инглиз, голланд ва француз востамлакаларида африкалик кул- ларнинг авлодлари.

**3** Африка мамлакатларида африкалик- ларнинг тубжойли бўлмаган, келгинди халқ

вакиллари билан бўлган никоҳларидан ту- гилган авлодлар.

**КРЕП** [фр. crepe] Ипак, жун ёки оддий ипдан юзаси гадир-будир қилиб махсус тай- ёрланадиган газлама.

**КРЕПДЕШИН** [фр. crepe de Chine — Чин (Хитой) крепи] Пишиқ, юпқа шоҳи газлама. *Нигоранинг эғнида оппоқ крепдешин куйлак.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КРЕПОСТНИК** [р. ] *тар.* Крепостной ҳуқуқ тарафдори, крепостной ҳуқуқни ҳимоя қилувчи реакционер, помещчик; крепостнойчи.

**КРЕПОСТНОЙ** [р. ] *сфт.* Помещчик- ларнинг ўзига қарашли деҳқонларга, улар- нинг меҳнати ва мол-мулкига чексиз эга- лик қилишига асосланган. *Крепостной ту- зум. Крепостной хўжалик.*

**Крепостной ҳуқуқ тар.** Помещчиклар- нинг ўзларига қарашли деҳқонларга, улар- нинг мол-мулкига, меҳнатига чексиз эга- лик қилиш ҳуқуқи.

**2 от** Крепостнойлик тузуми асосида помещчикка қарам бўлган шахс. *Крепост- нойлар қўзғолони.*

**КРЕПОСТНОЙЛИК тар. 1** Крепостной ҳуқуққа асосланган тузум. *Крепостнойлик даври.*

**2** Шу тузумга хос ижтимоий муносабат- лар. *Крепостнойлик хўжалиги. Крепостной- лик меҳнати.*

**КРЕПОСТНОЙЧИ айн. крепостник.**

**КРЕСЛО** [қад. р. кресло — ҳайвонни сўйиш учун тўшалган нарса; кейинчалик: кенг ўтиргич, ўриндиқ] Тирсақларни кўйиб, суяниб ўтириладиган кенг курси. *Смирнов Погодинни креслога таклиф қилди- ю, ўзи ҳам унинг ёнига стул келтириб ўтир- гач, гапнинг олдини олиб, сўз қотди.* Ш. Ра- шидов, Бўрондан кучли. *Машариф Қориев билан Ёқутой раиснинг рубарўсидаги крес- лого ўтиришди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

**КРЕСТ** [қад. р. крест — дастлаб: Христос (Исо); кейинчалик: хочга тортиш; чўқин- тириш] Христиан динида топиниш, сиги- ниш рамзи ва предмети; бут, хоч, салиб.

**2** Ўзаро кесишган икки чизик, лента ва ш. к. *Ўкириб келаётган, қизил крести бор оқ машина унинг рўнарасида чийиллаб тўхта- ди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

**Халқаро Қизил Крест ва Қизил Ярим ой жамияти** Уруш ёки табиий офатлардан за-

пар кўрган аҳолига ёрдам кўрсатиш учун тузилган кўнгилли жамят.

**КРЕСТГУЛЛИЛАР** Уруғи икки паллала, гулбарглари крест шаклида жойлашган ўсимликлар (мас. карам, турп, хантал).

**КРИЗ** [фр. crise — хуруж] Бемор аҳволининг тўсатдан оғирлашиб қолиши (мавжуд касаллик заминидан юзага келади).

**КРИЗИС** [юн. krisis — ҳал қилиш; бурилиш нуқтаси; оқибат] 1 Бирдан, тўсатдан юз берган ўзгариш, танг ва мушкул аҳвол; танглик. *Искандар руҳий кризисни бошидан кечираётганида, Ашур унга энг маккор, ҳийлакор, ёвуз одам бўлиб туюлди. «ЎТА». Ишсизлик ва уй-жой кризисидан миллион-миллион бошпанасиз америкаликлар азоб чекмоқда.* Газетадан.

**Сиёсий кризис** Халқ оммасининг умумий аҳвол ва ҳукумат сиёсатидан қатъий норозилиги орқасида мамлакатда вужудга келган танг сиёсий ҳолат. **Ҳукумат кризиси** Эски ҳукуматнинг истеъфо бериши ҳал этилган, аммо ҳали янги ҳукумат тузилмаган давр.

2 *тиб.* Касалликнинг кескин ўзгариши, касалнинг энг оғир аҳволдан тузалишга томон ўзгариш пайти. *...иситманинг тартибли суратда пасайиб боришида асосан икки ҳол мавжуд. Бундан бири «лизис», иккинчиси «кризис» деб аталади.* Н. Исмоилов, Касалларни парварिश қилиш.

3 *икт.* Низонинг кескин шакли бўлиб, мақсад ва маблағ, тактика ва стратегиянинг қарама-қаршилигини, қимматли қоғозларнинг қайта баҳоланишини акс эттиради.

**КРИМИНАЛИСТ** Криминалистика мутахассиси. *Оқилов ҳодиса рўй берган жойнинг фотосхемасини олишга уринаётган криминалист ходим ёнига келди.* И. Қаландаров, Шоҳидамас, баргида.

**КРИМИНАЛИСТИК** Криминалистикага оид. *Криминалистик текшириш. Криминалистик экспертиза.*

**КРИМИНАЛИСТИКА** [лот. criminalis — жиноятга доир, алоқадор] Жиноий ишларни текшириш методларини ўрганадиган, жиноятни очиш усул ва воситаларини тадқиқ этадиган фан. *Ҳозирги кунда илмий-техникавий аппарат ходимлари — замонавий криминалистиканинг техник воситалари билан қуролланган юқори малакали ходимлар..* Газетадан.

**КРИМИНОЛОГИЯ** [ лот. crimen, criminis — жиноят + юн. logos — таълимот] Жиноятчилик сабаблари ва шароитларини ўрганадиган, унга қарши кураш ва олдини олиш усуллари ҳақидаги фан.

**КРИОТЕРАПИЯ** [юн. kryos — совуқ; муз + терапия] Совуқ билан даволаш: яллиғланиш жараёнларида, қон кетишда оғриқни камайтириш, шишни йўқотиш ва б. ҳолатларда бирор аъзони, тўқималарни мўътадил (музлаб қолмайдиган) даражада совитиш.

**КРИПТОГРАММА** [юн. kryptos — яширин, махфий + gramma — ҳарф, ёзув] Криптография усулида тайёрланган хат ёки ҳужжат.

**КРИПТОГРАФИЯ** [юн. kryptos — яширин, махфий + grapho — ёзаман] Хабардорларгина биладиган махфий ёзув усули, махфий ёзув.

**КРИПТОН** [юн. kryptos — яширин, махфий] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; инерт газ.

**КРИСТАЛИК** Кристаллардан иборат, кристаллардан таркиб топган, кристалл тузилишга эга бўлган. *Кристаллик жинслар. Кристаллик шакллар.*

**КРИСТАЛЛ** [юн. kristallos — тоғ биллур; муз] Заррача (атом, ион ёки молекула)лари муайян даврий такрорланувчи тартибда жойлашиб, фазовий кристаллик панжара ҳосил қилувчи қаттиқ жисм. *Муз кристаллари. Туз кристаллари. ■ Бор моддаси кристалларининг ажойиб мустаҳкамлиги маълум бўлди.* «Фан ва турмуш».

**КРИСТАЛЛАНМОҚ** Кристаллга айланмоқ, кристалл шаклига кирмоқ. *Кристалланган модда. ■ Агар фосфогипсда фосфат кислота кўп бўлса, кристалланиш жараёни шу қадар бузиладики, натижада куйдирилган гипс яроқсиз ҳолга келади.* «Фан ва турмуш».

**КРИСТАЛЛИЗАЦИЯ**, кристалланиш Сууюқланма, эритма ёки газ ҳолатидан, аморф ёки бошқа кристаллик ҳолатдан кристалларнинг ҳосил бўлиши ва ўсиши.

**КРИТЕРИЙ** [юн. kriterion — фикрлаш, ечиш воситаси ] Бирор нарсни баҳолаш, таърифлаш ёки таснифлаш учун асос бўла оладиган белги; баҳолаш мезони. *Бу текширишлар натижасида «Магматик комплекслар таркибидаги маъдан бойлигининг*

петрологик-геохимик критерийси» монографияси майдонга келди. С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

**КРОВАТЬ** айн. каравот.

**КРОНА** [нем. Krone] Чехия, Словения-да, шунингдек, Скандинавия, Болтиқбўйи мамлакатларида асосий пул бирлиги. *Лойиҳанинг тахминий баҳоси 3,5 миллион швед кронасига тўғри келди.* Газетадан.

**КРОНШТЕЙН** [нем. Kragstein] Бولгар ёрдамида девор, устун ва ш. к. га маҳкамланадиган осма усунува.

**КРОСС** [ингл. cross – кесиб ўтмоқ] спорт. Паст-баланд, йўлсиз, умуман, турли табиий тўсиқлари бўлган жойда бўладиган пойга, югуриш ёки бирор нарсани тез юргизиш мусобақаси. *Мотоциклчилар кросси. Чангичилар кросси. Беш километрга югуриш кросси.*

**КРОССВОРД** [ингл. cross-word < cross – кесимша + word – сўз] Катакларни ҳарфлар билан тўлдириб, шу катакларга яширилган, изланаётган сўзни топиш ўйини; бошқотирма.

**КРОТ** [р., укр. крот] Ер қазиб, ер остида яшовчи, ҳашаротхўр сутэмизувчи ҳайвон. *Кротлар яхши кўрмайди, баъзи бирларининг кўзи тери билан қопланган.* «ЎЗМЭ».

**КРУЖКА** [нем. Kruse < юн. krossus – кўза(ча)] Металл, чинни ёки пластмассадан ясалган, стакан шаклидаги дастали идиш. *Алюминий кружка. Бир кружка сув. ■ Биринчисига кўзиқорин солинган картошка шўрва, иккинчисига эзилган картошка билан бир бурдадан гўшт, учинчисига бир кружкадан сут тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КРУЖОК** [р. кружок – айланача, тўғарак] Шахсларнинг бирор хунар ва ш. к. бўйича биргаликда машғулот олиб борадиган уюшмаси (яна қ. **тўғарак**). *Матлуба эса донадона қилиб, инглиз тилини мактабда ўқиб, кружокка қатнаб ўрганаётганини айтди.* «Муштум».

**КРУЗЕЙРО** [порт. cruzeiro] Бразилиянинг асосий пул бирлиги номи.

**КРУПА** [укр. крупа – увоқ, бурда; дўл] Пўсти тозаланган, оқланган дон; ёрма. *Сўк (тариқ) крупаси. Манний крупа. Арпа крупаси.*

**КСЕНОН** [юн. xenos – ёт, бегона] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; инерт газ (нурланувчи лампаларда ишлатилади).

**КСЕНОФОБИЯ** [юн. xenos – ёт, бегона + phobos – қўрқиб, қўрқинч] 1 Бегона одамлардан қўрқиб қолиш, ҳар доим қўрқиб юриш.

2 Ҳар қандай чет, ўзиники бўлмаган, ажнабий нарса (турмуш тарзи, ғоя-фикр, дунёқараш ва б.)га душманлик, қаршилик. *Муаллифларнинг.. бошқа халқларнинг кўп асрли анъаналари, турмуш тарзи ва менталитетига беписанд муносабатда бўлиши оқибатида вужудга келадиган нохуш фактлар ва турли ксенофобия ҳамда миллатчилик кўринишлари ҳақида кўп гапириш мумкин.* Газетадан.

**КСЕРОГРАФИЯ** [юн. xeros – қуруқ; хўл бўлмаган + grapho – ёзаман] Турли тасвирлар (матнлар, хужжатлар)дан электрофотография йўли билан нусха (ксерокопия) олиш усуларидан бири.

**КСЕРОКОПИЯ** [ксерокс + копия] Ксерокс ёрдамида олинган тасвир, нусха.

**КСЕРОКС** [юн. xeros – қуруқ; хўл бўлмаган] 1 Ксерографик электрофототасвир аппарати.

2 Шу аппарат ёрдамида олинган тасвир, нусха; ксерокопия.

**КСИЛОГРАФИЯ** [юн. xulon – кесилган дарахт; ёғоч, тахта + grapho – ёзаман] Ёғоч гравюрасининг қадимдан кенг тарқалган тури; шундай гравюрдан босма усулда олинган тасвир, расм.

**КУБ I** [юн. kubos] 1 Ҳамма томони тенг квадратдан иборат олти ёқли геометрик шакл; шундай шаклдаги нарса.

2 *мат.* Бирор соннинг ёки алгебраик ифоданинг учинчи даражаси, ўз-ўзига уч марта кўпайтмаси. *3 соннинг кубу 27 бўлади.*

3 *с. т.* Бир куб метрга тенг ҳажм ўлчови бирлиги; кубометр. *Икки куб тахта. ■ Сўнги 20 йил мобайнида Орол денгизи сатҳи 8 марта пасайиб, сув ҳажми 393 куб километрга камайди.* «Фан ва турмуш».

**КУБ II** [р. куб – катта тоғора, идиш < юн. kubos – идиш, коса] Сувоқликларни ҳайдаш, қайнатиш ёки сақлаш учун ишлатиладиган цилиндр шаклидаги катта ёпиқ идиш.

**КУБАНКА** [< Шимолий Кавказдаги Кубан дарёси номидан] Тепаси ясси, кулоқчинсиз, одатда қоракўлдан қилинадиган пастак телпак. *Ўтаётган колонналар, солдатлар, командирлар кулранг шинель, ку-*



банка кийиб олган қизил юзли, қора кўзли, ўрта бўйли қиздан кўз узолмас эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КУБАТУРА** [р. < «куб» сўзидан] Бирор нарсанинг кубометр ҳисобидаги ҳажми. *Хонанинг кубатураси.* ■ *Жўжахонага, унинг кубатураси эътиборга олинди, соф ҳаво берилди.* «Ўзбекистон паррандчилиги».

**КУБИЗМ** Фарбий Европа тасвирий санъатида 20-аср бошларида юзага келган, нарсаларни содда геометрик шакллар (шар, конус, куб кабилар) комбинацияси тарзида тасвирлашдан иборат модернистик оқим.

**КУБИК** [р. < «куб» сўзидан] **1** Куб с. кичр. шакли.

**2** Ҳар бир ёғида расм бўлаклари, ҳарф ва ш. к. тасвири бўлган, маълум тартибда терилганда, бир бутун тасвир, сўз ва ш. к. ҳосил бўладиган, куб шаклидаги ёғочлардан иборат болалар ўйини.

**3** с. т. Бир куб сантиметрга тенг ҳажм ўлчови бирлиги. *Уч кубик глюкоза.*

**КУБОК** [р. «куб» с. кичр. қ. **куб II**] Спорт мусобақаларида: ғолиблар учун соврин сифатида бериладиган (одатда, қимматбаҳо нарсадан тайёрланадиган) ваза, идиш ва ш. к. *У [Бўри] ўз даврида турли мусобақаларда қатнашиб, кубоклар олган.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Улар [физкультурачилар] мамлакатимиздаги ва чет эллардаги стадионларда қўлга киритилган кубоклар ва эсдалик совринларини кўтариб олганлар.* Газетадан.

**КУБОМЕТР** [куб + метр] Ҳар томони бир метрдан бўлган, яъни бир куб метрга тенг ҳажм ўлчами. *Бир кубометр тахта.* *Ўн кубометр цемент.* *Юз кубометр сув.*

**КУВ** [ф. + туркий *كوب* — ёғоч тўқмоқ, болға; суюқлик солинадиган катта кўза] Сутни чайқатиб, ёғини олиш учун ишланган, цилиндр шаклидаги узун ёғоч идиш ва унинг учи йўғонлашган таёқсимон сопи. *Терар жирини кув ҳам сепарат, Бринзам бозорга бўлур рўпара.* С. Абдулла, Ҳаёт гулшани.

**Кув пишмоқ** Кувда қайта ишлаб, сутнинг ёғини олмоқ. *Майрам опа айовонда кув пишар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

**КУВА I** Бўғзи сиқикроқ узун сопол идиш (сув, сут ва ш. к. суюқликлар солиш учун ишлатилади). *Узум келди челақ-челақ, Саватларда иссиқ нон.* *Кувачада айрон тўла, Кўзаларда яхна чой.* Т. Тўла. *Ҳозир Дадаш бедаво*

*кувасидан ачиган айронини тўқмай туролмаслигини билса-да, бари бир уйга қайтишади.* А. Дилмурод, Фано даштидаги куш.

**КУВА II** Косибчиликда чармни уриб текислаш, чўзиш ва ш. к. учун ишлатиладиган оғир темир асбоб. *Бурушган эски чармларни ҳўллаб, кунда устига қўйиб, кува билан текислашни жуда севар эдим.* Ойбек, Болалик.

**КУВАЛАМОҚ** Кува билан уриб текисламоқ, чўзмоқ. *Чармни куваламоқ.*

**КУВРАК** Чайнаганда касир-кусур қиладиган (бодринг, сапча ва ш. к. ҳақида). *Куврак олма.* ■ *Комилжоннинг қовуни ҳам ширин, ҳам хушхўр чиқди.* *У шакарпалакнинг сал кувракроғини танлабди.* Ҳ. Иброҳимов, Ойдин кечада.

**КУДУНГ** [ф. *كدنگ* — ёғоч тўқмоқ, куракча; жўва] махс. Тўқилган матони уриб текислаш, силлиқлаш ва унга жило бериш учун ишлатиладиган тўқмоқсимон ёғоч асбоб ва шу асбоб ёрдамида қилинган пардоз. *Хотинчалиш бир йигит белидан ҳали кудунги бузилмаган саккизтенки атлас билан боғлаб қўйилган эди.* С. Аҳмад, Тўлқинлар.

**КУДУНГГАР** Кудунгловчи уста. *Кудунггарнинг минг ургани — босқончининг бир ургани.* Мақол.

**КУДУНГЛАМОҚ** махс. Кудунг билан пардозламоқ, жило бермоқ.

**КУДУНГЧИ** айн. **кудунггар.** *У [Искандаровнинг отаси] ҳали гула кўяр, ҳали кудунгчиларга қарашар, ҳали дўконга ўтириб, моки отарди.* Ё. Шукуров, Қасос.

**КУДУРАТ** [а. *كدورت* — хафалик, қайғуалам, дил ғашлик] кт. Кўнгил ғашлик, хафалик. *Келинг энди, бирпас тотув бўлиб, маҳрам гаплардан гапиршиб, кўнгулдаги кудуратларни ёзайлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

**КУЁВ I** Қизнинг эри (қизнинг ота-онаси, ака ва опасига нисбатан). *-Йўқ, ойи, ҳеч нима керак эмас, — яна мулоим гапирди қизи, — куёвингизни жўнатаман, деб чарчадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фотиҳа ўқилиб, куёв қайин онага узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Салимбойвачча илдамлик билан уларга югурди.* *Синглисидан аҳвол сўраб, куёвининг қўлини сиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2** Энди уйланадиган, уйланаётган ёки янги уйланган йигит (ўз қайлиғига, хотинига нисбатан). *Хонзода бегим ҳозир йигир-*

ма ёшдалар.. шу вақтгача муносиб куёв учрамай, доғда эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сен ҳали денгизни кўрганнинг йўқ, қизим! Худо хоҳласа, куёвинг билан бирга кўрасан. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Булар келин билан куёв бўлса керак. С. Аҳмад, Юлдуз.

**3** Янги уйланган йигитга қариндош-уруғ ёки яқин кишиларининг мурожаат шакли. *Туладан келган, хушфезл Каримович ҳам дастлабки кундан бошлаб унга ёқиб қолган эди. - Куёв, ишлар қалай? — сўради у, столи устидаги ярқираб турган ойнада қизил қаламини ўйнаб. Мирмуҳсин, Умид.*

**Ич куёв қ. ичкүёв.**

**КУЁВБОЛА** Янги уйланган ёки уйланаётган йигитга нисбатан ҳазил-эркалаш маъносида қўлланади. *Шунақанги башанг кийинишадик, ҳай-ҳай, нақ куёвболами дейсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

**КУЁВЛИК** Куёв ҳолати, куёв, куёвга хос бўлишлик. *Куёвликка маъқул кўрмаслик. Куёвлигини ҳурмат қилмоқ. ■ Мен.. яйраш интизорлиги билан сандиқда сақлаб келган куёвлик сарполаримни кийдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КУЁВНАВКАР** Тўй маросимида куёв билан бирга бўлувчи жўралар. *Унинг нигоҳи куёвнавкарлар ичидан Тўра акани излаб топди. «Ёшлик».*

**КУЗ 1** Ёз билан қиш ўртасидаги фасл, Кеч куз. *Кузга яқин. ■ Шу орада яшаркан Бир бадавлат — бой хўроз, Роҳат умр кўраркан Кузу қишу баҳор, ёз. З. Диёр. Дераза олдидаги тол новдасидаги япроқлар куз шамолига бардош беролмай, узилиб, ерга тушарди. С. Кароматов, Олтин қум.*

**2** кўчма Даврнинг, мас., киши ҳаётининг, умрнинг охири дамлари. *Кимдир шошилиб жавоб қайтарди: - Бу гал унинг [душманнинг] кузи келади. Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КУЗАК** с. т. айн. **куз 1**. *Қизим, сен оламга келганинг чоғи Кузак ҳам баҳорга айланди чоғи. У. Пўлкан, Бир баҳор дostonи. Бизни ҳам чорларди кузакда терим, Гурпаклашиб юриб пахта терардик. Э. Воҳидов.*

**КУЗАМОҚ 1 1** Текис қилиб кесмоқ, қирқиб текисламоқ (ёлни, соқолни, мўйловни). *Тойнинг ёлини кузamoқ. ■ Ота*

*[Охунбобоев] унинг [Мустақимнинг] гапларини гоҳ панжалари билан чиройли кузалган соқолини тараб, гоҳ келишган мўйловининг учини ҳимариб, юзи-кўзи кулиб эшитди. Й. Шамшаров, Улғайиш. Эндигина қирқни ҳатлаган бу банда, чиройли кузалган қоп-қора соқолини демаса, ёшига нисбатан ёш кўрунар эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

**2** Дарахт ва буталарга манзарали тус бериш учун ортиқча шох-шаббаларини кесиб текисламоқ. *Талашув.. хиёбондаги хоразмча чўғирмага ўхшатиб кузалган накана дарахтлар тагида ҳам давом этди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

**КУЗАМОҚ 2** шв. Кетмоқ, жўнамоқ (бирор маросим, меҳмондорчиликдан сўнг). *Меҳмонлар анча кеч кузади.*

**КУЗАТМОҚ 1** Кетаётган киши билан хайрлашиш учун бирор ергача бирга бормоқ, бирор ергача бориб, чиқиб, хайр-хўш қилмоқ; узатмоқ. *Меҳмонларни вокзалгача кузатиб чиқмоқ. ■ Комил билан Бўронбек Зиёдиллани кузатиб қўйиш учун далага чиқибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Адҳам шунча кузатиб қўяман деса ҳам, Каромат кўнмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Кумуш билан онасидан ҳўппак олар [гина қилар] эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аваз уни мазористон кетидаги йўлгача кузатиб қўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**2** Билиш, аниқлаш мақсадида синчиклаб қарамоқ, кўздан кечирмоқ. *Куёш тугилишини кузатмоқ. ■ Эргаши минбарнинг панжарасини бармоқлари билан қисиб, кўзлари чақнаб, халқни кузатарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қраснов.. ҳарсиллаб-гурсиллаб, дарахтга чирмашди-да, теваракни кузатди. Ойбек, Қуёш қораймас. Юсуфжон.. Шомат қизиқнинг ўйинларини диққат билан кузатиб, ўрганади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

**3** Зимдан қараб текшириб турмоқ, таъқиб қилмоқ. *Уларни четроқда илжайиб кузатиб турган чойхоначи, ҳеч воқеага тушунмай, юзига фотиҳа тортди. С. Сиёев, Ёруғлик. Душман қочган жой кузатиш жойи эканлиги аниқланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

**4** Бирор нарсани (мақсадни) назарда тутмоқ; кўзда тутмоқ, кўзламоқ. *Агар Му-*

сулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, зolimларни ўртадан кўтариб, юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди? А. Қодирий Ўтган кунлар. Кейиндан маълум бўлдики, бу Боқимирзонинг бу ерга келишдан кузатган муддаосига дахлдор экан. А. Қаҳҳор, Мирзо. Бомбалар кузатилган мўлжалга — газандалар тўпланган жойга тушар, ҳаммаёқни ларзага келтириб.. ёвни қийратарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

**КУЗАТИЛМОҚ I Кузатмоқ** фл. мажҳ. н. Мехмонлар кузатилди. Кузатилган мақсад.

**2** Маълум бўлмоқ, кўзга ташланмоқ, билинмоқ. *Тепки касали билан ҳамма ёшдагилар ҳам оғриши кузатилади.* «Саодат». Туркий туб феълларнинг *нг, н, л* ауслаутилларига эътибор берилса, улар бир хил семантик-грамматик ифодага эга эканлиги кузатилади. «ЎТА».

**КУЗАТИШ I Кузатмоқ** фл. ҳар. н. *Кузатиш керак.*

**2** Текшириш, билишга қаратилган иш, ҳаракат. *Олим Фарғонани кезиши давомида илмий кузатишлар олиб борди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

**КУЗАТУВ** айн. **кузатиш.** *Кузатув пункти. Кузатув ишлари.* ■ *Дарвоқе, 18 метр баландликда — ижодиёт уйининг тепасида махсус барпо қилинган кузатув майдончаси ҳам болажонларни ўзига тортмоқда.* Газетадан. *Геологларнинг кенг миқёсда олиб борган кузатувлари туфайли бу ерларда талайгина конлар аниқланди ва ўзлаштирилди.* Газетадан.

**КУЗАТУВЧАН** Астойдил, берилиб кузатадиган.

**КУЗАТУВЧАНЛИК** Астойдил, берилиб кузатиш, шундай хусусият. *Ақлу мулоҳаза, кузатувчанлик яқун ясамоққа етса, тасанно!* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**КУЗАТУВЧИ I Кузатмоқ** фл. сфдш.

**2** Кузатиб, текшириб, назорат қилиб турувчи; назоратчи. *Тест синовлари пайтида аудитория кузатувчиларига катта масъулият юкланади.* Газетадан. *Франция-Бразилия учрашуви олдидан мутахассис ва кузатувчиларнинг фикрлари турлича эди.* Газетадан.

**КУЗГИ** Кузга хос, кузда бўладиган. *Кузги ёмғир. Кузги мева. Кузги йиғим-терим. Кузги экинлар. Кузги шудгорлаш.* ■ *Комилжон.. анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

**КУЗИР, кузур** [р. козырь < пол. kozuga — бадавлат, ўзига ишонган] **I** Карта ўйинида: бошқа хол, ранг-тусдаги карталардан устунликка эга бўлган ва бошқа холдаги карталарни боса оладиган карта. *Кузирни юрмоқ. Кузир билан босмоқ.*

**2 с. т. кўчма** Маълум жиҳатдан устунликка эга бўлган, ўз кучига, бойлигига ишонган одам; зўравон, дўкай. *Эркинлик ҳавас қилмас инсон йўқдир жаҳонда, Давлат йўқким, мустақил бўлмай деса кузир.* Б. Бойқобилов. *Асакалик машҳур қиморбоз Кулматқора «тўртол»чиларнинг «елкаси ерга тегмаган» кузури эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**КУЗЛИК** Кузга мўлжалланган, кузга хос; кузги. *Кузлик кийим.* ■ *Минглаб таноб ерлардаги кузлик бундой музлаб қолди.* С. Сиёев, Аваз.

**КУЗОВ** [р. кузов < тат. кўзов — дарахт пўстлоғидан қилинган сават] Автомашинанинг одам ёки юк жойлашадиган қисми. «ЗИС»нинг кузовида ўтирган раис ҳаммани кулдириб, тўсатдан *Комила холани қучоқлаб олди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Кузов тўла шағал билан Туямўйин тарафга кетаётган эдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КУЙ I I** Маълум мусиқа асари, ашула, кўшиқ ҳосил қилувчи мусиқий товушлар бирлиги; оҳанг. *Кувноқ куй. Мунгли куй. Янги куй яратмоқ.* ■ *Йўлчи бир нафас тарадудланиб, бошқа бир куйни чалди-да, кейин найни болага берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2** кўчма Мусиқа асарига ўхшаш оҳанг. *Чумчуқларнинг тинмай чириқ-чириқ сайрашлари ажойиб бир куй ҳосил этган.* С. Зуннунова, Янги директор.

**КУЙ II айн. кўй 2, 3.** *Ўн қадоқ жўхори туфайли шу куйга тушаман, деб Аваз сира ўйламаган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Ёр куйида адо бўлдим.* «Муродхон». *Бир оз ҳовурдан тушган Мўмин бўйинини эгиб, орқасига қайтди ва шу куйи судралиб бориб, қўлига кетмони-ни олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУЙДИ-ПИШДИ** Ҳар бир ишга астойдил киришувчи; куйинчак. *У серғайрат, куйди-пишди, қизиққон, сержаҳл йиғитлардан эди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Қарши даштини пахтазор, экинзор ва боғ-роғга айлантириш мумкинлигини.. асослаб берган куйди-пишди инсон Раҳматилла Алимов эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

**КУЙДИРГИ** Одамга ҳайвонлардан юқадиган, тери, меъда-ичак ва ўпкага зарар етказадиган ўткир юқумли касаллик. *Қорамол, қўй ва эчкилар кўпинча куйдирги ҳамда оқсил касалликлари билан оғрийдилар. О. Азизхўжаев, Эҳтиётлик шартлари. У. ўн ишлчи илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, куйдирги, бўёма, қутуриш каби дахшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди. «Фан ва турмуш».*

**Куйдирги чиқмоқ** Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз билдирган нарсанинг йўқ бўлиши, йўқлиги; шундай бўлиши ҳақидаги қарғиш маъноларини билдиради. *Аммо бахтига куйдирги чиққан эканми, худди шу кабинетга Жўрабеков момақалди роқдай гумбураб кириб келди. С. Анорбоев, Оқсой. Менинг ўз отим бор! Ўз отимга куйдирги чиққан эмас! А. Қаҳҳор, Оғриқ. Ҳа, сени.. Тилиннга куйдирги чиққур!! С. Анорбоев, Оқсой. Бу сўзларни оғизга олганда, ҳали ҳам тилингиизга куйдирги чиқмаган экан. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.*

**КУЙИБ-ПИШИБ 1** Астойдил куйиниб. *Абдурахмонбой куйиб-пишиб жавраётган домлага ачинган бўлди ва унга тасалли берди. Ҳ. Фулом, Машғал. У студентларни жойлаштирунча анча қўйналган бўлса керак, чехраси ҳорғин, уст-боши чанг, куйиб-пишиб, қаттиқ гапирарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**2** Жон-жаҳди билан берилиб. *Кун бўйи куйиб-пишиб ишлаганидан тунлари донг қотиб ухлайди. Т. Ашуров, Оқ от. Алақаерда куйиб-пишиб бедана сайрайди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Бу соддадил чолнинг куйиб-пишиб отини мақташидан атрофдагилар ҳам завқланиб кулишди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

**КУЙИБ-ПИШМОҚ 1** Ортиқ даражада ташвишланмоқ, куйинмоқ. *Отам бўлса тушунолмай: -Ҳа, нима гап ўзи, нима бўлди? — деб куйиб-пишади бечора. П. Турсун, Ўқитувчи. Иенани йўқотиб қўйган кун куйиб-пишган Тошматов директор кабинетига хомуш кириб келди. «Муштум». Чокар ҳазилга ўч йигит эди. Ҳаётдаги кўп ноҳақликларни кўрса-да, куйиб-пишавермас.. С. Сиёев, Аваз.*

**2** Жон-жаҳди билан ҳаракат қилмоқ, ишламоқ. *Мен шунча ишдан бери куйиб-пишсам ҳам, ҳеч қайсинг «Отанга раҳмат!» дегинг келмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Била-*

*сизми, биров сизга катта ишни ишониб топширганидан кейин, куйиб-пишмасанг бўлмас экан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

**КУЙИК** Куйган. *Черницов жангчи Азимов қўлидаги куйик нонга разм солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Жувоз ичини кунжара, зах, куйик ёғ ҳиди тутиб, чироқнинг хира акси ўйнайди. Н. Фозилов, Оқим.*

**КУЙИКМОҚ** биол. Жинсий фаоллик даврига кирмоқ, «эрсирамоқ» (урғочи ҳайвонлар ҳақида). *Христианларнинг 7 ҳафталик рўзалари ҳайвонларнинг куйиккан вақтига тўғри келади. Газетадан.*

**КУЙИНДИ** Куйган нарса, куйиш натижасида ҳосил бўлган қолдиқ, куюк. *Қудрат.. шу ёқимли ҳид ичида қирмочнинг куйинди исини пайқамади ҳам. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Йўлнинг икки бетида илдизи билан кўпориб ташланган.. дарахтлар, куйинди ҳиди анқиб турган чакалакзор-бутазорлар. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

**КУЙИНМОҚ 1** Қаттиқ ачинмоқ; ташвиш тортмоқ; хафа бўлмоқ. *Элмурод бадиий асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. -Э худо, шунча хор қилгунча, омонатингни олиб қўя қилсанг нима қилади-я! — деб куйинади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**2** Аяш, ачиниш, ғамхўрлик билан қайғурмоқ. *-Вой ўлмасам, чиқ-а, чиқ вагонингга, юрагимни ёрдинг, — деди онаси куйиниб. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Низомжон урушда эри, ўғли ҳалок бўлган аёлларни кўрган. Уларга ич-ичидан куйинади. С. Аҳмад, Уфқ.*

**КУЙИНЧАК** Ҳар нарсага ҳам ачинаверадиган, қайғураверадиган, куйиб ташвишланаверадиган; астойдил ғамхўрлик қиладиган. *Содда, болалари учун куйинчак, қўниқўшнилари, ақраболар билан ҳаммиша хушмуомала аёл. Ойбек, Навоий.*

**КУЙИНЧАКЛИК** Куйиниш ҳисси, муносабати. *Сўнг.. ортиқча куйинчаклик қилаётганини пайқаб қолиб, энди ўзини мумкин қадар бемалол тутмоқчи бўлди. Ш. Ҳолмирозев, Қил кўприк. Ҳалқ тўпланган вақтларда у аксари шундай куйинчаклик кўрсатар, қўлдан келганича меҳмондўстлик қилишга тиришар эди. Ойбек, Навоий.*

**КУЙИТ** ив. Дард, алам; айрилиқ, фиरोқ доғи. *Холанг ўглининг куйиотида адо бўлди.*

■ Умрининг ярми бўз отга боғланиб келган чавандоз Бўтабой полвоннинг дафн маросимидан кўп ўтмай, эгасининг куйитига чидай олмаган от жонивор ҳам жон таслим қилди. Газетадан.

**КУЙИШ** *тиб.* Юқори ҳарорат, кимёвий моддалар, электр токи ва радиоактив нурлар таъсирида тўқималарнинг шикастланиши.

**КУЙКА I** Лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш. *Дон ўғриси* — юмронқозиқнинг шу қадар динг қулоғи ҳам уни ўтқир кўз куйканинг ҳужумидан сақлаб қололмаган. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

**КУЙКА II** *с. т.* Искирт, ифлос.

**КУЙЛАМОҚ I** *кт.* Кўшиқ ёки ашула айтмоқ. *Сувчи кезар шўх кўшиқ куйлаб.* Файратий. *Кимнингдир майин овоз билан куйлагани.. эшитилди.* «Гулдаста». *Баъзи вақт унинг кўшиғи Унсин қулоғига етади. Чол ҳаста овоз билан куйлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2** *поэт.* Мадҳ этмоқ; тараннум қилмоқ. *У сеvgи ҳақида ўйлар экан ё сўйлар экан.. севгини куйлаб ўтган зотлар сиймоси кўз олдидан кетмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутиб айтаман, Қанийди, куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб.* А. Орипов, Юртим шамоли.

**КУЙМАЛАНМОҚ** Майда-чуйда ишлар билан ўралашмоқ, машғул бўлмоқ; ивирсимоқ. *Қайирма этигининг чангини қоқиб-қоқиб, айвон сари юрган эди, ўчоқбошида куймаланиб юрган онаси пешвоз чиқди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Айвонда.. куймаланиб ўтирган она қалин-қалин ясалган зоғора нонларни саватга терди-да, оёғига йиртиқ кавушини илиб, тандир бошига югурди.* Ойбек, Улуғ йўл.

**КУЙМАНМОҚ** *айн.* куймаланмоқ. *Турсун хола уйда.. беташвиш, майда-чуйда иш билан куйманиб ўтирарди.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

**КУЙМОҚ I** Аланга чиқармай ёнмоқ. *Тутаб кувяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**2** Умуман, ўт-олов олмоқ; ёнмоқ; ёниб ишдан чиқмоқ. *Халқ азиз фарзандларининг хунини ундан талаб қилади; бурнини ерга ишқаб, вайрон бўлган шаҳарларини, куйиб кул*

*бўлган қишлоқларини тиклаб беришга мажбур қилади.* А. Қаҳҳор, Иккиннинг бири.

**3** Ортиқ даражада қизиб (эриб), ишдан чиқмоқ (электр асбоблар ҳақида). *Лампочка куйиб қолди. Дазмол куйиб қолибди.*

**4** Ортиқ даражада исиб-қизиммоқ; ҳарорати кўтарилмоқ. *-О-о, офтобда қолибсизлар-ку? — деди у, халқнинг офтобда куйиб турганлигини энди кўргандай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Август ойи жазирамаси — куйиб ёнар эди ҳамма ёқ.* Э. Раҳимов.

**5** Ўт-олов ёки куйдирадиган нарса таъсирида зарарланмоқ, жароҳатланмоқ (тирик организм ҳақида). *Қайноқ сув тўкилиб, оёғи куймоқ. Олов сачраб, қўли куймоқ.*

**6** Кўёш иссиғи таъсирида қуриб-қовжираб кетмоқ, нобуд бўлмоқ (ўсимликлар ҳақида). *Яна бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**7** кўчма Бекор бўлмоқ, беҳуда кетмоқ; ажраб қолмоқ. *Меҳнатингиз куймайди. Унмайди ҳам, куймайди ҳам.* Матал. ■ *Болтабой, икки кун ишлаб, дарров табелчидан шикоят қилаётибди, деб ўйлади шекилли, унга [Сидиқжонга] тик қараб: -Нима қилди? Ҳеч кимнинг ҳақи куймайди! — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бечора хотинлар бўлса, эрларидан бекитиб юрган пуллари даъво қилолмай, дамлари ичларига тушиб, куйиб қола берадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**8** кўчма Бирон кимса ёки нарсадан зарар-зиён кўрмоқ, ёлчимай азият чекмоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тўлаган ҳам кўп оғайниларидан куйган, кўпларидан аламзада экан.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Кўнгли очик, содда йигит экансиз, мен ҳам эрдан куйганман.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

**9** *с. т.* Харж бўлмоқ, пули кетмоқ. *Бунга сизнинг пулингиз куйибдимиз? Пули куйган қалампир чайнабди.* Мақол.

**10** кўчма Алам қилмоқ, алам қилиб бўғилмоқ; қаттиқ хафа бўлмоқ, ғам-алам чекмоқ. *Ўзи билмайди-ю, менга ўргатганига куяман!* А. Қаҳҳор, Санъаткор. *Кўйинлар, чироқларим, сўраманлар. Бизнинг кўрганларимиз қурсин — эшитманлар ҳам, куйманлар ҳам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Йўлчи ўғлим-*

нинг қони қутлуғ, уни юзга, кўзга суртиш керак, — чуқур хўрсиниб давом этди чол, — куйма, қизим [деди Унсинга]. Ойбек, Танланган асарлар.

**11** кўчма Қайгурмоқ; ачинмоқ. Мен кетдим, энди сенга ким куяди.. Она шундоқ бўлар экан! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Эшон туни билан ухламай, қуръон ўқийди. Ўз тақдири учун куяди, худога нола қилади. П. Турсун, Ўқитувчи.

**12** Алам-изтироб чекмоқ. Ёр ишқиди куймоқ. ■ Қошинг асли қорадир — ўсма қўйганинг ёлғон, сенинг учун мен куйган — сенинг куйганинг ёлғон. «Кўшиқлар». Лутфинисо каби қадрдон бекасининг ўлимига куйган Ёрмат тўйни тезроқ ўтказиш хусусида оғиз очмай қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

**Ичи куймоқ** Бахиллик ёки рашк ҳисси билан хафа бўлмоқ, алам қилмоқ. Яккаҳўжаликлар, ёш-яланг, аёллар ва болалар иш бошланган ерга бордилар. Қизиққанлар ҳам, ҳайрон бўлганлар ҳам, ваҳимага тушган ва ичи куйганлар ҳам эргашди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Оёғи куйган товукдек қ. оёқ. Охи-рати куймоқ дин.** Гуноҳкор бўлмоқ, дўзахга тушмоқ. **Оғзи куймоқ қ. оғиз. Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам қ. сих. Уйи куймоқ** Катта, жиддий зарар кўрмоқ, хонавайрон бўлмоқ. [Юсуфбек ҳожми:].. Азизбек бу кун сизларга яхшилигингизни ўттиз икки танга солиқ билан қайтармоқчи бўлди.. Уйинг куйди, мусулмонлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги куймоқ** 1) кучли даражада чанқамоқ. Оқсоқол парво қилмай гапирди: -Бай-бай.. Юрак куйиб кетди. Қани, бир пиёла муздек сув олиб чиқинг-чи! П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ишқ ўтида ўртанмоқ. [Тожибой Гулсумга:] Сени парвардигорим менинг учун яратган. Сенинг ишқингда юрагимнинг ярмиси куйиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУЙЧИ** кт. 1 Ашула, қўшиқ айтиш билан шуғулланувчи шахс, ашулачи.

**2** кўчма Санъатнинг бирор соҳасида шахс ёки нарсани улуглаб тасвирловчи; ташвиқ қилувчи (шоир, ёзувчи, рассом ҳақида). *Адолат куйчиси.* ■ *Шу хусусиятларнинг ўзиёқ шоирни суюкли ва ардоқли халқ куйчиси мартабасига кўтаради.* «ЎТА». Ким у йиғлаётган, Навоиймикан Ва ё май куйчиси Хайёммикан, дод! А. Орипов, Руҳим.

**КУ(К)-КУ** тақл. с. Какку, мусича каби кушларнинг сайрашидан чиқадиган товушга тақлидни билдиради.

**КУК(К)УЛАМОҚ** «Кук-ку, кук-ку» («ку-ку») деган овоз чиқармоқ. *Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт қумри.* Ф. Фулом, Шум бола. *Меҳмонхона пештоқида мусича кукулади.* С. Аҳмад, Саҳарларда.

**КУКУН** Қаттиқ жисмнинг майдаланган зарралари; толқон, порошок. *Қўрғошин кукун.* *Кўмир кукун.* ■ *Раҳмонқулов оҳак кукун ачитган ялтироқ бошини тинмай артиб, ким билангир гаплашиб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

**КУКУНЛАМОҚ** Кукун ҳолига келтирмоқ, кукун ҳосил қилмоқ. *Сувоқ учун қўлланадиган аралашма тайёрлашнинг технологик жараёни майдаловчи ва қориштирувчи қурилмали агрегатларда фосфогипс билан оҳакни бир вақтда қориштириш ва кукунлашдан иборат.* «Фан ва турмуш».

**КУЛ** Бирор нарсанинг ёниб-куйишидан ҳосил бўладиган оқиш-қора ёки кўкиш чангсимон минерал қолдиқ. *Тошқўмирнинг кули.* ■ *Ўчоқдаги ўтти секин-секин кул босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Солиқ чекаётган сигаретасининг кулини қоқар экан, узилиб қолган гапини давом эттирди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**КУЛАЛА** [ф. كلاله — жингалак соч] : кулала бўлиб ётмоқ Оёқ-қўлини йиғиштириб, гужанак бўлиб ётмоқ. *Иккинчи супада бўлса, бағрини бир умр ёнбошдан кўтармасдан, бир тўда латта-путталар орасида кулала бўлиб, ҳикоямизнинг қаҳрамони Мамажон ётар экан.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

**КУЛАНКИР** [ф. كلنگ — турна] Товуқ-хўрознинг йирик ва зотли бир тури. *Ҳовлидаги катта жийда сохида ётган куланкир хўроз учинчи бор қичқираётганда, Кутёқ бирдан вовуллаб, эшикка ташланди.* А. Муҳитдин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

**КУЛАФОН** Жуда кўп куладиган. *Кулафон бола.*

**КУЛБА** [ф. كلبه — қоронғи, тор уйча; хужра] Кичик, кўримсиз, бечорақол уй; бошпана. *Камбағал деҳқонларнинг кулбасидан фарқ қилмайдиган бу уй ана, рўпарада шумшайиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ойдинли қиш кечаси шундай гўзал, шундай улугворки, ҳатто хизматкорларнинг хароб кул-*

баси ҳам.. аллақандай бежирим манзара ясайди. Ойбек, Танланган асарлар.

**КУЛГИ** 1 Хурсандлик, вақтичоғлик ва завқланишни ифодаловчи, бўлиниб-бўлиниб чиқадиган товушлар, овозлар. *Самимий кулги. Залда кулги кўтарилди.* ■ *Сидиқжон кимнингдир қаттиқ кулгисидан уйғониб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам, эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб, қаноат ҳосил қилди, шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ соли.

2 Мазах ёки калака қилинадиган нарса; калака, мазах ифодаси; масхара. *Бу ўринсиз ишдан Офтоб ойим аччиқланди: -Маним ҳолим сенга кулгими, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Биронтасини чақирсам, кейин, албатта, масхара қилишади, кулги, мазах учун уларга баҳона топилади», деб ўйлади Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КУЛГИЛИ** 1 Кулги кўзгатадиган, кулдирадиган; қизик. *Гўё зеҳни боляидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак.

2 Масхара ёки калака бўладиган. *Уларнинг [Элмурод билан Гулсумнинг] усти-бошлари батамом ивиди. Шундай кулгили бир ҳолда гузарга кириб бормаслик учун, қишлоқ четидаги эски бир эгасиз уйнинг айвонида ёмғирнинг тўхташини кутдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУЛГИЛИК:** кулгиликка олмоқ Жиддий гапни ҳазилга бурмоқ, айлантормоқ. *Иккиланиб берилган бу жавобдан Ҳомид билан Раҳмат бир-бирларига қарашиб олдилар. Отабек бу ҳолатни сезди ва ўзининг сўзини кулгиликка олиб, изоҳ берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КУЛГИЧ** айн. **кулдиргич.** Унинг расо бўйбастии, қуралай кўзлари, ўнг бетидеги кулгичи.. кўз ўнгидан ўтди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Гавҳар анча тўлишиб, чиройли бўлиб кетган, қуюқ киприклари орасида яширинган кўзлари ўтдай порлар, нимранг ёноқларида кулгичлар ўйнарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КУЛДИРГИЧ** Киши юзида (ёноқларида) бўладиган, кулганда аниқ кўринадиган чуқурчалар. *Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар*

*хуснига хусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди.* Ойдин, Асл ёр. *Назокат уялганидан ерга қаради, ўнг юзидаги кулдиргичини шамол тўзгитган сочлари тўсди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кулча юзларида чуқур-чуқур кулдиргичлари бўлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КУЛДОН** Чекилаётган папирос ёки махорканинг кулини ва қолдиғини ташлаш учун ишланган махсус идиш. [Генерал] *Стол ёнига келиб, папирос қолдиғини кулдонга ташлади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *У чекиб турган сигаретасини кулдонга эзғилаб, Мадинанинг кекса тоғасига қаради.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

**КУЛИ** [тамилча — иш ҳақи] Ҳиндистон, Хитой каби баъзи мамлакатларда ҳаммол, юк ташувчи қора ишчи. *Фаллоҳлар, кулилар жаҳон орзусин Ифодаси бордир шеъримда.* Ғ. Фулом. *Хитой кулилари, эрон дегани..* М. Шайхзода.

**КУЛИШ** 1 Кулмоқ фл. ҳар. н. *Кулиш керак.* ■ ..мумкин қадар кўпроқ гапиршишга, кулишга тиришар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 айн. **кулги.** *Анвар кулди. Аммо бу кулиш боёги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни беихтиёрлик кулгиси эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У Сувонжоннинг орқага қарамасдан четан девордан ошиб туша бошлаганини кўрганга, кулишдан ўхтаб, кетидан чопди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КУЛ-КУЛ** рвш. Майда-майда, чил-чил, чилпарчин. *Пиёла қўлидан тушиб, кул-кул бўлди.* ■ *Фирибгар немис-фашистларнинг «енгилмас» машинаси жангчи ўртоқларнинг нўлат иродасига тегиб, кул-кул бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

**КУЛЛИЁТ** I [а. كَلِيَات — тўлиқлик, бир бутунлик; умумий тушунча; факультет] Бир турдаги нарса (жузв) ларнинг тўплами, шеърый тўплам. *Аваз ирғиб туриб, тоқчадаги бир даста қоғозлар орасидан варақлари зарафшон қилинган катта куллиёт кўтариб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Дарвоқе, мenden Шайх Саъдий куллиётини сўраган эдингиз-а? Ҳозир олиб чиқаман.* К. Яшин, Ҳамза.

**КУЛЛИЁТ** II кам қўлл. айн. **факультет.**

**КУЛЛИК:** куллик қилмоқ айн. **куллик-ламоқ.** -*Бу одамни куллик қилинг, — деди, — тўғриси гапирмаган кишини калтак тўғри сўзлатади.* С. Айний, Қуллар.

**КУЛИКЛАМОҚ** Оёқ-қўлини бир-бирига чалкаштириб боғламоқ. *У [Аваз] қўйни қийналмай куликлади.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Тузнинг ачитаётганидан жони азобда қолган совлиқ оёқлари остида ўралашаётган кўзини эмиздирмаса, оч-наҳор, куликланган кўйи ётаверишини охири англади.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

**КУЛИКЧИ** Кулик қилувчи, куликловчи шахс. *Набат энг кейинда бўлган кексароқ бандини боғлашга келганда, куликчи йигит: -Чилвир қолмади, — деди.* С. Айний, Қуллар.

**КУЛМОҚ 1** Юз, кўз ҳаракатлари ёки турлича товуш (товушлар) билан хурсандлигини, завқ-шавқини ифодаламоқ, кулги ифодаламоқ. *Хохолаб кулмоқ. Қаҳқаҳа уриб кулмоқ. Пиқ этиб кулмоқ. Ҳиринглаб кулмоқ. Мулойим кулмоқ. Мийғида кулмоқ.* ■ *Олдин Камолиддин маҳдум, унга эргашиб Асад қори ҳи-ҳилаб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз, Феруз шаънига айтган бир байтини эслаб, муртида кулди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳафиз Мирзамухамедовичнинг кулиб турган чеҳраси жиддийлашди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳамон кулиб турган кўзлари билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**2** Кулги билан масхараламоқ, мазах қилмоқ. *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, пичинг, кесатиқ-месатиқ.. ман яқинлашсам, жим бўлишади [деди Гулнор].* Ойбек, Танланган асарлар. *Қандоқ бораман.. кулмайдами ҳамма.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кулса кулаверсин, бари бир ўз фикримда қоламан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

**Бахти кулмоқ** Бахт-омади юришмоқ, бахтли бўлмоқ. *Мингбошига тегмагани билан Зебихоннинг бахти кулармиди? Чўлпон, Кеча ва кундуз. Ичида кулмоқ* Ҳеч қандай ташқи ифодасиз кулиш ҳолатида бўлмоқ. *Кўчқор унинг хаёлидаги ўйларини билади ва ичида кулади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *-Ишқилиб, уйда бўлмасин-да, — дейди умид билан, сўнг ўзининг соддалигидан ичида кулади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Устидан кулмоқ** Масхарали муносабатда бўлмоқ, мазах билан кулмоқ. *Мен дўзахдан чўчимасман, устимдан кулма. Мен чидарман, аммо қайда ҳақиқат, имон? А. Орипов, Жаннатга йўл.*

**КУЛОЛ** [ф. كلال — кўзагар, кўза ва б. сопол буюмлар ясовчи] Лойдан турли сопол идишлар, буюмлар тайёрлайдиган ҳунарманд. *Бўзчи белбоққа ёлчмас, кулол — мўндига.* Мақол. ■ *Баъзан тандир вазифасини кулоллар ишлаган эски хумлар ҳам ўташи мумкин.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Олмача, анорингга балли, сада райҳонингга балли, Тангрим, мани шўр лойдан ясаган кулолингга балли.* «Кўшиқлар».

**КУЛОЛЛИК** Кулол иши, касби; кулолчилик.

**2** Кулоллар ишлайдиган жой. *Кулоллик орқали каппонга йўл солдим.* «Муштум».

**КУЛОЛЧИЛИК 1** айн. кулоллик. *Кулолчиликка ҳавас қўймоқ. Ота-боболари кулолчилик билан шуғулланган.* ■ *Маълумки, тандир кулолчилик бошланган даврларда келиб чиққан.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

**2** Касб-ҳунарнинг лойдан турли идиш ва б. нарсалар яшаш билан боғлиқ соҳаси. *Қадим замонларда ҳам бу муҳим хомашё кулолчиликда, ғишт пиширишда ишлатилган.* Газетадан.

**КУЛОНҒИЧ** Жуда кўп куладиган, кулаверадиган, кулағон. *Ҳатто шундай самимий қаҳ-қаҳ ураманки, ҳар қандай кулонғич киши ҳам менинг қаршимда нафаси чиқмай қолади.* «Муштум».

**КУЛОҲ** [ф. كلاه — бош кийими, кулоҳ] Тепа томони ингичкалашиб чиққан қалпоқ, бош кийими (асосан, қаландар, дарвешлар киядиган учли қалпоқ). *Дўкон озгида бошига кулоҳ кийган.. қаландар ҳадеб айланишиб, исирқдонини у ёқдан-бу ёққа силкитаверди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *-Бош устига, — деди кулоҳига оқ салла ўраган.. вазир таъзим қилиб.* М. Осим, Карвон йўлларида.

**КУЛТЕПА** Иморат, бино ва ш. к. нинг ёниши-куйишидан ҳосил бўлган баландлик, тепалик. *Жиззах исёнчилари куйиб култепа бўлган харобазорда ўзларига бошпана тиклай бошладилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *..атрофда дўкон ва расталарга ўт кетган бўлса керак, култепага айланган эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

**КУЛУМСИМОҚ** айн. кулумсирамоқ. *Моҳлар ойим кулумсиди: -Агар ўлмасам, шу дундиқ қизимни бериб, Анарни ўзимга куёв қиламан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.



**КУЛУМСИРАМОҚ** Мийиғида кулмоқ, илжаймоқ, жилмаймоқ. *-Келинг, уста Қудрат, — деди Тешабой, ўтирган ерида мулоимгина кулумсираб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аҳмадга ўзининг ўхшатиши наъба қилиб, кулумсираб қўйди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

**КУЛУНЧ** *шв. айн. кулгили* 2. *Агар тасаввур қилганида, ҳозиргидек кулунч аҳволга тушиб қолишини кўрарди-ю, аллақачон ўтакаси ёрилиб ўларди [мингбоши].* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КУЛФАТ** [а. *كلفت* — зўриқиш, меҳнат] Қийнайдиган, азоб берадиган ҳолат; қийноқ, азоб-уқубат. *Бировга кулфат бермоқ. Бировнинг бошига кулфат солмоқ. Кулфат тортмоқ. Ҳамжиҳатлик — давлат, ёлғизлик — кулфат.* Мақол. *Донога иш — шону шуҳрат, нодонга иш — ғаму кулфат.* Мақол. ■ *-Биз у кишининг дастидан ўз юртимиздан бегона бўлиб, жуда кўп кулфатлар тортганмиз, — деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУЛФАТЛИ** Ғам-аламли, азоб-уқубатли.

**КУЛЧА** [ф. *كلیچہ* — доирасимон ёғли нон; кулча] Тандирда ёпилган кичкина, думалоқ нон. *Эъзозхон эрини кўярда-қўймай кўрпачага ўтқазиб, дастурхон ёзди ва унга тўрттагина кулча билан бир-икки қисим қанд-қурс ташлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**Кулча бўлмоқ** Кулчага ўхшаб думалоқ бўлиб олмоқ. *Илон кулча бўлиб ётади.* ■ *Сидиқжон шундай қаттиқ кулдики, бурчакда кулча бўлиб ётган мушук шошиб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кулча юз** Кулчага ўхшаш думалоқ юз. *Хатни ўқиб, Абдураҳмоновнинг кулча юзига қон югурди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

**КУЛЧАТОЙ** Ҳамирни шапалоқ-шапалоқ қилиб кесиб, гўшт қайнатилган шўрвада пиширилган таом. *Қозоқлар мени меҳмонга чақирган кунни гўштни қозонда қайнатиб пишириб, кулчатойга аралаштириб, катта ёғоч тоғорада ўртага қўйиб, хўп туширдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Адолат билан Тозағул лаганларда кулчатой, гўшт, сопол товоқларда шўрва олиб киришди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**КУЛЬМИНАЦИОН** Энг юқори нуқтасига етган; авжига чиққан. *Кульминацион нуқта.*

**КУЛЬМИНАЦИЯ** [лот. *culmen, culminis* — тела, чўққи] 1 *астр.* Ёритқичлар-

нинг осмон меридианидан ўтиш пайти, ер сатҳига нисбатан энг тик, энг юқори нуқтага келиши.

2 Адабиёт ва санъатда: воқеа-ҳодисалар, конфликтлар ривожининг энг муҳим, энг кескинлашган пайти, қаҳрамонларнинг тўқнашуви ҳал қилинадиган, тугуннинг ечими бошланадиган лаҳза. *Ҳикоянинг кульминацияси.* ■ *Боиси, ҳар бир асарда тугун, кульминация, ечим, тадрижийлик деган унсурлар бўлиши керак.* Газетадан.

3 Бирор нарсанинг ривожидан энг юқори нуқта, энг юқори нуқтага кўтарилиш; авж. *Ишнинг кульминацияси.*

**КУЛЬТИВАТОР** [фр. *cultivateur* — ерга ишлов берувчи] Ҳайдалган ерни юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш ва экин қатор ораларини ишлаш учун хизмат қиладиган қишлоқ хўжалик машинаси. *Осма культиватор. Тиркама культиватор. Трактор культиватори. Ғўза қатор ораларига культиватор билан ишлов бермоқ.* ■ *..механизаторлардан бири трактор культиваторига қатор ораларини кенг юмшатиб кетадиган мослама ўрнатганида, раис бир қаламқашнинг қўли билан журналга мақола қилиб ёзган эди.* С. Нуров, Нарвон.

**КУЛЬТИВАЦИЯ** [лот. *cultus* — (ерга) ишлов бериш; ўсимликларни парвариш-лаш] Ерни, экин қатор ораларини культиватор билан ишлаш. *Культивация қилмоқ. Ғўзаларга культивация билан бир вақтда ўғит солинади.* ■ *Ёзи парвариш даврида чопиқ, культивация олдидан солинадиган ўғит солинади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КУЛЬТУРИЗМ** [фр. *culturisme* < лот. *cultus* — шаклланиш, ривожланиш; тарбиялаш] Мушакларни ривожлантириш (ўстириш) мақсадида турли оғирликлар (гантель, тош, штанга ва б.) билан бажариладиган жисмоний машқлар тизими.

**КУМУШ 1** Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб кимёвий элемент, оқ-кўкиш рангли ялтироқ, асл металл. *Аналитик ишларнинг талайгина қисми руда материалларидан олтин, кумуш, рух ва бошқа нодир элементларни аниқлаш билан боғлиқдир.* «Фан ва турмуш».

2 Кумушдан ишланган, кумуш ишлатилган. *Кумуш танга. Кумуш баркаш.* ■ *Меҳмонхонасидаги икки кумуш қандил пориллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 *кўча* Кумушга нисбат билдиради. *Кумуш тола.* ■ *Ташландиқ темирмоннинг чирик новидан сув майда кумуш томчиларни сачратиб, гувуллаб отилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *Кумуш* (хотин-қизлар исми).

**КУМУШЛАНМОҚ** Кумуш тусида ялтираб товланмоқ. *Кўкни суяб қаққайган чўққиларнинг бошида қор саллалар кумушланади.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон. *Шамолда тебранаётган дарахт шохларидаги куз шабнама кўёшининг заррин нурларида кумушланади.* Р. Ўроқов, Ҳаётда қолсин изинг. *Тоғ ёнбағрига тикилган оқ ўтов ой шуғласида кумушланиб, кўкаламзор адирларга янада ҳусн қўшган.* «Шарқ юлдузи».

**КУМУШСИМОН** Кумушга ўхшаш, кумуш рангли. *Кумушсимон оқ металл.*

**КУН I** *Кўёш*, офтоб. *Кун тепадан тиф ураётганда, машина ободина бир қишлоққа кириб келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мана, кун ҳам терак бўйи кўтарилиб қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Нуктадон Мутриб дарҳол ҳовлисининг кичиклигидан кун тушмаслигига ишора қилиб, пайров билан жавоб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *Сутқанин*г кўёш чиққандан кўёш ботгунгача бўлган қисми. *Ҳасанали кунларини томоқсиз, тунларини уйқусиз кечира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, мен қайтай, кун ҳам кеч бўляпти.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 *Бир кеча-кундузга* — 24 соатга тенг вақт; сутка. *Бир йил — 365 кун.* ■ *Уч-тўрт кунгача Аваз мазористондан чиқмади.* С. Сиёев, Аваз. *Ўшандан уч-тўрт кун ўтгач, янги гап чиқиб қолди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Бу чироқ сингилчамнинг қўлидаги рухсатнома десам ҳам бўлади — роппа-роса йигирма кунга берилган.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

4 *Ой ёки ҳафтанин*г маълум бир календарь санаси; маълум бир ҳодисага бағишланган кун, сана. *Шанба куни сиз келинг, яшанба куни мен борай. Қайси кунларда уйда бўласиз?* -*Чоршанба, жума кунлари.* *Қурувчилар куни.* ■ *Қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқанд шаҳрида қишлоқ меҳнаткашлари учун анъанавий театр кунлари бошланди.* Газетадан.

5 (*кўпл. шаклида*) Кунлар билан белгиланувчи вақт, пайт, кез, давр. *Болалик кун-*

*ларимда, Уйқусиз тунларимда Кўп эртақ эшитгандим.* Ҳ. Олимжон. *Эркин кунлар келур, истиқболимиз ёрқин, толеимиз баланд бўлур, албатта.* Ойбек, Нур қидириб.

6 *Об-ҳаво, об-ҳаво шароити.* *Майнинг ўрталари бўлса-да, кун иссиқ эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ноябрь ўрталаб, кунлар совиган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Жавзо кирди. Кунлар исиб, арпа пишди.* К. Яшин, Ҳамза.

7 *Айрим сўзлар билан кўлланиб, аҳвол, шароит маъносини билдиради.* *Бошингизга оғир кун тушди.* Мирмуҳсин, Меммор. *Турсунойнинг кунига учраб, ёш жонингизга жабр қилманг, дейман.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шомурод додҳоҳнинг кунини менин*г бошимга солардинг, *одамхўр қотил!* К. Яшин, Ҳамза.

**Бир кун(и)** Ўтган ёки келгуси кунларнинг бирида. *Бир куни у иккита кино билети кўтариб келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сиз-ку, ота, бир куни бориб, жонингизни яратганга топшириб, бу азоблардан қутулиб кетасиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Бир кун эмас, бир кун** Қачондир бир кун, вақти келиб. *Худо ҳаққи, бир кунмас, бир кун чўмич билан тушириб қоламан-да!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Бириси кун(и)** Эртадан кейинги кун, индин(га). *Бириси куни, намоз асрга азон айтилган вақтда сени Қўйдарвоза ёнида кутаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бу кунингдан.** Бу аҳволингдан кўра.. бундан кўра. *Ўл, аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб кўя қолганинг яхши..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Иш куни** Иш, хизмат учун белгиланган маълум муддатли вақт. *Иш куни тугади.* **Кун бермаслик** Ўз ҳолича ишлаш, яшашга қўймаслик, чиқиштирмаслик. *..икковингни мутаассиблар сазойи қилишади, ким кўрса, дакки беради, бир сўз билан айтганда, сизларга кун беришмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун йўқ** Кун бермаслик, тинч қўймасликни билдиради. *Бу ерда ялангоёқлар, бошкесарлар, ўғриларнинг дастидан ҳеч кимга кун йўқ!* Чўлпон, Кеча ва кундуз. **Кун кечирмоқ** (ёки **кўрмоқ, ўтказмоқ**). Яшамоқ, ҳаёт кечирмоқ, тирикчилик қилмоқ. *..асрлар давомида қарам бўлиб кун кечиршига маҳкум этиб келинган хотин-қизлар..* К. Яшин, Ҳамза. *..қачонгача хор-зор яшаймиз, қачонгача оч-яланғоч кун кўрамиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Улар [чол ва кампир] овчилик билан кун ўтказар эканлар.* «Чалпак ёққан кун». **Кун тартиби**

Мажлис муҳокамасига қўйиладиган масалалар таркиби ва тартиби. **Кундан-кун(га)** Борган сари, кун сайин. *Бемор кундан-кунга бери қарамай бошлади. Кундан-кун (га) ишлар яхшиланиб бормоқда. Кун битмоқ* 1) ўлим вақти етмоқ. *Гўдакнинг ризқи тугаб, кун битган. Тақдир азалда битилгани шундай бўлгач, на чора!* К. Яшин, Ҳамза; 2) иш-амал имконияти тугамоқ. *Бўлмаса, унга кейин тушунтириб қўясиз. Гап шундай: у хўжайинларига кунлари битганини етказсин. Қанча тезроқ йўқолишса, ўзларига шунча яхши бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун(и) туғди қ. туғмоқ.** -Энди сенинг ҳам кунинг туғди. *Одам бўл! — деди Давлатёр ва молларни қайтара бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Кунини кўрсатмоқ* Жуда қаттиқ ёмонлик, жабр-зулм қилмоқ (шу ҳақдаги дўқ-пўписани билдиради). *Кунингни кўрсатиб қўяман.*

■ ..отанга айтиб бераман, кунингни кўрсатади. С. Сиёев, Ёруғлик. **Меҳнат кун** қ. меҳнат. *Ой чиқса ҳам унга, кун чиқса ҳам унга кест.* Ҳамма нарса, диққат-эътибор унга (Кимсанинг эрка-арзандаси бўлиб қолган кишига нисбатан айтилади). **Тунов кун** Яқин ўтган кунларнинг бирида. *Тунов кун кўрган эдим.* ■ *Тагида тутун бурқсаётган бак олдида тунов кун миришабларнинг кичиги..* С. Аҳмад, Уфқ. **Туну кун қ. тун-кун.** **Ўлган(и)нинг кунидан қ. ўлмоқ. Қайси кун айн. тунов кун.** *Охирги сўзларни ўқир экан, Гавҳар маънос бўлиб қолди. Қайси кун марказдан келган врач Ҳанифа холанинг касали рақ экани, санокли кунлари қолганини айтган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Кулоғидан кун кўринади* Жуда озиб кетган.

**КУНБАЙ** Кун ҳисоби билан ҳақ тўланадиган. *Кунбай иш. Кунбай ишламоқ.*

**КУН-БАКУН** кам қўлл. Кундан-кун, кундан-кунга. *Кун-бакун зиёда бўлди ҳасратим.* «Алпомиш».

**КУНБОТАР 1 айн. ғарб.** «Б» қишлоғининг кунботар томонидаги пастгина кулбадан.. бир чол чиқди. А. Раҳмат, Варракчи чол. *Ташиқарига чиққананда, кунботардаги адирлар бетидан — арчазорларни оралаб қўйларимиз тушиб келмоқда эди.* Ш. Ҳолмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 Кун ботадиган вақт. *Кунботар олдида бир-иккита томчиллагани бўлмаса, ёмғир ҳали ёққанача йўқ эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

**КУНБОТИШ** қ. кунботар. *У ўзига келгач, ўрнидан турди-да, кунботиш томонга қараб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Қашиқатовнинг кунботиш биқинидаги жилғада оппоқ қор ётибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КУНГАБОҚАР** Пояси учида тарелкасимон сариқ тўпгули бор, уруғидан мой олиш учун экиладиган йирик баргли бир йиллик ўсимлик. *..устида кунгабоқарга ўхшаган, маҳалла қозонидай келадиган гули бор.* Газетадан.

**КУНГАЙ** Куёшга қараган, куёш тик тушадиган. *Кўчаларнинг кунгай томонида лой қуриб, ҳавасга юрадиган, юмшоқ қайроқдай йилтироқ сўқмоқ йўл тушиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. -*Ҳар қанақа тоғнинг кунгай ери терскай ёғидан шунақа паст бўлади, — деди Алимбува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КУНГУРА** [ф. كنگره — девор ёки тўсиқнинг данданаси] Қалъа деворлари ёки иморат айланасига тишга ўхшатиб ишланган меъморий безак; дандана. *Фақат шаҳар атрофини ўраб олган пахса деворлар устида соқчиларгина у ёқдан-бу ёққа юриб турар, девор кунгураси орқали қараб, шаҳарни ташқи ҳужумдан қўриқлар эди.* Ойдин, Гулсанам. *Бу очиқ мазористонни қўрғон кунгуралари устида.. Тошкент мудофелари минг турли шодликлар ичида томоша қилардилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъмор бўлса, мадрасанинг гоҳ у ёғига, гоҳ бу ёғига ўтиб, пештоқу гулчамбарларга, равоку кунгураларга тикиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КУНГУРАДОР** Кунгураси бор, кунгурали. *Ўрданинг гиштин, кунгурадор қўрғонлари ости билан махсус муҳофиз йигитлар айланиб, бегона кишини қўрғон яқинига йўлатмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Баланд кунгурадор деворлар билан ўралиб, юксак буржларига тўп ўрнатилган ўрдадай ҳовлининг ҳар жой-ҳар жойида тош фонуслар милтираб туради.* О. Ёқубов, Улуғбек хазинаси.

**КУНГУРАЛИ** айн. кунгурадор. *Қурилишда сирланган сопол тахтачалар, ганчга ўйилган кунгурали безаклар ишлатилади.* «Гулистон». *Отабойнинг пешонасидаги чандиғи ўша 1918 йилнинг баҳор кунлари Тупроққўрғоннинг кунгурали девори остида пайдо бўлди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

**КУНДА** | [ф. كنده — дарахтнинг ост қисми; тўнка; тахта кишан] 1 Кесилган ёки

синган дарахтнинг илдиз томонида қолган остки қисми; тўнка. *Кунда ковламоқ.* ■ *Исматҳожиди қора мовут чакмонининг бир барини қайириб, яқиндагина кесилган бир терак кундасига келиб ўтирди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. *У аввал катта кундаларнинг теварагини кетмон билан чопишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Устида бирор нарсани чопиш, қирқиш ва ш. к. учун қилинган махсус ғўла. *Кудунгчининг кундаси. Кундага қўйиб чопмоқ. Болта тушгунча, кунда дам олади.* Мақол. ■ *Қассоблик қилмоқчи бўлган одам аввало бир қўлини кундага қўяди-ю, болта билан чопади. Агар чопилмаса, қассоблик қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг кўзи айвон устунига суяб қўйилган кунда ва ошпичоққа тушди.* С. Нуоров, Нарвон.

3 *махс.* Мойжувознинг ўғирсимон таянч ёғочи, ичи ўйилган йўғон ғўла. *Тангадек соя тушмайдиган дарахтсиз ташқари ҳовли.. ўртасида жувоз кундага ўхшаш қозиқ.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. [*Зиғир мойи*]. *бозорда сариқ мойдан икки баробар қиммат-а!.. Кундадан чиқар-чиқмас, тўйларга олиб кетишаркан.* С. Нуоров, Нарвон.

4 Токнинг тупи, занги. *Чорвоқча катта бўлмаса ҳам, икки туп олча.. икки кунда узуми, бир-икки туп қизил гул бор экан.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *Хомток вақтида кундадан ўсиб чиққан новдалардан 2—3 та энг яхшисини қолдириб, бошқаларини тоққайчи билан тагидан олиб ташлаш керак.* Газетадан.

5 *тар.* Бандиларнинг оёғига уриладиган (солинадиган) махсус ёғоч асбоб, тахта кишан. *Хатирчилик бандининг «бизни озод қиладилар» деган сўзига ҳалигача ишонмай турган бандилар ҳам, кишан ва кундаларининг очила бошлаганини кўриб қувонмоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар. *Борса, энаси оёғида кунда, бўйнида гул, ўлиб ётибди.* «Муродхон».

**КУНДА II рвш.** Ҳар куни. *Кунда хабар олиб турмоқ.* ■ *Боринг, Ўрмонжон акамга ростини айтинг.. шундай бўлган эди, билмабман денг.* *Кунда-кунда ўлгандан, бир кунда ўлган яхшироқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кунда тушганини кунда жўнатиб турибман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

**КУНДАК** Дарахтнинг остки қисмидан — тўнкадан ўсиб чиққан қисми. *Кундак тут.*

*Кундак қайрағоч.* ■ *Ҳовузнинг.. лабида бир-икки кундак тол ҳам бор эди.* Ф. Гулом, Шум бола.

**КУНДАКОВ** [ф. *кундаков* — кунда ковловчи]: **кундаков қилмоқ** Тўнкани ердан ковлаб чиқармоқ. - *Кўрдингми бу тўнкаларни? — Йўлчига қараб гапирди у [Мирзакаримбой]. — Болаб кундаков қил, илдизи қолмасин, уқдингми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар мевали дарахтларни кундаков қилаётган, молларини ҳам сўйиб сотаётган бир пайтда бунга ишониб қийин эди.* О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

**КУНДАЛ** эск. 1 Зар иплар билан тўқилган қимматбаҳо мато. *Ҳамзахондан келган элчиларни, албатта, ноумид қайтармайди.* *Кундал ёпади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай матодан тикилган нарса, кийим. *Кундал тўн.* ■ *Канизлар «эшон» келар деб, кундал, кимхоб кўрпаларни солиб.. «эшон»нинг кифти тутилган еридан зиёрат қилдилар.* «Зулфизар билан Авазхон». *Иккита яхши кундал бериб юборсин, ҳокимтўра билан приставга кийдирамиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

**КУНДАЛИК I** Ҳар кунги, ҳар бир кунга хос. *Газеталардан кундалик ахборотни зўр ташвиш билан кузатиб турган кишиларга ҳали ўзи ҳам тушуна олмаган бу ердаги осойишталик тўғрисида нима деб ёзди?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Кунда бўлиб турадиган; одатдаги. *Лекин ўйлаб қараса, районга деб йўлга чиққанида, кўзига жуда катта кўринган бу ташвиш ҳозир кундалик иқир-чикирлар қаторига қириб қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Ҳодисалар, кузатишлар ва ш. к. ёзиб бориладиган журнал, дафтар. *Экспедиция кундалиги.* ■ *Йўлдош, кундаликка ёзиб қўйинг. Битта ош ҳам қарз қилиб қўйдик.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Дадангизнинг китобларини, кундаликларини, мактубларини, хуллас, ёзилган қоғоз борки, беркитиб ташланг.* Т. Малик, Иблис девори.

4 Ўқувчиларнинг уйга берилган вазифаси ва олган баҳолари ёзиб қўйиладиган дафтари. *Уларнинг [ўқувчиларнинг] баҳоси йўқлама ва кундаликка қўйилади.* Й. Абдуллаев, Дарс юзасидан баҳони қандай қўйиш керак?

**Кундалик дафтар айн.** кундалик 3, 4.

**КУНДОШ** эск. Бир эр никоҳидаги бир неча хотин (бир-бирига нисбатан). *Сабаби, икки хотиним бор, икки кундошининг устига куёв кўрмаган қизни анча-мунча одам, албатта, бермайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

**КУНДОШЛИК** Кундош хотинлар орасидаги ҳолат, муносабат. *Айниқса, кундошлик иши қийин, коса-косага текканда, гиди-гиди гаплар кўпайса, бизга эмас, ўғлингга ҳам татмай қолади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КУНДУЗ** Сутканинг қуёш чиққандан қуёш ботгунгача бўлган қисми. *Қуёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо кеча ҳам кундуз сингари мурувватсиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КУНДУЗГИ** Кундузга хос, кундузи бўладиган. *Сарой аҳли кундузги иш-кучларидан бўшаб, ҳужраларига қайтганлар.. шунинг учун кундузига қараганда сарой жонли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузги жўшқинлик тинади аста, Бошланар далада сафоли оқшом.* Файратий.

**КУНДУЗИ** рвш. Сутканинг қуёш кўринадиган қисмида, ёруғ пайтда. -*Қўйинглари, — деди Рўзимат, жанжалнинг олдини олмақчи бўлиб, — бу гапни кундузи гаплашинглари.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

**КУНЖ** [ф. كنج — бурчак] **1** эск. кт. Оғуш, кучоқ, ич. *Нўш этарман аччиғ-аччиғ ҳажру фурқат кунжсида, Кўзларимнинг касасида лаб-балаб қон, келмасанг.* Ҳабибий. *Неки дард бор, неки кулфат бу жаҳоннинг кунжсида, Мен бўлай юз минг зирифтор, лек маҳваш бўлмасин.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

**2** кам қўлл. айн. **кунжак.** *Бунга янги мактаб ҳовлиси кунжсидаги пастак бир уйча, бу уйдадаги мўъжаз бир кутубхона сабаб бўлди.* О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

**КУНЖАК** Бурч, бурчак; чекка. *Эй болаларим, отаннинг шаҳринида бир кунжагида, гул саройнинг ўнг томонида бир уста бор.* «Эрали ва Шерали». *Ер, томлардаги оппоқ қор живирлайди, кунжақларга ва девор тағларига бўралаб урган қор саҳндан кўкрак баравар кўтарилган.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Ниҳоят, бештиёр босворди кунжақда турган радио тугмасини.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

**КУНЖАРА** [ф. كنجاره — куйқа; чиқит, чиқинди] Уруғ ёки мағизларнинг ёғи сиқиб олингандан кейинги қолдиғи (кўпин-

ча чорва озуқаси сифатида ишлатилади). *Пахтадан турли-туман газлама, ёғ, кунжара, совун ва бошқа маҳсулотлар олинади.* *Кунжара молни семиртиради.* ■ *Ферма учун давлатдан фақат кунжара билан кепак сотиб олинади, холос.* Н. Юнусова, Богдаги суҳбат.

**КУНЖУТ** [ф. كنجود — уруғидан ёғ олинadиган ўсимлик] Жанубда ўсадиган, уруғидан ёғ олинadиган бир ва кўп йиллик ўсимлик ва шу ўсимликнинг уруғи. *Раис.. план берилмаган бўлса-да, озроқ зиғир, кунжут эктираётганини.. айтди.* С. Нуров, Нарвон.

**КУНЖУТЛИ** Кунжут сепилган. *Сихкабоб, кунжутли нон, пешноб, сомсалардан еб қолинг!* И. Раҳим, Ихлос.

**КУНЖУТПОЯ 1** Кунжут ўсимлигининг асосий танаси, пояси.

**2** Кунжут экилган ер майдони.

**КУНИГА** рвш. Ҳар кун, бир кун давомида. *Кунига уч маҳал дори ичмоқ.* ■ *Горчаково станциясида Тошкент тарафдан кечаси соат уч яримда келадиган пассажир поезди энди кунига уч-тўрт маҳал ўтади.* С. Аҳмад, Уфқ.

**КУНЛАШМОҚ** Ҳасад, рашк қилмоқ. *Жуда ҳам Омоннинг бахтидан кунлашар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

**КУНЛИК** Бир кунга мўлжалланган, бир кунда бўладиган, бир кунга оид. *Икки кунлик тўй. Ўн кунлик озиқ-овқат.* ■ *Кунлик ўсиш беш-олти фоиз ва ундан ҳам оша бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кунлик топишим яхши бўлиб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**Беш кунлик дунё** Тез ўтиб кетадиган, қисқа ҳаёт ҳақида. -*Ичинг, Салимжон, ичинг, Абдишукур! — хитоб қилди Жамолбой. — Беш кунлик дунёни кайфчоғлик билан ширингина ўтказиш керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КУНОРА** рвш. Икки кунда бир, орада бир кун ўтказиб. *Кунда, кунора ёғиб турган қор-ёмғир дардчилларни ўрнидан турғазмай қўйди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Кунора тугун кўтариб Рўзиев келиб туради.* Э. Аъзамов, Жавоб.

**КУНПАЯКУН** [а. كنفياكون — бутун борлиқ, мавжудот; яратилиш]: **кунпаякун бўлмоқ** Бузилиб, янчилиб, йўқ бўлиб кетмоқ. *Шаҳар ўртасидаги икки катта бино ҳам кунпаякун бўлди.* Мирмуҳсин, Она. **Кунпаякун қилмоқ** Бузиб, янчиб, йўқ қилиб юбормоқ. *Ҳар бири нўхатдек-нўхатдек келадиган дўл чорак соат ичида нозик ниҳолларнинг яр-*

мичасини кунпаякун қилди. Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

**КУНУН** *шв.* Ҳар куни, кунда. *Аммо биринчи кунидёқ Зайниддин жанжал бошлади. Шу-шу кунун машини.* «Муштум».

**КУНЧИ 1** Ҳасад, кўролмаслик ҳисси кучли; ҳасадчи. *Тақдирингдан нолима, ҳақни дилдан қўймагин, Узанинг давлатига суқланиб, бўлма кунчи.* Миртемир.

**2** Рашк, қизганиш ҳисси кучли; рашкчи. *Маждиддин кунчи эрлардан бўлса ҳам, лекин бу хабар уни жуда қувонтирди.* Ойбек, Навоий. *Сорахон ниҳоят кунчи хотин эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

**КУНЧИЛАМОҚ** Кунчилик қилмоқ, кунчилик ҳисси кўзгамоқ; рашк қилмоқ. *Норқўзи акадай эрни кунчилашни гуноҳ деб билардим.* И. Раҳим, Ёш хотин. *Бу гандан Нусратишланинг тани жиз этиб кетди, Турдиматчўталга еб ташлагудай қараб, кунчилиганини билдириб қўйди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

**КУНЧИЛИК** Кунчига хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Бачкана бўлманг, Асад ака. Кунчилик ҳам ўлсин шунақа бўлса. Воҳид Зокировчининг лойиҳаси.. ўзбек халқининг ҳам манфаатини кўзлайди, — деди Адолат.* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт. *Салимжоннинг кунчилиги кундан-кун авжига чиқа бошлади.* А. Қаҳҳор, Муҳайё.

**КУНЧИҚАР** *айн. шарқ 1.* Итларнинг қишлоқнинг кунчиқар томонидан бошланган ақиллашлари секин-секин қишлоқнинг кунботар томонига келмоқда эди. С. Айний, Куллар. *Кунчиқар томонда тепаликлар бўлиб, кунботар томон — текислик, ундан нари — қумликлар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КУНЧИҚИШ** *айн. кунчиқар.* Осмоннинг кунчиқиш қисми энди оқара бошлаган, лекин ҳатто барвақт турадиган қишлоқ аҳли ҳам ҳали уйқуда. О. Ёқубов, Диёнат.

**КУНЧУВОҚ** *айн. офтобчувоқ.* Қиз-келиндяклар қалин уст-бошларини ташлаб, енгил кийиниб олишган.. қизлар кунчувоққа ўтириб, кашта тикади. Н. Фозилов, Оқим. *Чилла уйқусини олиб бўлган айиқ полвон ўзини кунчувоққа ташлади.* «Саодат».

**КУНЯ, кунья** [а. كنية — лақаб, ном] Кичининг авлод-ажлодини, насл-насабини билдирувчи, киши исмига ҳурмат юзасидан қўшиб ишлатилувчи сўз, ном («Абу», «бинт», «ибн», «умм» сўзлари кунья ҳисобланади).

**КУПЕ** [фр. coupe < couper — қирқмоқ, бўлмоқ] Вагоннинг бир неча пассажир учун ажратилган алоҳида бўлмаси. *Шербек вагонга чиқиб, билетда кўрсатилган купе эшигини очди-ю, тўхтаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КУПЛЕТ** [фр. couplet] **1** Шеър ёки кўшиқнинг икки ёхуд тўрт мисрадан иборат бўлган алоҳида банди.

**2** Эстрадада ижро этиладиган, долзарб мавзудаги ҳажвий кўшиқ.

**КУПОН** [фр. coupon < couper — қирқмоқ, кесиб олмоқ] Қимматбаҳо қоғозларнинг фоиз (процент)ини тўлашда кесиб олинадиган қисми, талони. *Облигация купони.*

**КУПОРОС** [фр. coupereuse < лот. cuprigose — мис гули] Сульфат кислотанинг баъзи тузлари учун техникада қабул қилинган ном. *Мис купороси. Темир купороси.*

**КУРАК 1** Социлган нарсаларни сидириш, кураш, тўплаб бирор нарсга солиш учун ишлатиладиган, ёғочдан ёки металлдан ясалган узун сопли асбоб. *Йўлчи.. курак ва супурги олиб, отхонани тозалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳмонхона устида қулоқларини латта билан боғлаган бола ёғоч куракни ғириллатиб, қор кураб ётган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** *анат.* Елқанинг юқори қисмидаги учбурчак шаклли ялпоқ суяк. *— Секинроқ юрсанг бўлмайдим, қизим! — деди она кўли билан Зебонинг икки кураги ўртасига ёпишган кўйлагини кўчирар экан.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

**Курак тиш** Юқори қатордаги олдинги икки ялпоқ тиш. *Ёшни билиб олишга имкон берадиган анча аниқ белги.. курак тишлардир.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик. **Куракда турмайдиган 1)** тилга олиб бўлмайдиган, ярамас, уятли (гап-сўз ҳақида). *Нормат-ҳожининг жони чиқиб, томдазиларни куракда турмайдиган сўзлар билан сўкиб, ҳайдаб юборди.* Ойдин, Бечора; **2)** ақлга тўғри келмайдиган; бемаъни. *Эсон яна ўтириб қолишга мажбур эди. Чунки у, акасининг ичганда қиладиган ўжарлиги ҳеч куракда турмайдиган даражада бўлишини биларди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

**КУРАКЧА 1** **Курак 1** с. кичр.-эркл. Кичкина курак. *— Ҳизмат ҳақини аллақачон олиб бўлганмиз, — деди [уста], куракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан.* Н. Аминов, Суварак.

2 Кул ёки ўт олиш, кўмир солиш учун ишлатиладиган, икки чети қайрилган дастали асбоб. *Қудрат куракча билан оловга кул сенди-да, уйга кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**КУРАМОҚ** Курак билан сидирмоқ, сурмоқ; тўпламоқ. *Баҳорни кутманг. Қор куранг, самоварчиларга сув ташинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойкул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. От-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУРАНТ** [фр. *соугант* — оқувчи, югурувчи] Минора ёки деворга ўрнатилган, музика жўрлигида занг урадиган соат ва шундай соатларнинг музика механизми. *Тошкент куранти.* ■ *Айланиб юриб-юриб, соат тўққиз яримга занг чалинаётганда, курантнинг олдидан чиқиши.* П. Қодиров, Уч илди. *Турда пианино, бурчакда курант соат, деворда ҳам, ерда ҳам, диван устида ҳам гилам.* С. Аҳмад, Пойқадам.

**КУРАТОР** [лот. *curator* — ҳомий, тарбиячи] 1 қ. **раҳбар (синф раҳбари).** *Саодат она ишга чиққан биринчи куниеъ мактабга борди. Директор, куратор, ўқитувчилар билан суҳбатлашди.* Р. Файзий, Қадрдон хатлар. *Куракторларга тайинланг. Биронта ота-она беҳабар қолмасин.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор иш устидан назорат қилиб туриш вазифаси юклатилган, топширилган шахс.

**КУРАШ** 1 1 Йиқитиш, голиб чиқиш учун икки киши ўртасидаги, маълум қоидага асосланган олишув, ўзаро беллашув. *У ҳозир курашда рақибини ёнбошга олиб отган, лекин рақибни тикка тушиб, ўзи ёнбошга олинган кишининг аҳволига тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**Кураш(га) тушмоқ** Йиқитиш ёки голиб чиқиш учун ўзаро беллашмоқ, курашмоқ. *У ерда болалар кураш тушишади, чиллак ўйнашади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *-Ҳа, сен гитлерчилар билан кураш тушгани келганмидинг? — кулди Бектемир.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Йиқитишга асосланган беллашувларнинг умумий номи, спортнинг шундай тури.

*Миллий кураш. Эркин кураш. Дзюдо кураши.* ■ *Барот полвон дунёда икки нарсани яхши кўрар эди: биринчиси — кураш, иккинчиси — ашула.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Спортнинг бирор тури бўйича куч, маҳорат, устунлик кўрсатиш учун бўлган мусобақа. *Ҳозир шахмат тожи учун кураш бормоқда.* ■ *Тренер менга қўлқоп бераётиб: -Машғулот вақтида ҳам, ҳақиқий кураш вақтида ҳам юрагингни сақла, — дер эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**Йиқилган курашга тўймас** Ўзаро мусобақада ёки олишувда бир неча бор ютқазганда ёки мағлубиятга учраганда ҳам яна мусобақалашини ёки олишувни талаб этаверадиган шахс ҳақида айтиладиган матал. *Йиқилган курашга тўймас, деганларидек, у дўстидан яна бир партия шахмат ўйнашини талаб қилар эди.*

4 Қарама-қарши бўлган томонлар ўртасидаги устун келиш, ғалаба қилишга қаратилган тўқнашув, олишув, жанг. *Сиёсий кураш. Мафкуравий кураш. Душман кучлари ўртасидаги кураш.* ■ *Абдуллажон босқинчилар билан курашда ҳалок бўлди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Худоёр ниҳоят қайин отаси билан курашда ўзига биринчи суянчиқ қилиб шу кейинги синф уламони олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бирор нарсага эришишга, бирор мақсадни амалга оширишга қаратилган фаолият, хатти-ҳаракат. *Тинчлик учун кураш.* ■ *Ваъданинг устидан чиқиб учун ҳозир ҳар бир қурилиш майдонида қизгин кураш бормоқда.* Газетадан. *Бригадада ғўзанинг ҳозирги ҳосилини тутиб қолиш, мавжуд ҳосилга ҳосил қўйиш учун кураш бошланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Бирор кимса ёки нарсага қаратилган фаол қаршилик; уни енгиш ёки йўқ қилиш учун бўлган ҳаракат, олишув. *Эскилик сарқитларига қарши кураш. Ваҳҳобийликка қарши кураш. Қишлоқ хўжалиги зараркунандаларига қарши кураш.* ■ *-Ҳозир ичкиликбозлик, алкоголизмга, гиёҳвандликка қарши очиқчасига аёвсиз кураш олиб борилмоқда.* Газетадан.

7 *кўчма* Қарама-қарши қараш, ҳис-туйғу ва ш. к. лар тўқнашуви, олишуви. *Чоллар одамлар даврасида анча жим ўтиришди. Ичларида айтиш ва айтмаслик кураши кетаётгани равшан эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қарама-қарши ғоялар кураши эса*

сўнги нафасгача давом этадиган ҳаёт-мамот жангидир. «ЎТА».

**КУРАШ II Курамоқ** фл. ҳар. н. *Шундай кезларда қор ҳам ёғиб қоладиган бўлса, дарҳол болта куракка айирбошланиб, қор курашга тушилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Чакка ўтиб кетмаслиги учун томларни дарров кураш керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУРАШМОҚ I I** Бир-бирини йиқитиш, ғолиб чиқиш учун маълум қоида бўйича олишмоқ, ўзаро беллашмоқ, кураш (га) тушмоқ. *Улар бир-бирларининг белбоғларидан маҳкам ушлаб, узоқ курашдилар.* ■ *Курашмай, қувватим қайдан биласан, Оғзинг билан шунча полвон бўласан.* «Тоҳир ва Зуҳра».

**2** Спортнинг бирор тури бўйича беллашмоқ, мусобақалашмоқ. *Футбол командалари ўзаро астойдил курашмоқда.* Эртага энг зўр шахматчилар курашадилар. ■ *Сурон зўрайди, [тортишувчилар] яна туриб, ҳансираб, тортишувни давом эттирадилар.* Куч синашда ҳар икки томон астойдил курашди. Ойбек, Танланган асарлар.

**3** Бирор нарсага эришиш, бирор мақсадни рўёбга чиқариш учун ҳаракат қилмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Очилган кўриқлар яна ҳам кўркем ва муҳташам бўлиши учун курашайлик.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Фабрикамазда илғорлар жуда кўп, улар ҳам маҳсулот кўлами учун, ҳам сифати учун курашадилар.* Газетадан.

**4** Бирор кимса ёки нарсага фаол қаршилиқ кўрсатмоқ, уни енгиш ёки йўқ қилиш учун чора кўрмоқ, ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ, олишмоқ. *Жабр-зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб. *Бўрон вақтида ҳам, бўрон тўхтаганда ҳам битмас-туганмас ғайрат ва жасорат намуналарини кўрсатиб, табиат офатига қарши курашдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Жиноятларга қарши курашиш ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни тугатиш энг долзарб масалалардан ҳисобланади.* Газетадан.

**5** Жанг қилмоқ. *Тўпчиларимиз саросимага тушмай, ўз позицияларида маҳкам туриб, қаҳрамонларча курашдилар.* Газетадан.

**КУРАШМОҚ II** Курамоқ фл. бирг. н. *Болалар кун бўйи томлардаги ва ҳовлидаги қорларни курашди.*

**КУРАШЧАН I** Курашга қобилиятли, кураш олиб боришга қобилияти зўр.

**2** Муросасиз кураш олиб борувчи. *Инсоннинг бахт-саодати йўлида.. ҳормас-толмас курашчан бўл.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУРАШЧИ I** Кучи ва эпчиллигини намойиш қилиш мақсадида кураш билан шуғулланадиган, кураш тушадиган шахс, спортчи. *Иккови, гўё уста курашчилардай, белларини эгиб, бўйинларини бир-бирининг елкасига қўйганлари ҳолда, айиқдай тебранишиб, даврани айландилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**2** Ўз мақсади, гоёси йўлида фаол ҳаракат қиладиган, бунга монелик қилувчи ғовларни енгиш учун олишувга, ҳатто душманга қарши жанг қилишга ҳам тайёр бўлган шахс. *Аҳмад Собирни исёнкор, ҳаётдаги бир хилликка, ранглар ва турғун мувозанатга қарши курашчи сифатида тасаввур қилганди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *«Ҳамёни зўрлар»нинг ҳокимиятини парчалашга бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш билан яқинлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КУРД қ. курдлар.** *Курд тили. Курд йигити.*

**КУРДЛАР** Фарбий Осиёнинг бир қанча мамлакатларида (Эрон, Туркия, Ироқ, Сурия) ва қисман Кавказортида яшовчи эроний халқ.

**КУРДИК шв.** *Хамир овқатнинг бир тури (жўхори унидан қилинган хамирни узиб-узиб, қозонга солиб пиширилади).* *Бурма курдик.* *Ўзма курдик.* ■ *Бундай оғир меҳнат яхши овқат талаб қиларди, аммо у қани? Қишлоқда гўжа ейилса, шаҳарда ёғсиз, гўйтсиз, хамирдан қилинган курдик ейиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

**КУРК** Товуқнинг тухум қилишдан тўхтаб, жўжа очишга тайёр ҳолати (бунда товуқ хурпайиб, «курк-курк» деган товуш чиқариб юради). *Товуқ курк бўлибди.* ■ *Товуқларнинг серпуштлигини ошириш учун уларнинг курк бўлишига йўл қўймаслик керак.* «Паррандачилик».

**КУРКА** Товуқсимонлар оиласига мансуб, йирик уй паррандаси. *Курка гўшти.* *Курка тухуми.* ■ *Курка гўштининг лазизлиги ҳам, фойдалилиги ҳам товуқ гўшtidан қолишмайди.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

**КУРКУНАК** Кўкқарғалар туркумига мансуб, яшил патли, бигиз тумшукли, жарларга уя соладиган ҳашаротхўр қуш.



**КУРМАК** Одатда шолিপояда кўп ўсадиган ёввойи ўт ва унинг қорамтир, тарикқа ўхшаш дони. *Шолининг орқасидан курмак сув ичади.* Мақол. ■ *Баҳона билан, шולי орқасидан курмак сув ичиб, янги уйлик ҳам бўлиб қолдим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бас, тишингиз гирчиллаб, тош-пош чайнамасин деб, Гуручларни тозаллаб, курмагин терганларим.* С. Акбарий.

**КУРОРТ** [нем. Kurort < Kur – даволаш + Ort – жой, ўрин] Табиий шароити, табиий шифобахш воситалари (мас., булоқлар, балчиклар каби) жиҳатидан дам олиш ва даволаниш учун қулай жой ва шундай жойдаги даволаниш муассасаси. *Курорт мавсуми. Курортда даволанмоқ.* ■ *Ўзбекистоннинг табиий шароити курортлар, санаториялар, дам олиш уйлари янада кенгайтиришига жуда ҳам қулайдир.* Газетадан.

**КУРОРТОЛОГИЯ** [нем. Kurort – даволаш жойи + юн. logos – таълимот] Тиббиётнинг табиий шифобахш шароитлар, омилларни, улардан даволаш-профилактика мақсадларида фойдаланиш йўллари ўрганувчи бўлими. *Семашко номидаги Ўзбекистон курортология илмий-текшириш институтининг олимлари сувнинг таркибини текшириб, хосиятли, шифобахш эканлигини аниқладилар.* «Гулистон».

**КУРРА I** [а. كُرْه – юмалоқ, тўгарак] кт. 1 Шар шаклидаги нарса; шар.

**Ер курраси** Ер шари.

2 Ер, ер юзи. *Мана шу ва шунга ўхшааш жумбоқларни еча олсак, куррамизнинг қандай вужудга келганлиги, унда ҳаётнинг пайдо бўлиши ва эртанги кунини олдиндан кўриш имконига эга бўламиз.* «Фан ва турмуш».

**КУРРА II** [ф. كُرْه – хўтик] шв. Хўтик, эшак боласи. *Эшаклар орасида чиройли куррачалар ҳам бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

**КУРС I** [лот. cursus – югуриш, пойга; ҳаракат, йўл, йўналиш < currere – югурмоқ, тез ҳаракат қилмоқ] 1 Ўқув юртларида бирор фан ёки унинг бирор қисмининг маълум ҳажмдаги изчил, тартибли баёни; шундай баёндан иборат бўлган дарслик. *То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун ҳозирги замон ўзбек тили курсидан мақбул бир қўлланма йўқ эди.* «ЎТА».

2 Маълум соҳалар бўйича тугал таълим, ихтисос берадиган махсус ўқув муассасаси.

*Бухгалтерлар курси. Машинисткалар курси. Стенография курси. Шофёрлар курси.* ■ [Жонфиғон]. *бир вақт қарасаки, Малоҳат, курсни битириб, юк машинаси миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Курс яқинда ўзининг биринчи қадирғочларини учирма қилади.* Газетадан. *Қизлар учун гул дасталаш санъатини ўргатувчи курс очишни орзу қиларди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Олий ва ўрта махсус ўқув муассасаларининг ҳар бир йили, бир йиллик босқичи, поғонаси. *Бу йил у институтнинг иккинчи курсини тамомлайди. Нечанчи курсда ўқиясиз?* ■ *Бир гуруҳ оқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун, вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетиларди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *..бу қиз Талъатдан бир курс юқорида ўқир, жозибали боқишлари.. унинг кўнглига ўт соларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**Курс иши** Олий ўқув юртларида талабаларнинг ўқув режасидаги махсус фанлар, баъзан умумқасбий фанлар бўйича бажарадиган мустақил илмий иши.

4 Бир давра даволаниш; даволаниш талбирларининг тугал бир давраси. *Электр билан даволаниш курси.*

**КУРС II 1** Кема, самолёт ва ш. к. нинг ҳаракат йўли, йўналиши. *Жаноб капитан, кемани Бектош курсидан адаштирмасанг, елкангдан ўқ ейсан.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Кўча Маълум бир масалани ҳал қилишда тугилган йўл; сиёсат йўналиши. *Ҳозирги асосий курс қишлоқ хўжалигини интенсифлаштиришдир.*

3 Акция, облигация, вексель каби қимматли қоғозлар сотиладиган ва харид қилинадиган баҳо; нарх.

4 Бир мамлакат пул бирлиги баҳосининг бошқа мамлакат пул бирлигидаги ифодаси.

**КУРСАНТ** [«курс» с. дан] 1 Махсус таълим, ихтисос берадиган курсда ўқувчи, курс ўқувчиси. *Илгари совхозда механик-ҳайдовчилар курси ташкил қилинган бўлса ҳам, унда ўқиётган курсантлар асосан овул йигитлари эди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон.

2 Ҳарбий мактаб ўқувчиси. *Баъзи курсантлар командирларни тутиб, ўқиш муддати, қандай унволи командир бўлиб чиқи-*

шини сўрар, улар ҳам ё кулиб қўя қолишар, ёки «ҳарбий сир», деб ўтиб кетишар эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

**КУРСДОШ** Бир курс талабаси (бир-бирига нисбатан) *Ҳарбийда уч йиллик хизмат қилгани сабаб бўлса керак, курсдошларидан ёши каттароқ эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Гавҳар бу қиз билан курсдош бўлса ҳам, ҳали яхшироқ танишиб олмаган, отини ҳам билмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

**КУРСИ** [а. كرسی — ўриндиқ, стул; мин-бар] Бир киши ўтириши учун мўлжалланган, одатда, тўрт оёқли оддий мослама, ўриндиқ; суянчиқсиз стул. *Унсин.. курсида ўтириб, маҳси тикади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Матпано пастак курсига чўнқайиб, этигини ечди, чориқ кийди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Умуман, стул, ўриндиқ. *Курсини столга яқинроқ суриб ўтириб, ишини давом эттирди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Давронов ёзги театр залига кирганида, битта ҳам бўш курси қолмаган эди.* И. Раҳим, Ихлос.

**Қора курси** Судда айбдор ўтирадиган жой, стул ёки скамейка. *Қора курсида эри билан ўғлининг ўртасида ўтирган Ширмонхон ғужанак бўлиб олган, қимирламасди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан, юзлари ловуллаб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Устига дастурхон ёпиб (ёзиб), егуликлар, таом қўйиладиган қурилма; сандал. *Ичкари ҳовлида, кекса Меъмор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди; ўртада устига эски дастурхон ёпилган курси, курси устида нон, қанд-қурс, чой..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнус қўйилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КУРСИВ** [лот. cursiva (littera) — тез ёзув] полигр. Ёзма ҳарфга ўхшаш, бир оз ётиқ босма ҳарф; шундай ҳарфлар билан ёзиш, ажратиш. *Сўзни курсив билан ажратмоқ.* *Курсив ҳарфлар.*

**КУРСИЛЛАМОҚ** «Курс-курс» деган товуш чиқармоқ. *У [Шерали] аввал Қирғийга, кейин Қорабайирга икки чақмоқдан қанд берди. Отлар қандни курсиллатиб чайнай бошлади.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *Патирни курсиллатиб-курсиллатиб ўзим ейман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КУРС-КУРС** тақл. с. Қаттиқ ёки куврак нарсаларни чайнаганда чиқадиган товушни билдиради.

**КУРСОВКА** [«курс» с. дан] Курортда ётоқ олмасдан, яшаш жойисиз давола-ниш ва овқатланишгагина ҳуқуқ берадиган ҳужжат.

**КУРТ 1** Учи тўмтоқ, ўтмас (игна ҳақида). *Курт игна.*

2 *кўчма* Ўтмас, шарт кесадиган эмас. *Ҳар бир ишимиз тўмтоқ ва курт бўлгани каби, матбуотимиз ва унинг билан алоқа қилувчилар ҳам курт, ҳам ялпоғига курт десак, му-болаға қилмасдан, бегараз ҳақиқатни айтган.. бўламыз.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

**КУРТАК 1** Ўсимликнинг тана ва новдаларида бўртиб пайдо бўладиган, ривожланиб, барг, гул, шох каби қисмларга айланадиган аъзоси, бошланғич аъзоси. *Барг куртаги. Гул куртаги. Поя куртаги. Новда куртаги.* ■ *Эрта баҳор, дарахтлар энди куртак чиқара бошлаган пайт.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шудрингда ювинган ақоция шохлари кўк-қизғиш тусга кириб, куртак тугишга тайёрлана бошлаган, гул экиш учун юмшати-ланган текис тупроқ узоқдан бахмалга ўхшаб кўринади.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг ўсиб, ривожланидиган дастлабки намунаси, ривожланишидан дарак берувчи нишонаси. *Янгилик куртаклари. Келажикнинг куртаклари.* ■ *Рустамдан кўзини узмас, чеҳраси борган сари очилиб, севги куртаклари гўнчага, гўнча эса гулга айланиб бораётгандек туюларди.* В. Ғофуров, Вафодор.

**КУРТАКЛАМОҚ** Куртак пайдо қилмоқ, куртак чиқармоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Дарахтлар куртаклади.* ■ *Ҳурматли директорда мана шу кайфият куртаклаб қолган.* «Муштум».

**КУРТИЛЛАМОҚ** «Курт-курт» деган овоз чиқармоқ. *Катта ўрик тагида куртиллаб беда чайнаётган отлар Аҳмадни кўриб, ердан бош кўтарди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

**КУРТКА** [р.-пол. kurtka < лот. curtus — калта] Олди бошдан-оёқ тугмалаб қўйиладиган калта устки кийим. *У [Ботир].. камарини маҳкам тортиди-да, устидан кийган оч кўк курткасининг тугмаларини солиб олди.* И. Раҳим, Ихлос.

**КУРТ-КУРТ** тақл. с. От ёки мол ўт чайнаганда чиқадиган товушни билдиради.

Жонивор ердаги ўтти курт-курт чайнай бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

**КУРЪЕР** [фр. courier < лот. currere — югурмоқ; шошилмоқ] 1 Шошилинч топшириқларни тарқатувчи, дипломатик хат-хабар ва жўнатмаларни етказиб берувчи мансабдор шахс.

2 Муассасанинг расмий иш қоғозларини тегишли жойга тарқатувчи, олиб бориб берувчи ходим.

**КУСАМОҚ** с. т. Тусамоқ; хоҳламоқ. *Мунисхон одатдагича гапни бошқа ёққа бурди: эркаланиб, ҳозир кўнгли ғўра кусаётганини айтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

**КУСТАР** [р. кустарь < нем. Kunstler — моҳир, санъаткор, артист] 1 Ўз уйида бирор маҳсулот ишлаб чиқарувчи ҳунарманд. *Саври якка қўлик билан рўзғорда сасиб, Кустар Нурмат коллективга аралашмайди.* Ф. Фулом.

2 Асосан қўл меҳнати билан бўладиган ишлаб чиқариш, ишлаб чиқаришнинг шундай усули. *Бу территориядаги саноат.. кустар ва ярим кустар корхоналардан иборат эди.* Газетадан.

**КУСТАРИ** кам қўл. Оддий йўл, қўл меҳнати билан тайёрланган. *Лолахон пахталик тугмаларини тақиб олган, оёғида кустари хромдан пишиқ тикилган қора этик.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

**КУСТАРЛИК** 1 Кустар иши. *Кустарлик билан шуғулланмоқ.*

2 айн. кустарчилик 2.

**КУСТАРЧИЛИК** 1 Кустар иши, касби.

2 Бирор нарсани, маҳсулотни керакли техника воситаларини жалб қилмай, қўл меҳнати билан тайёрлаш, ишлаб чиқариш. *Инқилобга қадар Россия экономикасида кустарчилик саноати гарчи анча ўрин олиб турган бўлса-да.. у капиталистик ишлаб чиқариш билан рақобатга бардош беролмади.* Газетадан. *..машиналарни ремонт қилишдаги кустарчиликни узил-кесил тугатишлари.. лозим.* Газетадан.

**КУТИЛМАГАН** 1 Кутмоқ фл. мажҳ. шаклдаги сфдш. *Унинг бугун келиши кутилмаган эди.*

2 сфт. Тасодифий. *-Хуш келибсиз, азизим Ҳасанбек! — деди Меъмор бу кутилмаган учрашувдан ҳайратланиб.. Мирмуҳсин, Меъмор. Кутилмаган бу ҳодиса режамизнинг белига тенди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

**КУТИЛМАГАНДА** рвш. Ҳеч ўйламаган, кутмаган бир вақтда; тўсатдан, тасодифан. *Кутилмаганда онасидан айрилган қиз бечора энди бирдан Искандарга суяниб қолди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Кутилмаганда бирор чашма, кимсасиз яйлов ёки ваҳимали жарликлар қаршингизда намоён бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

**КУТКИЛАМОҚ** Жонга тегар даражада узлуксиз танбеҳ бериб, тергаб турмоқ; қистамоқ, қисталанг қилмоқ. *Қабристондаги пайғамбарларга меросхўр шайхлар уни куткилай бериб тинчтишмагандан кейин, қори бошқа йўл — муслимларга хизмат қилишга киришади.* С. Аҳмад, Колбаса қори. *Э, сен мени куткилай берма! Жонимдан тўйде-ем!* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. *Ҳайдарнинг куткилаб берган сўроқларига эса: -Яхши, ўзинга ёқса бўлди-да, — деб қўя қолди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

**КУТМОҚ** 1 Мўлжалланган нарса ёки шахснинг пайдо бўлишини, келишини ёки учрашини умид қилган, унга кўз тиккан ҳолда маълум вақт бирор жойда турмоқ; пойламоқ. *Самолёт келишини кутмоқ. Сени кўп кутдим.* ■ *Юсуфбек ҳожи сипоҳлардан бирининг қўлтиқлаши билан отига миниб, нарида кутиб турган Ҳасаналига қараб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Барно йўқ экан, бир оз кутди, келавермагач, ўтиришга сабри чидмай, идорадан чиқди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор нарсанинг бўлишини эътиборда тутиб, нимадандир ўзини тийиб, тўхта-тиб турмоқ. *Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: -Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *У Ваққос отанинг тақлифини кутмай, Абдубиллолни ичкарига бошлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Аҳмадҷон пулемётни.. дарҳол оқоп буйига ўрнатди ва немис пиёда аскарларининг яқинроқ келишини кутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Келувчини ҳурматлаб, йўлига, истиқболига чиқмоқ. *Фуломҷон ҳокимни кутгани бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уни ҳеч ким кутгани чиқмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрта билан вокзалга келди. Йўқ, уни кутадиган ҳам, кузатадиган ҳам одами йўқ эди. Шунчаки боши айланиб келиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**Кутиб олмоқ** Қарши олмоқ, қаршиламоқ. *Юбилейни яхши кутиб олмоқ.* ■ *Дарвоза олдида ҳазрати Алишерни қўлида супурги ушлаган жиккаккина фақир бир чол кутиб олди.* Н. Аминов, Суварак. *Чойхоначи уни [Авазни] айрича илтифот билан кутиб олди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**4** Бировнинг (мас., меҳмонларнинг) кўнглини олиш учун хизматида бўлмоқ; уни зиёфат қилмоқ, хурсанд қилиш учун унга хизмат қилмоқ, кўнглини олмоқ. *Мезбон меҳмонларни яхши кутди.* ■ *..Печак-гулдек бўлиб, эрига чирмашганини кўрармиз ҳали, худо кўрсатса; бор, ўйнаб-қулиб, меҳмонларингни кут!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Ҳожи, жавоб кутмасдан:] -Қудаларингни нима билан кутишни бўлса, ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар!* — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг эшигимиз доим очиқ. Шу уйга келибманки, меҳмон кутаман.* Ҳ. Фулом, Феруза.

**5** Бирор нарсанинг бўлишини умид қилмоқ, шундай бўлади деб ўйламоқ; илинжида бўлмоқ. *Яхшилик кутмоқ. Нодондан ақл кутма, бебурддан — номус.* Мақол. *Адоват уруғини секиб, адолат мевасини кутма.* ■ *Котиб хатни олди-ю, Элмурод кутгандек, ўқиб ўтирмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулсум она бунақа гапларни кутмагани учунми, саросимага тушиб, Фёдоровнага кўз ташлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

**6** кўчма Йўлида, ҳаёт йўлида рўпара бўлмоқ, истиқболида бўлмоқ; қаршиламоқ. *Дарҳақиқат, бизнинг қаршимизга йўлбарс чиқса, биз қаттиқ кўрқармиз, чунки бизни ўлим кутади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..деҳқонларнинг бу исёни яхшиликка олиб келмаслигини, қонун, қурол сипоҳилар қўлида эканлигини, исёнчиларни бешафқат жазо кутишини ҳам биледи.* С. Сиёев, Аваз.

**КУТУБХОНА** [а. كتوب — «китоб» с. нинг кўпл. + хона] **1** Китоб, журнал ва ш. к. ни тўплаш, сақлаш ва уларни ташвиқот қилиш, ўқувчиларга фойдаланиш учун бериш билан шуғулланувчи муассаса. *Ўзбекистон Фанлар академиясининг кутубхонаси.* ■ *Темиржон ҳалигина кутубхонадан олиб келиб, диванга бетартиб сочиб кўйган китобларига қаради.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ёдор шу кун тушдан кейин кутубхонага борганди.. Залда ўн-ўн беш кишидан бўлак*

*ҳеч ким йўқ эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

**2** Тури жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган ва маълум бир тоифадаги китобхонларга мўлжалланган китоблар сериясининг номи. *«Муштум» кутубхонаси. Жаҳон адабиёти кутубхонаси.*

**3** Маълум шахсга тегишли кўп миқдордаги китоблар ва шу китоблар турадиган жой. *Эшикдан бош суқиб, унга салом бердида, меҳмонхона тоқчалари тўла китобларга бир муддат тикилиб қолди. Отаси ўзининг бой кутубхонаси билан бежиз фахрланмасди.* К. Яшин, Ҳамза.

**КУТУБХОНАЧИ** Кутубхонада китобларни сақлаш, ўқувчиларга бериш ва қабул қилиш вазифаларини бажарувчи шахс, ходим. *Кичкина суратни катта қиладиган фоточи келган, хоҳлаганлар кутубхоначи қизга учрасин.* С. Аҳмад, Саҳарларда.

**КУФ** этн. Дам солганда, дуо ўқиганда, беморга ёки унга бериладиган нарсага нафас уриб чиқариладиган товуш; куф-суф. *Куф демоқ. Куф урмоқ.* ■ *-Дадам раҳматлик ҳам «куф» десалар, сувни тескари оқизиб, «суф» десалар, эўрнинг кўзини очиб юборадиган улуғ зот эдилар, — деди домла.* Ф. Фулом, Шум бола.

**КУФР** [а. كفر — динсизлик, кофирлик, исломни танимаслик; кўрнамаклик] **1** дин. Худони, динни таҳқирлаш. *Худо ва расулга бўлган ҳақорат куфр ва муртадлик бўлиб, кофир ва муртаднинг жазоси қатл. эмасми?* С. Айний, Қуллар.

**2** Диний, шаръий тамойилларга тўғри келмайдиган, худога хуш келмайдиган, ношаръий.

**Куфр аҳли** Диндан қайтганлар, динсизлар, кофирлар. *Кимки сендан юз ўурса, эрмас ул толиби дин, Топшир ул куфр аҳлини сен қодирини жабборинга.* Увайсий. *..Бандаси аввал куфр ишларни кўп қилади — қиладида, кейин бирдан дўзахни эслаб қолади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

**Куфр бўлмоқ** Хуноб бўлмоқ, «кофирлиги» тугмоқ. *Нима бало, бирон ишдан куфр бўлиб бораётган эканми, ҳайтовур, Ёлғизжоннинг юзига тарсаки тортиб юборибди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Куфр кетмоқ** Худо ва динга қарши сўзламоқ, динга тўғри келмайдиган сўзлар айтмоқ. *Баъзи маҳаллар куфр кетишдан ҳам тоймас эди шўрлик она!*

М. Исмоилий, Фарғона т. о. Биров: «*Давлат-мандга давлатни худо берган, куфрга кетма-», деб кампирга даkki берди, кимдир пулга мардикор ёллаётган пулдорларнинг гўрига гишт қалади.* К. Яшин, Ҳамза. **Куффри ошмоқ** айн. **куфр бўлмоқ**. Зокирнинг куффри ошиб: «*Сендан яхшилик чиқмас экан..»* деб яниб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Раис йўқлигимни билса, баттар куффри ошадди-да.. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. **Куффри чиқмоқ** қ. **куфр бўлмоқ**. Бирпас куффри чиқиб турарди-да, Абдуҳафизнинг гапларини эслаб.. фикридан қайтарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КУФРЛАНМОҚ** Куфр бўлмоқ, жаҳли кўзғамоқ. [*Қоплонбек*] *Карта олиб, фол очарди. Фоли кўнглидагидек чиқса, хандон солиб кулар, ўнг келмаса, ерга уриб, куфрланиб, жиғибийронни чиқарди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

**КУФРЛИК** Куфр кетиш, куфр бўлиш ҳолати. *Шу кеча-кундузда куфрлигим жуда-ям ошди-да.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

**КУФРОН** [а. كفرن — кофирлик; кўрнамаклик]: **куфрони неъмат** эск. Неъмат қадрини билмаслик; кўрнамаклик. *Худой таоло нури покидан яратган сиздай фариштани кўйиб, фисқ-фужур йўлига юрмоқ куфрони неъмат бўлур эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учирши куфрони неъмат, болам!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

**КУФ-СУФ** Дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солганда чиқади-ган товушлар; дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солиш ва шу йўл билан даволаш. *Биргина кампир энам бор, ука. Энам кинна солишга, куф-суфга чаққон.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ялмоғиз кампир қанча беморларни «куф-суф» билан даволайман, деб ёстиғини қуритди.* Газетадан.

**КУФФОР** [а. كفار — «кофир» с. нинг кўпл.] Ваҳолонки, аҳли куффор ҳам ул парвардигорнинг иноятини насибадордирлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

**КУЧ 1** Одам ва жониворларнинг ўз мускулларини ишлатиб, жисмоний ҳаракат қилиш қобилияти; жисмоний энергия; қувват. *Жисмоний куч. Мускул кучи. Эсинг борида эл тани, кучинг борида ер тани.* Мақол. ■ *Бола кучи етса, челақ судраб, етмаса, кўра кўтариб, сахнга сув сепар.. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кимнинг билагида кучи бўлса,*

*ким ишнинг ҳавосини олса.. ўша илғор бўлаверди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**Кучдан қолмоқ** Куч-мадори кетиб заифлашмоқ.

**2** Меҳнат қилиш, яратиш, юзага келтириш қобилияти, иш-меҳнат. *Бир парча куйган қора нон учун Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.* Ҳамза. [*Бойлар*]. *кўкламгача ювинди билан боқади, олти ой ёз текинга ишлатади. Одамнинг кучи эшак кучидин паст баҳога тушади уларга!* Ойбек, Танланган асарлар.

**3** Маънавий, ақлий ва руҳий қувват. *Ақлий куч.* ■ *Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишонмас, шунинг учун ҳозир Асрор-қулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Уни тўхтатиб қолишга ҳеч қандай андишанинг, ҳеч қандай севги ва ҳурматнинг кучи етмас эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

**4** физ. Жисмларнинг ўзаро механик таъсир этиш қобилияти ва унинг ўлчови. *Марказдан қочма куч. Куч бирлиги.* ■ *Тортиш кучи ёки, бошқача айтганда, гравитациянинг нима экани ҳозирча бирон олимга ошкор эмас.* «Фан ва турмуш».

**5** Қувват, энергия. *Электростанциянинг кучи.*

**6** Таъсир қилиш даражаси; таъсир. *Дорининг кучи.* ■ *Бу кунги қора совуқ қуёш кучини-да кесган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Очлик ўз кучини кўрсатиб, уни ҳолдан тойдирган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бу лаҳзада ароқ Валижонга ўз кучини кўрсатиб кўйган эди.* «Гулдаста».

**7** Тўйимлилик, қувват бериш белги-хусусияти, кўрсаткичи. *Ернинг кучи. Таомнинг кучи.*

**8** Бирор ишни амалга ошира билиш имкони, имконияти; ҳол-қудрат, қурб. *Унинг автомашина сотиб олишга ҳам кучи етади.* ■ *Қамбарали акани сотиб олгани кучингиз етмаса керак. Милтиқ билан бўлмади, энди пул билан рахна солмоқчимисизлар?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**9** Бирор соҳада ва умуман ишлаб чиқаришда ишловчи кишилар. *Хотин-қизлар — корхонада катта куч.* ■ *Бугун Ўзбекистонда биринчи марта қурилаётган металл заводига ФЗОни битирган ёш кучлар келди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Кўчиб келган заводларга қизларни юбордик: кучимиз*

озайиб қолди, вазифамиз катта, юкимиз оғир. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**10** Бирор ишни амалга оширишга қаратилган, бирор мақсад учун фойдаланиладиган шахс ёки нарсалар. *Душман десантчиларни денгизга улоқтириб ташлаш учун қўшимча куч келтирарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Хуросон тахти учун исён кўтарган Мирзо Ёдор ҳам шу атрофда куч тўплаган эди.* Ойбек, Навоий. *[Биз] Келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан, ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

**11** (асосан кўпл. шаклида) Ҳарбий қўшилмалар; қўшин. *Қуроли кучлар.* ■ *Танк ва мотодивизиялардан йигирма иккитаси катта ҳаво кучларининг ёрдами билан Калинин, Орёл, Тулага қараб бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**12** (асосан кўпл. шаклида) Жамиятнинг бирор белги-хусусияти, дунёқараш ва ш. к. билан фарқланувчи қисми. *Реакцион кучлар. Синфий кучлар муносабати. Қора кучлар.*

**13** ҳуқ. Қарор, қонун ва ш. к. нинг қўлланиши, амали, жорийлиги. *Қонун кучга кирди. Ҳукм кучда қолди. Қарор кучини йўқотди.*

**Ёмоннинг кучи япалоққа етар қ. япалоқ. От кучи физ.** Двигатель қувватининг ўлчов бирлиги. **Оғзига кучи етмаган** Тилини тиёлмайд, бировлар ҳақида гийбат, номақбул гаплар қиладиган. *Билган у деди, билмаган бу. Ҳатто оғзига кучи етмаган баъзи бировлар, юзига бўлмаса-да, орқаворатдан «нотавон кўнглига қўтир жомашов», деб луқма ташлашарди.* С. Сиёев, Райҳон. *Қўйинг, хафа бўлманг, хола, бунга йўрғакда теккан касал бу.* **Оғзига кучи етмаган киши ҳар нарсани гапириверади.** Н. Сафаров, Танланган асарлар.

**КУЧАЙМОҚ 1** Таъсир даражаси юқорилашмоқ, кучли тус олмоқ, авж олмоқ, зўраймоқ. *Оғриқ кучайди, Қизиқиш кучайди. Совуқ кучайди.* ■ *Қўрғонда хотинларнинг, болаларнинг шовқини кучайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ундаги бевовталиқ авжига минган сари, кўнглида ашулага иштиёқи кучайиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гавҳар аяси билан дадасини, Ғиёс акаси билан Фотима-Хусанларни ўйлаган сайин, баттар хавотири кучаярди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**2** Ўзига (янада) куч бермоқ; кучланмоқ. *Бунинг устига сипоҳлар яна ҳам кучайиб, оломонни Хадрага қараб суришга муваффақ бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Полициячи бамисоли ит бўлади, қочсанг, кучайиб, орқангдан қувлайди.* К. Яшин, Ҳамза.

**КУЧАЛА 1** Гули сариқ, кўк, сафсар ўтсимон ўсимлик ҳамда унинг тиббиётда ишлатиладиган захарли, тугмасимон меваси. *..баққолдан яширинча олдирилган кучала кичкинагина декчада эртадан кечгача қайнади; эрталаб унинг суви бир чойнакка солиниб, Зебихоннинг уйига олиб кирилиши мўлжалланди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

**2** Терак, тол каби дарахтларнинг тўпгули. *Улар [дарахтлар] ҳам бўртиб, кучала чиқара бошлашибди.* Т. Тўла, Тошкент уйлари.

**Кучала еган жойингга бориб тириш** Қилиғингни ичган (кайф қилган) жойингга бориб қил. *«Агар ичкилик ичган бўлсанг, кучала еган жойингга бориб тириш», демоқчи бўлдию, айтмади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

**КУЧАН** шв. Бўйинча.

**КУЧАНМОҚ 1** Бутун кучи билан кескин ҳаракат қилмоқ, тиришиб, чираниб зўр бермоқ. *Юкни кучаниб кўтармоқ.* ■ *Ҳомид ҳануз қўлини бўшатишга кучанар.* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машина, орқасидан аччиқ ҳидли қорамтир тутун чиқариб, бир кучанди-да, елиб кетди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Узун арқонларни кучаниб торта-торта, кемани соҳилга қапиштирдилар.* С. Сиёев, Аваз.

**2** кўчма Ўта муболага билан мақтанмоқ, чиранмоқ. *Бу муваффақиятдан чатнаёзган мулла Абдурахмон кучанганидан кучанар.* эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳоким 25 солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек кучана бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КУЧЕР** [нем. Kutscher – аравакаш] Извош ҳайдовчи. *Хўжайинининг феълига тушуниб қолган кучер извошини беозоргина, секин жилдирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**КУЧЛАМОҚ** кам қўлл. Қувватламоқ, маъқулламоқ. *Офтоб ойим эрининг сўзини кучлаб тушди: -Иссиғи бор, юзи ҳам қизариб, бўртиб турибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўпчилик Хатиб домланинг сўзини кучлаб тушгандан сўнг, у ҳам ноилож зиёфатни бўйнига олишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**КУЧЛАНМОҚ** кам қўлл. Кучаймоқ. *Ел борган сайин кучлана борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳомиднинг юзидаги бояги ҳолат яна ҳам кучланиб, гўё тоқатсизлангандек кўринар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КУЧЛАНИШ 1** физ. Электр зарядларининг силжишида, кўчишида электр кучининг ишини кўрсатувчи миқдор. *Юқори кучланиш. Паст кучланиш.* ■ *Симлардаги кучланиш кучли эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**2** тех. Қаттиқ жисмда ташқи таъсир натижасида юзага келадиган сиқилиш ёки кенгайиш ҳодисаси ва унинг катталиги.

**КУЧЛАНИШЛИ** Кучланишга эга (қ. **кучланиш 1**). *Юқори кучланишли ток.* ■ *Паст кучланишли электр линиясини монтаж қилиш ишлари бажарилди.* Газетадан.

**КУЧЛИ 1** Жисмоний қобилияти, кучкуватни нисбатан ортиқ; бақувват. *Кучли йигит.* ■ *Мутал кучли эди, аммо Отабек ундан ҳам кучли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен мана шу олтинни ол.. бир кунлик нари қишлоқдан икки от ол, кучли, чопқир зотлардан бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Ғилай одам шамни тоқчага қўйиб, кучли қўллари билан Аҳмад Чалабийнинг ёқасидан тутди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**2** Соғлом ва яхши ривожланган. *Юраги кучли.* ■ *Унинг [Гулнорнинг] хаёлида ёлғиз Йўлчигина учади, фикран у билан сўзлашадди, гўё йигит.. кучли, кенг кўкрагига унинг бошини олиб эркалайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**3** физ., тех. Катта қувватга эга бўлган; қувватли. *Кучли дастгоҳ. Кучли машина.* ■ *Ҳаммаси лабораторияда кучли магнит майдон хоссаларини ўрганиш учун ясалаётган.. галтак яқинида турганда рўй берди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Гууллар кучли мотор, Айланар машиналар.* Ю. Ҳамдам.

**4** Иқтисодий, моддий ва бошқа жиҳатдан бақувват; имконияти зўр, қудратли. *Кучли давлат. Кучли армия. Кучли рақиб.* ■ *Абусаид мирзонинг кучли қўшини ҳозирги пайтда Бухорога кириб келиши муқаррар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**5** Таъсир даражаси юқори, тез таъсир қиладиган. *Кучли дори. Кучли зарб.* ■ *Кучли далил бўлмасдан, улар билан олишиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Алиф*

*ва бўёқнинг кучли ҳидидан бўлса керак, бурнини жийириб олган.* «Муштум». *Қорадори анча кучли наркотик модда бўлиб, у организмга зарарли таъсир ўтказди.* Газетадан.

**6** Зухур этиш, юз бериш даражаси юқори: қаттиқ; шиддатли. *Кучли шамол. Кучли фарёд. Кучли портлаш. Кучли хўрсиниш. Кучли тўлқин.* ■ *Музлоқ тоғ бино бўлиб бундай кучли гулдуросни эшитмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эргашев пулемётдан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

**7** Ўз иш-ҳунарини яхши билувчи, қобилияти зўр; таланти. *Кучли ўқувчи. Кучли шахматчи. Кучли олим. Кучли ёзувчи.* ■ *-Хивада кучли табиблардан шу киши қолди.. — дея Иброҳим ота Утар бувани мақтаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерга мамлакатимизнинг турли бурчакларидан энг кучли чанғичиларнинг ташириф букориши қувончимизга қувонч қўшди.* Газетадан.

**8** с. т. таркибида ўғит моддалари кўп, унумдор; семиз. *Сен ҳам пахта берасан.. аммо еринг кучли, янги ер. Азот керак эмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**9** Ўсиш, ривожланишни тезлаштирадиган; кўп куч-қувват бағишлайдиган; тўйимли, тўқ тутадиган. *Кучли ем. Кучли овқат. Кучли ўғит.*

**10** Умуман, даражаси юқори, юқори даражали. *Кучли ҳиссиёт. Кучли соғинч. Кучли ҳаяжон. Кучли қизиқиш. Кучли ҳаракат. Пиринг кучли бўлгунча, билиминг кучли бўлсин.* Мақол. ■ *Эрим қиморбоз бўлсам, орияти кучли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу ушҳол ва очикқўнғил аёлда кўзга яққол ташланмайдиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Санжар Сиддиқовнинг таланти, ўткир бадиий тафаккури.. унинг ижодий изланишларида катта кенгликлар очиб берди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

**КУЧЛИЛИК** Кучга эгалик, кучи, даражаси юқорилик. *Марямхоннинг бундай ботирлигининг сабаби унинг қутулишга бўлган умидининг кучлигидир.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Юзини пар ёстиққа қўйди. Бутун йўл бўйи номуснинг кучлигидан тийиб келган кўз ёшига тўла эрк берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**Кучлилик қилмоқ** 1) куч жиҳатдан устунлиги намоён бўлмоқ, устун келмоқ. *Рақибидан кучлилик қилмоқ.* ■ *..Саид Жалолхон эшоннинг панд-насихатлари билан кўзи кўр, қулоғи қар бўлган ихлосмандлар учун ҳали ҳам унинг тангри номи билан айтадиган ҳар бир калима сўзи ҳар қандай ташвиқотдан кучлилик қиларди.* С. Аҳмад, Хукм; 2) ҳазм учун оғир бўлмоқ, оғирлик қилмоқ (таом ҳақида). *Қази солинган палов унга кучлилик қилди.*

**КУЧСИЗ 1** Жисмоний қобилияти паст, куч-қуввати нисбатан оз; заиф. - *Бурнидан тортса йиқиладиган, кучсиз, хунуккина киши — баззоз Абдуллоҳқобой — қошини чимириб, ингичка, хотинчалиш овози билан гапга аралашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор иш қилиш ёки ишлаб чиқариш қобилияти, қуввати бошқалардан паст, оз; қувватсиз. *Кучсиз мотор.*

3 Иқтисодий жиҳатдан камқувват, ҳолқудрати нисбатан паст, оз. *Ҳукуматга чап бериб, кучсиз хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Таъсир кучи паст; бўш. *Кучсиз дори.*

5 Зухур этиш даражаси паст, оз; секин ёки султ юз берадиган; заиф. *Кучсиз овоз. Кучсиз шамол. Кучсиз портлаш.* ■ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кампир кучсиз хуррак торта бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўз иш-хунарини яхши билмайдиган, қобилияти паст; бўш. *Тўртинчи синфнинг ҳаммаси энг яхши ўқийдиган болалар бўлса ҳам, ўқишда.. ҳамма дарслардан кучсиз, русчадан эса ҳеч тайёрламайдиган Мирзажон Латифий деган ҳам бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 с. т. Таркибида ўғит моддалари кам; унумсиз, ориқ. *Ер қучсиз бўлганидан кейин, дармонсиз танга ёпишади-да ҳар хил дард.* С. Нуоров, Нарвон.

8 Кам калорияли, енгил. *Кучсиз овқат.*

**КУЧСИЗЛАНМОҚ** Куч-қуввати озаймоқ, пасаймоқ; заифлашмоқ. *Ўғли Тоҳиржон сил касалидан ўлгандан кейин, Шокир отанинг бели яна кўпроқ букилган, кўзлари йиғи билан яна кўпроқ кучсизланган эди.*

Ойбек, Танланган асарлар. *Қўл-оёғи увушиб, кучсизланиб қолган Ақромхон бир илож қилиб ёпиқ вагонга кириб олди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

**КУЧСИЗЛИК** Кам кучга эгалик, кучи камлик. *Сиз кучсизлик қилибсиз-да, ойингиз сизни енгиб қўйибди.* Аксинча, *сиз ойингизга ўз таъсирингизни ўтказишингиз керак эди.* Ойдин, Узидан кўрсин. *..қонунга қарши чиқиш учун лозим бўлган кучга молик эмас, бас, кучсизликнинг натижаси эса сукут эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КУЧУК** [ф. کوچک — кичкина; майда; кичик ёшли] 1 Итнинг боласи; етилмаган ёш ит. *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлмаслар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 с. т. Умуман ит. *Нури.. айвонга яқинлашгач, тупроққа қоришиб ётган катта, пахмоқ кучук занжирини шалдиратиб, ўрнидан турди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Итга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Ўвли супурувчи бола сув сепмай чангитиб юборгани учун, «Аблаҳ, кучук!» деб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..Мадрайимхоннинг изидан кучуклар кўп.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**КУЧУКБАЧЧА** айн. итвачча.

**КУШАНДА** [ф. كشنده — ўлдирувчи] Еб йўқ қилувчи, ўлдирувчи. *Мушук — сичқонларнинг кушандаси.*

2 Умуман, йўқ қилувчи. *Инсон умрининг заволи бўлган наркотик моддалар, унинг қандай тури бўлишидан қатъи назар, саломатлик кушандаси эканини унутмаслик керак.* Газетадан. *Ҳар бало, ҳар иллатнинг ўз кушандаси бор.* Чўлники — сув. Ойбек, О. в. шабадалар.

**КУШЕТКА** [фр. couchette — кичик диван] Орқа суянчиги йўқ диван. *Зикир Отажонов кабинетга кириб, кушеткага ўтирди-ю, кўзойнагини рўмолча билан арта бошлади.* «Муштум». *Солиҳ суриштиришларга жавоб қиларкан, ётоқхонага кириб, кушеткага чўзилди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**КУШОД** [ф. كشاد — очик, очилган, бўшатиш] 1 эск. кт. Очилиш, бўшаш. *Сайри гулшан бирла табъимки кушод ўлмас, нетай?* Увайсий. *Сабр билан баста эшикдир кушод.. «Ақл ақлдан қувват олади».*



**Кушод тиламоқ** Енгиллик, юришиш (ри-вож) тиламоқ. *Кўлга қалам олиб, ненидир ижод қилган чоғларимда.. Кувониб ишимга тиларди кушод.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Расми кушод** Очилиш маросими. *Бултур, Москвадаги собиқ Бухоро билим юртида «кулуб» очилатурғон бўлиб, расми кушодга.. таклиф қилинган эдилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Бутунлай, роса. *Мен уни кўрмаганимга кушод уч ой бўлди. ■ Уйнатиб остида отни, зўрлигин кушод билдирди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Баччағарнинг қилиб юрган ишидан кушод беҳабар эканмиз-да.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Оёғини кушод кўтариб, Аччиқланиб бу мард отди.* «Эрали ва Шерали».

**КУШОЙИШ** [ф. گشايش – очиш, очилиш; ҳал қилиш] кт. Бирор қийин ишнинг осон ҳал бўлиши, енгил битиши. *Сизга кушойиш, бизга баракка билан сабр берсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *-Эй худо, ишимни ўзинг кушойишини бер, – деганича жўнай қолди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

**КУШХОНА** [ф. كش – ўлдирувчи < كشتن «ўлдирмоқ» фл. ҳоз. зам. шакли + хона] Чорва молларини сўйиш, гўшт-ёғ тайёрлаш билан шуғулланувчи корхона. *Бибигул, кушхонага судраб олиб кетилаётган эчкидек, авзойи бадани титраб, аранг қадам ташларди.* Мирмуҳсин, Чўри.

**КУЮК I** Пиширилган, қовурилган нарсанинг куйган жойи, куйган қисми. *Куюк кулча. ■ Кеча кечқурун Грасиано.. пўчоқ ва нон куюклари билан қорнини тўйғазди.* Ё. Шукуров, Грасиано.

2 Куйиш натижасида ҳосил бўлган яра, жароҳат; куйган. *Қурум босган деворлар тагида қулаб ётган куюк ёғочларни у ёқ-бу ёққа суриб кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Унинг куюк сочсиз боши, яримта юзи жизғанак бўлиб, шилвираб турар.. эди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 *айн. куйинди.* *Офтоб тиккага келган, йўл чанги, ёнғин, куюк, дуд иси томоқларимизни қақратган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Шабада куюк исларини ҳам тарқатиб юборди.* А. Мухтор, Чинор.

4 *кўчма с. т. Доғ-алам, дард-ғам; алам-ли, куйган. Ҳар куюкка кўнар одамнинг боши.* «Гўрўғли». *Боласини кўриб, куюклари кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Энди солма кўп доғингни, Куюк жисмим жон ўртар.* Ҳамза.

**КУЮНДИ** қ. куйинди.

**КУЮНМОҚ** қ. куйинмоқ.

**КУЮНЧАК** қ. куйинчак.

**КУЯ I** Қурти юнгли матоларни кўримсиз, яроқсиз ҳолга келтирувчи, дон ёки ўсимликларни нобуд қилувчи кичкина капалак. *Йигит.. Муҳаммад Жамолнинг куя еган эски қоракўл папахини қозиқдан олиб, бинт устидан бошига бостириб кийди.* Ойбек, Нур қидириб. *Гилямни ҳам адо қилур кичик бир куя.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**КУЯ II** Нарсаларнинг куйишидан, ёнишидан ҳосил бўладиган майда қора зарралар; қоракуя; курум. *Қозонга яқин юрсанг, куяси юқар.* Мақол. ■ *-Кўлима тушганда, юзига куя суриб, эшакка тескари миндирад эдим-да, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўппа-тўғри қозининг хузурига олиб борар эдим, – деди Халфа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КУҲ тақл. с.** Бирор нарсани, мас. кўлни иситиш учун унга қаттиқ пуфлаганда чиқадиған товуш.

**КУҲЛАМОҚ** «Куҳ» деб нафас чиқармоқ (одатда кўлни иситиш учун шундай қилинади). *-Бугун совуқ ҳам аччиққина, – деди кўлларини куҳлаб Анзират.* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КЪЯТ** Мьянма (Бирма)нинг асосий пул бирлиги.

**КЮРИЙ** [лот. curium < фр. Curie – эр-хотин Пьер Кюри ва Мария Склодовская-Кюри фамилиясидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушсимон радиоактив металл.

**КЎҒАН** шв. Кўзи-улоқлар қатор қилиб боғлаб қўйиладиган (қўй-эчкини соғишда ишлатиладиган) илмоқли арқон; чилвир. [Баҳромгулнинг] *Орқасидан беклар келиб, кайвони билан Гулнорни ҳайдаб келиб.. ҳаммасини кўганга боғлаб, қул бозорида қатор қилиб тизди.* «Зулфизар билан Авазхон».

**КЎҒАНЛАМОҚ** шв. Кўган билан боғламоқ. *Карим ака қорамолларни жой-жойига боғлади, эчкиларни кўганлади.* М. Ҳазраткулов, Журьят. *Бўрининг онаси қўй-эчкиларни кўганлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КЎЗ I** Тирик мавжудотнинг кўриш аъзоси. *Кўз косаси. Кўз оқи. Кўз қорачиғи. Қора кўз. Кук кўз. Хумор кўз. Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. *Қарға қарганинг кўзини*

чўқимайди. Мақол. Кўз қўрқоқ, қўл ботир. Мақол. ■ *Мастон, унга эътибор қилмай, отнинг тумшугидан кўтариб, унинг очик қолган кўзларига қаради.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Гавҳар ўртадаги симёғоч учидан осилиб турган лампочка ёруғидан қамашган кўзларини кафти билан пана қилиб, ёғоч зиналардан чиқиб келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўзи ёшли одамни Кўзим асло кўрмаса.* Шухрат.

**Кўз гавҳари анат.** Кўз қорачиғи остида икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача. **Кўз кўриб (ёки кўрмаган), қулоқ эшитмаган** Бутунлай номаълум (нарса, жой ва ш. к. ҳақида). *Бирдан кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир жониворни кўргандек, ҳайрон бўлиб, секин ўрнидан турди.* «Гулдаста». *Урис табиб Ачахоннинг қорнини ёрар эмиш.. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган касофат иш.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз нурини тўкмоқ** Кўз қувватини сарфламоқ (ўқиш, ёзиш, тикиш каби ишларга нисбатан). - *Мен.. ийгирма йил халифа учун кўз нури тўкиб ишлабман – деди Чоргул биби.* С. Айний, Куллар. **Кўз олди ёки кўз ўнги** Кўз кўриб турган, кўриниб турган майдон, фазо. *Ҳаммининг кўз(и) олдиди.* **Кўз кири билан қарамоқ** Кўзининг бир чеккаси (ён томони) билан қарамоқ. *Гавҳар кўзи қири билан Зулайҳога, кейин Абдухалилга қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз қисмоқ** Бирор нарсани билдириш, ишора қилиш учун кўзини (одатда, биттасини) юммоқ (қисмоқ). *Муллажон амаки «қиҳ-қиҳ»лаб кулиб, кейин менга қараб, кўзларини қисдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Жияним менга кўз қисиб, «қўяверинг» дегандек ишора қилди.* «Гулдаста». *Гарчи ийилганлар орасида луқмаларга битта-яримта кўз қисиб ўтирганлар бўлса ҳам, кўпчиликнинг бошлари эгик эди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Назар, нигоҳ; қараш. [Кумушининг] *Кўзлари ўйнагувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор бузуқ қиз бўлса, кўзимиздан узокроқ жойга йўқолани яхши.* Ойбек, Танланган асарлар. *Зулфизарни эса одамларнинг ёмон кўзларидан олтинларни яширгандай яширасан.* К. Яшин, Ҳамза. *Мансур ҳамон индамас, кўзларини бир нуқтадан узмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**Кўз олди (ёки ўнги) қоронғилашмоқ** Кўзи хира тортиб, кўролмай қолмоқ (бирор таъсир натижасида). *Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун, стул ўриндиғини чангаллаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз ташламоқ** Қарамоқ, назар солмоқ. *У ёқ-бу ёққа диққат билан кўз ташлади-да, зинадан оҳиста юқори кўтарилди..* К. Яшин, Ҳамза. *Моҳим кўз ташлаб, бир кўришда юраги жиз этди.* «Гулдаста». **Кўз тикмоқ** Тикилиб қарамоқ, интизор бўлмоқ, қарамоқ. *Катта хотинлари.. йўлига кўз тикиб.. ўтирганликларини бойвачча хаёлига ҳам келтирмас эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Меҳри унинг қўлини маҳкам қисиб, юзига кўзини тикиб қолган эди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз тутмоқ** Кутмоқ. *Келасиз деб кўз тутдим, бўлмади хабар.* Файратий. **Кўз узмаслик (ёки олмаслик)** Тикилган ҳолда, кўзини олмай қарамоқ. *Яхши бўлди, деб ўйлади Мансур, ундан кўз узмай..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳаёт то уйга кириб кетгунча, Фуломжон кўзларини олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўз уриштирмоқ** Бир-бирига қараб олишмоқ. *Саксон ёшлиги нишонланаётган куни устозим бегона бир кампир билан кўз уриштирибди, ўша кампир бир қучоқ гул келтирган экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини. **Кўз югуртирмоқ** Тезгина кўриб (қараб) чиқмоқ. *Йўлчи атрофига кўз югуртириб, қизга томон икки-уч қадам босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Назирий уни [қоғозни] буклоғидан очиб, кўз югуртирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзга ташланмоқ** Кўринмоқ. *..узоқда чўққилар кўзга ташланар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўздан кечирмоқ (ёки ўтказмоқ)** Бир чеккадан қараб, кўриб чиқмоқ; назардан (эътибордан) ўтказмоқ. *Қўлёмани кўздан кечирмоқ.* ■ Ҳамза: «Буларнинг гуноҳи нима?» деган маънода ёнида «Садойи Фарғона»нинг бузунги сонини кўздан кечириб ўтирган Олчинбекка қаради. К. Яшин, Ҳамза. *Қурбон ака-укалари, хеш-ақрабларини хаёлан кўздан ўтказди.* Й. Шамшаров, Тошқин. **Кўздан қочирмоқ** 1) қаёққа кетганини билмай қолмоқ, қорасини йўқотмоқ. *Кимда гумонинг бўлса, кўздан қочирма, изига туш.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) назар-эътибордан четга олмоқ; яширмоқ. *Бу жанжаллар бир ёқли бўлгунча, уни кўздан қочириб туриши*

**керак. Кўзи тушмоқ** Кўрмоқ, кўриб қолмоқ. *Абдуқодирбой бу пайт болалар ичидан ўғлини қидирарди. Унга кўзи тушди-ю, сўроққа тутди.* К. Яшин, Ҳамза.

**3 Кўриш қобилияти.** *Кўзи хира. Кўзи ўткир. Кўзи ожиз. Кўзи яхши эмас.* ■ *Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрна қавидим.* энди ундай ишларга кўзим ўтмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзувчининг кўзи ҳам, димоғи ҳам, қулоғи ҳам ҳеч кимникига ўхшамайди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**Кўздан қолмоқ** 1) кўриш қобилиятини йўқотмоқ, кўрмайдиган бўлиб қолмоқ; 2) кўзни ишлатавериб, қарайвериб толиқтирмоқ. *Кечалари кўздан қолиб тиккан дўппинингизнинг киёлмайсан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўзни олади** Кўзга қаттиқ таъсир қилади, кўзни қамаштиради (нур, жилвали нарсалар ҳақида). *Кўзинг олур — ипаклари тиллодан.* Т. Тўла. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**4 кўчма** Баъзи нарсаларнинг бирор белги билан ажралиб, кўзга ўхшаб кетадиган қисми, бўлаги. *Деразининг кўзи. Ёғочнинг кўзи. Булоқнинг кўзи.*

**Тиззанинг кўзи** Тизза бўғими — сон суягининг болдир суяги билан бирлашган жойидаги, тизза қопқоғи остидаги чуқурча. *Юраги гупиллаб урар, шамолдан қулоқлари шанғиллар, тиззасининг кўзи муздай ерга тегиб турганини сал-пал сезарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. **Узукнинг кўзи** Узукка қўйилган ялтироқ тош. **Хуржуннинг кўзи** Хуржуннинг нарса солинадиган ҳар бир бўлаги.

**Ақли кўзида** Ақл билан иш тутмаслик, кўзга ёққанини, маъқул бўлганини қилишга нисбатан қўлланади (асосан, ёшлар ҳақида). *Ақли кўзида бўлган бир хумса савлатимга нўрт учди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. **Бошга тушганини кўз кўради** Ҳаётда (тақдирда) юз берган нарсага чидашлик, бундан бошқа илож йўқлик маъносини билдиради. *Бошга тушганини кўз кўради.* Т. Ашуоров, Оқ от. **Дунё кўзига қоронғи** Дунёдаги ҳеч нарса кўзга кўринмаслиги, эътиборсиз, аҳамиятсиз ҳолатда бўлишини билдиради. *Талъат биринчи курсда ноқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўришиб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ

сол. **Ёмон кўз** 1) хурофий тушунчага кўра, зарар-заҳмат, мусибат келтирувчи назар, қараш. *Лутфинисо дам ўтмасдан келиб, гоҳ «ёмон кўздан сақласин» учун, исериқ тутаттирар, гоҳ қизини кучиб йиғлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Яна айтаман, фақат эҳтиёт бўл, ёмон кўздан ўзи асрасин.* Т. Ашуоров, Оқ от; 2) ёмон, бузуқ ният. *Ўз қадрини билган хотинга эркак киши ёмон кўз билан қарагани ботинолмайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Жонини кўзига кўрсатмоқ** Ўта азоб бермоқ, қийноққа солмоқ. *Умар полвон бош эгдади.. Эргашга қараб ғоз тураверди. — Ислом, мен бу итнинг вангиллашини эшитмоқчиман, жонини кўзига кўрсатиб қўй, — деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Ишнинг кўзини билмоқ қ. иш.** *Ишнинг кўзини биладиган қариндошларимдан бирининг ҳузурига бориб, ўғлимга муносиб енгилроқ иш топиб беришларини илтимос қилдим.* «Муштум». **Кўз бўямоқ** Ўз фойдаси учун алдаб, лақиллатиб, бўлган воқеа-ҳодисани нотўғри кўрсатмоқ; алдамоқ. *Меҳмонлардан бири, ёш болаларни тўплаб, шеър ўқиб бераётган бир жувонга таъна қилди: — Мусобақада кўз бўяш билан ютган экансиз-да, Тўтихон! А. Қаҳҳор, Мирзо. Кўз(ни) олайтирмоқ қ. олайтирмоқ. Кўз остига (ёки тагига) олмоқ* Ўзиники қилиш, фойдаланиш ва ш. к. мақсадда мўлжаллаб қўймоқ. *Содиқжон бойвачча «уч таноб ер, катакдек чорбор»ни анчадан бери кўз остига олиб юрар, лекин бунини Пўлат отага айтишга юзи чидамай келар эди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз очиб кўрган** Биринчи никоҳ қурган (биринчи эр ёки биринчи хотин). *Норжон она Бойдода муаллимнинг кўз очиб кўрганини. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Бу молу давлатнинг барчасини ўша кўз очиб кўрганининг битта ҳаром тукига олмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз очиб юмгунча** Жуда тез; бир лаҳзада (вақт ҳақида). *Тунтариш кўз очиб юмгунча юз берди.* К. Яшин, Ҳамза. **Ўша кўз очиб юмгунча ўтган вақтларда** *Аъзамжон Дилдорнинг ҳуснига ҳам, шўхлигига ҳам тўёлмай қолганди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Кўз очирмаслик** Ҳадеб дўқ-пўписа, таъна-маломат қилавериб, тинчлик бермаслик, эркин ишлаганга, яшашга йўл бермаслик. **Кўз таниш қ. таниш** **3. Кўз тегмоқ** Хурофий тушунчага кўра, бировнинг назари тушиши сабабли оғримоқ, зиён етмоқ. *Тўққиз қанотли, гул-*

дор керагали оқ уйнинг тепасида қўчқор шохи осиглиқ.. Аллонхўжа уни хонадонимга кўз тегмасин, деб ирим қилиб осган экан. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Сен билмайсан, болам, бизга кўз тегди.. хонадонимизга шайтон оралаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўз юммоқ қ. юммоқ.** **Кўзга дори** Жуда қадрли ва кам топиладиган, камёб нарса ҳақида. *Тирикчилик қийин, қумалоқ ҳам кўзга дори.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўзга илмаслик айн. назарга илмаслик қ. назар.** *Аё тўрам, айтмагунча билмадинг. Ё билмайман, бизни кўзга илмадинг.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. **Кўзга ишонмаслик** Кўраётган нарсаси ҳақиқат эканига, ҳақиқатда ҳам шу, шундай эканига шубҳа билан қарамоқ; ўта ҳайрон бўлмоқ. *У [Ўрмонжон] икки қўлида учтадан олтига чойнак кўтариб, ҳовуз бўйидаги чойхўрлар олдига кетаётган Сидиқжонни кўриб, худди кўзига ишонмагандай, туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўзга кўринган** Маълум ва машҳур; таниқли, номдор (донгдор). *Кўзга кўринган олим.* **Кўзга суртмоқ** Ортиқ даражада қадрламоқ, эъзозламоқ. **Кўз(и)га чўп солмоқ** Билдирмай ёмонлик қилмоқ (одатда, ўз кишиси, яқинларига нисбатан). *-Ҳазилингни кўй, болам, кўзга чўп солиб бўладими! – деди мулошим Зеби хола..* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. *Фалончининг авлоди, деб кўзимга чўп солишмоқчи бўлишди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Кўзга яқин** Ҳусни, кўриниши ўзига жалб қиладиган (асосан, ёш ўғил-қизлар ҳақида). *Кўқоннинг кўзга яқин ўғил-қизларини отларига ўнгариб чиқиб кетишди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзда тутмоқ** Мўлжал қилмоқ, назарда тутмоқ. *Гектаридан кўзда тутилганидан кўпроқдон ва кўкпоя олинди.* Газетадан. **Кўзи етмоқ** Ишончи комил бўлмоқ. *Отамурод охири кийик оёққа тура олмаслигига.. кўзи етиб, ўрнидан турди-да, пичоғини қинидан чиқариб, Султоновга узатди..* М. Мансуров, Ёмби. *Умрида қалбакилик нималигини билмай ўсган қиз учун ёлғон билан тил топишиш қийин эди. Бу вазиятда яшай олмаслигига кўзи етди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Кўзи ёримоқ** Бўшанмоқ, туғмоқ. *Ўғил муборак бўлсин, болам! Ҳозиргина кўзи ёриди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Кўзи илнмоқ (ёки кетмоқ)** Уйқуга кетмоқ, ухлай бошламоқ. *Ҳожми хола кўзи илниб, энди хуррак ота бошлаган эди, Тўраҳон гап қотиб*

*қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Энди кўзи илнди дегунча, замбилда бемажол ётган ҳалиги боланинг нурсиз башараси.. кўз олди-га келар эди-да, уйқусини қочириб юборарди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи мошдек очилмоқ** Ақли жойига келмоқ, аҳволни яхши (тўғри) фаҳмлайдиган ҳолга келмоқ. *Ҳалигина «отиш, қириб ташлаш керак», деб бу кучни менсимаётган Китаевнинг кўзи мошдек очилиб, аҳволнинг ниҳоятда мураккаблигини фаҳмлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи оч** Бори билан қаноатланмайдиган, тўймайдиган. **Кўзи очилмоқ** Ақли жойига келмоқ, ўйлаб иш қиладиган бўлмоқ. *..қўшимни бир карра танқид қилайлик, интил, илмингни бойит, дейлик.* *Интилмаса, ўзидан кўрсин, иши чиппакка чиққанда, кўзи очилади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мендан хавотир олмаг, оға, аччиқ-чучукни тотиб, кўзим очилиб қолган.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Кўзи очик** 1) ишнинг моҳиятига тушунадиган; яхши-ёмонни фаҳмлайдиган. *Яраларимизга, дардларимизга малҳам қидирган ва оламдан хабардор, кўзи очик одамларимиз бор.* *Юрт қайғусига улар чора кўради.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўлмаган, ҳаёт. *..худого минг қатла шукур, кўзим очик пайтда қизгинамининг тўйини кўрадиган бўлдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Кўзи очик кетмоқ с. т.** Дунёдан армон билан, мақсадига етолмасдан ўтмоқ. **Кўзи пишмоқ** Бирор иш-фаолиятда катта малака (кўникма) ҳосил қилмоқ, ўзиники қилиб юбормоқ. *Бойдода муаллим бошлиқ қурилиш ишида кўпдан кўзи пишиб кетган кексалар ёшларга маслаҳатгўй.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Эрларининг ҳар бир хатти-ҳаракатлари маъносини улар билишадди, бунга уларнинг кўзлари пишиб кетган.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи тинмоқ қ. тинмоқ.** *..боши айланиб, кўзи тиниб, ерга йиқилди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзи тор** Ўзгага ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; зиқна, бахил. *-Ўзлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна, – деди Латип.* Ф. Фулом, Шум бола. **Кўзи тўрт (бўлмоқ)** Йўлига интизор. *Шукур, ўғлим, шукур, келдингми? Сени келади, деб ойинг иккаламизнинг бир ойдан бери кўзимиз тўрт.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Кўзи ўйнамоқ** Ҳаваси келмоқ. *Ўртоқлари кўриб, кўзлари ўйнади.* **Кўзи қаттиқ с. т.** Кишига тикилиб қарайдиган, уялмайдиган, ҳаёсиз. *Бироқ қиз қурғур ота-онасига ўхшамайди-да: кўзи қаттиқ, тили тез, димоғдор қиз*

бўлибди. Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўзи қиймаслик** Беришга, бахридан ўтишга ачиниш, кўнгли бўлмаслик. *Манови кучукни ўлдиршига кўзим қиймай турибди. Қарамайсанми, чиябўридай ёпишиб олганини.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Кўзга иссиқ кўринмоқ қ. иссиқ.** *Ҳалидан бери тикиламан, кўзимга иссиқ кўриндиз, сўраганинг айби йўқ, дейишади, қаердансиз?* С. Кароматов, Олтин қум. **Кўзига кўринмаслик** Эътибордан йўқолмоқ. *Ачахоннинг жони ҳам унинг кўзига кўринмади-ку... Ўлимга рози бўлди унинг.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзингга қара** «Хушёр бўл», «эҳтиёт бўл», «бошқа ёққа чалғима», «алаҳсима» маъноларида ишлатиладиган ибора. **Кўзини ёғ босмоқ** Унча-мунчани, ҳатто танишларни ҳам танимайдиган (назарга илмайдиган) бўлмоқ. *Мен кўзини ёғ босган бандаларга эланмайман, арзимни худога айтаман.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзини шамғалат қилиб** Чалғитиб, кўрмайдиган ҳолатга солиб. *Тонг отар пайтда, «тўртинчи»ларнинг кўзини шамғалат қилиб, тўқайзор ичидан йўлга чиқишлари лозимлигини тойинлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўзининг оқу қораси** Энг яқин кишиси, яккаю ёлғизи (кўпинча фарзанд ҳақида). *Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа.. ўстирса-ю, у юзига тик қараса.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Отамнинг ҳам, онамнинг ҳам биттаю битта кўзининг оқу қораси мен эдим.* Ғ. Расул, Адолат. **Кўзининг пахтаси чиқмоқ** Ўта даражадаги ғазаб, ҳаяжон ва ш. к. таъсирида кўзи ола-кула бўлмоқ. *-Исло.. жонини кўзига бир кўрсатиб қўй, — деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўргани кўзи йўқ** Жуда ёмон кўради, ҳатто кўришни ҳам хоҳламайди. *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўргани кўзлари йўқ, ҳатто жонингизга қасд қилишдан ҳам тойишмайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аслида уларни унча хушламайман, кўргани кўзим йўқ.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Қош қўяман деб, кўз чиқармоқ** Зарар-зиён, шикаст етказадиган ишни қилиб қўймоқ. *Мен ҳазиллашган эдим. Лекин қош қўяман деб, кўз чиқаришимни ўйламаган эканман.* К. Яшин, Ҳамза. **Қўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис** «Ён-атрофингдагиларга қараб, ўшаларга хуш келадиган қилиб иш тут» маъносида ишлатиладиган мақол.

**КЎЗА** Сув солиш, ташиш учун ишлатиладиган қорни кенг, бўғзи ингичка, бир томонида дастаси бор идиш. *Сув келтирган хор-зору кўза синдирган азиз.* Мақол. ■ *Сопол кўза бир зумда синиб, сувлари ерга сингди, мис кўза эса терлаган қўлдан чиқиб кетди-ю, тошдан тошга урилиб, пастга юмалади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳар куни эрта билан икки меш сувни «Чашмаи Ҳизр»дан олиб келиб, бирини Меъмор хонадонидagi, иккинчисини ўз кулбасидаги мис кўзаларга тўлдирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КЎЗАНАК** кам қўл. Кўзга ўхшаш тешик. *Асалари инининг кўзанақлари.* ■ *-Мен бечоранинг тилим гўлдураб, арз-ҳол қилдимки, мени ҳам шу ҳалқаи илоҳийга [қаландарликка] бир кўзанақ занжирдай тиркаб, қаландарбаччаликка қабул қилсалар экан, — деди Шум бола.* Ғ. Фулом, Шум бола.

**КЎЗБОЙЛОҒИЧ** с. т. Ҳар хил сеҳр ишлари, найрангбозликлар кўрсатувчи; найрангбоз, фокусчи. *Бу ерда [Ҳиндистонда] масхарабозларни, кўзбойлоғичларни, илон ўйнатувчиларни кўрасиз.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавғалари.

**КЎЗБОҒЛОВЧИ** айн. кўзбойлоғич.

**КЎЗБОҒЧИ** шв. кўзбойлоғич.

**КЎЗБЎЯМАЧИ** Ўз фойдаси учун маълумотларни, бўлган воқеа-ҳодисаларни бузиб, нотўғри кўрсатувчи, бошқаларни алдовчи, алдоқчи. *Ёки шундай усул билан бюрократни ҳам, поражўрни ҳам, кўзбўямачи-қаллобни ҳам доволаб бўлмасмикин?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

**КЎЗБЎЯМАЧИЛИК** Кўзбўямачига хос иш, хатти-ҳаракат. *Очиқ ҳаракат қилишга эса халқдан қўрқадилар. Писмиқлик билан, кўзбўямачилик билан иш кўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўзбўямачилик билан кун кўрадиган текинхўр кампир беморни йўлдан уриб, врачга боришга маслаҳат бермаган.* «Муштум».

**КЎЗГУ** 1 кт. айн. ойна 3, 4. *Ўрнидан туриб, кўк шойи парда тutilган дераза ёнидаги буй баравар келадиган кўзгу олдида келди.* С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой. *..ёлғиз Шаҳзодахонгина.. бир қўлида кўзгу, бир қўлида бўйрачўп: усма қўйиб, ўз ҳусну лаотофатига маҳлиё бўлиб ўтирарди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман, бирор нарсани акс эттирувчи, ифодаловчи нарса. *Кўз юракнинг кўзгуси бўлса, нутқ — бошдаги фикрнинг мезони.* *Буни Элмурод яхши билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳа, меҳнат чиндан ҳам ҳаёт кўзгу-*

си, унда инсон ўз фаолиятининг кундалик маҳсулини кўради. Газетадан.

**КЎЗДАЙ**, -дек **1** Кўзга ўхшаш, кўз каби. *Узукларга солинган кўздай бўлди Ойчинор. «Ойсулув».*

**2** (баъзи сўзлар билан) Жуда яқин муносабатли. *Кўздай қўшниллар, қиёмат кун қўшнидан, деган. Айтингллар, отам сизларга нима ёмонлик қилганлар? К. Яшин, Ҳамза. -Кўздек оғайнисиз, Омон. Бундай бир-бири-мишни алдаб юришимиз яхши эмас, - деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

**КЎЗИКМОҚ** Хурофий тушунчага кўра, ўзганинг ёмон назари таъсир этмоқ; шундай назар таъсирида оғримоқ, салбий ҳолат юз бермоқ; кўз тегмоқ (қ. кўз). *Исириқ солиб, ҳазрати Баҳовуддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам. Қизинг кўзиккан, ҳа, ёмон кўз оралаган.. Мирмуҳсин, Меъмор. [Бўри қора:] Эй, мунча кўп тикилма, қассоб! Ирим-сиринга ишонмайман-у, сенинг кўзинг бор дейман-ов. Шу жонивор кўзикиб қолса, ўяман шу пўстакдаги тешиқларингни. «Гулистон».*

**КЎЗ-КЎЗ: кўз-кўз қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Бошқаларни қизиқтириш, ҳавасини келтириш учун мақтаниб кўрсатмоқ; намоёйиш қилмоқ. *Аҳмад дафтари, Меҳри гулдастасини, Кўзбой расмларини кўз-кўз қилмоқда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Сенинг жиндек ишингни ҳам кўкча кўтариб мақта-салар, кўз-кўз қилсалар.. газетада суратларинг чиқса. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Кўз олдимдан ўтар асрлар, Кўз-кўз этиб нуқсу чиройин. А. Орипов.*

**КЎЗКЎЗЛАМОҚ** кам қўлл. *айн. кўз-кўз қилмоқ қ. кўз-кўз. Дилшод китобни Тўтиқиздан қочириброқ кўзкўзлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КЎЗЛАМОҚ 1** Бирор нарса ёки мақсадни кўзда тутмоқ, мўлжалламоқ ва ўшанга эришиш учун ҳаракат қилмоқ. *Тинчини кўзламоқ. Давлат манфаатини кўзламоқ. Маҳсулот чиқаришини кўпайтиришини кўзламоқ. ■ Жўрабек кўзлаган мақсадига етди азамат.. Мирмуҳсин, Қуламас қоя. Оқилахон опа, ишининг фойда чиқадиган томонини кўзлайверганингиз маъқул. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

**Олисни** (ёки **узоқни**) **кўзламоқ** Кейин келадиган натижани, оқибатини ўйлаб, шу нуқтаи назардан иш тутмоқ. *Эшон олисни кўзлайди. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Саралаш, танлаш катта мақсад, узоқни кўзлаб*

*қилинади. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.*

**2** Мўлжалга, нишонга олмоқ, мўлжалламоқ, пойламоқ. *Ҳозир бўш келсам, мени кўкраги билан итариб юборадиган. Агар тегса, мен ҳам тушираман, деб лунжини кўзлаб турибман. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Кўздан кўзлаб отгайсан, Ёй тортгин, Шодмон мерган! «Гулнорпар».*

**КЎЗЛИ** (аниқловчи сўзлар билан) **1** Кўзи бор. *Қора кўзли. Катта кўзли. Қисик кўзли. Шиша кўзли одам. ■ Мирёқуббай қора ва чиройли кўзли.. озода ва ширин сўзли эркакни қайдан топиб бўлади? Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

**2** Кўзга ўхшаш тешиги, изи ёки ўрни бор. *Майда кўзли тўр. Олти кўзли дераза. Кўп кўзли тахта. Бриллиант кўзли узук. ■ Гулнор оддий қизил тош кўзли кумуш узукни чўнтагидан олиб, Унсинга кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

**3** кўчма Нарсаларнинг моҳиятига тушунадиган, биладиган; кўзи ўткир. *Шокиржон ака бирда бу бозорга иши тушмаган одам бўлганлиги учун, алданиб қолмайин деб, бозордан «кўзли»роқ таниш одам қидирди. С. Абдулла, Дами чиқиб кетди. Кейин [академик] Мелиқўзига қаради: -Кўзли деҳқон экансан, укам. Тан бердим. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. -Ҳа, энди қиш чиқди, - дейишди кўзли деҳқонлар. - Эртадан экин-тикин пайига тушиш керак. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

**4 с. т.** Кўз-назари ёмон таъсирли, кўзи тегадиган, «кўзи ёмон». *Кўзли одам қаттиқ тикилса, отдан қулатади.*

**КЎЗМУНЧОҚ** «Кўз тегмасин» учун (одатда, ёш боланинг қўли, кийими ва ш. к. га) тақиб қўйиладиган мунчоқ. *Бола эмиб тўйиб, чачвон таздан чиқди, унинг тумор ва кўзмунчоқ тақилган қизил дўпписи тагидан кокили диккайиб чиқиб турарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Шу замоннинг қизлари ҳаммасини қўйиб, кўзмунчоқ тақармиди? Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.*

**КЎЗОЙНАК** Одатдаги меъёрда кўриш ёки кўзни ҳимоя қилиш учун тақилдиган, иккита шиша кўз ўрнатилган маҳсус асбоб; ойнак. *Сақлагич кўзойнак. Кўзойнак тутмоқ. ■ Кўзойнак тутиб олиб, сандалнинг бир четиди алланарса ямаб ўтирган Хосият буви Адолатни кўриб ҳайрон бўлди. С. Зуннунова,*

Гулхан. У қора кўзойнагини олмай, кўкрагини гоз қилиб ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

**КЎЗОЙНАКЛИ** Кўзойнак таққан, кўзойнаги бор. Кўзойнакли киши. ■ Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли.. ориққина киши. Ойбек, Танланган асарлар. *Кадрлар бўлимидаги кўзойнакли чол «ҳужжатларинг чала экан», деб хархаша қилди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

**Кўзойнакли илон зоол.** Бўйнининг орқа томонида кўзойнакка ўхшаш ҳалқасимон доғи бор, йирик заҳарли илон; кобра.

**КЎЗСИЗ 1** Кўзи йўқ, кўрмайдиган; кўр. *Кўзсиз одам. Тузсизни кўзсиз ҳам билади. Мақол.*

**2** Кўзи, тешиги, бирор нарсанинг ўрни, изи йўқ. *Кўзсиз тахта.* ■ *Ҳатто бўш уйларнинг кичкина кўзсиз деразаларига ҳам боқишга ботинмасдилар. Ойбек, Қуёш қораймас.*

**КЎЗ-ҚУЛОҚ** : кўз-қулоқ бўлиб турмоқ Қараб, эшитиб, кузатиб турмоқ; пойлаб турмоқ. *Урмонжон тўсатдан келиб қолди. Унинг келганини на Қурбон ота пайқади, на кўз-қулоқ бўлиб турган Сидиқжон. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Акам Қобил карвонни «дарвозага кўз-қулоқ бўлиб турунг», деб эшикка чиқариб юборди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

**КЎЙ** [ ф. كوي — кўча, йўл; қишлоқ, маҳалла] **1** эск. Кўча; йўл. *Юсуфбек ҳожи, то Эскижўвага етгунча, ўзининг юқоридаги сўзини кўй, гузар халқга такрорлаб келмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**2** (ў. -п. ёки ж. к. шаклида — **кўйига, кўйда**) Бирор нарса дарди, савдоси, ҳаракати. *Ниманинг кўйида юрибсиз? ■ Дўснат тирикчилик кўйига тушиди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ухлагувчи менинг ҳалол рафиқам бўлиб, икки йилдан бери мен ҳам унинг кўйида саргардонман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**3** (бирор аниқловчи сўз билан) Аҳволда, ҳолатда. *Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач, тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Домла Ниёз турган кўйи ёрлиқни ўқиди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

**КЎЙЛАК** Ёз (иссиқ) вақтларида устдан кийиладиган, ялангқават, ёқа ва енгли, эркаларники белдан пастроққача, аёлларники эса этаги узун бўладиган кийим (совуқ вақтларда жемпер, костюм кабиларнинг

остидан кийилади). *Чит кўйлак. Шойи кўйлак. Атлас кўйлак. Эркаклар кўйлаги. ■ Шерали кўйлагини шимининг ичига тиқиб, камарини тортаётганда.. дераза ойнасини чертиб, уни шошилтирарди. С. Кароматов, Олтин қум. Кўйлак ениги тирсакка қадар шимарилган; тиқмачоқдай билакларида илон бошли билагузуклар ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, енининг учлари кўкариб қолаётганига қарамай, чаққон ишга киришди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**Бир кўйлакни ортиқ (ёки кўпроқ) йиртган** Ёши катта; турмуш тажрибаси кўп, кўпроқ биладиган. *Исролдан сўраймикин? У, уруш кўрган, менадан кўра кўпроқ кўйлак йиртган.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Битта кўйлаги иккита бўлди* Моддий аҳволи яхшиланди, бойиб қолди. *Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўйлагига сигмай кетди айн. терисига сигмай кетди қ. тери.*

**КЎЙЛАКБОП** Кўйлак қилса бўладиган, кўйлакка ярайдиган, арзийдиган. *Кўйлакбоп чит.*

**КЎЙЛАКЛИ** Кўйлак кийган; кўйлаги бор. *Қора кўйлакли қиз. ■ Уртада ўтирган қизғиш сатин кўйлакли Маърифатой, қўлидаги қаламнинг учсиз томонини иягига тираб.. ўтирибди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

**КЎЙЛАКЛИК** Кўйлак қилинадиган; кўйлакка етарли; кўйлакбоп (газлама, мато). *Бир кўйлаклик ишоҳи. Уч кўйлаклик мато. ■ Адолат юпангандан кейин, Усмонжон стол устига — қоғозда ўроғлиқ турган нарсага ишора қилиб деди: -Сизга кўйлаклик олиб келдим. С. Зуннунова, Гулхан.*

**КЎЙЛАКЧАН** Фақат кўйлакнинг ўзида, бошқа устки кийимсиз. *Мактаб олдидаги майдончада кўйлакчан, яланг оёқ, яланг бош, лапта ўйнашаётган болаларнинг шўх кулгилари.. тинди. С. Анорбоев, Оқсой. [Ҳасанали] Кўйлакчан энига чопонини ёпишиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**КЎК 1** Тиниқ осмон рангидаги; мовий, зангори. *Кўк кўз. Кўк бўёқ. ■ Қўлимизда товланар жажжи-жажжи байроқлар, Осмонда кўк, қизил шар енгил учиб ўйноқлар. И. Муслим.*

**2** Кул рангидаги, кулранг. *Кўк бўри. Кўк каптар. ■ Қамчи кўк от билан саман той-*

ни етаклаб, дарё томонга кетди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 с. т. Яшил, сабза. *Кўк ўт.* ■ *Қаршимда тебранар кўк барглар ҳар он..* Ю. Ҳамдам.

4 Ер устида гумбаз шаклида кўриниб турадиган ҳаво қатлами; осмон. *Энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча, Кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча.* Мақол. ■ *Мартнинг охирги кунлари. Кўк юзида сузиб юрган булут парчалари офтобни бир зумда юз куйга соляпти.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

5 Ўсаётган ўт-ўсимлик, ўт-ўлан; майса, кўкат. *Ёмғирлар ёғиб, ерда ўт-ўланлар кўрино бошлади, ҳайвонларнинг оғзи кўкка тегди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Менинг бригадамга қарашли ердан уч гектарга миср пахта экдим. Кўки жуда яхши.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

6 Баҳорда янги чиққан, сомса, чучвара каби овқатларга ишлатиладиган отқулоқ, йўнғичқа, жағжағ, исмалоқ каби кўкатларнинг умумий номи ва шундай кўкатлар кўшиб тайёрланган овқат. *Кўк сомса. Кўк шўрва.* ■ *Кўк териш баҳонаси билан далаларни тусай бошлаган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

**Кўк сомса** Ичига янги ўсиб чиққан жағжағ, йўнғичқа, исмалоқ, ялпиз каби ўт-ўланлар баргини пиёз билан қиймалаб, оширма ёки оддий хамирга ўраб тайёрланган сомса.

7 Кашнич, жанбил, укроп каби овқатга кўшиб ейиладиган резавор ўсимликлар, кўкат. *Кўк солиб қатиқланган маставанинг лаззатли ҳиди келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

8 с. т. (3-ш. бирл. шаклида — **кўки**) Доллар. *Бир пачка кўки билан қўлга тушибди, иш чатоқ.*

**Боши кўкка етди қ. бош. Еру кўкка ишонмаслик** Ўта даражада эҳтиётламоқ. *Қизим бечора уни [Ёдгорани] ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмайди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Кулини кўкка совурмоқ қ. совурмоқ** 3. **Кўкка кўтармоқ** Табриф, тавсифини жуда оширмоқ, ўта мақтамоқ. -*Муштоқман, аммо бир оз сабр эт, — деди лабларидан мева ширасини артиб Аҳмад Ҳусайн. — Қани, сен ҳали кўкка кўтарган таълимот қайси?* Ойбек, Нур қидириб. **Тутуни кўкка чиқмоқ** Ўта даражада хафа бўлмоқ, хуноб бўлмоқ. *Ўзбек ойим ўглининг «ўлганни устига чиқиб тепиш»*

қабилдан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КўКА, кўка гули** Йирик баргли, баргининг усти силлиқ, ости қалин оқ тукли, гули сариқ кўп йиллик ўсимлик.

**КўКАЙ** шв. Кўнгил, дил. *Бу гапларни кўкайингега келтирма, Хуш келибсан она манзил, она жой.* «Юсуф ва Аҳмад». [Қорасочнинг].. *қийиқ кўзлари қиздай қилиқли йигитларнинг ҳам кўкайида тугён қўзғатар эди.* Т. Сулаймон, Қорасоч. *Авазхон буни ўлдириб, кўкайи ўсиб, кўтарилиб, отидан тушиб, яёв бўлди.* «Маликаи айёр».

**Кўкайини кесмоқ (ёки куйдирмоқ)** Дилни оғритмоқ, ранжитмоқ. *Болам, деб бағрингга босдинг. Менинг кўкайимди кесдинг.* «Маликаи айёр». *Қабоқ уйиб, димоғини куйдирма, Хафа қилиб, кўкайини куйдирма.* «Гулнорпар». ..*кейинги кўреуликлар кўкайини кесган кўклам.. ғам-аламда қовурилиб ётган хонадон учун пичан ғарамлаб беришди.* «Шарқ юлдузи».

**КўКАЛАМ** с. т. Кўкаламзор. *Болалар тоғни саёҳат қилиб, булоқлар, кўкалам ерларни томоша қилиб юрган эдилар.* «Гўрўгли». *От бойлашиб, кўкаламда ётинлар.* «Гулихиромон».

**КўКАЛАМЗОР** Ўсиб, кўкариб турган ўт-ўсимлик, дарахтлар билан қопланган жой. *Булоқ атрофидаги кўкаламзор эса жазирама иссиқларда ҳам сўлмайди, қишин-ёзин ўлмайди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, тақир-бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КўКАЛАМЗОРЛАШМОҚ** Кўкаламзор бўлмоқ, кўкаламзорга айланмоқ. *Шаҳар кўчалари кўкаламзорлашди.*

**КўКАНЛАМОҚ** қ. кўганламоқ. *Қўрага иккита соғин эчки кўканлаб қўйилган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

**КўКАНАК** : кўзга — **кўканак, оёққа (ёки бетга)** — **тиканак** Ҳаммага халал берувчи, урушқоқ киши ҳақида айтиладиган матал. *Ҳа, гарданкашлик қилиб, кўзга — кўканак, бетга тиканак бўлишдан ҳазар қил..* К. Яшин, Ҳамза.

**КўКАНТОЙ** Лочинлар оиласига кирувчи йиртқич қуш.

**КўКАРМОҚ 1** Ўт-ўсимлик ёки барглари билан қопланиб, кўк, яшил тусга кирмоқ. *Баҳор келди, далалар кўкара бошлади.* ■



Гиёҳ унмаган чўллар меҳнаткашлар қони бавараварига ям-яшил кўкарган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

**2 Униб-ўсмоқ**, амал олмоқ; кўкламоқ (ўт-ўсимликлар ҳақида). *Экин яхши кўкарди. ■ Чурук бўғотлари осилган.. эски уйларнинг томлари четида майсалар кўкарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боғ бригадасидаги кишилар бутун ёз бўйи уларни парвариш қилди, қаради. Лекин олмалар кўкармади.* Газетадан.

**3 Кўчма** Ривож топмоқ; ўсиб-унмоқ, ўсмоқ. *Дарахт бир жойда (ерда) кўкаради.* Мақол. ■ *Ер олган кўкаради, ер сотган қуриydi.* Мана бу гапнинг маъзини чақ! Ойбек, Танланган асарлар. *Бировнинг кўкарганини кўра олмайдиган ғаламисга ўхшайди.* С. Нуров, Нарвон.

**4 Қаттиқ зарб**, совуқ ёки бошқа бирор сабаб таъсирида кўк-қорамтир тусга кирмоқ (бадан, юз ранги ҳақида). *Боланинг кўллари совуқдан кўкариб кетибди. ■ Кўкариб кетган оёқни кўриб, Полвоннинг раҳми келди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бўтавой жаҳдан кўкариб сўкинар, паранжиси елкасига тушиб кетган Эшон ая овозининг бориचा дод солиб, уни қарғарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**5 Айниб**, бузилиб, кўкка мойил тус олмоқ. *Гўшт кўкариб қолибди. ■ Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар тушган ерида бир-икки қилпанглаб, дарров ўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КЎКАТ 1** Ўсиб турган ўт-ўлан; ўт-ўсимлик. *Кўйларнинг барра кўкатларни ўткир тишлари билан жодидай қирқиб пишиллашлари, кўзиларнинг оналарини қидириб маърашлари атрофни босди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мансур тизза бўйи кўкатлар устида чўнкайиб ўтирар.. ҳеч нимани кўрмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кўлоқ сол.

**2 Овқатга кўши** ейиладиган (кашнич, укроп каби резавор) ўсимликлар; ошкўк. *Хушбўй мевалар, айниқса кўкатлар, турли нав сабзавотлар жуда мўл ёғилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўкат растаси, қовун бозор, ҳўл мева, қуруқ мева расталарини кўриб, ён кўчадан настладик.* «Муштум».

**КЎКАТЗОР** Кўкатлар билан қопланган жой, майдон.

**КЎКИМТИР 1** Кўк ранга яқин, кўкка мойил, кўкиш, оч кўк. [Турсуной] *Маржон,*

*усирға, узук тақишни бировлардан кўриб ҳавас қилар, лекин ингичка, кўкимтир томирлари билиниб турган бўйни ва кўлларига бу зийнатлар ярашиб тушмас эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Атрофдаги ҳовлилардан кўтарилган тутунлар кўкимтир, майин мавж билан тиниқ, совуқ ҳавода сузади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2 с. т.** Яшил ёки зангор ранга яқин, оч яшил. *Кўкимтир шоҳи рўмол. ■ У [Салимбой] кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтир сувга тикиб ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЎКИШ** айн. **кўкимтир**. *Ўртадаги ўчоқда ҳўл тўнка биқсимокда. Ундан чиққан кўкиш тутун юқори кўтарилиб, ис босган қоп-қора шиплардан жой қидиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КЎКЙЎТАЛ** тиб. Ўқтин-ўқтин тутиб, узлуксиз йўталтирадиган, одатда болаларда бўладиган юкумли касаллик. *Йўталнинг кечаси, шунингдек, дам-бадам тутиши кўкйўталнинг алоҳида хусусиятларидандир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

**КЎКЛАМ** Йилнинг қиш билан ёз оралигидаги фасли; баҳор. *Кўклам келиши билан дала ишлари қизиб кетди. ■ Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорини равшанлаштириб юборган, қишда кундузи ҳам ёқиб қўйиладиган чироқлар энди ўчирилган эди.* П. Қодиров, Уч илди. *Деҳқон йиғлаб-йиғлаб, баҳорга кўз тикди.* Аммо кўклам серёғин келди. С. Сиёев, Аваз.

**КЎКЛАМГИ** Кўклам фаслидаги, кўклам фаслида бўладиган; кўкламга оид. *Кўкламги дала ишлари. ■ Шу кунларда бизнинг диққат-эътиборимиз кўкламги экишни ҳар тарафлама шай бўлиб кутиб олишга қаратилган.* Газетадан.

**КЎКЛАМОҚ 1** с. т. Амал олмоқ, ўсиб ривожланмоқ (ўсимлик ҳақида). *Ғўзалар кўклашидан то шу дама қадар ундан кўз узмаган деҳқон ўз меҳнатининг мўъжизасига ўзи хурсанд боқади.* Газетадан. *Оппоқ шўр босган ер ўртасида онда-сонда кўклаган бедапоялар.. кўзга чалинади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

**КЎКЛАМОҚ 2** Йирик-йирик қилиб, наридан-бери (вақтинча) тикиб, чатиб қўймоқ. *Машиначи кўйлакни кўклаб қўйди. ■ -Иш жўнашиб кетди. Ҳаш-паш дегунча кафанни ҳам кўкладик.* Ўликнинг очиқ бада-

ни мумкин қадар кўздан яширинган эди, — деди Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола. Пулатой костюм энглари ни игна билан кўклаб берар эди. Кўклаган энглари ўтказиш ишларининг талай қисми ҳам игна билан бажаришларди. П. Қодиров, Янгилик ошиғи.

**КЎКМАРАЗ** Донли экинлар билан бирга ўсадиган, захарли алкалоидга эга бўлган ўсимликлардан бири. Яхши тозаланмаган буғдой ва арпада кўкмараз ўсимлигининг уруғи ҳам қолади. «Фан ва турмуш». Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (кўкмараз, эшакмия ва б.) захарли алкалоидлар мавжуд. С. Акромов, Гиёҳ кимёси.

**КЎКНОР 1** Кўсақсимон ҳосили ичида майда кўкиш уруғи бор, танасида сут шира етишадиган бир йиллик ва кўп йиллик ўсимлик. Саид Жалолхон қайтиб кирди, бор товуши билан бақирди: — Ҳамма ерларингга кўкнор эктираман! А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Шу ўсимликнинг ҳосилидан ивйтиб, эзиб тайёрланадиган, кайф берадиган ичкилик. [Марайим] Кирмаган кўча қолмади: наякени ўрганди, қора дори еди, такяларга кириб, кўкнор ичди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КЎКНОРИ 1** айн. кўкнор. Саид Жалолхон, унинг бир қадоққа яқин кўкнориси борлиги маълум эди, шу кўкнорини излаб, уйга кирди. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 Кўкнор ичувчи банги. Ғуломжон пинаги бузилган кўкнори сингари сесканиб, ёнига қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**Кўкнори хаёл** Ақлга тўғри келмайдиган, рўёбга чиқиши мумкин бўлмайдиган пуч хаёл. Кўкнори хаёл қилмоқ.

**КЎКНОРИХОНА** Кўкнор ичимлиги тайёрланадиган ва кўкнор ичувчи бангилар йиғиладиган жой; тақя. Гузардаги эски кўкнорихона шаклидаги чойхона бузилиб, янги чойхона ташкил қилинган. Ҳ. Шамс, Душман.

**Нафасинг кўкнорихонага урсин** Совуқ хабар, гап билдирган кишига эътироз сифатида айтиладиган ибора. [Сайфи:] Ҳаким акамлар ваъданинг устидан чиқмасалар, ҳаммамизнинг асфаласофилин бўлишимиз ҳеч гап эмас-а? — Э, нафасинг кўкнорихонага урсин! Суф сенга! — деди Эгамберди. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

**КЎКПОЯ** Жўхори ва ш. к. айрим ўсимликларнинг жуда пишиб (қуриб) кетмаган,

молларга озуқа сифатида бериладиган маҳсули, пояси. Маккажўхори улар ерининг «мижозига» тўғри келмагани сабабли, гектаридан 130 центнердан кўкпоя олинган эмиш. «Муштум».

**КЎКРАК 1** Тананинг бўйиндан қорингача бўлган олд қисми; кўкс. [Элмурод] Қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тепдирди. Шухрат, Шинелли йиллар. Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёнган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан таради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Аёллар кўксидаги бир жуфт сут бези, эмизиш аъзоси; эмчак. Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

**Кўкрак бермоқ** Эмизмоқ.

3 Кийимнинг юқори олд қисми. Кўкрак чўнтак. ■ Унинг эғнидаги якка бортли шевюот костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилади, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳаво исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳоким, формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди. М. Исмоилов, Фарғона т. о.

4 кўчма Юрак, дил. Кўзи сўқирдан кўкраги сўқир ёмон. Мақол. ■ Уйғоқ эдим.. [болани] эртага олиб кетар, ҳар нима бўлганда ҳам, кўкрагида оналик меҳри бордир [деди Сидиқжон]. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гавҳарнинг йиғи аралаш бўғиқ овози Маҳкамга ўз кўкрагидан чиқаётгандай бўларди. П. Қодиров, Уч илдиз.

**Кўкрагига шамол тегди қ. шамол. Кўкрагида ёли бор қ. ёл 1.** Кўкрак кермоқ 1) гурур, кибр билан гавдани тик тутмоқ; кеккаймоқ. Уша пул бўлганда, Нусратилла Қўлатқоранинг олдига кўкрак кериб кириб борарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) фахрланмоқ. Кўкрак кериб, постда турман, Ватан ёви кул бўлсин доғда. Газетадан. **Кўкрак қафаси** Одамлар, сутэмизувчи ҳайвонлар ва паррандаларда кўкрак умуртқалари билан қовурғаларнинг тўш суяги ёрдамида бириктиридан ҳосил бўлган бир бутун тузилма.

**КЎКРАКБУРМА** : кўкракбурма кўйлак Кўкраги қат-қат тах қилиб, буриб тикил-

ган кўйлак. *Кўйлак тиктирдим форма, Янгича — кўкракбурма. С. Абдулла, Ҳаёт гулшани. Лопиламай ўлсин шу кўкракбурма кўйлак!* Ойдин, Ҳикоялар.

**КЎКРАҚДОР 1** Кўкраги кенг, яғриндор. *Кўкракдор йигит.*

2 Кўкраги, эмчаги бўлиқ, катта. *Қиз ўн етти-ўн саккизга кирган, ўрта бўйли.. кўкракдор, тўлагина, лўппигина қиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *кўчма*. Баланд ва баҳаво, кенг. - *Чакки эмас, — деди кўкракдор, кенг далага қараб Ўттам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КЎКРАҚЛИ 1** Кўкракка эга; кўкраги бор. *Муҳаммадкаримни қадди-қомати келишган, кўркам, кенг кўкракли, елкасига тегирмон тоши қўйса бўладиган йигит, деганларича бор эди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.*

2 *айн. кўкракдор 2, 3. [Гуландом] Баланд бўйли, кўкракли, тўла эмас, лекин миқти, диркиллама танга эга. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЎКС 1 айн. кўкрак.** Қўлини кўксига қўйиб таъзим қилмоқ. ■ *Хонанинг тўридаги пўстак устида оппоқ соқоли кўксига тушган катта саллали, ола чопонли домла ўтирарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Жингалак сочлари кўзларини тўсиб турган Раиса икки қўли билан онасининг кўксини ушлаб, йиғлаб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 *кўчма* Юрак, қалб. [*Йўлчи*] *Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб, кўксидаги чексиз шодлик билан қаноатланган, ширин ўйларга ботган ҳолда кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *кўчма* Бирор нарсанинг ўртаси, ичи, бағри. *Ёшлар чўл кўксини ёриб, тобора илгариллаб борарди. Ш. Ғуломов, Шонли авлод. Ғуломжон қизларни кўм-кўк кўксига олган ғўзага бир неча зум суқланиб қараб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КЎКСОВ** Ўпкаси ишдан чиққан, кўп ва қаттиқ йўталадиган. *Чанг орасида битта-яримта кўксов қўйларнинг йўталгани эшитилар эди. Ғ. Ғулом, Шум бола. Бўриларнинг этни жимираштирадиган улиши, тўнғизларнинг кўксов йўталишидек ёқимсиз товуши.. бу танҳо йўлчининг юрагига ваҳим соломасди. С. Аҳмад, Одамнинг изи. Тилмоч папирос чекиб, кўксовлардай бўғилиб йўталди. Ойбек, Улуғ йўл.*

**КЎКСУВ** Кўздан ёш (сув) оқиб туриши билан кечадиган кўз касаллиги. *Ўрта*

*Осиё халқлари «назла» ёхуд «кўксув» деб ном берган кўз касаллиги бор. Т. Қосимов, Кўзингизни эҳтиёт қилинг.*

**КЎКСУЛТОН** Думалоқ, нордон мевали дарахт ва унинг меваси. *Кўксултон атиргуллилар оиласига мансуб бўлиб, қимматли витаминларга бой мева ҳисобланади. Газетадан.*

**КЎКЧА** Қовуннинг ўртапишар, сершира бир тури (сертўр, кўкиш, чўзиқ қовун). *Каттақишлоқнинг эртапишар қовунлари, амири, кўкча, оқуруғлари қадим замонлардан бери машҳур. И. Раҳим, Ихлос. Патнис кўкча ва шакарпалак косалари билан тўлиқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КЎКЧИ** Кашнич, кўкпиёз, укроп каби резаворлар етиштирувчи ва шундай кўкатлар билан савдо қилувчи шахс.

**КЎКЧИЛ** кам қўлл. *айн. кўкимтир 1. У, аввал Салимбойвачча, кейин бошқалар билан чўқиштириб, шампанскийни ичди-да, йирик, кўкчил кўзларига шўжик ва ишва беришга тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЎКҚАРҒА** Яшил-кўк патли, асосан Африкада кишлайдиган, кўкламда келадиган куш.

**КЎКҚЎТОН** Лайлаксимонлар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, пати кўк, бўйни ва тумшуги узун, балиқ, бақа ва б. майда жониворлар билан озиқланувчи йиртқич куш.

**КЎЛ** Қуруқликнинг сувга тўлган (сув қоплаган), атрофи берк, қуқурликдан иборат табиий сув ҳавзаси. *Катта қўл. Чўлда юрган қўнғир ғоз, қўл қадрини не билур. Мақол. Тома-тома қўл бўлар. Мақол. ■ [Ғуломжон] Ой ёруғида кумуш товлаб турган кўлнинг чап қирғоғи билан пастга тушиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

**КЎЛАГА** эск. *айн. кўланка. Майдон эшиги очилди. Бир орқасидан бири юриб, икки кўлага майдонга кирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**КЎЛАМ** Бирор иш-фаолиятнинг ёйилиш, қамраш доираси, ҳажми, миқёси; ривожланиш, авж олиш даражаси. *Пўлат иш бошлаган дастлабки кунданоқ иш кўламининг бу қадар катталиги, бинокорлар зиммасига катта вазифа юклатилганлигидан*

фахрлана бошлади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шаҳарларда қурилиш йил сайин кенгайиб бормоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».*

**КЎЛАМДОР** Кенг кўламли (кўлами кенг). *Таъсирчан лирик ўйлари ва кўламдор эрик дostonлари билан миллион-миллион китобхонлар муҳаббати ва ихлосида сазовор бўлган машҳур шоирларимиздан бири Уйғундир. «ЎТА».*

**КЎЛАМЛИ** Кўламга эга. *Олдинда кенг кўламли, мураккаб вазифа турарди. «Ўзбекистон кўриқлари». Замон кечар экан ҳар қандай дамда, Кўламли қувончу ё ногоҳ ғамда. А. Орипов.*

**КЎЛАНКА 1** Офтоб нуридан тўсилган жой; соя. *Абдуваҳоб айвондаги кўланкага ўтирди, ўғилчасини тиззасига олиб, пешонасидан ўнди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Машина теракларнинг қуюқ кўланкаси остида учиб бораркан, Қудратнинг дўстлари кўм-кўк ва бўлиқ пахтазор далаларни унга кўрсатиб, фахрланар эдилар. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

**2** Киши ва нарсаларнинг ёруғликка қарама-қарши томонга тушадиган сояси. *Аравани от тортар, кўланкасини ит тортар. Мақол. ■ Олис-олисларда йигитларнинг кўланкалари кўринади. «Ўзбекистон кўриқлари». Рупарадаги уйда чироқ ёнди. Дарпарда орқасида тебраниб турган кўланка тўхтади. Газетадан. Қарағайларнинг кўланкаси тунги сокин ҳавода қимир этмай турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

**3** Узоқда, қоронғилиқда, туманда ғирашира кўринган нарса; қора, шарпа. *Кўнгли алдамаган экан: узоқдан алақандай кўланка қорайиб кўринди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Башорат яқин борди, кўланка яна қимирлади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

**4** кўчма Бирор ички руҳий ҳолатнинг (мас. ташвиш, ғам, азоб) ифодаси, акси. *Шеърят бошига зулмат кўланкаси тушиди. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. ..унинг [Мадрайтнинг] нуроний чеҳрасини, худди қуёшни булут босганидек, қайғу-алам кўланкаси чулғаб олди. «Муштум». Иқбол хола унинг чеҳрасидаги алам кўланкасини илғамади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**5** кўчма (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бирор кимсанинг ҳимояси; паноҳ, ҳомийлик. *Бировнинг кўланкасида яшамоқ. ■ -Қалай, Ҳомидбек, юртларингиз тинч-*

*ликми? -Худога шукур, давлатлари кўланкасида. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

**6** кам кўлл. Нарсаларнинг бошланғич шакли, ҳали тўла шакланмаган умумий кўриниши. *Чигит экиш бошлангунча, янги қишлоқнинг кўланкаси кўриниб қолди: ..ҳали очилмаган кўчаларнинг икки юзига саксон беш мингдан ортиқ кўчат ўтқазилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

**Кўланкаси қолибди** Жуда озиб кетибди, рамақижон бўлиб қолибди. *Сўрила-сўрила кўланкаси қолган совлиқ нимага ярайди? С. Анорбоев, Оқсой. Кўланка (сини) солмоқ* Салбий таъсирини ўтказмоқ. *[Нигоранинг].. бу табассуми зўрма-зўраки эканини, қандайдир гусса юзига кўланка солиб турганини Шербек бир боқишдаёқ пайқади. С. Анорбоев, Оқсой. Уруш барча қатори Мақсуда онанинг ҳам бошига ўз кўланкасини солди. Газетадан. Ўз кўланкасидан (ҳам) кўрқмоқ* Ҳар нарсадан кўрқадиган, хавфсирайдиган бўлмоқ. *Лекин Мадамин юрагини олдириб, ўз кўланкасидан кўрқадиган бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзи хон, кўланкаси майдон қ. хон. Қора кўланка* Ёмонлик, бало рамзи. *Биламан, ана, ҳозир сен турган ўлка Бошида қанот ёзган қора кўланка. Файратий.*

**КЎЛБАР** Улоқнинг терисидан ошлаб ишланган чармдан қилинган тўрва. *Қаландар: -Йиғламанлар!— деб кўлбаридан иккисига бир нон олиб берди. «Эрали ва Шерали».*

**КЎЛБУҚА** Камишзорларда яшайдиган балиқхўр тунги қуш.

**КЎЛВОР, кўлбор:** кўлвор (ёки кўлбор) илон Думининг учи тўмтоқ, халқ табобатида гўшти шифобахш ҳисобланувчи заҳарли илон. *Чайла ёнида сув истабми, соя истабми келиб қолган, узунлиги ярим қулоч кўлвор илон.. ётарди. «Ёшлик». Кўлбор илон Нуропада жуда кўп учрайди. «Фан ва турмуш».*

**КЎЛИК шв.** Юк тортувчи ҳайвон, отулов, транспорт. *-Париларнинг макони олис, болам, кўлигинг йўқ, шеригинг йўқ, қандай етасан, — деди кампир. «Фольклор». Жой ниҳоятда пинҳона бўлгани учун атрофда бирор кўлик кўзга ташланмайди. М. Қўшжонов, Дийдор.*

**КЎЛКА** кам кўлл. айн. кўланка. *Жимжит, қоронғи кўчалардан отни қаттиқ ҳайдаб кетди. Хуштак, шақилдоқ чалган танҳо*

қоровул кўлкалари унда-бунда учраб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Олма, ўрик, бодом гул очади, Супамизда салқин кўлкаси.* Миртемир.

**КЎЛЛАМОҚ** Оқмай, бир жойга тўпланиб, йиғилиб қолмоқ, кўл бўлиб қолмоқ (сув ҳақида). *Сайфи тол соясига ётиб, хуррак отяпти. Сув эса эгатларнинг бир жойидан югуриб ўтяпти, бир жойида кўллаб қоляпти.* Газетадан. *Сквер томондан оқиб тушган баҳор суви тротуарнинг зеҳида кўллаб ётар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

**КЎЛЛАТМОҚ 1** Кўлламоқ фл. орт. н. Суррункали ёғингарчилик далаларни кўллайтиб юборди. Газетадан.

**2 :** кўллайтиб сув сепмоқ Кўп миқдорда сув сепмоқ. *Ёзнинг жазирама кунлари Аҳатжон гужум остига кўллайтиб сув сепди, супага.. топ-тоза олачани тўшайди.* С. Сиёев, Аваз. **Кўллайтиб суғормоқ** Бостириб, кўп сув қуйиб суғормоқ. *Бу ерда ғўзалар кўллайтиб суғориларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

**КЎЛМАК** Чуқур жойга тўпланиб қолган ёмғир суви, ҳалқоб сув. *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда ҳалқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кўлмак сувлар устида чивинлар галаси уймалашмоқда.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

**КЎЛОБ** айн. кўлмак. *Кўлоб ҳозиргина сепилган сувдан ҳосил бўлган эди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

**КЎЛОБЛАМОҚ** айн. кўллатмоқ **2.** *Тоза супурилган, кеча кўлоблаб сепилган сувнинг нами ҳали тупроқдан аримаган ҳовли уни оғир сукут билан кутиб олди.* С. Зуннунова, Олов.

**КЎЛОБЛАТМОҚ** айн. кўллатмоқ **2.** *Келин бир зумда ҳовлини кўлоблатиб сув уриб чиқди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Кўлоблатиб суғорилган ғўзалар, қаранг, Кўринади сув остидан барглари аранг.* А. Пўлат.

**КЎМА** шв. **1** Уюм, тўплам. *Қовун кўмаси.* ■ *Икки қум кўмаси орасидан бораётган отлиқ отини тўхтатиб, ундан тушди.* С. Айний, Қуллар.

**2** айн. паға. *Дала шийпонларидан кўтарилаётган тутун кўмалари..* Ойбек, О. в. шабадалар.

**КЎМАК** Моддий, жисмоний, маънавий ёки бошқа жиҳатдан кўллаб-қувватлаш; ёрдам. *Катта кўмак. Кўмак олмақ. Дўстлар*

*кўмагида қийинчиликларни енгмоқ.* ■ *Кетаман, қизим, шаҳарда аллақанча ишим бор. Ботиралининг кўмаги билан битказиб олай.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Оғир дақиқаларда бир-бирларини кўллаб, кўмак берардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Йигитлардан бирининг кўмагида отга миниб, жиловини кўйди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Оға, не қил дейсиз.. Мен сиздан кўмак истаб келдим.* С. Сиёев, Аваз.

**КЎМАҚДОШ** Кўмак берувчи; ёрдамчи, кўмакчи. *Амаким ҳам, хотини ҳам қизига насиҳат қилиш ўрнига, унинг фиққ-фужур ишларида кўмақдош бўлдилар.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Мен энди тўқисман.. ҳар бир ишимда кўмақдош онам — қайнонам бор.* М. Алиев, Шонли авлод. *Ўз умримдан бўлардим рози, Ё сен менга кўмақдош бўлсанг.* Сайёр.

**КЎМАКЛАШМОҚ** Ёрдам, кўмак бермоқ, ёрдамлашмоқ. [Унсин:] *Тоға, сизга ялиниб келдим, Йўлчи акамни қамоқдан чиқаришга кўмаклашинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзги каникулда тоғларга саёҳат қилганимиз, бир-биримизга кўмаклашиб, Чимён чўққиларига чиққанимиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳтиев ҳамманинг ишини кузатиб, керак бўлган жойда кўмаклашиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

**КЎМАКЧИ 1** Ёрдам, кўмак берувчи; ёрдамчи. *Пахта термига чиққан шаҳарлик кўмакчилар.* ■ *Бу ғамлар етмагандай, унинг ягона кўмакчиси бўлган шогирдини яқинда бошқа бир уста айнитиб олиб, бечора чолнинг қўлини кесди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**2** тлш. Отлардан кейин келиб, уларнинг бошқарув йўли билан тобеланишини кўрсатувчи, макон, замон, сабаб каби маъноларни ифодаловчи ёрдамчи сўз, мас., учун, билан, томон сўзлари.

**Кўмакчи феъл** Асосий феълнинг маъносига қўшимча маъно берувчи ёрдамчи феъл. Мас., *ўқиб кўр, ёзиб бер, ола қол* кабиларда *кўр, бер, қол* феъллари.

**КЎМАЧ** Иссиқ кулга кўмиб пишириладиган нон. *Кўчиб кетар вақтида Зебо, Ёзи келса ер деб, бир оз унни кўмач қилиб, кўрга кўмиб кетган экан.* «Ёзи билан Зебо».

**Ўз кўмачига кул тортмоқ** Ўз манфаати учун ишламоқ; ўзига ўзи қайғурмоқ. *Ҳар ким ўз кўмачига ўзи кул тортадиган.. бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

**КЎМИК** Суякнинг ғовак қисми; суяк бўшлиғини тўлдириб турадиган ёғли тўқима.

**КЎМИЛМОҚ** **Кўммоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ёшлигинда одат қилсанг, қаригунча кўникасан, қариганда одат қилсанг, кўниккунча кўмиласан. Мақол. ■ *Зайнаб ҳам тамом ипакларга кўмилиб ясанган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Шаталоқ отиб юргунча, уйда кўмилиб ўтирсаларинг бўлмайдимиз? – деди Фотима опа [болаларга]. Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

**КЎМИР 1** Куйиб қорайган, лекин ҳали кулга айланмаган ёғоч қолдиғи. *Чайла қамишлари алақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс тутаб ётарди. Н. Фозилов, Дийдор.*

**Писта (ёки пистоқ)** кўмир Махсус кўрада ёғочни куйдириб тайёрланган кўмир. *Очиқ танчага писта кўмир солиб.. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. ..кабоб кўраларда арчанинг пистоқ кўмири чўғлатилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

**2** Ердан қазиб олинadиган, асли ўсимлик қолдиғидан ҳосил бўлган қаттиқ ёқилғи; тошкўмир. *Кўмир саноати. Кўмир қони. ■ Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кўмирларни қулатар яхлит. Ё. Мирзо. Қозғистон – бу Қарағанда, Қазган билан тугамас кўмир. Ҳ. Олимжон.*

**КЎМИРЛАНМОҚ** кам қўлл. Кўмир бўлмоқ, кўмирга айланмоқ. *Булулар қорайди, дарахтлар кўмирланди, аскарларнинг юзлари исдан, тўзондан даҳшатли ниқоб кийди. Ойбек, Кўёш қораймас. Кўчалар ғишт, тупроқ, темир-терсак, кўмирланган ёғоч, жингиртоб симлар билан тўла эди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

**КЎМИРХОНА** Кўмир қўйиладиган, сақланадиган жой. *Пойгак томонидан одам ўтирадиган жойнинг ости камар қилиб ковланиб, кўмирхона қилинган эди. С. Айний, Эсдаликлар.*

**КЎМИРЧАК 1** шв. Пиширилган, қовурилган овқатнинг бир оз куйиб, қотиб пишган жойи; қирмоч.

**2** айн. **кемирчак.** *Врачлар Назиранинг лунжидан бир нарча гўшт олиб, устки лаб тиртиғини ямашиди, аста-секин кўмирчак қўйиб, бурнини кўтаришди. Газетадан.*

**КЎМИРЧИ** Кўмир тайёрлаш ёки кўмир сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Кўмирчи*

*бўлсин, темирчи бўлсин – тўрт деворнинг ичида севганинг бўлсин. Ҳамза, Паранжи сирлари. Фобобий боғи биқинидаги тор кўчада турадиган кўмирчи аравакашлар отларини шу ерга [анҳорга] олиб тушиб суғорадилар, чўмилтирадилар. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

**КЎМИРЧИЛИК** Кўмирчи касби.

**КЎМИШ 1** **Кўммоқ** фл. ҳар. н. *Боғларда узум, олма, ноклар ийгиштириб олинган, тоқлар кўмиш учун тайёрланмоқда. Ж. Шарипов, Хоразм.*

**2** Дафн маросими. *У [Адолат] Зумрадининг ўлимига сира-сира чидаёлмасди. Уни кўмиш учун тўпланган одамлар билан маҳалласи томонга кетар экан, кўз ёшини тиёлмас, секин-секин хўрсиниб борар эди. С. Зунунова, Гулхан.*

**КЎММА 1** шв. Ханжувар. *Кўмма қилиб эжмоқ. ■ [Ғўза кўчатини] Болалар лой-пойи билан кўчириб.. ва бўлтак ерга қатор кўммалар очиб ўтқаздилар. Н. Сафаров, Замон.*

**2** Ерга кўмиб ўрнатилган. *Кўмма устунлар. ■ Саҳнини янтоқ босган яланг ҳовлида иккита ёғоч каравот, ўртага кўмма стол ясалган, унинг атрофига қўлбола табуреткалар қўйилган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

**3** Одатда кўмиладиган, кузда кўмиб, совуқдан сақланадиган (мевали дарахтлар ҳақида). *Кўмма анор. Кўмма тоқ. Кўмма қилмоқ.*

**4** Чўнга (ўтга) кўмиб тайёрланадиган, пишириладиган. *Кўй сути, кўй мойига Унадек унни қориб, Йилтиллама хамирни Кўш това аро солиб, Кўмма қилади дарров, Шувоқ илдизин ёқиб. Қ. Муҳаммадий. Бобо бўлар хотиржам, Пиширар «кўмма кулча». Қ. Муҳаммадий.*

**КЎММОҚ 1** Ковланган ерга (чуқурча, ўра ва ш. к. га) жойлаб, устини беркитмоқ. *Сабзини кўммоқ. Картошкани кўммоқ. ■ Шолини кечаси отхонадан олиб, бошқа ерга кўминг. Ҳ. Фулом, Машғал.*

**2** Тупроқ, шағал, қум, тош, кесак, хашак каби нарсалар билан қоплаб беркитмоқ, кўринмайдиган қилиб қўймоқ. *Оёқни қумга кўммоқ. Токни кўммоқ. Бу жойларда анжир билан анорни ҳам кузда кўмадилар. ■ Пахомов картошкаларни ҳавас билан бир-бир ушлаб, ўтга кўма бошлади. Ойбек, Кўёш қораймас.*

**3** Ўликни гўрга қўймоқ; дафн этмоқ. *Сизнинг ўжарлигингизни деб, гулдек қизим-*

ни бегона шаҳарга икки қўллаб кўмиб келдим. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

**4** Чуқур жойни тўлдиrhoқ, ер билан текисламоқ. [Сидиқжон] Тўлиб қолган кир ўрани кўмиб ташлаб, бошқа ўра қазиди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бултур пахта эккан бригада ернинг намини сақлаш учун зовурни кўмган экан. Н. Сафаров, Хадича Аҳорова.

**5** кўчма Жуда ортиқ даражада таъмин этмоқ; тўкиб, ёғдириб ташламоқ. Ишга кўмиб юбормоқ. Пулга кўмиб ташламоқ. ■ *Ҳайитмат аканинг назарида, Ҳикмат домла ўз қавмларини ҳаши-наши дегунча олтинга кўмиб юбораётгандек бўлиб кўринди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

**КҰМОЧ** айн. **кўмач**. ..сизни бир оз маза-лироқ нон билан меҳмон қилмоқчи бўлиб, кўмоч хамирига бир коса сут қўшдим. С. Айний, Қуллар.

**КҰН** Ишланган, пиширилган тери; чарм. *Кўн заводи.* ■ -Бой акамнинг дардлари деҳқончилик устида эмас, бошқа жойда, — деди эски бир этикнинг остига янги кўндан таг қўйиб тикаётган бир киши. С. Айний, Қуллар. *Умурзоқ ака баланд қомадини эгиб, кўн этигининг учини аста-секин босиб, болалар тепасига кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

**КҰНАК** шв. Қимиз солиб қўйиш учун теридан ясалган идиш; катта саноч. *Қимиз дори деган неча такконлар, Чайиб бергин сава билан кўнакни.* «Алпомиш».

**КҰНГИЛ** (асосан 3-ш. бирл. — кўнгли) **1** Кишининг ҳис-туйғу ва кечинмалари манбаи; юрак, қалб, дил. *Кўнгилда яхши ниятлари кўп. Кўнглим кўвончларга тўлди.* ■ *Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнгилда тўла, аммо бу дамда бир парча чанатиға зорлик қандай мусибат.* Ойбек, Нур қидириб. [Зайнаб:] *Кўнглимда тариқдек ёмонлик бўлса, эртагача етмайин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нигоранинг кўнглини қандайдир ғамгин ҳис-туйғулар эгаллаб олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Аслида эса ҳозир унинг кўнгида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

**2** Феъл-атвор, характер, хулқ. *Жаҳдан тушгандан кейин яна юмшаб қоласиз, раис, кўнглингиз бўш.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

**Бир кўнгли** Бир қур тахмин қилиб, ичида гумонсираб, бир хаёл билан. *Бир кўнгли, бу гапни қози топиб келгандир, деб ўйлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Борган еригача кўйдириб борди.* Бир кўнглим, «Заҳар бериб қўйдими?» деб қўрқдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгили бермоқ** **1)** берилмоқ, меҳр қўймоқ. *Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин, Бевафо дунёга кўнгили бермагин.* «Ойсулув»; **2)** севмоқ. *Мен тунукасоз устамнинг қизига кўнгили берган эдим..* К. Яшин, Ҳамза. *Бир нечук номардга кўнгили бермагин..* «Алпомиш». **Кўнгили ёзмоқ (ёки очмоқ)** Ғам-ғуссани тарқатмоқ, унутмоқ, хурсандчилик қилмоқ, ўйин-кулги, сайр ва ш. к. билан дилгирликни тарқатмоқ. *Бамаъни одам билан гаплашиб, кўнгилини ёзмоқ.* ■ *Малика кўнгили ёзиш учун тез-тез овга чиқар экан.* «Булбулигўё». *Қўшиқ кишининг кўнглини очади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Кўнгили ёрмоқ** Дилидаги гапларни айтмоқ. *Шунинг учунми.. дардини кимга айтишни билмай қолган кезларда Аваз Мутрибни соғинади, унга кўнгили ёради.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Кўнгили овламоқ** **1)** ўзига мойил, ром қилишга интилмоқ. *Кўзингни сузиб, овлоқда Пўлатжоннинг кўнглини овлаб юрган эмишсан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар; **2)** бировни хурсанд қилишга, кайфини чоғ қилишга ҳаракат қилмоқ. *Тўраҳўжа ўртоқларининг кўнглини овлашни биладиган, ўта маданиятли бола эди.* Д. Нурий, Осмон устуни. **Кўнгили сўрамоқ** Киши бошига бирор мусибат ёки ташвиш тушганда, ундан ҳол-аҳвол, кайфият ва ш. к. ҳақида сўрамоқ. *..Али мешкобчи кейинчалик Низомиддиннинг ҳибс этилиб, Ихтиёриддинга ташланганини эшитиб, эрта билан келиб, Меъморнинг кўнглини сўради.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ёдгорбойнинг.. нобуд бўлганидан булар беҳабар экан, тўғри келиб, кампирдан кўнгили сўрабман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгили узмоқ** Бахридан ўтмоқ, кечмоқ, ажралмоқ, ташлаб кетмоқ. *Бир ёғи булар, қолаверса, волидамизнинг қабрларидан кўнгили узолмай, Капсанчиларда қолиб кетдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кўнгили учун** Хурмат юзасидан; ҳеч бўлмаса, шунчаки, тил учиди. *Шаҳидбек гўё кўнгили учун яна: -Кўп яхши экан! — деб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Кўнгили хуши** Ўзининг хурсандлиги, вақтичоғлиги учун хизмат қиладиган иш-ҳаракат ёки нарса; хурсандлик, вақтичоғлик воситаси. *Қиз бўлса ҳам, кўнгили хуши,*

Фарзанд керакдур йигитга. «Кўшиқлар». **Кўнгил кўймоқ** (ёки **бермоқ**) Мехр-муҳаббат боғламоқ, севмоқ. *Йигит шу қизга кўнгил кўйди.* ■ -Кўнгил берганимни, яхши кўрганимни ўлганидан кейин яна ҳам аниқ билдим. *Ҳеч кимдан уялмай, бағримга босиб йўладим, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгилга тугмоқ қ. тугмоқ.** **Кўнгли айнимоқ** Тўш олди соҳаси ва ҳалқумда ўзига хос ноҳушлик ҳис этмоқ; беҳузур бўлмоқ. *Ёқимсиз ҳиддан кўнгли айниди.* **Кўнгли бор** 1) хоҳиши, майли бор; мойил. *Шу ерда қолиб ишлашга кўнгли борлигини бирдан айтишга бўйни ёр бермай ўйланди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри; 2) яхши кўради, севади. *Ундай деса, Солиянинг пичингида ҳам жон бор. Ахир илгарилари «ака» демас эдику? Кўнгли бормикин-а?* С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. **Кўнгли бузилмоқ** Кайфияти бузилмоқ; қаттиқ хафа бўлмоқ, қайғуга чўммоқ; дили оғримок, дили ғаш тортмоқ. *Дутор чалиб ўтирсам, Ипи узлиб кетди, Ёр сени ўйлаб турсам, Кўнглим бузилиб кетди.* «Кўшиқлар». **Акасининг бу ҳаракатидан Раънонинг кўнгли бузилиб, қовоғини солди-ю, аразлаганча ҳовлига тушиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хондан бошқача муомала кутган Зухра бегим тўсатдан кўнгли бузилиб, кўзига ёш олди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Кўнгли бузуқ** 1) фикри, нияти ёмон, ёмонлик қилишни ўйловчи; 2) ғамгин, руҳан эзилган, кўнгли яримта. *Кўнгли бузуқ бўлса, болам, шод айла, Йиқилганни, болам, сен босиб ўтма.* «Равшан». **Кўнгли бўлмаслик** Кўнглига тўғри келмаслик, бирор ишни бажаришга ботина олмаслик; маъқул кўрмаслик. *Ибн Ямин.. устозининг вафотидан сўнг, унинг оиласини ташлаб кетишга кўнгли бўлмади.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўнгли бўшамоқ** Ғам-ташвишдан енгилланмоқ, кўнгли ёришмоқ. *Йиғлаб-йиғлаб, кўнгиллари анча бўшагандан кейин: -Ҳасанжон.. буларни қаердан топдинглар [деди].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Кўнгли жойига** (ёки **ўрнига**) тушмоқ Хотиржам бўлмоқ, тинчланмоқ; таскин топмоқ. *Ғуломжон.. ҳали кўшиниси терим бошламаганини кўриб, кўнгли анча жойига тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли йўқ** 1) майли, хоҳиши йўқ; мойил эмас, истамайди. *Аслида Шодмон отанинг бешикка кўнгли йўқ эди.* Ҳ. Назир, Кўрмана; 2) яхши кўрмай-**

ди, севмайди. **Кўнгли кенг** 1) ҳар нарсага сиқилавермайдиган, ташвиш тортавермайдиган. *У кўнгли кенг, вазмин бўлишни, анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб юришни ҳавас қилди.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) олиҳиммат, саховатли. **Кўнгли кўтарилмоқ** (ёки **ўсмоқ**) Руҳланмоқ, руҳи, кайфияти кўтарилмоқ, руҳи енгил тортмоқ; хурсанд бўлмоқ. *Сидиқжон.. иситмаси тушганиданми ёки кампирнинг меҳрибончилигиданми, кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноқ чироқлари. **Кўнгли кўтармайди** 1) хоҳламайди, ёқтирмайди, табиатига тўғри келмайди. *Қариндошлар, кўшниллар — ҳеч ким ёқмас, ҳеч нарсани кўнгли кўтармас, ҳеч нарсани истамас эди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) ҳазм қилолмайди; еб-ичолмайди. *Ёғли овқатни кўнглим кўтармай қолди.* **Кўнгли очиқ** ёки **очиқ кўнгли** 1) истагини, хафа ёки хурсандлигини яширмайдиган; тортинмай гаплаша-верадиган. *Йўлчининг кўнгли очиқ, содда йигит эканини билиб, болалар бирин-сирин яқинлаша бошлайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ҳар нарсага хафа бўлавермайдиган, гина сақламайдиган; беғараз. *..одамларга жуда меҳрибон, кўнгли очиқ, қотмагина чол эди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Кўнгли оқ** ёки **оқ кўнгли** Бировга ёмонликни истамайдиган; беғараз, юраги тоза, софдил. *Оқ кўнгли одам.* ■ -Салимбойваччадан қилча шубҳаланманг, — қатъий деди Тантйбойвачча, — унинг кўнгли оқ. Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли оғримоқ** Хафа бўлмоқ, ранжимоқ. **Кўнгли совимоқ** (ёки **қолмоқ, қайтмоқ**) Аввалги яхши муносабати, майли йўқ бўлмоқ, ихлоси қайтмоқ, севмайдиган, ёқтирмайдиган бўлиб қолмоқ. *Дўстидан кўнгли совиди.* ■ [Абдишукурнинг] *Кейин мадраса илмларидан кўнгли совий бошлади, чунки имом бўлиш уни сира қизиқтирмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли соф** (ёки **тоза**), **соф** (ёки **тоза**) кўнгли айн. **кўнгли оқ.** [Гулнор:] *Ўзимдан ортиқ сизга ишонман. Сиз кўнгли тоза йигит, биламан.* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнгли султ кетди** Жуда ҳам ҳаваси келди, тотиб кўргиси, егиси ёки ичгиси келди. *Анорга кўнглим султ кетди.* **Кўнгли тинчиди қ. тинчимоқ** 1. **Кўнгли тор** 1) ҳар нарсага сиқилаверадиган, ташвишланаверадиган; сержаҳл; 2) ха-



сис, зиқна. **Кўнгли тош ёки тош кўнгли** Раҳм-шафқати йўқ, бераҳм, шафқатсиз; бемуруват. [*Фотима:*] *Золим, раҳмсиз, тош кўнгли!* С. Айний, Куллар. **Кўнгли тўлмоқ** Мамнун бўлмоқ; қаноат ҳосил қилмоқ, тинчланмоқ. *Муҳиддин ака.. алланимадан хурсанд бўлиб, кўнгли тўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. **Кўнгли тўқ** Ғам-ташвишдан холи, хотиржам. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажралганнинг бети йўқ.* Мақол. ■ -*Бектемирдан кўнглим тўқ, — деди Али тажанг, — калласи ишлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ишончларингизни оқлайман, кўнглиларингиз тўқ бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли хира айн. таъби хира қ. хира.** *Усмена охирида.. бир оз енгил тортди-ю, лекин кўнгли ҳамон хира эди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнгли чопмоқ** 1) табиатига, дидига мос келмоқ, мувофиқ деб билмоқ, ёқтирмоқ. [*Гулсумбиби:*] *Дурадгор йигитнинг онаси қатнай-қатнай, тинка-мадори қуриди. Аиниқса, ушанга кўнглим чопган эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирор нарсанинг рўёбга чиқишига, амалга ошишига ишонмоқ. -*Қайғурма, Офтоб.. куёвнинг бунчалик сулув бўлса.. чимилдиқда печакгулдек бўлиб, эрига чирмашиганини кўрармиз!* -*Оҳ, опагон, — деди умидсизча ойим, — менинг бунга кўнглим чопмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўнгли чўкмоқ** Руҳи тушиб кетмоқ, умидсизликка берилмоқ; ўксимоқ, афсусланмоқ. *Боланинг кўнгли чўкди.* ■ *Ҳаётнинг кўнгли чўкиб кетди, лекин.. умид ипини узгиси келмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли юмшамоқ** Ачиниб раҳми келмоқ; аччиғидан, қаҳридан тушмоқ. *Меҳри юрак-юрагидан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўллари қидирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондаи кучли. **Кўнгли юмшоқ ёки юмшоқ кўнгли қ. юмшоқ** 4. **Кўнгли ярим (та)** Ғам-ташвиш билан руҳан эзилган, дилшикаст. -*Кўй энди, озор берма, кўнгли яримта, — деган эди, Асрорқул қайта авж олди: -Кўнгли яримта бўлса, мияси ҳам яримтами?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгли ўксимоқ** Хафа бўлмоқ, маъюсланмоқ. *Қизнинг атрофга жавдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди. Қиз кўнгли ўксиди.* С. Аҳмад, Меҳрибон. **Кўнгли қаттиқ ёки қаттиқ кўнгли айн. кўнгли тош.** *Шу ёшга келиб, оталик меҳрини жуда кам кўрсатган қаттиқ кўнгли отанинг юраги бирдан эриб*

*кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли қора айн. ичи қора қ. ич** 3. *Қайси кўнгли қорадан чиқди бу гаплар?* А. Муҳиддин, Кўнглилар. **Кўнгли ғаш** Таъби хира, бирор нарсдан ташвишли, безовта, нотинч. *Кўнгли ғаш, бояги қувончли, ширин, аммо таги йўқ хаёллардан асар ҳам қолмаган эди.* О. Ёқубов, Муқаддас. **Кўнглига келмоқ** 1) ўзича ўйламоқ, хаёлидан ўтмоқ. *Зўрликни кўнглига келтирманг.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўзинг биласан. Ахир шундай бўлади, деб кўнглимга келтирибманми?!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) хафа бўлмоқ. *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм.. Кўнглингизга келмасин-у, извошга эшак қўшиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. **Кўнглига оғир олмоқ с. т.** Арзимаган нарсага хафа бўлмоқ; ўзига таққир деб тушунмоқ. *Кўйингчи.. ўзингиз ҳар бир нарсани кўнглингизга оғир ола берар экансиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қалмоқларнинг кўзича, сен мендан зўр бўлгин, қандай сиёсат қилиб гапирсанг ҳам, мен кўнглимга оғир олмайман.* «Алпомиш». **Кўнглига тегмоқ (ёки урмоқ) айн. чаккага тегмоқ қ. чакка** 1. Булар ҳаммаси ҳам кўнглига урди, шекилли, гулзорлар бўйлаб боғни айлана бошлади. Ойдин, Фонарь тагида. **Кўнглига қарамоқ** Раъйига, хоҳиш-истагига мувофиқ иш тутмоқ. *Мана шунақа-да, боланинг кўнглига қарайверсангиз, ҳаддидан ошиб кетади.* Ойдин, Ўзи монанд. **Кўнглига қил (ҳам) сиғмайди айн. юрагига қил (ҳам) сиғмайди қ. юрак.** **Кўнглига қўл солиб кўрмоқ қ. қўл.** **Кўнглида кири йўқ** 1) *айн. кўнгли оқ;* 2) *айн. кўнгли очик.* *Юрагида бори юзига тегиб турадиган бундай кишиларни, кўнглида кири йўқ, деб мақтайдилар.* П. Қодиров, Уч илдиш. **Кўнглидан кечирмоқ (ёки ўтказмоқ)** Хаёлидан ўтказмоқ, ўйламоқ. *«Энди бу ҳаёт нимага керак?» деган фикрни кўнглидан кечирганди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *«Тегирмонга тушса, тирик чиқадиган одам», дея кўнглидан ўтказардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўнглидан чиқармоқ** 1) буткул унутиб юбормоқ; ўйламай, эсламай қўймоқ. *Аслида эса Холмурод севган қизидан ҳали-вери жудо бўлишни ҳам, уни кўнглидан чиқариб юборишни ҳам истамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) илгари хафа қилган кишини узр тарзида хурсанд қилмоқ, хафалигини, гина-қудуратни тарқатмоқ. *Бола бечоранинг дилини оғритган эдим.. Ўлмасам.*

бир яхши иш қилиб, кўнглидан чиқариб юбораман. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Кўнглини бузмоқ** Хафа, ғамгин қилмоқ, ғамга ботирмоқ. *Бир ёш аёлнинг ғам ва ҳасрат билан тўла «ёр-ёр»и алоҳида эшитилар, одамнинг кўнглини бузар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнглини кўтармоқ** (ёки ўстирмоқ) Дилини чоғ қилмоқ, хурсанд қилмоқ, яхши кайфият бағишламоқ; руҳлантирмоқ. *Беморнинг кўнглини кўтариб, кечқурун уйига қайтди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бирови йиллаб сақлаган йилқи мойи топиб келиб, тўпиғини силайди, бирови қизиқ-қизиқ гаплар айтиб, кўнглини кўтаради.* С. Сиёев, Ёруғлик. – *Хафа бўлманг, Тўхта хола, кўнга келган тўй, – деди Бозоров, унинг кўнглини кўтариш. учун.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу гап Жуманнинг кўнглини ўстириб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнглини олмақ** 1) хурсанд қилмоқ. *Мен биров билан ошначилик қилсам, ундан жонимни ҳам аямай, кўнглини олмаққа тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бировнинг севгисини қозонмоқ, ўзига меҳр-муҳаббат уйғотмоқ, ром қилмоқ. [Сидиқжон:] *Бунақа қўшмачилик сизлардан келди. Инъомжонга «Қизимнинг кўнглини ол, эридан чиқариб, сенга бераман», деган кишидан келади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кўнглини оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Ука, мен уч-тўрт кундан кейин Фарғонага жўнайман. Лекин сан чолнинг кўнглини заррача оғритма, дурустми?* Ойбек, Танланган асарлар. **Кўнглини топмоқ** Истак-хоҳишига мос тушадиган иш ёки ҳаракат билан ўзига мойил қилмоқ, ўздан хурсанд қилмоқ. *Каттароғини ака де – қўлтиғига кир, кичикроғини ука де – қўлтиққа ол, кўнглини топ.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнглини эритмоқ** Дилини, қалбини эритмоқ, юмшатмоқ. **Ўрганган кўнгли ўрганса кўймас** Киши бирор нарсага ўрганиб, одатланиб қолса, гарчи у зиён бўлса ҳам, уни тарк этолмайди, деган маънода ишлатиладиган матал (асосан ярамас одатлар ҳақида).

**КўНГИЛЛАМОҚ** *шв.* Кўнглида мўлжал қилмоқ, хоҳламоқ. *Агар «Фалончини севман, ўшанга уйлаб қўйинг» деса, хафа бўлманган чоқда ҳам, «Ҳа-а, мен бу ёқда Ёрқинойга кўнгиллаб юрсам-у, у ёқда дон олишиб юргани бор экан-да», деб уйламайдими?* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

**КўНГИЛЛАШИБ:** кўнгиллашиб гапирмоқ (ёки сўзламоқ) *шв.* Чин дилдан гапирмоқ, кўнглини ёзиб сўзламоқ. *Ана энди эл ҳазиллашиб, кўнгиллашиб гапирaveraди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Нима деса, ўз кўнгида иштиёр, Кўнгиллашиб сўзланг, юртдошлар.* «Юсуф ва Аҳмад».

**КўНГИЛЛИ 1** Кўнгилга ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Кўнгилли манзара.* ■ *Бу ерда мева-чева кўп, дарахтма-дарахт тирмашиб, ёввойи узум ейишдан ҳам кўнгилли нарса борми?* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамшаҳарларимиз кўнгили дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради.* Газетадан.

**2** Кишиларнинг ўз истаги, хоҳиши билан қилинган, тузилган. *Кўнгилли армия. Кўнгилли аскарлар.* ■ *Бўтабой партизан отрядига кўнгилли бўлиб ёзилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**3** *от өзф.* Бирор ишга ёки гуруҳга ўзи истаб, ўз хоҳиши билан кирган ёки уюшган киши(лар). *Канал қурилишига 50 минг кўнгилли етиб келди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

**КўНГИЛОЧАР** Кўнгилни очадиган, хуш кайфият бағишлайдиган. *Клубда тез-тез кўнгилочар уйинлар, кўрилган кинолар устида баҳс, мунозаралар қизийди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Шундан сўнг суҳбат унча қовушмади, профессор бир-икки кўнгилочар гапдан сўнг чиқиб кетди.* «Ёшлик».

**КўНГИЛСИЗ 1** Кўнгилга хуш келмайдиган; ёқимсиз, хунук. *Кўнгилисиз воқеа.* ■ *Чекиниш, албатта, жуда кўнгилисиз ҳол. Лекин урушда бўладиган гап бу.* Ойбек, Қуёш қораймас. *..илтижолли овозлар.. юракларни эзиб юборарди ва буларнинг барчаси бирга қўшилиб, кўнгилисиз, нохуш бир манзара кашф этар эдики..* К. Яшин, Ҳамза.

**2** Севги-муҳаббати йўқ, севмайдиган. *Дастлаб кўнгилисиз бўлиб, кейин кўникиб кетганлар озми? Сабр қил.. эҳтимол, бахтинг очилиб кетар.* И. Раҳим, Ихлос.

**КўНГИЛСИЗЛИК 1** Кўнгилисиз ҳолат. *Шундай кўнгилисизликка сабаб бўлгани учун Саидий кўп хижолат тортар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

**2** Кўнгли йўқлик, севмаслик; ёқтирмаслик. *Саидий, унинг Мухторхонга кўнгилисизлигини ўзи ҳам билади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

**КҮНГИЛХУШЛИК** Хуш (яхши) кай-фият, вақтичоғ ҳолат; вақтичоғлик. *Алимардон бошини ғоз тутиб борар, жаҳонда ҳеч нима ўзгармагандек, ҳамма нарса кўнгилхушлик билан бораётгандек эди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Гулчирой кириб-чиқиб турган бу остонада туриш унга кўнгилхушлик бахш этар эди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

**КҮНГИЛЧАН 1** Раҳмли, раҳмдил. [*Гулнор*] *Йўлчининг онасини меҳрибон, кўнгилчан, ғоят самимий бир қайнона каби тасаввур қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Каттиқ талаб қила олмайдиган; бўш. [*Мазкур*] *Ўртоқ жуда кўнгилчан одам, бу масъул постга эса қаттиққўл киши керак.* М. Бақоев, Ибрат.

**КҮНГИЛЧАНЛИК** Кўнгилчанга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Тўхтасин ака иш вақти тугаб қолганда ноўрин бетон олиб келган шофёрга кўнгилчанлик қилди, бошлиқ бўлса, жиддийроқ бўлсин-да..* Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.

**КҮНДАЛАНГ** Узунасига қараб эмас, балки энига қараб жойлашган, эни бўйлаб кетган. *Ўғлим иккаламиз.. кўча ўртасида кўндаланг туриб қолган машина томон шдам юрдик.* «Ёшлик». *Ёнғоқдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Вагон ўртасида кўндаланг қўйилган тахтада тўрт киши домино ўйнамоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**Кўндаланг бўлмоқ (ёки турмоқ)** 1) қаршисида намоён бўлмоқ, рўбарў турмоқ. *Намозгарда у ёнидаги аял йиғитлари билан Йўлдош мусофир деган деҳқоннинг эшигида кўндаланг бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Лекин ҳозир сабаб қидирадиган пайт эмас. Унинг олдида катта масъулият кўндаланг турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) тўсиқ, ғов бўлмоқ, қарши турмоқ. *Подшонинг амрига ким кўндаланг бўла олади?! Ҳеч ким!* К. Яшин, Ҳамза. *Тўра ўз таклифининг юрагидаги орзусига кўндаланг бўлганини сезиб, қаеридир жиз этиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Фармонни амалга оширишга, ким бўлмасин кўндаланг турар экан, суриштириб ўтирилмайди, Сибирга бадарга қилинади.* К. Яшин, Ҳамза.

**КҮНДАЛАНГИГА** *рвш.* Нарсанинг энига, эни бўйлаб. *Тахтани кўндалангига арраламоқ. Ғўза қатор ораларини кўндалангига культивация қилмоқ.*

**КҮНДҶЗЛИК** қ. кўнчилик. *Чамаси бундан ўн бир-ўн икки йиллар илгари мулла Обиднинг асли касби бўлган кўндўзликнинг мазаси бўлмайди, яъни бозордан танавор топилмай, бола-чақаси анча толиқади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

**КҮНИКМА** Бирор ишда орттирилган маҳорат, малака. *Меҳнат кўникмалари. Кўникма ҳосил қилмоқ.* ■ *Студия менга энг зарур билим ва ишда кўникмалар берди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Юзаки таниш бўлса ҳам, ўша кўникмалари қўл келиб қолди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

**КҮНИКМОҚ 1** Кўниб, ўрганиб қолмоқ. *Шароитга кўникмоқ.* ■ *Қизим тўрт-беш кун йиғлаб-сиқтаб, кўникибам [кўникиб ҳам] қолади.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Қаноат қилмоқ; кўнмоқ. *Бориға кўникмоқ.*

3 Тан бермоқ; рози бўлиб қолмоқ. *Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди ҳам кўникди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сизлар бу аҳволга индамасдан, кўникиб юра бердиларингизми?* Ш. Фуломов, Шонли авлод.

**КҮНКА** *эск. айн. конка.* От билан юрган трамвай; умуман трамвай. *Тошкент вокзалига этиб келгач.. кўнкага ўтириб, эски шаҳарга жўнадим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Шаҳарда илгари кўнкани от сураар эди. Мана энди, кўнка отсиз юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КҮНМОҚ 1** Бирор иш, илтимос, шарт, талаб ва ш. к. га рози бўлмоқ; хўп демоқ, унамоқ. *Маслаҳатга кўнмоқ. Гапга кўнмоқ. Шартга кўнмоқ.* ■ *Уни ташлаб, бир туя билан кетишга туячилар кўнмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У қизининг бунчалик тез кўниб, розилик берганидан жуда-жуда хафа кўринарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Йиғит кўнса, ичкўёв қиламан, кўнмаса, қизимнинг бахтига зомин бўлмайман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Қаноат қилмоқ, кўникмоқ. *Озга кўнмоқ. Бориға кўнмоқ. Қийинчиликларга кўнмоқ.* ■ *Кейин, иш билан овора бўлиб, кўникиб кетарман.. Одам боласи нималарга кўнмайди?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қулоқ солгин чўпоннинг нолишига, Йиғит кўнар, савдо тушса бошига.* «Алпомиш».

3 Йиғи, хархашадан тўхтамоқ; овуномоқ (ёш, гўдак болалар ҳақида). *Марҳамат об-*

дан йиғлади. Юз-кўзларини, сочини, муздек оёқ-қўлларини силаб овутаман, қани кўнса-чи! С. Сиёев, Аваз.

**КЎНЧИ** Терини пишириш, пардозлаш, чарм тайёрлаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, тери пиширувчи шахс. *Каптар ахлатини кўнчилар қадоқлаб тортиб олиб, ҳар қадоғига фалон пул беришини Бўрихўжа жуда яхши биларди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

**КЎНЧИЛИК** 1 Кўнчи касби, иши. *Кўнчилик қилмоқ.*

2 тар. Тери пишириш корхонаси. *Мирза ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган «Ҳикоят»нинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди. Маълум бўлишича, у [Мирза Баҳром] яқинда бойвачча билан унга қарашли кўнчиликка борган экан.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

**КЎП** 1 Сон, миқдор жиҳатидан, меъёрдан ёки нисбатан ортиқ. *Кўп китоб. Кўп одам. Улар биздан кўп.* ■ *Шунақа кўп латифа, чўпчак, мақол биладик.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Болалик кунларимда, уйқусиз тунларимда Кўп эртақ эшитгандим, Сўзлаб берарди бувим. Ҳ. Олимжон. Кичкина чуғурчуқлар шунча кўп кўндиларки, дарахтларнинг шохлари, қишда қалин қор босгандаги сингари, ерга салом бериб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 рвш. Вақт эътибори билан ортиқ, узоқ вақт давомида; узоқ. *Кўп кутмоқ.* ■ *..Ўзинг биласан, болам. Кўп ўтирма. Ойбек, Танланган асарлар. У [Отабек] Марғилонда кўп тўхтамас, бир кун, узоққа тортилса, икки-уч кун туриб қайтар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эсимда бор, кўп бўлди, ёшлик чоғимда шаҳардаги сийморлар иш ташлаганлар. У. Исмоилов, Сайланма.*

3 рвш. Орадан узоқ вақт ўтмасдан, тез-тез, дам-бадам. *Мен уни кўп кўраман. Улар бизникига кўп келишади.* ■ *Бўйим етиб, ақлим кирган сайин, шуларни кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Ортиқ даражада, ортиқ; жуда, ғоятда. *Боёқиш кўп яхши одам эди, инсофли, ҳамиятли эди. Ойбек, Танланган асарлар. [Қози бойга:] Мингбоши додхо сизга қилган бедаб-лигидан кўп пушаймон. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Баҳор, соғинтирдинг ахир кўп узоқ! А. Орипов, Йиллар армони.*

5 от өзф. Кўп кишилар, кўпчилик. *Кўндан қуён қочиб қутулмас. Мақол. Кўпга*

*келган тўй.* ■ *Балки шунинг учун кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

**Гап кўп** Бирор нарсанинг моҳиятан, амалда аҳамияти катта, жуда муҳим хусусиятларга эга эканини қайд этади. *Тиббиётда аниқ ва тез фурсатда диагноз қўйишда гап кўп.* Газетадан. **Кўпга бормайди** Кўп давом этмайди, узоққа чўзилмайди, тез барҳам топади. *Бундай мулоимлик кўпга бормайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Кўпга келган тўй қ. тўй. Кўпи билан ёки кўп деганда** Кўп бўлса, энг узоғи билан. *Хўп десангиз.. кўпи билан уч-тўрт кечада саранжомлаб ташлайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўпни кўрган* Кўп воқеа-ҳодисаларни бошидан кечирган, кўп турмуш тажрибасига эга. *Сиз кўпни кўргансиз. Сизни эшитсак, ақлимизга ақл қўшилади, отахон, сўзлайверинг. С. Анорбоев, Оқсой. Гавҳарнинг қаршисида, боя ўзи ўйлагандек, олифта кийинини яхши кўра-диган қиз эмас, кўпни кўрган, турмушнинг пасту баланд сўқмоқларидан ўтиб келган инсон ўтирарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Худо кўп кўрди с. т.* Бирор одам ёки нарсадан айрилганда ишлатиладиган ибора. *[Иқбол:] Биргина кўнгул чироғим сиз эдингиз. Худойим сизни ҳам манга кўп кўрса.. Н. Сафаров, Уйғониш.*

**КЎПАЙИШ** 1 Кўпаймоқ фл. ҳар. н.

2 биол. Ўзидан кўп насл қолдириш; урчиш. *Жинсий кўпайиш. Жинсиз кўпайиш. Куртакланиш йўли билан кўпайиш. Бўлиниш йўли билан кўпайиш. Кўпайиш абзолари.*

**КЎПАЙМОҚ** 1 Сон, миқдор жиҳатдан ортмоқ; ошмоқ. *Даромад кўпайди. Чорва молларининг сони кўпайди.* ■ *Атрофида тобора одам кўпайиб борар, биров унга узоқдан таввиз қилар.. нотаниш кишилар секин калла силкиб кўярди. С. Сиёев, Ёруғлик. Уруш, жанжал кўпаймасин деб, дардимни ичимга ютаман. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 биол. Ўзидан кўп насл қолдирмоқ; урчимок.

**КЎПАЙТИРМОҚ** 1 Кўпаймоқ фл. орт. н. *Мевали дарахтларни янада кўпайтирамиз.* ■ *Мудир гапни кўпайтириб, харидорнинг қонини қайнатмаслик учун, оқсоқланиб, ичкари кириб кетди. И. Раҳим, Ихлос.*

2 мат. Бирор сонни бошқа бир сон ифодалаган миқдор ҳиссасида орттирмоқ, зарб қилмоқ. *Учни иккига кўпайтирмоқ.* ■

Домла машғулотни давом эттирди. У икки аъзоли сонларни кўпайтиришни ўргатар эди. П. Турсун, Ҳақитувчи.

**КЎПАЙТИРУВЧИ** мат. Кўпайтириш амалида: бошқа сонни кўпайтирадиган сон.

**КЎПАЙТМА** мат. Кўпайтириш амалида: икки сонни кўпайтиришдан чиққан натижа.

**КЎПАС** [р. купец — савдогар] с. т. эск. Савдогар, бой. Ҳамма ер Болта кўпаснинг меросхўри Тешабойни. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ...дунё, ер-сув эгаси, андижонликларни ер титратган кўпас Миркомил бўлади. К. Яшин, Ҳамза.

**КЎПАЮВЧИ** мат. Кўпайтириш амалида: бошқа сонга кўпайтириладиган сон.

**КЎПБУРЧАК** мат. Синиқ чизиқлар билан ўралган, тўртдан ортиқ бурчакли геометрик шакл.

**КЎПДАН** Анчадан бери, кўп вақтдан бери. Буларнинг бари кўпдан унутилган она қишлоқ манзараси, болалик туйғуларини уйғотадиган қадрдон ҳидлар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Алимардон кўпдан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраси гурсиллаб уриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

**КЎПИК 1** Маълум сабабларга кўра суюқликларда ҳосил бўладиган майда пуфакчалардан иборат масса. Сув кўпиғи. Пиво кўпиғи. ■ [Соғ] Ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чаққандай, қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Элмуроднинг: «Шояд Йўлдош билан бир қисмга тушсам, дардлашиб юрар эдик», деган умиди ҳам совун кўпиғидай тез ўчди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

**2** Одам ёки ҳайвоннинг майда-майда пуфакчали сўлағи. Комиссар, оғзидан кўпик келиб, пол устида чўзилиб ётарди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. [Ҳўкиз] Ўрнидан кўғала олмай, оғзидан оқ кўпик оқизиб, кўзлари олайиб, бўкириб ётибди. П. Турсун, Ҳақитувчи.

**3** кўчма Маъносиз, қуруқ нарса ҳақида. Ҳазрат шайхнинг бу кўпик сўзларига бир илжайиб кўйди-ю, яна унга сўз қотди. К. Яшин, Ҳамза.

**КЎПИКЛАМОҚ 1** қ. кўпикланмоқ.

**2** Терлаб кўпик чиқармоқ, кўпик билан қопланмоқ. Улар кўпиклаб кетган отларини

ўйнатиб, вокзал рўпарасидаги яланг жойга етганларида, мирохўр от бошини тортди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

**КЎПИКЛАНМОҚ** Кўпик ҳосил қилмоқ. Кеча тоғларга ёмғир ёққан бўлса керак, сойнинг суви сал лойқаланиб, кўпикланиб, йўл-йўлакай хас-чўпларни оқизиб келмоқда эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Анор хиёл энгашиб, кўпикланиб турган сўтдан пиёлага қуяр экан, аёллик латофатими.. юрагимни ўртаб юборди. «Ёшлик».

**КЎПИНЧА** рви. **1** Кўп ҳолларда, кўп вақт; аксарият. [Йўлчи] Кўпинча икки марта қатнар, оқшом вақтида, баъзан ундан кечроқ далага қайтар эди. Ойбек, Танланган асарлар. У [Элмурод] оёга кўпинча Давлатёр билан борарди. П. Турсун, Ҳақитувчи.

**2** Тез-тез, кўп ўтмай. Ёдингизда борми, кўпинча чақчайган кўзли бир йигит ишхонамизга уни сўраб борар эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**КЎПИРМОҚ 1** айн. кўпикламоқ, кўпикланмоқ. Ўктам эса кўпирган, ўкирган сувда бўйнигача ботиб, ҳансираб ишлар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. От чопавериб, кўпириб кетган эди. Ф. Гулом, Шум бола.

**2** кўчма салб. Ўта мақтанмоқ, мақтанчоқлик қилмоқ. [Тожибой] Баъзан «Мадамингов ўттиз йил аминлик қилган бўлса, мен элик йил советга раислик қиламан», дея кўпириб қўярди. П. Турсун, Ҳақитувчи. Сийқа билимдонлик ва қуруқ кўпириш билан узоққа бориб бўлмайди. «Муштум».

**КЎПИРТИРМОҚ 1** Кўпирмоқ **1** фл. орт. н. Бир кружка пивони кўпиртириб қуйишга катта илм, ҳунар керак бўлмаса керак. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Йигит.. гавдаси, қулочи билан сувни кўпиртириб, кучли чайқатди. Ойбек, Танланган асарлар.

**2** кўчма Бўрттириб, ошириб гапирмоқ, муболаға қилмоқ. Аслида, бўлиб ўтган воқеа аҳамиятсиз бир гап эди. Бироқ уни шишириб, кўпиртириб юбориш мумкин. С. Аҳмад, Ҳукм. Кечирасизлар, Абдукарим — раиснинг лаганбардори, роса кўпиртирса керак, деб ўйларсиз.. С. Аҳмад. Чўл бургути.

**Оғиз кўпиртирмоқ 1)** бўрттириб, муболаға қилиб гапирмоқ. Унинг хушмуомалалиги, дилкашлиги тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирди. П. Турсун, Ҳақитувчи; **2)** мақтанчоқлик қилмоқ, мақтанмоқ. Механизация тарафдори бўлиб, мажлисларда оғиз кўпир-

тирадиган акамларни мендан кўра яхшироқ биласизлар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

**КЎПКАРИ** *шв. айн. улоқ III 1. Қаерда кўпкари бўлса, отликларнинг кетидан юради; ўзи чополмайдиганларнинг отини миниб, қурга киради. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

**КЎПКАРИЧИ** *кам қўлл. қ. улоқчи. Улоқни олган Содиқжон бойвачча ҳаммадан олдинда, Сулаймон оқсоқол бошлиқ қолган кўпкаричилар уни қуюндай таъқиб қилиб келишарди. К. Яшин, Ҳамза.*

**КЎПКУРАШ** Спортнинг бир неча тури ёки бир спорт туридаги бир неча хил машқлар бўйича спорт мусобақаси, беллашув. *Урганч шаҳрида чақириққача ва чақириқ ёшидаги ўсмирлар ўртасида ҳарбий-амалий кўпкураш бўйича Хоразм вилояти биринчилиги нихоясига етди. Газетадан.*

**КЎПЛАБ** *рвш. Кўп миқдорда. Бу ҳақда тахририят кўплаб хат олди. ■ Мақсад давлатга кўплаб оқ олтин — пахта бериш эканини [деҳқонларга] уқтиринглар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бундай далилларни, керак бўлса, жуда кўплаб топишимиз ва ёзишимиз мумкин. «Муштум».*

**КЎПЛАР** Кўп кишилар; кўпчилик. *Дам олиш кунлари кўплар шаҳар ташқарисига, табиат кучоғида дам олиш учун жўнаб кетадилар. Газетадан. Лейтенант Васин қўлига гранаталар кўтариб, танк томонга учиб кетганини кўплар сезмай қолди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

**КЎПЛАШМОҚ** Кўпчилик бўлмоқ; кўпчилик бўлиб, биргалашиб ҳаракат қилмоқ. *Кўплашиб ишламоқ. Юк машинасини кўплашиб ариқдан чиқариб олдик. Кўплашган ёвни қайтарар. Мақол. ■ - Чивин кўплашса, филни йиқитади, деган гап бор, — деди Эргаш салмоқлаб. — Чумоли биллашса, чиённинг нўстини титади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Аҳолининг ярми хотинлар. Кўплашиб пуфлашса, шамол турғизади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

**КЎПЛИК 1** Кўп ҳолат, кўп эканлик. *Ишининг кўплиги. ■ Кўпларига тирговчулар қўйилган бўлса ҳам, меванинг кўплигидан шохлар синиб, ерга тегиб ётади. Ойбек, Танланган асарлар. Шайбонийхоннинг жосуслари кўплиги унга маълум эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

**2 тлш.** Предметнинг бирдан ортиқлигини кўрсатувчи сўз (от) шакли. *Кўплик сон.*

*Кўплик қўшимчаси. Кўплик маъноси -лар қўшимчаси билан ифодаланади: ўқувчилар.*

**Кўплик қилмоқ** Зарур даража, миқдордан ортиқ бўлмоқ; ортиқчалик қилмоқ. *Бир гап озлик, икки гап кўплик қилади. ■ Бизнинг ваҳимимиз ҳозир ўзимизга кўплик қилади. «Ёдгор». Худобёрхон билгани билган. Душман битта бўлса ҳам, кўплик қилади. К. Яшин, Ҳамза.*

**КЎПМОҚ** *шв. Ошмоқ, кўпчимоқ. Ҳамир кўпиб қолибди.*

**КЎППАК 1** Қўриқловчи итларнинг хашаки бир зоти. *[Мадина] Занжирини узиб юборгудай ташланиб вовулаётган сўқимдек кўппакнинг дағдағасига ҳам қарамай, ичкарига кирди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.*

**2** Шундай итга нисбатли ҳақоратни (нисбатлашни) билдиради. *Али мешкобчи ичида: «Сен кўппакнинг қўлингдан шу иш келади, албатта», деди-ю, индамай жўнаб кетди. Мирмуҳсин, Меймор. -Ҳа ноинсоф, ҳа кўппак! — Қоратой бойни сўка бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

**КЎПРИК** У қирғоқдан бу қирғоққа ўтиш учун сув, чуқурлик ва ш. к. устига қурилган йўл, қурилма. *Ғишт кўприк. Осма кўприк. ■ Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, [полвон] қайиқчини чақирибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Канал атрофига бетон бостирилибди, устига худди кўклам камалагига ўхшаш янги кўприк қурилибди. «Гулдаста».*

**2** кўчма Икки томон ўртасидаги, уларни туташтирувчи, шунинг учун хизмат қилувчи нарса. *Бадиий таржима моҳият эътибори билан халқлар ўртасида олтин кўприкдир. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ёши улуғ кишилар катта кўприк бўлади. «Халқ дурдоналари».*

**Қил кўприк** Диний ақидага қўра, у дунёда жаннатга ўтиладиган ягона йўл, қилдек ингичка кўприк; пули сирот. *Тожибой оқсоқол унинг узилиб қолган гапини эсига солди: -Хўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ қўчқорга миниб, эсон-омон қил кўприкдан ҳам ўтиб олдик. Хўш, ундан у ёғи жаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

**КЎПТИРМА** *шв. Оширма. Кўптирма нон. ■ Агар шу кўптирма нондай ерлар чоракорнинг ўзиники бўлса-чи! А. Қаҳҳор, Сароб.*

**КЎПТИРМОҚ** *шв. айн. оширмоқ II. Ойим саҳарда туриб, Талай Ҳамир кўптирган. Оқ*

олтин — пахталарни *Нормасидан кўп терган*. «Кўшиқлар».

**КЎПЧИК I шв.** Эгар устига қўйилади-ган ёстиқ. *Омборхонадан от абзалларини: юган, кўпчик, узангили эгарни қўлтиқлаб келдим*. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**КЎПЧИК II** [р. купчая крепость — васиқа] эск. Васиқа. *Отангага, Москвага хат ёзсанг, ҳовлимизнинг кўпчиги қаердалигини бир сўрасанг..* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

**КЎПЧИЛИК I** Маълум сон ёки миқдордаги киши ёки нарсаларнинг катта, кўп қисми, шундай қисмни ташкил қилувчи кишилар; аксарият. *Ўқувчиларнинг кўпчилиги. Кўпчилик овоз билан сайланмоқ.* ■ *Йўлчи дўппи бозоридан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотинлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одатда кўпчилик қизларнинг хусни танишиб, сўхбатлашиб, дўстлашиб кетганиндан кейин очилади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

**2** Кўп одам, халойиқ; омма. *Озчилик кўпчиликка бўйсунди. Кўпчилик ўртасида. Кўпчилик бир муштан урса — ўлдирди, бир бурдадан берса — тўйдирди.* Мақол. ■ *Ўқувчи, «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

**КЎПЧИМОҚ I** Шишмоқ, бўртмоқ, шишиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ва ш. к. ҳақида). *Кўришаётганда, кўзлари ҳам қизариб қолганини, қовоғи одатдагидан кўпчиброқ турганини кўрди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Башорат етиб келди.. юм-юмалоқ юзи терлаб, қизариб, кўпчиб кетган.* А. Мухтор. *Опасингиллар.. осмондаги ойлар ҳам, кўпчиб ётган ерлар ҳам — бари-бари сеники.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

**2** Етилиб, шишиб кўтарилмоқ; етилмоқ (асосан хамир ҳақида). *Махсус автомат машина кўпчиган хамирни зувала қилиб, узиб ташляпти.* Газетадан. *Вақти етиб кўпчигач, албат, Тоғорадан тошади хамир.* М. Али, Боқий дунё.

**КЎР** [ф. *كور* — кўрмайдиган (одам)] **1** Кўриш қобилияти йўқ; сўқир. *Кўр одам. Бир кўзи кўр. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. *Кўр кўрни қоронғида танийди.* Мақол. ■ *Бектемир қоронғида, кўр сингари тусмол билан юриб, дарахтга бошини қаттиқ уриб олди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

**2** кўчма Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. нинг моҳиятига тушуна олмайдиган; онги етилмаган, онгсиз, билимсиз. *Сийсий кўр.* ■ *Кўзим илгари очилган бўлса эди, ман ўз юрагимни бўриларга едирармидим? Қизим, кечир, бу адашган, кўр дадангни кечир!* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЎРА I 1** **Кўрмоқ** фл. рвдш. *Мени кўра ўрндан турди.* ■ *— Ҳз роҳатимни кўзлаб, сизнинг ошингизни кутиб қолсам, беш кишини, кўра-била туриб, оч қўйган бўламан, — деди Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

**2** кўм. (ж. к. билан) Сабаб, асос муносабатини билдиради; асосида, мувофиқ, биноан. *Шунга кўра. Таомилга кўра.* ■ *Тузилган битимга кўра, Абдулатиф Самарқандга юборилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Отам, ўз касбининг тақозосига кўра, умрининг кўп қисмини сафарларда ўтказган одам.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

**3** кўм. (ч. к. билан) Қийс, таққослаш муносабатини билдиради; нисбатан, қараганда. *Сиз буни мендан кўра яхшироқ биласиз. Ундан кўра бу яхшироқ.* ■ *Пештахталар олдидан харидордан кўра кўпроқ уймалашган сотувчилар тилларидан бол томиб, молларини таърифлашади.* Н. Аминов, Суварак. *Масала у ўйлаганидан кўра чуқурроқ кўринарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Меъмор ҳатто ўз ўғли Низомиддиндан кўра ҳам Завракнинг гапларига ишонарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

**КЎРА II** [ф. *كوره* — ўчоқ, ўтхона, печь; кўра] **1** Тунука-темирдан тарнов шаклида ясалган, кабоб пишириладиган асбоб. *Дошқозонлардаги жажжи гумбаздай сап-сарик паловнинг, кўкиш тутун чиқиб турган кўралардаги сихқабонинг ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетган.* С. Сийёев, Аваз.

**2** Писта кўмир тайёрланадиган чуқур.

**3** Темирчи ва заргарларнинг металл эритадиган ўчоғи. *Темирчидан бир кўра билан дам сўраб олди.* «Шарқ юлдузи». *Мана, отанинг лойдан ясалган тўрт бурчакли кўраси, ўчоқдаги кўмирга ҳаво берувчи, эчки терисидан ясалган дами.. устaxonадан жой олган.* Газетадан.

**4** Зийнатли чинни идиш; ваза. [Зумрад] *Деворларнинг нақшини томоша қилди, кўралар ва ипак гиламларни бир-бир кўздан кечириб, ажабланди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Сиртига турли афсонавий қуш ва ҳайвонларнинг*

суратлари солинган чинни кўралар, идиш-оёқлар тоқчаларга тизилган. М. Осим, Карвон йўлларида.

**5 шв.** Тунукадан ишланган, оғзи катта-роқ жўмаксиз обдаста. *Бола кучи етса — челақ судраб, етмаса — кўра кўтариб, саҳнга сув сепар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

**КЎРА** III шв. [ф. كوره] Тошлоқ, қумшағалли ерларда сувни тортиб кетадиган говак жой; ўпқон. *Даштдаги боғбон суғориш палласи кечасию кундузи шундай кўралар оғзини беркитиш билан банд бўлади.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл. *Боғбонлар «кўра» деб атайдиган, кулдиргичга ўхшаш бундай тешиқлардан шағал ўпқони бир зумда бир тегирмон сувни ютиб юборади.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

**КЎРАК** Ҳали етилмаган пайтида совуқ урган, очилмай қолган кўсак. *Кўрак чувиш машинаси.* ■ *Далада пахта тугади, энди кўрак узиляпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

**КЎРГАЗМА** I Кўриш, томоша қилиш учун қўйилган нарсалар ва шу нарсалар қўйилган жой. *Халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси. Кўргазма экспонатлари.* ■ *Денгизчилар клубида ташкил этилган тасвирий санъат асарлари кўргазмасига одамлар анча серқатнов бўлиб қолишган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

**2 айн. кўрсатма.** Ўзбекистон Фанлар академиясининг президиуми академияда нашр этиладиган «Ахборотлар», «Ўзбек тили ва адабиёти», «Фан ва турмуш» журналлари тахрир ҳайъатларига шу журналларнинг юбилейга бағишлаб махсус сонини чиқариш тўғрисида кўргазма берди. «ЎТА».

**КЎРГАЗМАЛИ** I Ўргатиш, тушунтиришда намуна тарзида хизмат қиладиган нарса, материалга эга. *Кўргазмали дарс. Кўргазмали машғулот.*

**2 (тўғриси — кўргазма)** Кўрсатиш учун фойдаланиладиган, хизмат қиладиган. *Кўргазмали қуроллар.* ■ *Деворлари кўргазмали материаллар билан безатилган шинамгина хонанинг ҳар иккала деразаси очик..* П. Қодиров, Уч илдиз.

**КЎРГИЛИК** I Эрк-ихтиёрдан ташқари ҳолда киши ҳаётида юз берган, юз берадиган кўнгилсиз воқеа, ҳодиса; ҳолат. *—Тирик калланинг бу дунёда кўрадигани кўп экан, ўртоқ Дўсमत, бу ҳам кўргилик-да! — деб оҳ чекиб, куйиниб қўйди Мели полвон.* П. Тур-

сун, Ўқитувчи. *У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек, Дилшодни ёмон кўриб қолган..* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

**2 дин.** Пешонага ёзилган нарса; тақдир, қисмат. *Дўснат унга қишлоқдаги аҳвол ҳақида ҳасрат қилди.. ва ҳар сафаргидай: -Ҳай, худо ёзган кўргилик шу экан-да! — деб ҳасратини тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешонага битган бир кўргилик, болам.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

**КЎРИК** I Ижтимоий текшириш; аниқлаш, билиш, баҳолаш текшируви. *Механизаторлар барча машиналари текника кўригидан ўтказдилар.* ■ *Баҳодир мактабга етиб келди. Клубда ёш ҳаваскорлар кўриги энди бошланган эди.* М. Жалолидинова, Кейинроқ. *Муҳими шундаки, кўрик натижасида турли касалликларга чалинган беморлар аниқланди.* Газетадан.

**2** Ҳаммага кўрсатиш, намойиш қилиш; намойиш. *Бу китоблар кўриққа қўйилганми?*

**КЎРИМЛИ** айн. **кўрмак.** *Кўримли бино.* ■ *Гулбодомларнинг ҳовлиси Халач қишлоғининг энг гавжум, кўримли ерида эди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

**КЎРИМСИЗ** Кўриниши ёқимли эмас; савлати, кўрки йўқ; хунуқ. *Кўримсиз киши.* ■ *Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўқонда Мирзақаримбой билан Салимбойвачча турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..мана шу кўримсизгина, қўполгина қишлоқда бор машина ўзида йўқлиги алам қиларди унга.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

**КЎРИНАРЛИ** Кўриш мумкин бўладиган, кўринадиган, кўриниб турадиган. *Ёллонни кўринарли ерга осииш керак.*

**Кўзга кўринарли** Маълум аҳамиятга эга; эътиборга лойиқ, айтишга арзирли; танилган. *Кўзга кўринарли ишимиз ҳам бор. Унга ярашур қадр-қийматимиз ҳам бор.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Аммо туманда бирорта ҳам кўзга кўринарли ҳаваскорлик жамоаси йўқ.* Газетадан.

**КЎРИНИШ** I **Кўримсоқ** фл. ҳар. н. *Маҳкам ҳозир унинг яна нимадир демоқчи эканини сезди, лекин унга кўринишни ҳам, гапиришни ҳам истамагани учун, бош ирғаб, эшикдан чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

**2** Ташқи қиёфа; қиёфа. *Қиз, кўринишдан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-*



сўзларидан анчагина саводли эканлиги кўри-  
ниб турар эди. Шухрат, Шинелли йиллар.  
Раҳим аканинг овозида одатдаги кесатиқ-  
дан асар ҳам йўқ, кўриниши серташвиш эди.  
Ф. Мусаждонов, Ҳиммат.

3 Кўзга кўриниб турган нарса, манзара.  
Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф  
кўринишига мафтун бўлиб бир оз ётгандан  
кейин.. узоқ тин олиб қўйди. А. Қодирий,  
Ўтган кунлар.

4 театр. Драматик асарда парданинг  
махсус декорация талаб этувчи ҳар бир  
қисми. Иккинчи парданинг бешинчи кўрини-  
ши. ■ Бир парда, етти кўринишли шеърӣй  
мусиқали драма. «Гулдаста».

5 Воқеа-ҳодиса кабиларнинг муайян  
намоён бўлиш ҳолати. - Ишга совуққонлик,  
лоқайдлик ҳам, аслини олганда, интизом-  
сизликнинг бир кўриниши, — деди Курбоно-  
ва. «Ўзбекистон кўриқлари». Аммо саҳий-  
лик билан хасисликнинг бошқача кўриниш-  
лари ҳам бўларкан. Шукрулло, Жавоҳир-  
лар сандиғи.

Кўриниш бермоқ Ўзини кўрсатмоқ, уч-  
рашмоқ. Муродова.. ҳамма нарсани кўриб,  
билиб келгандан бери Умарали унга кўриниш  
бермаган эди. И. Раҳим, Ихлос. ..бирров ўз  
хонасидан чиқиб келди-ю, кўришиб саломлаш-  
ганидан кейин, бошқа кўриниш бермади. Ш.  
Тошматов, Эрк қуши. Кўриниш олмоқ Қи-  
ёфага эга бўлмоқ. Тошкент зилзиладан ке-  
йин янги кўриниш олди. Газетадан.

КЎРИНМОҚ 1 Кўрмоқ фл. ўзл. н. Ша-  
ҳар узоқдан кўриниб турибди. Шу кунларда  
нега кам кўринасиз? ■ Бояги совчилар бу  
фавқулдда муомалани кўринган бировга дост-  
тон қилиб ўқийдилар. А. Қодирий, Ўтган  
кунлар. Бу Канизакнинг унга қиладиган ҳар  
бир муомаласидан очиқ-ойдин кўриниб тур-  
са ҳам.. бунга ҳеч ким аҳамият бермас эди.  
А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Кўз олдида намоён бўлмоқ, пайдо  
бўлмоқ. Остонада Қора Аҳмад кўринди. Ой-  
бек, Танланган асарлар.

Кўзга кўринмоқ 1) тасаввурда гавдалан-  
моқ, хаёлда намоён бўлмоқ. Шу савол бо-  
шига келганда, кўзига тўсатдан Канизак  
кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кет-  
ди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2)  
кўчма эл-юртга танилмоқ; маълум-машҳур  
бўлмоқ. Кўзга кўринган олим. ■ Менинг ҳам  
болам одам бўлди, кўзга кўринди. «Ёдгор».

Ҳарбий тўнтарилишнинг биринчи кунлари-  
даёқ кўзга кўринган бир неча артист, ре-  
жиссёр, оператор ва актёрлар ҳалок бўлди.  
Газетадан.

3 Тасаввур қилинмоқ, туюлмоқ; ўхшаб  
кетмоқ. Она Норматнинг буйига тикилиб  
қаради. Кечагина мактабга қатнаб юрган  
бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб  
кўринди. И. Раҳим. Чин муҳаббат. Авваллари  
бу иш [самоварчилик] ҳаммага бирам эриш  
кўринди, бирам ғалати туюлдими, болам бе-  
чора Аброр номусларга ўлди. А. Қаҳҳор, Ас-  
рор бобо. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб  
кетгандек кўринди. Ў. Ҳошимов, Қалбинг-  
га кулоқ сол.

4 Ўзини шифокорга кўрсатмоқ, шифо-  
кор кўрувидан ўтмоқ. Биз унинг бетоб бўлга-  
нини эшитиб, кўргани бордик.. докторга  
кўринганими, йўқми, сўрадик. М. Исмоилий,  
Инсон ҳусни.

Кўзига ҳеч нарса кўринмайди Асабий-  
лашиш, ғазабланиш ва ш. к. натижасида ҳеч  
нарсга эътибор қилмайди; ҳамма нарсдан  
кечди. Раҳимбердиннинг асаблари ўт бўлиб  
ёнди, кўзларига ҳеч нарса кўринмади. Х.  
Тўхтабоев, Фелъетондан сўнг. Мансурнинг  
ўзи эмасиди, кунора хатингизни олмасам,  
ҳеч нима кўзимга кўринмайди, деган? Ў.  
Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

КЎРИЧАК тиб. Охири чувалчангсимон  
ингичка ўсимта — аппендикс ҳосил қилув-  
чи ичак (йўғон ичакнинг бир қисми).

КЎРИШ 1 Кўрмоқ фл. ҳар. н. Севгилинг-  
ни кўриш сенга насиб қилмайди, ҳозир ичга-  
нинг май эмас, заҳар. Ў. Ҳошимов, Қал-  
бингга кулоқ сол.

2 тиб. Ташқи муҳитдаги нарсаларнинг  
шакли, катта-кичиклиги, ранги, бир-би-  
рига нисбатан ўрни ва оралиғини аниқлаб,  
тегишли ҳаракатлар қилишга имкон бера-  
диган физиологик жараён.

КЎРИШМОҚ 1 Кўрмоқ фл. бирг. н. Сиз  
билан анчадан бери кўришганимиз йўқ. Бо-  
лалар кино кўришди. ■ Булар кўприкдан  
ўтишда ажойиб манзарани кўришди.. А. Қаҳ-  
ҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Салом-алик қилишмоқ, саломлашмоқ.  
Исроил, Эминлар ҳам у билан бошқатдан  
қучоқлашиб кўришдилар. И. Раҳим, Чин му-  
ҳаббат. -Хуш келибсиз.. хурсандман, — деди  
уй эгаси улар билан кўришиб. М. Осим, Ибн  
Сино қиссаси.

3 Учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Хайр, эртага кўришамиз. Улар тез-тез кўришиб туришади.* ■ -Кўришганимизга анча бўлди, — базур жавоб берди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. «Шу йигитни кўрсам, бир ғалати бўлиб кетаман», дермиш. Ҳа, Сора ҳам, кўришганларида бир оз ранги учарди, дейди. П. Турсун, Ўқитувчи.

**Юз кўришмоқ** Бир-бирини кўрмоқ, юзма-юз бўлмоқ. *Эъзозхон уни ўз отаси қатори ҳисоблаб, бу ерга кўчиб келган кунларидаёқ юз кўришган эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

**КЎРК** Ҳусн, чирой, гўзаллик. *Тоғларнинг беткай томонларида энди гуллаган жийдалар боғларнинг кўркига кўрк қўшарди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

**КЎРКАМ** Кўриниши ёқимли, чиройли, гўзал. *Кўркам йеит. Қадди-қомати кўркам. Тошкент — республикамининг обод ва кўркам шаҳарларидан бири.* ■ *Онаси ҳали ёш, орқаси билан битта соч, кўркам жувон эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шаҳарнинг шимолидаги кўркам чорбоғ баланд девор билан ўралган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**КЎРКАМЛАШМОҚ** Кўркам тусга кирмоқ; гўзаллашмоқ. *Ҳақли равишда дўстлик ва қардошлик шаҳри деб аталаётган Ўзбекистоннинг қадимий ва ҳамшиша навқирон пойтахти кўз ўнгимизда кўркамлашиб, ёшариб бормоқда.* Газетадан.

**КЎРКАМЛИК** Кўрк-чиройга эгалик, кўркам ҳолат. *Анвойи гуллар, ток ишқомлари ва мўъжаз боғлар ажиб файз ва кўркамлик баҳи этиб турибди.* Газетадан. *Ёнбағирларни кўзни қамаштирувчи ям-яшил тиниқ сунбуллар кўрпадай қоплаган, булар тепаларда ўсиб ётувчи турли-туман гиёҳлардан ўз кўркамлиги билан ажралаб туради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

**КЎРКЛИ** кам қўлл. айн. **кўркам.** *Тошкент Осиёнинг кўркли ўрнида, Мақталса арзийди, оз эмас, анча.* Ф. Фулом. *Қора, кулранг, тилларанг қўзичоқлар бирам кўрклики, кўриб кўзим тўймайди.* М. Назаров, Жўш лочини.

**КЎРКСИЗ** Кўриниши ёқимсиз, чиройли эмас; хунук. *Хотин Офтоб оймнинг бу гапидан ҳайрон бўлди ва ўйлаб сўради: — Нима бало, куёвинг кўрксизми?* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Эркаксиз уй файзсиз, кўрксиз кўринади кўзга.* М. Алавия, Болаларимнинг отаси.

**КЎР-КЎРОНА** [ф. *كور كورانه* — кўрларча, ўйламай, фикр юритмай] *рвш.* Мулоҳаза юритмасдан, яхши ўйлаб кўрмасдан. *— Бу гаплар бошқа бировни эслаб туриб, менга айтилган экан. Мен уни кўр-кўрона қабул қилибман, — деди Маҳбуба Маҳмудга.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Ажабо, эл хизматини бажаришга аҳд қилган журналист кўр-кўрона одим ташлаши мумкинми?* М. Жўра, Ноширнома. *Пахта далаларида ўзини оқлаган тажрибани кўр-кўрона шолিপояга кўчириш ўринлимикин?* «Ўзбекистон кўриқлари».

**КЎРЛАРЧА** айн. **кўр-кўрона.** Ҳар номаъқулчиликка кўрларча отиладиган баъзи йигитлар муштларига тупуриб, бир-бирларига кўз олайтираркан, кексалар пайқаб қолишди-да, оталарча койиш билан босди-босди қилиб қўйишди. Ойбек, Танланган асарлар.

**КЎРЛИК 1** Кўриш қобилиятининг бутунлай йўқолиши, йўқлиги; сўқирлик. *Кўрлик туғма ва орттирилган бўлади. Орттирилган кўрлик кўз касалликлари.. шунингдек, кўз косаси ва бош мия шикастларидан сўнг пайдо бўлади.* «ЎЗМЭ».

**2** кўчма Нарсалар, воқеа-ҳодисалар моҳиятига тўлиқ тушуна олмаслик; онгсизлик, билимсизлик; беҳабарлик. *Сиёсий кўрлик.* ■ *Лекин [Йўлчи] ўз саводсизлигидан энди жуда чуқур ўксинди: «Мана, бу ўрис китоб билан дардлашиб ётибди, лаби қимирламаса ҳам, гаплаша ётибди.. Эҳ, кўрлик қурсин!»* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЎРМАНА 1** Келинни ёки янги туғилган болани биринчи марта кўришда яқин кишилар, қариндош-уруғлар томонидан бериладиган совға. *Кўрмана бермоқ.* ■ -*Тоғчоғмининг кўрманасини чиқар, دادаси, — деди [Ўзбек ойм].* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Олим бўлган дўстининг табриги ҳамда келин кўрманаси деб, ихчамгина, чиройли бир магнитофонни кўтариб, Собиржон кириб келди.* Д. Нурий, Осмон устунӣ.

**2** Кўриш (кўргазма) учун қилинган. *Баъзи серҳашам, ялтироқ, кўрмана учун қуриб қўйилган шийпонлардан эмас.* Р. Файзий, Асад либоси. *Баъзилар «Бу машина кўрмана учун қўйилармиш» деса, баъзилар «Тўппа-тўғри Москвага.. [кўргазмага] юборилармиш», деб ўйлади.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

**КҮРМОҚ 1** Кўриш қобилиятига эга бўлмоқ, киши ва нарсаларнинг, борлиқнинг кўриниши қандайлигини фарқлай билмоқ. *Икромнинг дадаси Тўймат акани, кўзингиз яхши кўрмас экан, деб олишмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Отамнинг бир кўзи кўрмай қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Кўз билан илғамоқ, кўз воситасида аниқ фарқламоқ, сезмоқ, билмоқ. *Лекин рашк қитиқлаган кезларда чехранг ўзгаради. Мен буни ўз кўзим билан кўрганман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Фотимани устаникидан чиқиб келаётганини кўрганлар аввал ҳайрон бўлишди. Т. Ашуров, Оқ от.*

3 Танишиш, билиш, аниқлаш ва ш. к. мақсадда кўздан, назардан кечирмоқ; назар солиб текширмоқ; қарамоқ. *Врач касални кўрди. Китобни кўрмоқ. ■ Маллавой ака.. чоригини чироққа солиб кўрди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Вакилнинг ўғил боласи раис билан суҳбатлашиб, планни кўриб, палов тўрани еб, йўлига равона бўлади. «Гулдаста». Ака, тезроқ кўриб беринг, шошиб турибман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 Бирор тўхтамага келиш, чора белгилаш учун муҳокама қилмоқ. *Бировнинг аризасини кўрмоқ. Бу масалани мажлисда кўрамиз.*

5 Дуч келтирмоқ, учратмоқ. *Сал кеч қолганинда, кўролмай, армонда кетардим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Вой, ҳароми ноинсоф! Мен бундай мўлтонини сира кўрганам йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

6 Ҳол-аҳвол сўраб йўқламоқ. *Беморни кўрмоқ. ■ [Унсин:] Гулнор опани унутмайман сира, уни кўргани тез-тез келиб турман. Ойбек, Танланган асарлар. [Қурбон ота:] МТСга қилганида, [Ўрмонжон] мени кўрмасдан кетмайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

7 Бошдан кечирмоқ; тажрибадан ўтказмоқ. *У кўп қийинчиликларни кўрган киши. ■ -Ҳар қанча дарбадарлик бўлса, мен кўрганман, ўғлимга қолгани йўқ, — деди Сидиқжон. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Йигитликда бизнинг бошимиздан ўтган саргузашт шундоқ бўлган, ўғилларим. Бизнинг кўрганларимиз қурсин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

8 Бирор кимса ёки нарсага эга бўлмоқ, эришмоқ, етишмоқ. *Давлат кўрмоқ. ■ Яқин тўрт ойча умр қилдик. Умримда хотин кўрганам ҳам шу. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кампир.. эшикка қаради: -Вой, оғзингизга*

*ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Менку йилда беш газ чит кўрмайман, келишингизда шу бечорага бир нарса олиб келсангиз-чи сиз ҳам одам бўлиб! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Мен ҳам орзу-ҳавас кўраман, деб сиз билан бир ёштиққа бош кўйганман. С. Нуров, Нарвон. Бош бўлинг, сув чиқарайлик, экин қилайлик, оз бўлсаям, оғзимиз ош кўрсин. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

9 Томоша қилмоқ, томошабин сифатида кузатмоқ. *Болалар телевизор кўрмоқда. Кеча янги кино кўрдик. ■ Эсингда борми, райондан театр кўриб келаётган кечамиз аравада Сотиболди, ашула айтамыз, деб Канизакни қистади, кўнмагандан кейин, сочидан тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

10 Юз берган воқеага бошқа киши ёки нарсани сабаб қилиб кўрсатмоқ. *Китобни ўзи йўқотиб, мендан кўраёттир. Ўзинг қилиб, бировдан кўрма! ■ Чаросни тинч қўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

11 Тажрибада синамоқ, синаб билмоқ. *Ер сотганларнинг кўпини кўрдик, охири гадоий бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. Вексель деган сўз чиқди. Уни ҳам кўрдик, бениҳоят зарур нарса. Ойбек, Танланган асарлар.*

12 Пайқаб олмоқ, илғамоқ, туймоқ. *Катта кўрмагани кичик кўради, кичик кўрмагани катта кўради, иккаласи биргалашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Дафъатан қулоғига чалиниб қоладиган гап-сўзларда, байту ғазалларда энди бутунлай ўзгача маъно кўради. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Омон мустақил фикрли, чўрткесар, узоқни кўра оладиган, тадбиркор, яхши дўст эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

13 Бирор нарсани таъкидлаш ва унга диққат-этиборни жалб этиш учун қўлланади. *Ширинлигини кўр! ■ [Набигулнинг акаси:] -Дидни кўринг-а, трафаретнинг рангига мос абажур! А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Болтабой «кўрдингми, яширмайди» деган мазмунда Сидиқжоннинг тиззасини босиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Замоннинг тескарчилигини кўринг! Шоҳимардонга очиқ келолмасам! К. Яшин, Ҳамза.*

14 Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган иш-ҳаракатни амалга ошири-

моқ маъносини билдиради. *Чора кўрмоқ. Ҳозирлик кўрмоқ.* ■ *Бригада аъзолари айни вақтда пахта йиғим-теримига ҳар тарафлама қизғин тайёргарлик кўрмоқдалар.* Газетадан.

15 ..деб ҳисобламоқ, билмоқ; ..деб қарамоқ, тушунмоқ. *Лойиқ кўрмоқ. Мувофиқ кўрмоқ. Раво кўрмоқ. Оз бўлса ҳам, кўп ўрнида кўринг. У йигитни ўзига тенг кўрмади. Барчани баравар кўрмоқ. Мен сени ўз укамдай кўраман.* ■ [Йўлчи:] *Синглим, ўз уйингдай кўр, тортинма. Кампирнинг юмушларига қараш. Ойбек, Танланган асарлар. Камол қози ҳам Сафохон тўранинг гапларига эътироз билдирмасликни маъқул кўрди, шекилли, тек қулоқ солиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

16 кўм. фл. вэф. Ҳаракатнинг синаш учун бажарилишини, бажармаслик ҳақида огоҳлантиришни билдиради. *Синаб кўр. Ўйлаб кўр. Сўраб кўраман. Айта кўрма. Бора кўрмасин.*

**Елкаминг чуқури кўрсин қ. елка. Иш кўрган қ. иш. Иш кўрмоқ** Иш юритмоқ, иш тутмоқ. *Бундоқ каллани ишлатинг, тулқидек айёр, мушукдек муғамбир бўлинг, зимдан иш кўринг.* К. Яшин, Ҳамза. **Кун кўрмоқ** Ҳаёт кечирмоқ. *Унинг касби ямоқчи бўлиб, зўрға кун кўрар экан.* «Гулдаста». **Кўпни кўрган қ. кўп. Кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ** Ҳаддан ташқари ёмон кўради. -*Ўзимнинг ҳам тўрани кўрарга кўзим, отарга ўқим йўқ, — деди чилим тортиб туриб Рустам ака.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўргани (ёки кўришга) кўзи йўқ** Жуда ёмон кўради. *Шерали бундай лоқайд одамларни кўрарга кўзи бўлмаса-да, ҳозир ўзини мумкин қадар босди.* С. Кароматов, Олтин кўм. **Туя кўрдингми — йўқ** Ўзини ҳеч нарса кўрмаган, билмаган қилиб кўрсатиш лозимлигини таъкидлаш учун ишлатилдиган матал. [Баққол:] *Иложи бўлса, яматганингизни айтманг, койиб-негиб юрмасин тагин. Туя кўрдингми — йўқ, вассалом.* Ойбек, Танланган асарлар. **Узоқни кўрмоқ қ. узоқ. Хўжа кўрсинга қ. хўжа. Юз кўрмас бўлиб кетмоқ қ. юз I.**

**КўРНАМАК** [ф. كورنامك — яхшиликни билмайдиган, нонкўр] Яхшиликни қадрламайдиган; яхшиликка ёмонлик қиладиган; тузингни ичиб, тузлуғингга тупурадиган; нонкўр. *Тилинга куйдирги чиққур, едириб-ичириб, сендан эшитганим шу бўлдимми, кўрнамак.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сенларга ях-*

*шилик қилганнинг ўзи аҳмоқ! Кўрнамак! Ҳамза, Бой ила хизматчи. ..ноз-неъматидан, сувидан, еридан, тузидан фойдаланиб туриб, унга нафи тегмаётган кишиларни кўрнамак, ношукур демасдан бўладими ахир!* Ш. Тошматов, Пахтакор, қасбингни улуғла.

**КўРНАМАКЛИК** Кўрнамакка хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Нон ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини беҳуда исроф этиш кўрнамаклик, қолаверса, жиноятдир.* С. Маҳкамов, Ноз-неъматни қадрланг.

**КўРОЙДИН** Булутлар орқасидан ўтиб туриб турган хира тарздаги ойдин. *У [Лола] узоқдан алланарсанинг қорасини кўриб қолди-да, кўройдин бўлгани учун, яхши таний олмай, суюнганидан отини чоптириб кетди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *..кўройдинда қоп-қорайиб ётган даладан илон изи бўлиб кетган оқиш йўлнинг уфқида бир нима «йилт» этди, бир нечта қора кўринди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кўройдин бир кеча. Осмонда паға-паға булутлар.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

**КўРОЛМАСЛИК** Бошқанинг муваффақиятидан, яхши яшашидан рашк қилиш, унга ҳасад, ғараз туйғуси билан қараш. *Бор бўлсанг — кўролмайди, йўқ бўлсанг — беролмайди.* ■ *Шундай одамлар борки, ўзларида ҳеч нима йўқ, бошқанинг мулкига ҳасад қилади, кўролмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

**КўРПА I** Ётганда, ухлаганда, совуқдан сақланиш учун устга ёпиладиган, қорбурчак гилоф ичига пахта солиб қавилган рўзғор буюми. *Духоба кўрпа. Шоҳи кўрпа. Кўрпа қавимоқ. Кўрпага бурканмоқ.* ■ *-Устимга кўрпа ташла! — деди хотинига у, титроқ товуш билан.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Улар [ҳокимлар] юмишқ шоҳи кўрпаларда ағанаб, пишиллаб.. ухлашмоқда.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўча Умуман, устни, юзани қоплаган нарса. *Кечаги қор тинган, худудсиз далалар оппоқ кўрпа остида жимгина ором олмоқда.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Осмондан вариллаб самолёт ўтиб кетди. Кўланкаси йўллар, боғлар, тош ва ариқлар, дарахтларнинг кўрпа бўлиб ётган яшил япроқлари устидан судралиб боряпти.* С. Нуоров, Нарвон.

**Бир кўрпада катта бўлмоқ** Бир оила ёки хонадонда ўсмоқ, ёшлиқдан бирга яшаб келмоқ. *Шундай пайтда Коля — Кудратнинг*

бир кўрпада катта бўлган огайниси — жонига ора кирарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Кўрпа кўтарди** *шв.* Малай, югурдак. *Ўринбой қалъачининг.. гумаштаси ва кўрпа кўтардиси бўлган бир киши фаол колхозчи бўлмақ.* С. Айний, Қуллар. **Кўрпага қараб оёқ узатмоқ** Ҳол-қудратига қараб, ўз имкониётини ҳисобга олган ҳолда иш тутмоқ. *Сиз учун хижолат чекишни истамайман. Ҳаммамиз ҳам кўрпага қараб оёқ узатганимиз яхши.* С. Абдулла, Соялар. **Кўрпа (-ёстиқ)ни кўтармоқ** Кетмоқ, кўчиб кетмоқ; бадарга бўлмоқ. *Учар бу ердан ҳам кўрпа-ёстиғини кўтарди.* ■ **Орамизга совуқлик тушади, мана бу ёмон нарса. Кейин мен кўрпа-ёстиғини кўтариб, қай эшикка бораман?** Ойбек, Танланган асарлар. *Бир куни бойбува арзимаган сабаб билан уриш чиқарди-да, Холбойга қараб: -Кўрпангни кўтар, гадолар. Тўрт томонинг қибла! — деб дарвозани кўрсатди.* К. Яшин, Ҳамза.

**КўРПАЛИК 1** Кўрпа қилинадиган, кўрпабоп мато, газлама. *Сатин олдим кўрпалик: Гуллари турлик-турлик.* «Кўшиқлар». *Қаерда яхши духоба ёки чойшаб, кўрпалик ёки чиройли кийимлик борлигини эшитса.. олиб келмагунча тинчимасди.* О. Ёқубов, Гулдаста.

**2** Кўрпага етадиган. *Икки кўрпалик атлас (сатин).*

**КўРПАЧА** Ўтириш учун остга тўшаладиган, узун ғилоф ичига пахта солиб қавилган қалин ва юмшоқ тўшак. *Учоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёладан чой ҳўлаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўрпача ёзиб, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди.* С. Кароматов, Олтин кум.

**Соясига кўрпача солмоқ (ёки ёзмоқ)** Ўта ҳурмат билан, елиб-югуриб хизмат қилмоқ, кутмоқ. *Ўзи шоир экан. Ишқилиб, мақтаб ёзсин-да, деб соясига кўрпача ёзгудек елиб-югуриб хизмат қилдим.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мунча, улуғларнинг соясига кўрпача солмасанг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

**КўРСАТИШ** **Кўрсатмоқ** фл. ҳар. н.

**Кўрсатиш олмоши** *тлш.* Шахс ёки нарсаларни кўрсатиш, унга ишора қилиш учун қўлланувчи олмош. *Мас., бу, шу, у.*

**КўРСАТКИЧ 1** Кўрсатиш учун хизмат қилувчи ёзув, стрелка ва ш. к. *Йўл кўрсаткич. Кўрсаткич бармоқ.*

**2** Бирор нарсанинг ривожи, даражаси, ишнинг бориши, бажарилиши ва ш. к. ни билдирувчи белги ёки нарса, натижа. *Халқ хўжалиги тараққиётининг кўрсаткичлари. Талабалар имтиҳонларда юқори кўрсаткичларга эришдилар.* ■ **Албатта, ишимизга баҳо берар эканлар, энг олдин кўрсаткичларимиз ва сўнгра аҳволимизни ҳисобга оладилар.** Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бундай юқори кўрсаткичларга эришишда тажрибакор кексаларнинг қўшаётган ҳиссалари каттадир.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

**3 тлш.** Бирор категорияга тааллуқлиликини кўрсатиб турувчи белги; қўшимча. *Грамматик кўрсаткич. Эгалик кўрсаткичи.*

**КўРСАТМА 1** Қандай ҳаракат қилиш, ишлаш лозимлигини кўрсатувчи йўл-йўриқ; қўлланма. *У қоғоздаги кўрсатмадан чекинишни интизомни қўпол равишда бузиш, деб ҳисоблайди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *У «шеф»дан баъзи кўрсатмаларни олгач, аста ўрндан турар экан, Аъзам Зоҳидович сўраб қолди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Инженер бу ерга ҳар куни келиб, ишни кўрар, Башоратга кўрсатмалар бериб кетар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

**2 ҳўқ.** Тергов-суд жараёнларида бирор аҳамиятли ҳолат ҳақида шахс (гувоҳ ва б.)нинг берган маълумоти; далил. *Гувоҳларнинг кўрсатмасидан маълумки, баҳшлашаётган овозлар марҳумларга тегишли эмас.* «Фан ва турмуш».

**КўРСАТМОҚ 1** **Кўрмоқ** фл. орт. н. *Китобларни кўрсатди.* ■ *Шогирд йигит Муродни кўрсатди.* Т. Мурод, Оқ от.

**2** Намоийш қилмоқ; амалда исботламоқ; билдирмоқ. *Билимдонлигини кўрсатди. Дўстлигини кўрсатди.* ■ *У [Аҳмаджон] меҳнатга бўлган қобилиятини айниқса колхозда кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу йигит бошқа ҳеч ишда ўзини кўрсатмаган эди, шу ишга қўйдик, бунда ўзини кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Картина.

**3** Далил келтирмоқ, айтиб ёки намоийш қилиб исботламоқ. *Баҳона кўрсатмоқ. Далил кўрсатмоқ. Сабаб кўрсатмоқ.* ■ *Бунга нима важ кўрсатасиз? Кўрдингизми, кўрсатаетган важингизнинг ўзи важга муҳтож.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

**4** Нишон бермоқ; далолат, ишора қилмоқ, билдирмоқ. *Бу нарса кўрсатадики, Мирзакарим отам дунё лаззатини яхши ту-*

шунадилар, яна кўп вақт бу лаззатдан баҳраманд бўлишни истадилар. Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин кечаси кўринган бутун аломатлар душман шитоб билан чекинаётганини кўрсатар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 Бирор иш ёки вазифани бажариш учун бировнинг мувофиқлигини, муносиблигини айтмоқ, номзодини таклиф этмоқ. *Аравакаш.. Йўлчини чақирди: - Катта ойимнинг юмушлари бор экан. Менга буюрган эдилар. Ишим зарурлигидан сизни кўрсатдим. Сиз учрашинг.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 с. т. Адабини, таъбирини бермоқ; ўч олмақ. *Қачонгача овозимни бўғадилар; тирикман — тинчимайман. Кўрсатаман уларга!* Ойбек, Танланган асарлар. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишнинг оқибатини сен ит қорига бир кўрсатиб қўяй ҳали!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 «Қилиб», «этиб» равишдошлари билан бирикиб, улар бошқарган сўздан англашилган белги ёки хусусиятга эга эканликни исботлашга, бунга бошқаларни ишонтиришга уринмоқ маъносида ишлатилади. *Бировни ёмон қилиб кўрсатма. Ўзини билармон қилиб кўрсатмоқ.* ■ *Галкин ўзини кўй оғзидан чўп олмаган қилиб кўрсатишга интилар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

8 Айрим отлар билан бирикиб, шу отлар билдирган иш-ҳаракат, нарсани қилиш, намоён этиш маъносини билдиради. *Ғайрат кўрсатмоқ. Жасорат кўрсатмоқ. Матонат кўрсатмоқ. Таъсир кўрсатмоқ. Қаршилик кўрсатмоқ. Ғамхўрлик кўрсатмоқ. Ҳурмат кўрсатмоқ.* ■ *Гулнорнинг ғойиб бўлиши Йўлчига яшин урган каби таъсир кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Азизбек:] Бунчалик ғайрат кўрсатган фуқароларга раҳмат, дунё тургунча турсинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бунда, айниқса, кашмирлик дарвеш жонбозлик кўрсатди.* К. Яшич, Ҳамза.

**Жонини кўзига кўрсатмоқ** Қаттиқ азоб бермоқ. *-Ислоҳ, мен бу итнинг вангиллашини эшитмоқчиман, жонини кўзига бир кўрсатиб қўй, — деди ғазабдан кўзининг пахтаси чиқиб кетган Эргаш.* К. Яшин, Ҳамза. **Иш кўрсатмоқ** Бирор иш билан ном қозонмоқ, маълум-машҳур бўлмоқ. *Ҳозирги замон иш кўрсатганики.* У. Исмоилов, Сайланма. **Йўл кўрсатмоқ** Йўл-йўриқ тарзидаги фикр айт-

моқ, маслаҳат бермоқ. *Ёшларга йўл кўрсатмоқ.* ■ *Кечирим сўраб, хат ёз, йўл кўрсатади Эргаш.* «Гулдаста». **Кунини кўрсатмоқ** Ниҳоятда қийин (оғир) аҳволга солмоқ, адабини бермоқ. *Сен шошмай тур ҳали.. отамга айтиб бераман, кунингни кўрсатади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Оёғи (ёки оёғининг учи) билан кўрсатмоқ** Кимсани ўта менсимаслик, унга шундай муносабатни билдиради. *..у билган одамлар ё ўзидан наст, ё ўзидан юқори; ўзидан наст одамни оёғи билан кўрсатар, ўзидан юқори одамнинг эса оёғига йиқилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қорасини кўрсатмайди** Бутунлай кўринмайди, кўриниш бермайди, учрашмайди. *Бу нима гап, қизим? Ақлли, хушли, кап-катта йигит бирдан қорасини кўрсатмай кетсин!* Ойбек, Танланган асарлар.

**КЎРСАТУВ 1** Кинофильм, телевидение кабилар орқали намоёйиш қилиш, бериш. *Янги йил кўрсатувларини томоша қилдик.* ■ *Кўрсатув мобайнида болаларнинг маънавий ва жисмоний камолоти хусусида гап боради.* Газетадан.

2 айн. **кўрсатма 2.** *Айбга иқрорлик мазмунидаги кўрсатув синчковлик билан текширилиши лозим.* «ЎзМЭ».

**КЎРСИЧҚОН** Ер остида яшашга ва узун курак тишлари ер қазига мосланган, кичкина чала юмуқ кўзлари бор, ўсимликхўр кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон. *Худди кўрсичқон инидан бир неча тешик ясаб қўйгандек, унинг ҳам уч кўча эшиги бўлиб..* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

**КЎРФАЗ** геогр. Океан, денгиз ёки кўлнинг қуруқлик ичкарасига кирган қисми; қўлтиқ. *Кўрганмисиз Орол кўрфазларини, Қамиш оппоқ бўлиб гуллаган маҳал.* А. Мухтор.

**КЎРШАПАЛАК** [ф. *کورشيپيرک* — кўрмай тунда учувчи] Қўлқанотли сутэмизувчиларга мансуб, тунда фаол ҳаёт кечирувчи, кўзи яхши кўрмайдиган, эшитиш аъзоси ривожланган жонивор. *Қоронғи сомонхона, молхоналарнинг шифтида яшириниб ётган кўршاپалакларинга энди яйрашар, учишар, пашша овлашар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КЎСА** [ф. *كوسه* — сийрак соқол; шундай соқолли одам] **1** Соқол-мўйлови жуда сийрак ёки бутунлай йўқ, чиқмайдиган. *Кўса одам. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини.* Мақол. ■ *Аравакаш камсо-*

қол, кўсароқ, мулойимгина киши. Ойбек, Болалик. У ориқ юзлари қаҳрабодек сарғайиб кетган, соқол-мўйлаби йўқ, кўса эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

**Алдар кўса** Кўпгина шарқ эртақларининг асосий қаҳрамони — тадбирли ва айёр киши образи.

**2 кўчма** Ўт-ўлани кам, гиёҳ кам чиққан ёки мутлақо унмайдиган. Эҳе, бу кўса ерлар ҳам шундай гуллаб кетсинки, одамлар бир сайр қилишни орзу қилсин. Ойбек, О. в. шабадалар.

**КЎСАК** Ғўзанинг гулдан сўнг тугадиган, ичида пахта етиладиган, чаноқлардан иборат меваси. Ғўзалар шоналарини тутиб қолди, Шоналар гулга, гуллар кўсакка айлана бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир текис ривожланган ғўзанинг ҳар тупида 6-7 тадан кўсак мавжуд. Газетадан.

**КЎСАКЛАМОҚ** Кўсак ҳосил қилмоқ, кўсак боғламоқ. МТС ёнидаги пайкалда ўтган йили ғўза кўкрак бўйи ўсибди, тепасигача кўсаклаб, қарийб ҳаммаси очилибди. Й. Шамшаров, Қўриқ меъморлари.

**КЎСАНАМО** [ф. کوسه نما — кўса кўришнишли] Кўсага ўхшаш, соқол-мўйлови сийрақроқ. Кўсанамо бир киши ўтирганларни оғзига қаратиб, нимадир ҳикоя қиларди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ёши йигирма бешлардан ошган бўлса ҳам, юзига ҳали дуруст соқол чиқмаган, кўсанамо Аҳмад танбал оғзини меъморнинг қулоғига яқинлаштириб шивирлади.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**КЎСОВ** шв. қ. **косов**. Ғиёсиддин ағланинг кўсовга ўхшаган қоп-қора қўлларида эса.. устига шойи рўмолчада туз қўйилган каттакон баркаш бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

**КЎСТ I** [ф. کاست — озайиш камайиш; зарар, зиён] айн. **кам 3, кам-кўст**. 300 сўм пул юбордим, каму кўстинга ишлат. «Муштум». Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган молини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади. К. Яшин, Ҳамза.

**КЎСТ II** кам. қулл. Бирор нарсанинг ортиқча, ошиқча қисми. Кўстини қирқиб ташламоқ.

**КЎТАК** : **кўтак арава** Филдираклари кичик, пастак арава; дўнғалак арава. Орқаларида сап-сариқ мўйлови чўччайган Шодмонқул

аравакашнинг шалоғи чиққан кўтак араваси кўринди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

**КЎТАЛАНГ** Ётса туролмайдиган; бедармон. *Кўталанг бузоқ.*

**КЎТАРА** Бутун борича, яхлит ҳолда ёки катта, кўп миқдорда амалга ошириладиган; улгуржи (олди-сотди, савдо ҳақида). *Кўтара савдо. Кўтара (тарзда) олмоқ. Кўтара сотмоқ.* ■ *Шу вақтларда Муҳаммадражаб у билан кўтара мол оладиган харидорига қилгандай муомалада бўлар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

**Кўтара савдо қилмоқ** 1) улгуржисига сотмоқ ёки олмоқ; 2) кўчма айб бўлса-да, бор гапни очик-ойдин, лўнда қилиб айтиб кўя қолмоқ. -*Номаяқул бузоқнинг гўштини ебсан! Билдингми? — деди Очилдов кўтара савдо қилиб. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.*

**КЎТАРАМ** шв. Кўталанг. *Ҳожи хола зугум бошлади: -Ҳай, латта бой, кўтарам бўлганмисиз? Мунча ёниниз ердан узилмайдими? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

**КЎТАРАСИГА** рвш. Бутун борича, яхлитича; улгуржи. *Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган молини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади. К. Яшин, Ҳамза.*

**КЎТАРАФУРУШ** Кўтара савдо қилувчи, кўтарасига сотувчи ёки сотиб олувчи. *Кўтарафурушларга асло сотманг, деб қайта-қайта тайинлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

**КЎТАРГИЧ** Кўтариш учун ишлатиладиган, кўтаридиган. *Кўтаргич механизм.* ■ *Давлат пахтачилик махсус конструкторлик бюроси пахтачилик.. учун универсал кўтаргич машина яратди. Газетадан.*

**КЎТАРИЛМОҚ I** **Кўтармоқ** фл. ўзл. ва мажх. н. *Парда кўтарилди. Кўнглим тоғдек кўтарилди. Беморнинг ҳарорати кўтарилди.* ■ *Қирқ минг газ кўтарил, золимнинг дори!* «Рустамхон».

**2** Юқори томонга ҳаракатланмоқ. *Томга кўтарилмоқ. Қирга кўтарилмоқ. Осмонга кўтарилмоқ.* ■ *Каптарлар жуда баланд кўтарилиб, кўздан ғойиб бўлибдилар. «Чалпак ёққан кун». Зиёбек бой уйидан чиқиб, йўнғичқазорга келганда, кун алақачон боғтиб, ой терак бўйи кўтарилиб қолган эди. Н. Фозилов, Дийдор. Тутун ва кукун кўкка кўтарилиб, қишлоқ ҳавосини бўғиб қўйган. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Амал-вазифа жиҳатдан юқориламоқ; мансаби ошмоқ, мартабаси ортмоқ. *Каллали бола экан, мана, ўз устида ишлаб, кўтарилиб кетди.* «Гулдаста». Мурод Носирович.. *кўтарилиб кетган бўлсалар ҳам, мактабимизга тез-тез келиб турадилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 Куч, даража ва ш. к. жиҳатдан ошмоқ. *Кунлар анча узайиб қолди, ҳавонинг ҳарорати кун сайин кўтарилиб, борлиқ мавжудот жонлана бошлади.* Газетадан. *Отлар ўлчовли қадам ташлаб.. илгари босаркан, йигитларнинг гоҳ кўтарилиб, гоҳ пасаядиган мунгли ашуларни остида мингобоши додҳонинг мияси шу хил фикрлар билан ташвишланарди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

5 Айрим сўзлар билан қўлланиб, шу сўз билдирган иш-ҳаракат, ҳодисанинг юз беришини, юзага келишини билдиради. *Кулги кўтарилди. Шамол кўтарилди. Шовқин кўтарилди.* ■ *Бир муддат ўтар-ўтмас, даштда тўс-тўполон кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Катта жанжал кўтарилишига кўзи етиб, шай бўлиб турди.* К. Яшин, Ҳамза.

6 Айрим сўзлар билан бирикканда, йўқ бўлмоқ, тарқалмоқ маъносини билдиради. *Ёдидан (хаёлидан) кўтарилмоқ. Барака кўтарилди.* ■ *Юртдан инсоф-адолат кўтарилган!* Ойбек, Навоий. *Лекин шу кунлардан бошлаб Собирнинг хаёлидан бош муҳаррирнинг сўзлари кўтарилмай қолди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

**Кўнгли кўтарилмоқ** Кайфияти чоғ бўлмоқ, *Укечаги фароғатли дамларни яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

**КўТАРИНКИ** Зўр хурсандчилик ва фахрланиш ҳисси билан жонланган; жонли. *Бу оқшом идорада ҳаёт ҳамма вақтдагидан кўра шовқинли ва кўтаринки эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Атрофдаги одамларга қарасам, бошқаларнинг ҳам руҳи кўтаринки, чеҳраси очич.* И. Юсупов, Олима билан бирликда. *-Қани, жўнадик! — у кўтаринки бир вазиятда қўлларини қовуштирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

**КўТАРИНКИЛИК** Кўтаринки ҳолат. *Онда-сонда учраб қоладиган руҳий тушқунликни ҳамма ерда мавжуд ғоявий, маънавий кўтаринкилик бир зумда тарқатиб юборади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ҳозирги кўтаринкилик, ҳаяжон шу қадар*

*қудратли эдики, гўё ҳосил тўйига миллионлаб киши қатнашаётгандай.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

**КўТАРМА 1** Кўтариладиган, кўтариб кўйиладиган қилиб қурилган. *Кўтарма кўприк. Кўтарма тўғон.*

2 Тупроқдан баланд қилиб, кўтариб ишланган тепалик, ғов, тўсиқ. *Темир йўл кўтармаси. Сув кўтармани ювиб кетди.* ■ *Кўтарма бошига қайтиб келган йигитлар унга ярим соатда тупроқ босиб, оёқлари билан шиббалаб, сув бузолмайдиган қилиб қўйдилар.* С. Айний, Қуллар. *Кўча бўйлари-га, кўтарма ариқ ёқаларига ўтқазилган тол-терақлар сават тўкиб турибди.* Газетадан.

**КўТАРМАЛИК** Ўзини бошқалардан юқори қўйиш, манманлик. *Нега бундай кўтармалик қиласан, шунча пулни ҳавога совурдинг-а, тентак.* «Шарқ юлдузи».

**КўТАРМАЧИ** эск. Газлама, атторлик моллари ва ш. к. ни қишлоқма-қишлоқ кўтариб юриб сотадиган майда савдогар. *-Лахтақларини катта чиффуруш газламачилар арзонроқ баҳо билан кўтармачиларга сотадилар, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

**КўТАРМОҚ 1** Ердан ёки ётган жойидан узиб, ажратиб олмоқ. *Замбар кўтармоқ.* ■ *Эргаш у билан қучоқлашиб кўришмоқчи бўлган эди.* *Нормат унинг белидан маҳкам қучоқлади-да, даст кўтариб, уни айвон супасига чиқариб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ердан узилган, ажралган ҳолда тутмоқ, қўлда тутмоқ. *Сумка кўтариб, бозорга бормоқ. Колонна бошида байроқ кўтарган қизлар бормоқда.* ■ [Отабек] *Отни ахта-хонага боғлаб, совға тўлдириб келган итақ хуржунни кўтариб, ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Махдум шу сўз билан ичкарига кириб, ҳовли саҳнида чақалоқ кўтариб турган Раъно ёнидан айвонга ўтди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Ўз устида тутган ҳолда юриш-тортиш, элтиш қудратига эга бўлмоқ. *Туя кўп юк кўтаради.* ■ *Тошхўжа эшон ҳазилакам эшон ўтган эмас, боқиб қўйилган ўн бешта отдан уни фақат иккитасигина кўтара олар эди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Юқори, баланд ҳолатда тутмоқ, юқорига чиқармоқ. [Сидиқжон] *Бирдан бошини кўтарди ва Канизакка қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Обиджон.. чи-*



роқнинг пилигини кўтариброқ қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

**Кўл кўтармоқ** 1) қўлини юқори ҳолатда (бошдан юқориди) тутмоқ; 2) бировни уришга шайланмоқ; 3) мажлисда бирор масала юзасидан ўз розилигини билдирмоқ, овоз бермоқ.

5 Бирор нарсани уйиб, устма-уст қилиб, устига қўйиб баланд қилмоқ. *Дамбани кўтармоқ. Йўлни кўтармоқ. Марзани кўтармоқ.* ■ - *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади, — деди Алим бува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 кўчма Оширмоқ, кўпайтирмоқ (куч, даража, нарх-наво ва ш. к. ҳақида). *Нархни кўтармоқ. Температурани кўтармоқ.* ■ *Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бригада ҳосилдорликни икки баравар кўтаришга муваффақ бўлди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

7 кўчма Мавқеини, ҳол-қудратини, моддий аҳвол ва ш. к. ни яхшиламоқ. *Обрўйини кўтармоқ.* ■ [Қодир:] *Яхши қилибсиз.. колхознинг аҳволи ёмонга ўхшайди, кўтариш керак.* Уйғун, Навбаҳор.

8 Юқори мансаб ёки лавозимга тайинламоқ, белгиламоқ. *Пастдан юқорига кўтармоқ. Хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларига дадил кўтариш керак.* ■ [Ақром ҳожи:] *Агарда хон кўтариш маним қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 кўчма Бардош қилмоқ, тоқат қилмоқ; чидамоқ. *Боланинг инжиқлигини онаси кўтаради.* ■ *Кампирга айтма, кўтаролмайди. [Ёдгорбойдан] Қора хат келган!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Бош муҳаррир, Раҳим аканинг қобилияти ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

10 кўчма Ҳазм қилмоқ, сингдирмоқ. *Ҳар қанча овқат бўлса, кўтаради — кучи кўп. Бемор паловни кўтаролмади.* ■ *Томоғи тақиллаб ўтирган дуторчи «кўтармасалар — ичмасинлар» деса ҳам, Набигул унамади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

11 Ёқтирмоқ, суймоқ; тоқат қилмоқ. *Бундан кейин.. ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

12 кўчма Бирор иш-ҳаракат қилишга илҳомлантирмоқ, сафарбар қилмоқ. *Мустамлакачи золимларга... қарши яна халқни кўтарайлик! Қудратнинг ишини охирига етказайлик!* Н. Сафаров, Уйғониш.

13 кўчма Ўз устига олмоқ, ўз ҳисобидан тўламоқ (сарф-ҳаражат ҳақида). *Умуризоқ ака: — Болалар бизга шунча ёрдам беришди. Энди.. саёҳат қилиб келишсин. Бутун йўл харажатини колхоз кўтаради, — деди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайликми?* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

14 кўчма с. т. Йўқ қилмоқ, йўқотмоқ, битирмоқ. *Адоватни орадан кўтармоқ.* ■ *Мусулмонқул.. золимларни ўртадан кўтариб, юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уўртадаги ноқулай жимликни кўтариб ташлаш учун Фиёсни гапга солди.* К. Яшин, Ҳамза.

15 кўчма с. т. Ичмоқ, урмоқ (май ҳақида). *Қадаҳ кўтармоқ.* ■ [Равшан полвон] *«Хоним» олиб келган коньякдан кўзларини чирт юмиб, бир рюмкасини кўтариб ташлади.* О. Ёқубов, Ларза.

16 кам қўл. Қарзга олмоқ. *Бир пуд ғаллани, топилса, уч пуд ғаллага бўлсам, жон деб кўтарамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Матқовул келаси йил ҳосили ҳисобига Ҳаким-жон бойваччанинг отаси Латифжонбойдан пул кўтариб, от олади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

17 с. т. Етиштирмоқ, олмоқ. *Гектар бошига ўн тоннадан ҳосил кўтардик.*

18 Айрим отлар билан бирикиб, шу от билдирган нарсани юзага келтиришни ифодалайди. *Жанжал кўтармоқ. Исён кўтармоқ. Шовқин-сурон кўтармоқ.* ■ *..шикоят қила-қол, бошингни деворга уриб, фарёд кўтар.* К. Яшин, Ҳамза.

**Бош кўтармоқ қ. бош.** **Бошига кўтармоқ қ. бош.** **Бурнини кўтармоқ** Манманлик қилмоқ; гердаймоқ. *Улар [Ёртатни] сўкишар эди: — Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап кўтармаслик** Сал гапга жаҳл қилиш одати, жиззакилик. **Кўкка кўтармоқ қ. кўк.** **Кўнглини кўтармоқ қ. кўнгил** 1. *Кўнглини дўст кўтарар.* Мақол. **Сиркаси сув кўтармайдиган одам қ. сирка.** **Уй кўтармоқ** Ҳамма нарсани ташқарига олиб чиқиб, уйларни тозаламоқ, тартибга солмоқ. *Кам-*

пир эгила-букила, терлаб-пишиб уй кўтара-ётган эди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

**КЎТОҲ** [ф. كوتاه — қисқа, калта] эск. кам қўл. Калта, қисқа. Қўли кўтоҳ. Ақли кўтоҳ. Арқонни калтаи кўтоҳ қилиб қирқмоқ. ■ Вайсий сўз кўтоҳ қил, дам урма нодонлар аро. Увайсий.

**КЎТОҲЛИК** I Кўтоҳ ҳолатлилиқ; калталиқ, қисқалиқ.

2 шв. Айбли иш, гуноҳ иш. Аччиғланиб, полвон неча сўз айтди, Сўраган кишилар уялиб қайтди, Биз билмаймиз: нима кўтоҳлик ўтди. «Ёдгор».

**КЎЧ** I Кўчиш пайтида ташиладиган уй-рўзгор буюмларидан иборат юк. Бир машина кўч. ■ Аманжон бир аравага келин-куёвнинг кўчини ортиб, дарҳол йўлга чиқди. С. Сиёев, Аваз. Кўчларни йиғиштир! Аравани кўш! Қувага жўнагаймиз! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

**Кўч кўтармоқ** Рўзғори билан, ўзига тегишли нарса-буюмлар билан бошқа жойга кўчмоқ, кетмоқ. Саодат турмуш ўртоғи билан кўчини кўтариб, кўп жойларда бўлди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Лобар кўчини кўтариб кетганига йигирма кунча бўлди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

**КЎЧ** II эск. Аҳли аёл, хотин (эрига нисбатан). [Хотин:] Танисаларингиз керак, ўргулай, мен мирзо Султонанининг кўчлари бўлман. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ўғлингиз кўчин(и) суймай турар. Абулғозий Баҳодирхон, Шажарайи турк.

**КЎЧА** I [ф. كوچه — шаҳар ёки қишлоқ ичидаги йўл] I Аҳоли яшайдиган жойларда йўловчилар ўтиб турадиган, транспорт қатнайидиган йўл. Навоий кўчаси. Собир Раҳимов кўчаси. ■ Чиннигул кўчанинг бир томонидан, энсизгина асфальт тротуардан шошмасдан борар эди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Тухта ҳола кўчада узоқдан бирин-кетин келаяётган икки кишининг қорасини кўрди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ёр юрган кўчаларни супурай сочим билан. «Кўшиқлар».

2 Умуман, йўл. Ҳали мажлис, ҳали ҳаммом қурилиши, ҳали кўчага шағал ётқизиш дейди. «Гулдаста». Қир кўчадан тушгунча сурнай овози чиқмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Яшаш, туриш жойидан ташқари бўлган жой, очик майдон (уй, ҳовлига нисбатан). Уйида роҳати йўқнинг кўчада фароғати йўқ. Мақол. Ошинг ҳалол бўлса, кўчада

ич. Мақол. ■ Қишининг охирги кунлари кўчада қора совуқ билан изғирин юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ибн Ямин бир кун кўчадан ҳориб-толиб, тажанг бўлиб келди-да.. хотини билан айтишиб қолди. К. Яшин, Ҳамза.

**Кўча боласи** Умумий таълим-тарбиядан четда қолган бола. Утир бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан! А. Қаҳҳор, Айб кимда? **Кўча эшик** Кўчага чиқиладиган (кўчадан кириладиган) эшик. Кўча эшикдан кириши билан.. акаси тагин жаҳлини чиқара бошлади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. **Кўчада қолган** Ташлаб қўйилган, кераксиз. [Муаттар:] Бугундан қолмай кўчингни кўтар! Олти ойдан бери касал боқамиз. Кўчада қолган нонимиз йўқ. Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Кўчасига кирмоқ** Бирор нарса қилиш пайига тушмоқ, дахл қилмоқ, машғул бўлмоқ. Аблах Тиллабойга энди ишонч қолмабди. Чамдамда, феъли айнаб, хиёнат кўчасига кирганга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўчасидан ўтмоқ** Бирор иш ёки ҳаракат билан шуғулланмоқ; машғул бўлмоқ. [Муҳаббат:] Турғунжон ака, қўйинг, мен бир умримда савдо кўчасидан ўтган бўлмасам, мени мажбур қилманг. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Оёғим (ёки кавушим) кўчада қолгани йўқ ёки оёғим кўчада қолибдими** Ҳар қанақа жойга боравермасликни, унча-мунча жойни назар-писанд қилмасликни ифодалаш учун айтиладиган ибора. Давранинг тўрида эдим, оёғим кўчада қоптими, деб унча-мунча тўйга бормасдим. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ўзбек ойм унча-мунча тўю азаларга «Кавушим кўчада қолган эмас», деб бормас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хоҳламасанг (ёки истамасанг) — катта кўча** Хоҳламасанг, истамасанг, билганингни қил, хоҳлаган еринга кетавер; тўрт томонинг қибла.

**КЎЧА** II шв. : кўча оши айн. гўжа.

**КЎЧА-КЎЙ** Кўча ва умуман уй-ҳовлидан ташқари бўлган жойлар. [Йўлчининг] Ҳақимни еб кетди бой, деб кўча-кўйда бойни қоралаб юрганлигини [Салимбойваччага] айтди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу боланинг кўча-кўйда саланглаб юриши яхши эмас. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

**КЎЧАТ** I Уруғ ёки қаламчадан ўсиб чиққан ёки ўстирилган ва бошқа жойга

олиб ўтказиладиган ниҳол. *Олма кўчати. Тут кўчати. Райҳон кўчати. Помидор кўчати. Атиргул кўчати. Кўчат ўтқазмоқ.* ■ *Мана шу анжирнинг кўчатини [раисимиз] Оққўрғондан олдириб келди. А. Қаҳҳор, Картина. Бу ойнинг яна бир гўзал фазилатларидан бири шуки, бу даврда кузги кўчат ўтқазмиш қизғин паллага киради. Газетадан. [Анвар] Болаларнинг дарағи билан ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

**2** Умуман, ёш ниҳол. *Кўм-кўк гўза кўчатлари, офтобда ёйилган тамаки бареларидек, орқама-орқа тизилишиб турарди. Газетадан.*

**КЎЧАТЗОР** Кўчат ўтқазиб қўйилган, кўчат етиштириладиган жой, майдон. *Уруғ кўчатлар чиқариш — баргли дарахтлар юзасидан колхоз кўчатзорларида — 500 минг туп ва давлат кўчатзорларида 600 минг туп. Газетадан.*

**КЎЧАТХОНА** Кўчат етиштириладиган хона; иссиқхона, парник. *Келгуси йилларда.. ҳар бир хўжаликнинг ўзида кўчатхоналар барпо қилмоқчимиз. Газетадан.*

**КЎЧАТЧИЛИК** Кўчат етиштириш, хўжаликнинг кўчат етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Косон кўчатчилик хўжалигидаги лагерларда 200 бола дам оляпти. С. Нуров, Оддий бир кун.*

**КЎЧИМ** *ад.* Бадиий ифодалилиқни ошириш учун кўчма маънода қўлланган нутқ бирлиги; киноя, рамз билан қўлланган сўз, ибора.

**КЎЧИРИҚ** *этно.* Касалдан инс-жинсларни «ҳайдаш» учун қилинадиган прим-сирим. *Бахшилар қўбизни чалиб, касалларни кўчириқ қиладилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Жонлиқ сўйиб, қони беморнинг баданига суртилди, кўчириқ қилинди. «Муштум». Назирахон домлага ўқитиб, табиби ғайблиқни бўйнига олиши керакмиш. Бўлмаса кўчириқ бошланармиш. Ҳ. Шайхон, Туташ оламлар.*

**КЎЧИРМА** **1** Асл нусхадан ёзиб, чи-зиб, кўчириб олинган нусха. *Буйруқнинг кўчирмаси. Қарордан кўчирма олмоқ.* ■ *Сайфиддин ака ўрнидан турди-да, архив ма-териалларидан кўчирма олиб тўпланган папкалардан бири ичидан Георгий Синявский хатининг кўчирмасини топиб ўқий бошлади.*

«Ўзбекистон қўриқлари». *Маҳаллий ва марказий газеталардан олинган кўчирмалар билан безатилган нутқнинг ўн минути давомида раис мажлис аҳлини икки марта тартибга чақирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

**2** Бошқанинг ишидан айнан ёки қисман кўчирилган, ўғирланган. *Кўчирма асар.*

**Кўчирма гап тлш.** Ўзганинг ҳеч ўзгаришсиз, айнан берилган гапи.

**КЎЧИРМАКАШ** *айн. кўчирмачи.* -*Айтгандай, ҳув кўчирмакаш ўртоқни нима қилдиларинг, — деб сўради гап орасида. А. Кўчиров, Ҳалқа.*

**КЎЧИРМАКАШЛИК** *айн. кўчирмачилик.* -*Йўлдош кўчирмакашлик қилиб, она тилидан «икки» олди. Алгебрадан кузги имтиҳонга қолди, — деди Муродов. Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмиш.*

**КЎЧИРМАЧИ** Ўзганинг ишини кўчириб олиб, ўзиники қилиб кўрсатувчи киши. *Кўчирмачи шоир.* ■ *Бунӣ [ўқувчининг ўртоғидан кўчириб олганини] сезмаган ўқитувчи эса кўчирмачи ўқувчига ижобий баҳо қўяди. Газетадан.*

**КЎЧИРМАЧИЛИК** Ўзганинг ишини кўчириб олиш билан шуғулланиш. *..ақл ва идрок билан ижод қилиш ўрнига кўчирмачилик билан шуғулланиш.. матбуотнинг ўтқирлиги ва таъсирчанлигига катта зарар етказадӣ. Газетадан.*

**КЎЧИРМОҚ** **1** *Кўчмоқ* фл орт. н. *Қишлоқни шу ерга, янги ариқнинг икки юзига кўчирмоқчимиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ярандан эски докани кўчирар эканман, бутун баданим зирқираб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

**2** Матнни бошқа қоғозга қайта ёзмоқ ёки қайта чизмоқ, ундан нусха, кўчирма олмоқ. *Элмурод.. ҳар жумлани неча қайта ўйлаб, ҳар ёзганини кун сайин яна бошдан кўчириб, республика газетасига мақола тайёрлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапларда шоирлар ўз янги шеърларидан ўқир, саводли кишилар эса уларни қўлда кўчириб, тарқатардилар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

**3** Ўтказмоқ, ўзгартирмоқ. *Тегирмонни ҳам электр билан ишлашга кўчириш лозим.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Инженер-мутахассислар, яримавтомат усулига кўчириш мумкин, деган қарорга келишди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

**КЎЧКИ** Тош, тупроқ, қор ва ш. к. нинг тоғдан кўчиб, нураб тушадиган уюми. *Муз кўчкиси. Тоғ кўчкиси. Қор кўчкиси.* ■ [Мирзакамолиддин] *Ўша доводнда кўчки тагида қолиб ўлган эмиш. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. У [Холхўжа] мақсадига эриша олмайди – йўлда кўчки остида босилиб, ҳалок бўлади. Ё. Шукуров, Қасос. Сув ва кўчкилардан ихота қилиш учун харсанглардан уйиб ясалган пештоқ бузилган экан. С. Кароматов, Олтин кум.*

**КЎЧКИН 1 қ. кўчки.** *Писандмас кўчкин, бало, На зилзила, на вабо.* Миртемир. *Тоғларда бошлайди гулдурос кўчкин. Э. Охунова.*

**2** Кўчиб юрувчи, кўчма. *Кўчкин булутларда уроқ ой сўлгин.* Миртемир.

**КЎЧКИНЧИ** Ўтадиган, бир жойда турмайдиган, муқим (собит) эмас. *Шаҳарлар боқийдир, умр – ўткинчи, Дарёлар собитдир, сувлар – кўчкинчи. М. Шайхзода. Унинг [Умматалининг] севгиси карвондай ўткинчи, селдай кўчкинчи эмас. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

**КЎЧ-КЎЛОН қ. кўч-кўрон.** *Орадан бир-икки ой ўтар-ўтмас, келини ҳам кўч-кўлонини ортиб, онасиникига кетиб қолди. С. Зуннунова, Олов. Икки соатча суҳбатлашиб ўтиргач, Умри холани кўч-кўлони билан Чорвоққа кўчириб келишди. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

**КЎЧ-КЎРОН** Умуман, кўч нарсалари, бошқа жойга кўчганда, бирга олиб бориладиган рўзғор буюмлари. -[Раҳмат ҳожи] *Бир неча кун Марғилонда турандан кейин, хотинини кўч-кўрони билан Тошкентга олиб келибди, – деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола. Пошша хола.. Йигиталининг кўч-кўрони ортилган машинада у билан янги уйга келди-ю, ичкарига қадам қўйиб, оғзи очилиб қолди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

**КЎЧМА 1** Бирор жойда турмай, жойдан жойга кўчиб юриб ишлайдиган. *Кўчма устахона. Кўчма кино. Кўчма цирк.* ■ *Бир йилдан бери чўпонлар учун кўчма кутубхона ташкил қилиб беришларини сўрайман-у, ҳеч бўлмайди-да! О. Ёкубов, Тоғ қизи. Аммо Моҳидил кўчма магазинда ароқ сотишни ман қилгандан кейин.. норози бўлганликларини яширмай қўйдилар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

**2** Мусобақада кейинги ғолибга олиб бериладиган. *Кўчма байроқ. Кўчма кубок.*

**3** Ўз ўрнидан силжиб, сузиб ёки учиб, бошқа жойга кўчиб юрадиган. *Кўчма муз тоғлари.* ■ *Орқага қайтиш учун кўчма қумлар орасидан юриш керак. А. Қаҳҳор, Мас-тон. Эҳтимол, эндигина униб чиққан нимжон ғўзалар кўчма қум остида қолгандир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

**Кўчма маъно тли.** 1) маъно кўчиши асосида келиб чиққан маъно. *Сўз-термин метафорик қўллашдан барқарор кўчма маънога ўтади ва шу маъноси орқали адабий тилда кенг қўлланади. «ЎТА»;* 2) асл (тўғри) маъносидан бошқа маънода (кўчириб) қўллаш билан ҳосил бўлувчи маъно (мас., қоплон сўзининг «кўрқмас, эпчил йигит» маъноси кўчма маънодир).

**КЎЧМАНЧИ 1** Ўтроқ бўлмаган ҳолда, кўчиб юриб ҳаёт кечирадиган. *Кўчманчи қабила. Кўчманчи қушлар.* ■ *Қалмоқлар асосан чорвачилик билан шуғулланар, кўчманчи ҳаёт кечирар эди. Газетадан. Уй эгаси кўчманчиларга хос меҳмондорлик қилиб, бизни яхшилаб кутиб олди. М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари.*

**2 айн. кўчма.** *Саксовул ўрмонзорлари кўчманчи қумлар йўлини тўсди. Газетадан. Улар тўсар ёвуз дарёни Ва кўчманчи барханларни ҳам. А. Обиджон, Кетмагиб.*

**КЎЧМАНЧИЛИК** Кўчиб юриб яшаш, ҳаёт кечирish; шундай ҳаёт тарзи.

**КЎЧМОҚ 1** Яшаш жойидан кетмоқ, бошқа яшаш жойига ўтмоқ. *Оловни ковласанг – учар, қўшнини ковласанг – кўчар. Мақол.* ■ *У [Нури].. Ёрмат оиласининг боққа кўчиб кетганини эшитиб, афсус қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ердан ҳеч қачон кўчмайман, сен ҳам кўчмайсан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

**2** Умуман, ўрни, манзили ва ш. к. дан бошқасига ўтмоқ, жилмоқ, кетмоқ. *Бу йил қизим бешинчи синфга кўчади.* ■ *Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. Шохдан-шоҳга кўчади нуқул, Куйи роҳат берар кўнгилга. И. Муслим. Куз кириб, уларнинг учрашувлари ишхонага кўчган дастлаб-ки кунлар.. «Ёшлик».*

**3** кўчма Мавзунни, ҳаракатни, яшаш ёки ишлаш тарзини ўзгартирмоқ, бошқасига ўтмоқ. *Ҳадича холанинг «бас, қийнама» деган мазмунда кўз қисинини кўриб, бошқа гапга кўчди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 Ёпишган, бириккан жойидан ажрамоқ. Унинг [масжиднинг] баланд ва сири кўчиб кетган эски устунлик айвонида учтўрт намозхон ўтиришибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Овоз лампочкасининг остидаги кўрғошинлар кўчиб кетибди, янгидан ёпиштирди. Т. Ашуоров, Оқ от.

**Енгил (ёки осон) кўчмоқ** Қийинчиликсиз ҳал бўлмоқ, амалга ошмоқ. Нима бўлганда ҳам, кўнглининг бир чеккасини кирлатиб ётган бу «ота-она орзуси», бир томондан қаралганда, жуда енгил кўчган эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Бу иш ҳам хамирдан қил суғургандек осон кўчди. М. Ҳазратқулов, Журъат. **Оғир (ёки қийин) кўчмоқ** Қийинчилик билан содир бўлмоқ; қийин ҳал бўлмоқ; оғир шароитда ўтмоқ. Бу иш иш яна анча оғир кўчадиганга ўхшайди-а. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. Айниқса, қиш билан олишиш жуда-жуда қийин кўчибди. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

**КЎШАК** шв. айн. бўталоқ. Туя ўрнини кўшак босади, деганларидек.. М. Қўшжонов, Дийдор.

**КЎШИШ** [ф. كوشش — ҳаракат, уриниш; интилиш; оворагарчилик, ташвиш] : **кўшиш қилмоқ (ёки кўрсатмоқ)** кам қўлл. Ҳаракат қилмоқ; интиломоқ, чалишмоқ. Лекин биз деймизки, турмушимизда бир қадар ислоҳ юзага чиқсин, бемаъни ишларни йўқотайлик, дини исломнинг равнақига кўшиши қилайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Сал ўтмай англадики.. бу чаққон давлатлар шунчаки Бухорога қайишганлари.. «инсониятнинг манфаатдорлиги» учун унга кўшиш кўрсатишмаяпти. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Болам, дардни касал одам билса, ўзиям тузалишига кўшиш кўрсатар экан. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

**КЎШК** [туркий + ф. كوشك — далаҳовли; шаҳар ташқарисидаги қаср]Қадимда баланд, баҳаво қилиб солинган енгил иморат. Хоразмбоғ ёдгорлиги Хоразм ҳокимининг шаҳар четидаги ёзги кўшкни бўлганлигини кўрсатди. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. Меҳмонлар қадимий кўшкларни эслатувчи икки қаватли бино олдига келиб тўхташди. Э. Усмонов, Ёлқин.

**КЎҲ** [ф. كوه — тоғ] эск. айн. тоғ 1.

**Кўҳи Қоф** Афсонавий тоғлар; афсонага кўра, ер атрофини ўраб олган буюк тоғлар.

**КЎҲЛИ(К)** кам қўлл. Кўриниши ёқимли; чиройли, хушрўй (асосан одамга нисбатан қўлланади). -Бизнинг Марғилонда бир қиз бор, — деди [Раҳмат], — шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаши бўлмас, деб ўйлайман! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дилбар звено қизлари орасида ҳам энг кўҳлиги эди. С. Аҳмад, Уфқ. Эшик очилиб, бир ёшлар чамасидаги ширингина болани кўтариб олган кўҳликкина жувон кириб келди. Т. Малик, Иблис девори.

**КЎҲНА** [ф. كهنه — эски, қадимги] 1 Узоқ ўтмишдан давом этиб келаётган; қадимий. Кўҳна қардошлик муносабатлари. ■ Менинг кўз ўнгимда жонланар тарих, Фамлардан тўқилган шу кўҳна олам. А. Орипов, Руҳим.

2 Эскириб путурдан кетган; эски. Арава ҳам кўҳна: ямоқ-ясқоқ ғилдирак темиридан унда-бунда парча-пурча қолган; кегайлари шалоқ. Ойбек, Танланган асарлар. Дераза олдида кўҳна стол. Бериги дераза ёнида диван. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

**КЎҲНАРМОҚ** шв. кам. қўлл. Эскирмоқ; кексайиб кучдан қолмоқ. Бобой кўҳнарган одам: фикриям, яшаш тарзиям эскирган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.